Sven Wimnell 080201+ 5 april 2014+ 22 dec 2016:
Sveriges och omvärldens historia.

(http://wimnell.com/omr93c.pdf)

Sven Wimnell 080201+5 april 2014: Sveriges och omvärldens historia.

(http://wimnell.com/omr93c.pdf)

Innehåll

2 Innehållsförteckning

5 **Historien om människan.**
5 Referenskommitté.
7 En resa genom tid och rum.
9 Våra förfäder aporna.
12 Apor på två ben.
14 De första människorna.
17 Vår tids människor.
23 Dagens värld.
25 Framtidsperspektiv.

27 **Världshistorien på nio sidor.**
27 Forntiden. Till omkring 400.
27 Medeltiden. 400-1500.
28 Nya tiden . Från 1500.
28 Religionsstridernas tid 1500-1648 och tiden 1648-1815 med bl a oinskränkt furstemakt.
29 Genombrottstid för demokrati och industri, 1815-1914.
29 Första världskriget 1914-1918 och mellankrigstiden 1918-1939.
30 Andra världskriget 1939-1945.
30 Efterkrigstiden. Från 1945.
31 Nutid och framtid.
31 Världsbefolkningen.
32 Afrikas och Asiens äldsta historia.
33 Europeernas kolonier och utomeuropeisk historia.
34 Sveriges historia.
35 Källor till de historiska avsnitten.
35 Läget i världen.

36 **Sveriges och omvärldens historia till mitten av 1900-talet**
37 Innehållet i sammanställningen.
38 Till läraren

40 FORNTIDEN
41 Stenåldern
43 Ute i världen
44 Egypterna - ett av de första åkerbruksfolken
45 Babylonierna
46 Bronsåldern
47 Grekerna
50 Järnåldern
51 Mycket hade hänt ute i världen
54 Vikingatiden
58 Vikingarnas färder

63 MEDELTIDEN
68 Kejsare och påvar
71 Folkungatiden
72 Grupper bland folket
80 Unionstiden
83 Europa efter korstågen
85 Att resa i gamla tider

87 NYA TIDEN
91 Vasatiden
93 Liv och framsteg i Sverige under Vasatiden .
99 Gustav Vasas söner
103 Danmark och Norge
105 Ute i världen
105 Kampen mellan protestanter och katoliker .
109 Sveriges storhetstid
109 Livet i 1600-talets Sverige
116 Adeln under storhetstiden
120 Krig och politik 1611-1660
126 Ute i världen
126 Andra stormakter i Europa
129 Krig och politik 1660-1720
137 Frihetstiden
144 Ute i världen
144 Stormakter under 1700-talet
146 Den gustavianska tiden
146 Gustav III:s Sverige
152 Ute i världen
152 Den stora franska revolutionen
154 Den gustavianska tidens slut
158 Sveriges långa fredstid
158 Karl Johans-tiden
161 Nya lagar
165 Ute i världen
165 Nordamerikanska inbördeskriget
167 Det moderna samhället grundläggs
178 De nordiska grannländerna
180 Ute i världen
180 Det första världskriget
183 1900-talet i Sverige
189 Det andra världskrigets tid
194 Efter kriget

I det följande några sidor från
Sven Wimnell 050510+050610+061220:
Världshistorien och framtiden.
Samhällsplaneringens problem.
Hur ska man kunna förbättra världen ?
http://wimnell.com/omr40y.pdf

201 **Områdena kring östra Medelhavet.**
Från äldsta tid till 1930-talet.
204 **Konsthistoria.**
206 Byggnadskonsten
207 **Industrin och utvecklingsprocesserna.**
209 Uppfinningar och upptäckter
211 **Teknikhistoria.**
213 **Medicinhistoria**.
214 **Världen byggdes om på 1900-talet.**
214 Makt och sociala relationer i världen 1914.
215 Tänkesätten och de sociala relationerna.
216 Utdrag ur “Det svenska folklynnet” (1911).
218 Första världskriget.
218 Slutet på första världskriget.
219 Mellankrigstiden.
221 Andra världskriget.
222 Atombomberna 1945.
223 Världen under efterkrigstiden efter andra världskriget.
227 Asien.
227 Främre Orienten/mellanöstern.
227 Israel och Palestina.
227 Syrien och Libanon.
228 Jordan, Saudiarabien och småstaterna.
228 Irak och Iran. Kurder.

228 Främre Orienten/mellanöstern 1991.
229 Asien bortom Iran.
229 De engelska kolonierna.
229 De holländska kolonierna.
229 De franska kolonierna.
230 Kina.
230 Japan.
230 Korea, Filippinerna, Afghanistan mm.
231 Afrika.
232 Amerika.
233 Amerikas förenta stater/USA.
234 Oceanien, polarområdena och rymden.
234 Europa 1991.
234 Världens djur-och växtvärld.
234 Källor till historien på 1900-talet.

235 **Makthavare i världen efter andra världskriget.**
237 **Ledamöter av EU-kommissionen: under ledning av J M Barroso (2004-2009).**
238 **1900-talet.**
242 **Sverige under 1900-talet.**
246 **50 år med FN.**

251 **Förenta Nationernas Millenniedeklaration**.
251 FÖRORD
252 VÄRDERINGAR OCH PRINCIPER
253 II. FRED, SÄKERHET OCH NEDRUSTNING
254 III. UTVECKLING OCH FATTIGDOMSBEKÄMPNING
256 IV. SKYDD AV VÅR GEMENSAMMA MILJÖ
256 V. MÄNSKLIGA RÄTTIGHETER, DEMOKRATI OCH GOD SAMHÄLLSSTYRNING
257 VI. SKYDD AV DE SÅRBARA.
257 VII. ÅTGÄRDER FÖR ATT MÖTA AFRIKAS SÄRSKILDA BEHOV.
257 VIII. ETT STARKARE FÖRENTA NATIONERNA.

259 **Läget i världen 2002.**

262 **FN:s allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna.**

267 **Innehåll i ÅKE HOLMBERG: Vår världs historia.**

Tillägg 5 april 2014:
275 Några sidor från http://wimnell.com/omr36-39zze.pdf
Sveriges historia i 8 delar från Norstedts förlag.
Sveriges historia: 13000 f.Kr- 600 e.Kr.
Sveriges historia: 600 -1350.
Sveriges historia: 1350-1600.
Sveriges historia: 1600-1721.
Sveriges historia: 1721-1830.
Sveriges historia: 1830-1920.
Sveriges historia: 1920-1965.
Sveriges historia: 1965-2012.

290 Innehållsförteckning till
Sven Wimnell 16 mars 2008: Något om sociala miljöer. Kompletterad 1 juni 2012 med våldet i världen, mänskliga rättigheter, mobbning, diskriminering o d. http://wimnell.com/omr7952-7956d.pdf

295 **Karta med världens befolkning i början på 1990-talet.**

Historien om människan.

Etnografiska museet i Stockholm hade 1988 en utställning som hette "Historien om människan". Till utställningen gjordes en bok på 56 sidor med samma titel. Utställningen hade visats i flera europeiska länder och vandrade vidare till länder i Afrika.

Bokens innehåll:

Sid 5 En resa genom tid och rum
11 Våra förfäder aporna
16 Apor på två ben
20 De första människorna
26 Vår tids människor
38 Dagens värld
44 Framtidsperspektiv
48 Referenskommitté, litteratur och källor
52 Ordlista

Boken innehåller mycket bilder, kartor o d.

Design: Nick Newbery
Redigerad av Marie-Louise Makris
the Commonwealth Institute
Publicerad av Commonwealth Institute 1985
Originalets titel: The Human Story
Svensk upplaga: Etnografiska Museet 1988
ISBN 9185 344141

Referenskommitté.

Att frågan om människans ursprung och dämmed också om grunden för vår identitet genom alla tider berört oss djupt vittnar myter och religioner om. Vi vill gärna veta något om de utdöda livsformer som funnits på vägen till nutidens människa, i synnerhet om de som var oss närmast, förmänniskan, närapå människan och den tidiga människan samt deras miljöförhållanden. Ett sådant vetande kan också bidra till förståelsen av kraftema som framkallade de förändringar som tillsammans representerar vad vi kallar evolutionen. Här kommer bland annat in frågor som berör mönstret för det föränderliga klimatet och dess inverkan på betingelserna för vegetation och djurvärld, varelsernas anpassning till omgivningen, och deras tillgång och val av föda, sjukdomar, aggressionsfommer, människans förflyttningar till olika delar av världen och dämmed ursprunget för senare människogrupper.

Det är förhållandevis sent som man med hjälp av olika naturvetenskapliga metoder fått svar på frågor gällande människans ursprung. Utställningen omfattar olika perioder av jordens historia, från dess tillkomst till nutid och visar vad vi för närvarande kan säga om människotillblivelsen på grundval av resultat från många olika forskningsområden. Utställningen har planerats för att dessutom tjäna som grund för en serie verksamheter ägnade att stimulera allmänhetens intresse för frågor gällande människans ursprung men också för att främja skilda verksamheter inom detta område; forskning, utbildning på olika nivåer, internationella konferenser, publikationer och inrättande av museer.

Hösten 1981 grundade professor Yves Coppens, College de France i Paris, professor David Pilbeam vid Harvard University i Boston och undertecknad organisationen IPSHO (International Programme for the Study of Human Origins) till stöd för forskningen rörande människans ursprung. I egenskap av ordförande i denna organisation ombads jag att också tjäna som ordförande i den referenskommitte för utställningen som består av framstående vetenskapsmän och representanter för berörda verksamheter.

Carl Gustaf Bernhard
Professor Emeritus vid
Kungliga Vetenskapsakademien

Utställningens verkställande kommitté.

Ordförande
James Porter, Director of Commonwealth Institute, London

Ledamöter
Professor David Pilbeam, Institutionen för antropologi, Harvard University, USA

Richard Leakey, Director of National Museums of Kenya

Professor Yves Coppens, Institutionen för paleoantropologi och förhistoria, College de France, Paris

Ron Herron, Ron Herron Associates, London

Utställningens referenskommitté.

Ordförande
Professor Carl Gustaf Bernhard

Ledamöter
Dr Robert Adams Smithsonian Institute,Washington D C, USA

Dr C K Brain Director of Transvaal Museum, Sydafrika

Dr Frank Brown, Institutionen för geologi och geofysik, University of Utah, USA

Professor Michael Day, Institutionen för anatomi, St Thomas' Hospital Medical School

Dr Ekpo Eyo, Director of Museums and Monuments, Nigeria

Professor Francis Hÿowell, University of California, Berkeley, USA

Dr Glynn Isaac (avliden), Institutionen för antropologi, Harvard University, USA

DrJan Jelinek, Director of Moravske Museum, Brno, Tjeckoslovakien

Dr Donald Johanson, Director of Institute of Human Origins, California, USA

Dr Clifford Jolly, Institutionen för antropologi, New York University, USA

Professor Henry de Lumley, Musee de l'Homme, Paris

Professor Robert Martin, Institutionen för antropologi, University College, London

Dr Mahmood Raza, Islamabad, Pakistan

Dr Wu Rukang, Institutet för vertebraternas paleontologi och paleoantropologi, Academia Sinica, Kina

Dr Peter White. Institutionen för antropologi, Universityof Sydney, Australien.

I det följande återges texten i boken medan bilder, kartor, diagram o d av utrymmesskäl utelämnas.

Texten utgår från förhållandena i slutet på 1980talet. Sedan dess har tillkommit mer kunskaper om människans historia och dagens värld har förändrats, bl a i östeuropa och ostasien, men i huvudsak torde texten gälla också 2006.

Särskilt intressanta är avsnitten En resa genom tid och rum, Vår tids människor, Dagens värld och Framtidsperspektiv.

En resa genom tid och rum.

De första astronauten i rymden beskrev jorden som "en blå pärla i rymden" . Han var den första människan som såg jorden som den ser ut utifrån universum. Det ögonblicket var en milstolpe i mänskligheten tekniska utveckling och gav också upphov till grundläggande frågor om vår existens i världsalltet.

Det är inte lätt att skapa sig en föreställning om universum och hur långa avstånden är till andra himlakroppar. En klar natt kan vi titta upp mot stjärnorna och inse att de kan vara lika stora som solen fast så mycket längre bort. Med lite fantasi skulle vi också kunna föreställa oss att en del stjärnor har planeter som kretsar runt sig liksom jorden kretsar runt solen. Men för att förstå vilka avstånd det är fråga om kan vi inte använda var erfarenhet. Det går inte att jämföra de avstånd vi är vana vid med de 40 miljoner miljoner kilometer som är avståndet till vår närmaste stjärna Alfa Centauri. För att göra dessa avstånd förståeliga har astronomerna valt att uttrycka dem i tid. Ljuset går 300 000 kilometer på en sekund. Att uttrycka avstånd i ljusår gör det lättare att handskas med siffrorna. Ett ljusår är nästan 10 miljoner miljoner kilometer.

Hur ser vi och vår värld ut från det övriga universum? Om vi med ett magiskt trick kunde förflytta vår austronaut direkt till vilken del av universum som helst - en resa som skulle trotsa både Newtons och Einsteins lagar - vad skulle han då se av jorden? Om han stod på planeten Pluto längst ut i vårt solsystem skulle han se ljus som hade reflekterats mot jorden fem timmar tidigare. På Alfa Centauri skulle den bild han ser i ett starkt teleskop vara fyra år gammal. Och från vår närmaste galax skulle bilden av jorden vara åtminstone en halv miljon år gammal, från tiden innan neandertalmänniskorna gick på jorden.

Bara att finna vårt solsystem bland alla miljoner stjärnor i vår galax skulle vara en bedrift. Om vi låter Nordamerika representera vår galax skulle vårt solsystem vara stort som ett äpple och jorden mindre än ett knappnålshuvud. Vår galax är bara en av miljoner galaxer och jorden och vårt solsystem är försvinnande små i den oändliga rymden.

Vi kan aldrig säkert få veta hur universum uppstod, men teorin om "den stora smällen" är inte osannolik. Enligt den var från början all materia koncentrerad på ett otroligt litet utrymme. Plötsligt inträffade en explosion som gjorde att materian slungades utåt med stor kraft och galaxerna och solsystemen började bildas. Beståndsdelarna i all materia i universum, inklusive de som finns i vår kropp och i papperet i denna bok, bildades i det ögonblicket. Universum fortsätter att utvidgas i aöllt snabbare takt. Alla galaxer i universum, inklusive vår egen Vintergata, rör sig fortfarande i en bana som bestämdes vid den första explosionen.

Jordens historia börjar långt efter universums födelse. För ungefär 4600 miljoner år sedan började ett gasmoln att ta fast form och vår sol och planeterna runt den bildades. I universum har detta hänt miljoner gånger och händer fortfarande, men för oss var just denna händelse viktig eftersom den gav upphov till vårt eget solsystem.

Eftersom månen anses vara lika gammal som jorden, 4600 miljoner år, kan vi beräkna hur gammalt vårt solsystem är med hjälp av meteoriter och stenar från månen. Det faktum att alla solsystemets planeter roterar i samma plan stöder teorin att de har bildats ur samma roterande gasmoln.

I början bestod jorden av glödande sten och saknade atmosfär. Så småningom började den svalna och berg utkristalliserades ur den glödande massan. För ungefär 4000 miljoner år sedan hade jorden svalnat så mycket att en skorpa av hård svart sten bildades på ytan medan smälta metaller i jordens inre sjönk och bildade en tät kärna. Även efter det att den solida jordskorpan hade bildats vällde stora mängder lava ut ur jordens glödande inre genom vulkaner. Vulkanerna

spydde ut gaser och vattenånga i den syrefattiga atmosfären. Vattenångan återfördes till jorden i form av regn, som så småningom blev floder, sjöar och hav. På så sätt började erosionsprocessen att forma landskapet och vittringsresterna började bygga upp de första sedimentära berglagren.

För ungefär 3000 miljoner år sedan svalnade månen och det kalla oföränderliga landskap som vi kan se i dag bildades. Jorden, som är större, har förblivit het och föränderlig. När kontinenterna först bildades såg de helt annorlunda ut än i dag. Berg som reste sig ur djupen splittrade ytan i stora plattor eller kontinenter som långsamt drev över jordens yta. Då de kolliderade bildades stora bergskedjor i gränszonerna.

En unik och dramatisk utveckling följde. De första livsformerna fanns i haven, som var varmare än idag. I sedimentära bergarter från Afrika och Nordamerika har man funnit små fossiler av bakterier och alger som är 3200 miljoner år gamla. Vi vet inte vad som startade denna utveckling. Man har hittat 2300 miljoner år gamla stenar som innehåller mycket jämoxid. För att järnoxid ska bildas måste det finnas syre och de första syreproducenterna var alger. För ungefär 2000 miljoner år sedan hade allt järn i haven oxiderats av algernas syre och det blev ett överskott av syre som började släppas ut i atmosfären. På land var det tomt och sterilt medan de enkla livsformerna utvecklades i haven.

Vi vet att den första istiden var för omkring 2200 miljoner år sedan. Jordens klimat har varierat mycket. Såvitt vi kan bedöma har det varit minst tre, kanske så många som fem, stora istider som har varat i flera miljoner år. Vi upplever faktiskt nu slutet på en av dem. Vi vet inte vad som orsakar dessa klimatförändringar. En teori är att jordens oregelbundna rörelser runt solen gör att det blir variationer i den mängd värme som når planetens yta. Landmassornas och havens spridning och ändringar i bergens nivå har säkert påverkat klimatet och atmosfären. Under istider binds enorma mängder vatten i de istäcken som breder ut sig från jordens poler och det gör att havsytan kan ligga 60 meter lägre än under en varm period.

För 650 miljoner år sedan började märkliga djur att uppträda. Fossila rester av dem har hittats i Australien. För 570 miljoner år sedan fanns flera olika arter, varav en del hade utvecklat tunna enkla skal. Från den här tiden har man hittat stora mängder fossiler. Fiskarter började utvecklas i havens grunda delar. För 390 miljoner år sedan koloniserade växter jordens träskmarker och samtidigt började insekter att leva på land. På det norra halvklotet började senare täta skogar av ormbunksträd och fräkenväxter att utvecklas och många miljoner år senare förvandlades dessa skogar till kol.

För ungefär 200 miljoner år sedan bildade de nuvarande kontinentema en enda stor landmassa, Pangaea. Vid den här tiden började dinosauriernas tidsålder, som varade i 140 miljoner år. De första fåglarna, en del små däggdjur och många nya insekter utvecklades också under den här tiden, men det är de jättelika dinosaurierna som stimulerar vår fantasi mest. Fossila rester av dinosaurier ger oss en uppfattning om livet på vår planet för 250 miljoner år sedan . Fossilerna ger oss viktig information om jordens historia eftersom de har egenskapen att frysa struktur och form hos kortlivade varelser. Det är därför intressant att se hur de har tillkommit och hur de har kunnat bevaras.

De flesta djur och växter ligger kvar ovanpå jordytan när de har dött men ett fåtal sjunker ner i lager med lera och sand. Då ruttnar de mjuka delarna bort och mineralerna i det hårda skalet eller skelettet ersätts av mineraler från de omgivande sedimenten. Det som en gång var en levande organism blir fossilerat och hemligheten med hur dcss kropp var uppbyggd finns sedan inskriven i berget. Efter långa tidsperioder kan rörelser i jordskorpan och erosion leda till att fossilen kommer upp till ytan igen. Sådana fynd är mycket sällsynta eftersom bara ett fåtal av organismerna dör under sadana förhållanden att de kan

bli fossilerade. Chanserna att de ska komma upp till ytan igen i oskadat skick är ännu mindre. Även om ett fossil skulle klara alla dessa hinder så måste det hittas och identifieras innan det vittrar sönder och de ovärderliga upplysningarna det kan ge går förlorade.

Fossilerna visar att när växter och djur väl hade börjat leva på jorden så utvecklade de förvånansvärt många former. Fossilerna visar också att nästan alla de arter som en gång levt på jorden har dött ut och att de för det mesta har ersatts av andra arter. Livets historia är en berättelse om förändring, ständig variation och ett förbluffande överflöd. Varför all denna variation? Vilka mekanismer skapar denna genetiska rikedom?

De flesta organismer reproducerar sig sexuellt. Deras avkomma är resultatet av en kombination av DNA, de jättemolekyler som bär genetiska anlag från båda föräldrarna. Avkommans nya kombination av anlag kan ibland frambringa helt nya egenskaper eller mutationer, var och en något annorlunda än föregående. En del kombinationer passar inte i en viss miljö och organismen kommer att dö utan att fortplanta sig. Andra kombinationer är framgångsrika och generna kommer att föras vidare till nästa generation. Så småningom kan de genetiska förändringarna bli så många att en helt ny art har utvecklats.

Utvecklingen av en art sker över väldigt många generationer. Arterna utvecklas och anpassar sig till de nischer där de har funnit föda och skydd. Många geografiska omvälvningar och klimatförändringar har emellertid skett i vår planets historia och på så sätt kan evolutionen bli ett tveeggat svärd. En alltför specialiserad art är mycket sårbar om miljön plötsligt förändras. En dramatisk klimatförändring kan göra att ett viktigt födoämne försvinner eller att en ny parasit eller ett nytt rovdjur plötsligt får bättre livsvillkor. Om en art då är alltför specialiserad och inte kan anpassa sig till förändringarna i miljön riskerar den att dö ut.

Dinosaurierna, som fanns i en mängd olika former, utvecklades under en enormt lång tid. I 140 miljoner år dominerade de jorden. Plötsligt minskade de drastiskt i antal och dog ut. Vi vet inte vad som gjorde att de försvann. En teori är att en komet träffade jorden och förändrade klimatet radikalt. Andra tror att dinosaurierna bar på fröet till sin egen undergång genom att bli alltför specialiserade och oförmögna att klara ens små variationer i miljön. Vad som är mest förvånande är att de försvann på en så kort tid som 40 000 år. När dinosaurierna var borta kunde däggdjuren breda ut sig över nya områden och ett stort antal nya arter utvecklades därmed, bl a de första primaterna.

Våra förfäder aporna

För ungefär 40 miljoner år sedan täcktes större delen av jorden av regnskogar och klimatet var varmt och fuktigt. Dinosaurierna hade försvunnit och andra arter hade fått större livsrum. Däggdjur hade funnits i åtminstone 140 miljoner år och de började nu delas upp i en mängd olika arter, mest små pälsdjur som till skillnad från reptilerna kunde hålla en konstant kroppstemperatur även under perioder med stora omsvängningar i klimatet.

Vi flyttar nu vårt intresse till en liten grupp däggdjur som kallas prosimier, små djur med lång nos som liknar vår näbbmus. De var de första djuren som hade egenskaper liknande de senare primaternas. Vad som skiljde dem från de andra däggdjuren var att de började leva i träden. Under utvecklingens gång har till synes små förändringar i levnadssättet haft oproportionerligt stor betydelse om man ser dem lösryckta ur sitt långsiktiga sammanhang. Livet bland trädtopparna måste ha inneburit en stor omställning för prosimierna. När de inte längre hade fast mark under fötterna måste de lära sig bedöma avstånden mellan grenarna och hur starka grenarna var. De började använda både händer och fötter för att förflytta sig. Anpassningen tog

lång tid, men steget upp i träden var så omvälvande att utvecklingen av arten i många olika former påskyndades. En del arter finns kvar i dag utan att ha förändrats särskilt mycket, som lemuren, sifakan, spökdjuret och lorin. Det var alltså för 35 miljoner år sedan som den första apförfadern utvecklades .

I primaternas utveckling har ögon och händer förändrats mest. De tidiga däggdjuren hade kloförsedda tassar som senare utvecklades till en hand med tydligt åtskilda fingrar. Det största steget i handens utveckling var då tummen kom att sitta mitt emot de övriga fingrarna. Man antar att de tidiga primaternas händer utvecklades på det sättet för att de skulle kunna gripa tag om grenarna då de förflyttade sig i träden. Med den motsatta tummen kunde de också gripa om saker med mycket större precision eftersom tummen och pekfingret möts i ett grepp. Därmed kunde de lättare plocka till sig föda, speciellt insekter. De fick också en bättre utvecklad finmotorik så att de kunde tillverka och använda redskap.

Det stereoskopiska seendet utvecklades samtidigt. När båda ögonen är riktade framåt mot samma synfält kan hjärnan registrera en tvåfaldig bild av världen, och när hjärnan analyserar de båda bilder som ögonen registrerar kan den uppfatta djup, perspektiv och avstånd. Detta är praktiskt när primaterna hoppar från gren till gren. Dagens orangutanger svingar sig mellan träden med osviklig säkerhet. Det stereoskopiska seendet är, i kombination med handgreppet, också en viktig hjälp när primaterna utforskar världen omkring dem . Att se föremål tredimensionellt, att ta i saker och kunna snurra på dem är förutsättningar för att upptäcka omgivningen, ett nyfikenhetens verktyg. Primaterna utvecklade också ett färgseende. Antagligen var detta möjligt för att de tidigare däggdjuren, som var nattdjur, hade så stora ögon. Allteftersom primaterna vande sig vid dagsljuset anpassade sig deras näthinna till att uppfatta olika färger för att lättare hitta och urskilja olika födoämnen, t ex frukt, i regnskogens täta grönska.

Primaterna fick en unik uppsättning sinnen som kunde förse hjärnan med information. Förutom känsel, smak och hörsel hade primaterna god syn och motorik. Hjärnan fick mer och mer information om yttervärlden och gavs möjlighet att ordna och klassificera informationen genom en intelligens som andra varelser i regnskogen inte hade.

Primaterna spreds snabbt över det stora regnskogsområde som täckte landmassan vid denna tid. Men stora geografiska förändringar skulle komma, de rörliga kontinenterna gled isär och kontakten mellan arterna skars av. När arterna blev avskilda från varandra genom haven började de utvecklas på olika sätt och anpassa sig till lokala klimat och miljöer.

För 20 miljoner år sedan hade primaterna utvecklats i en rad olika former. Under årens lopp fortsatte de primater som levde på den kontinent som skulle bli Sydamerika att utvecklas snabbt tack vare de goda betingelserna där. I Afrika utvecklades emellertid en ny grupp primater, de tidiga människoaporna. I mänsklighetens historia är detta betydelsefullt eftersom det bland dessa troligen fanns en art som kanske är både vår egen och alla nutida människoapors förfader. Senare utvecklades andra arter i Afrika, Asien och Östeuropa eftersom kontinenterna var sammanbundna ungefär som de är idag.

En del primater har utvecklats och förändrats mycket jämfört med sina fossila förfäder medan andra fortfarande liknar dem. Därför finns det i dag så många olika sorters primater. Där finns den Nya världens apor, som tamariner, vrålapor och spindelapor, den Gamla världens apor, som babianer, husarapor, colobusapor, gibbon och människoapor som chimpanser och gorillor samt slutligen människor.

Vad är det då för skillnad mellan apor och människoapor? Den mest påtagliga skillnaden ligger i deras sätt att förflytta sig i träden. Aporna är anpassade till att gå på alla fyra ovanpå grenarna och använda svansen för att hålla balansen . Med sin längre bål och ryggrad kan de

hoppa från gren till gren. Människoaporna är mer akrobatiska och förflyttar sig ofta hängande i grenarna. De har långa armar, skulderbladen sitter på ryggen, deras kropp är större, de har en kortare bål och ingen svans.

Genom att studera de apor som lever i dag får vi kunskaper om hur våra apförfäder kan ha levat. Skillnaden i storlek mellan hanar och honor är direkt beroende av apgruppens sammansättning. Gibbonernas hanar och honor är ungefär lika stora. De lever, som det verkar, monogamt i grupper med ungefär lika många hanar och honor. När det gäller gorillor och orangutanger är honor och hanar olika stora och flockarna har fler honor än hanar, ibland nästan dubbelt så många. Chimpanshonorna är däremot en aning mindre än hanarna och det finns ungefär 35% fler honor än hanar. Om man ser på förhållandet mellan kroppsstorlek och fortplantningsmönster kan vi gissa att våra förfäder bland aporna troligen levde i grupper med fler honor än hanar.

De stora människoaporna äter mycket. Flockarna strövar över stora områden för att söka föda och de kommer ihåg var och när frukten mognar. Det är rimligt att anta att våra tidigaste förfäder bland aporna gjorde likadant och att behovet att komma ihåg var födan fanns gynnade de grupper som långsamt utvecklade en större hjärna.

I den kinkiga uppgiften att fastställa släktskapet mellan primaterna är biokemins mätmetoder säkrare än zoologins. En ny teknik, som kallas "kemisk hybridisering", kan förse oss med en tillförlitlig mätmetod. Biokemisterna separerar DNA-molekyler från två arter i deras respektive komponenttrådar. DNA-komponenterna bär de gener som bestämmer egenskaperna hos levande varelser. Dessa avskilda trådar kombineras sedan med de avskilda trådarna från den andra artens DNA. Hur stor koppling man kan få beror på hur lika de två föräldra-DNA-molekylerna är och därmed hur nära besläktade de två arterna är. Förvånansvärt nog är åtminstone 97,6% av proteinstrukturen i vår DNA identisk med den hos en chimpans. Så enligt biokemin är vi närmare besläktade med chimpanser och gorillor än hästar är med åsnor!

På de sidor som följer beskrivs de fossila primater och apor som man tror kan vara våra förfäder. Pithecus, det grekiska namnet för apa, är en term som forskarna ofta använder när de klassificerar de fossila arterna i mänsklighetens historia.

För 35 miljoner år sedan: Aegyptopithecus
År 1960 fann Elwyn Simons från Yale University en nästan komplett skalle som var åtminstone 35 miljoner år gammal. Den upptäcktes i Saijum i Egypten, nu en steril öken men en gång ett lummigt område med tät skog där floder slingrade sig från det inre av Afrika norrut mot Medelhavet. Sedan dess har två individer till upptäckts inom samma område. Aegyptopithecus kan beskrivas som en "prototyp" för apor/ människoapor. Den var stor som en katt och levde i träden. Det fanns väsentliga skillnader mellan könen, hanen hade stora huggtänder medan honans tänder var mycket mindre.

För 20 miljoner år sedan: Proconsul
Arthur Hopwood vid British Natural History Museum uppkallade Proconsul efter en berömd levande chimpans med namnet Consul. Proconsul, som är de tidigast kända människoaporna, levde i skogen liksom Aegyptopithecus. Längden på deras fram- och bakben och ledernas struktur säger oss att de gick på fyra ben och troligen klättrade de i träden på samma sätt som chimpanser. Hanarna var avsevärt större än honorna. Åtminstone tre olika arter av Proconsul har hittats men Proconsul africanus är den mest kända, eftersom flest fynd av den har gjorts.

I juni 1984 gjordes ett sensationellt fynd på Rusinga Island i Victoriasjön i Afrika: tusentals benfragment från Proconcul africanus. För första gången hittade man välbevarade hand- och fotben, som tillhört

två vuxna, ett ungdjur, en nyfödd unge och en större unge. Vetenskapsmännen kunde nu studera dessa djurs strukturella förändringar i olika åldrar. En något senare upptäckt, i maj 1985, av underdelen av ett bakben utgjorde det slutliga beviset, Proconsul saknade svans.

För 12 miljoner år sedan: Sivapithecus
Fossiler från denna tid visar att det fanns en typ av människoapor som inte alls liknade Proconsul, t ex Sivapithecus som levde något senare. Ögonhålan och nosen visar hur den skiljer sig från tidigare primater. Asiatiska fossiler av Sivapithecus från tiden mellan 12 och 8 miljoner år före vår tid visar att den kan ha varit förfadern till våra dagars orangutanger.

För 10 miljoner år sedan: Ramapithecus
En annan människoapa, Ramapithecus, är besläktad med Sivapithecus och med en tredje art, Kenyapithecus. Man vet inte mycket om dessa människoapor men alla tre hade tänder med tjock emalj vilket antyder att de var vegetarianer som troligen levde av nötter eller hårda frukter.

Vid ungefär samma tid levde en art, som är något av ett mysterium, Motopithecus. Endast ett exemplar har hittats och det liknar inte någon annan människoapa, vare sig nu levande eller utdöd . Här finns en stor lucka i fossilernas historia och vi kan inte ens gissa var i utvecklingen den passar in.

Apor på två ben

De väldiga regnskogarna som täckte större delen av jorden hade både givit våra förfäder en ny miljö och frambringat nya egenskaper. Men jordytan höll fortfarande på att formas genom de obönhörliga nivåförskjutningarna i jordskorpan. När kontinenterna kolliderade bildades stora bergskedjor som Himalaya, Alperna, Klippiga bergen och Anderna och på andra ställen sprickdalar. Dessa geologiska förändringar åtföljdes av förändringar i klimatet. Temperaturen över hela jorden började sjunka vilket hade en dramatisk inverkan på miljön i Europa, Afrika och Asien.

För 4 miljoner år sedan hade många regnskogar i Afrika försvunnit och ersatts av savann. Många däggdjur sökte sig till den nya miljön och ett antal nya arter utvecklades där. Gräsätare som antiloper, zebror och andra av vår tids savanndjur utvecklades vid den här tiden. När skogarna krympte började en del primater flytta ut på de öppna slätterna. Från den här tiden kommer de fossila fynd som visar den första människoapan som går upprätt på två ben, Australopithecus. Vi vet mycket litet om utvecklingen under tiden för mellan 10 och 4 miljoner år sedan . Det är från denna tid man försöker finna den "felande länken" i utvecklingen .

Vi kan endast spekulera över varför de här människoaporna började gå på två ben i stället för på alla fyra. Det kan ha haft att göra med födan. De flesta frukterna hängde inte längre i träd utan i låga savannbuskar, som var för små för att kunna bära en apa. Det gick bättre för aporna att plocka frukterna från marken och om de gick på två ben kunde de lättare nå upp till dem. Den kroppsställning som hade utvecklats när aporna klättrade i träden bör ha gjort övergången till att gå upprätt mindre omvälvande än för ett riktigt fyrfotadjur. På savannen måste de dessutom röra sig över ett större område för att samla föda. Det kanske var lättare att göra det på två ben än på fyra?

När Australopithecus flyttade ut på savannen ställdes de inför ett nytt problem, hur skulle de reglera sin kroppstemperatur för att inte bli för varma? Det är möjligt att de förloradc sin tjocka hårbeklädnad och utvecklade fler svettkörtlar för att klara sig i den nya miljön. Klart är att när människoaporna började gå upprätt var det en anpassning som hade stor betydelse för den fortsatta utvecklingen.

När forskarna studerar nu levande apor har de kunnat konstatera vissa samband mellan anatomi och beteende. Vi kan gissa att Australopithecus levde i grupper med fler honor än hanar och att de tog hand om sina ungar ungefär som dagens apor gör. Social samverkan inom gruppen bör därför ha varit en viktig aspekt i deras beteende. Idag kommuniclerar många primater med ljud. Hur sofistikerat "språket" är varierar från art till art. Det går inte att säga om de här varelserna var bättre eller sämre på att kommunicera än en chimpans är.

Genom att de gick upprätt fick de händerna fria för annat, att bära barn och kanske att använda föremål i naturen som verktyg, ungefär som gorillor, orangutanger och chimpanser använder stenar för att knäcka nötter och käppar för att gräva upp insekter.

Av de fossilfynd som gjorts av Australopithccus är det viktigaste utan tvivel Lucy, det mest kompletta skelettet från denna tid. Hon upptäcktes i Etiopien och är 3,2 miljoner år gammal. Hennes namn kommer från Beatlessången som spelades på en bandspelare i lägret när upptäckten gjordes av Don Johanson.

Forskarna har rekonstruerat Lucy genom att spegelvända befintliga delar av skelettet och fylla i de delar som fattas med hjälp av andra fynd. Hennes hjärna var relativt liten, ungefär 400 cm3 eller omkring en tredjedel av en människohjärna, och hennes skalle liknade den nutida chimpansens. Käken var stark och tänderna hade tjock emalj . Man tror att hon var ungefär tjugo år gammal när hon dog. Förslitningen på tänderna antyder att frukt var hennes viktigaste föda. Händerna är mycket väl utvecklade med fingrar som liknar våra. Armarna är ganska långa, vilket antyder att det fortfarande var viktigt att kunna klättra. Hon kan ha använt träden för att fly från rovdjur. Av formen på hennes knä- och höftleder kan man sluta sig till att hon gick upprätt på två ben.

En annan märklig upptäckt som gjordes år 1976 bekräftar att tvåbenta människoapor strövade omkring på savannen för 3,75 miljoner år sedan. I en expedition ledd av Dr Mary Leakey ingick Dr. Paul Abell, som upptäckte mänskliga fotspår vid Laetoli i Tanzania.

Avtrycket hittades i ett lager vulkanisk aska som blötts av regn och stelnat i solen, ett vittnesbörd som bevarats åt eftervärlden genom ett tillfälligheternas spel. Spåren visar en storvuxcn människoapas fotsteg. l varje fotsteg finns fotavtryck av en annan individ, mycket mindre än den första. Den andra har av någon anledning gått exakt i den förstas fotspår. Bredvid har en yngre individ gått, och på ett ställe har de vänt sig om för att titta åt vänster. Avtrycken liknar en människas eftersom stortån är parallell med de övriga tårna. Inom samma område har man också hittat spår efter en elefant, en pärlhöna, giraffer, strutsar och en tretåig häst.

Fossila rester av Australopithecus har hittats på många håll i östra och södra Afrika. Man har identifierat två huvudgrupper, de gracila och de robusta. De förra var smärtare och lättare, 110 till 125 cm långa och vägde 30 till 40 kg. De kallas Australopilhecus africanus med undantag av de exemplar som har upptäckts i Etiopien vilka kallas afarensis.

Den robusta arten såg annorlunda ut. Den var kraftigare byggd, runt 150 cm lång och hanarna var mycket större än honorna. Hanarna hade en kam på hjässan, som kallas den pilspetsliknande huvudkammen . Den tjänade som fäste för de mycket kraftiga käkmuskler som de hade för att kunna tugga sönder de hårda rötter och frön som var en stor del av deras föda. Den robusta arten har fått namnet Australopithecus robustus eller boisei.

Australopithecus existerade under en mycket lång tid, nästan fyra miljoner år. Den gracila arten utveckla des för omkring 5 miljoner år

sedan, och när den robusta arten senare utvecklades, för 2,5 miljoner år sedan, levde de två arterna samtidigt. Fossila fynd visar att Australopithecus började försvinna för ungefär en miljon år sedan, men då hade redan en annan tvåbent art levt parallellt med den under minst en miljon år.

De första människorna

För två miljoner år sedan levde i Afrika en annan art, Homo habilis, jämsides med Australopithecus. Homo habilis - den händiga människan - började tillverka och använda redskap av sten och inledde därmed stenåldern.

Homo habilis hade en större och mer komplicerad hjärna än någon av de tidigare arterna. Volymen var 750-800 cm3, drygt hälften av vår hjärnas. Det mest berömda fossilet är skallen med numret 1470, som upptäcktes i East Turkana av Meave Leakeys kollega Bernard Ngeneo. Tillsammans med en engelsk anatom, Bernard Wood, höll Meave Leakey på i sex veckor med att bit för bit sätta samman de hundratals krossade fragment som grävts fram ur jorden. Deras tålamod blev rikligt belönat. 1470 visade sig vara en nästan komplett skalle av Homo habilis, minst två och en halv miljoner år gammal och med ett förvånansvärt stort kranium . Här var en människoapliknande primat vars utveckling pekade mot en större hjärnvolym i förhållande till kroppsstorleken. För första gången ger oss fossilerna också ett helt nytt sorts vittnesbörd, verktyg av sten. Teknikens tidsålder hade böriat.

Fast man ännu inte har funnit några fullständiga skelett av Homo habilis, så visar fynd nära Lake Turkana att deras ben var mycket lika människoben och att de troligen gick ungefär som vi. Homo habilis utgjorde en vidareutveckling av Australopithecus och öppnade ett nytt kapitel i människans historia.

De redskap som Homo habilis tillverkade var till största delen primitiva "choppers" som tillverkades av stenar ungefär så stora som tennisbollar. Man slog av några flisor på stenens ena sida och formade därmed en skarp egg. I Olduvaiklyftan i norra Tanzania har många exemplar av dessa tidiga redskap hittats och dessutom primitiva skrapredskap och några som möjligen kan ha använts som "hammarstenar".

Redskapens utveckling sammanfaller med en ändrad diet. Man började äta kött. Verktygen var inte gjorda för jakt utan användes troligen till att skrapa av köttet från djurkadavren. Frukt och grönsaker bör fortfarande ha utgjort den viktigaste födan. Dessa tidiga människor levde förmodligen i mindre grupper och samlade föda tillsammans. De kan ha haft fasta boplatser. En cirkel av stenar som tros vara grunden till en hydda eller ett vindskydd har hittats i Olduvaiklyftan i Tanzania.

När våra förfäder började äta kött regelbundet blev jakten alltmer betydelsefull. För 1,5 miljoner år sedan började därför en ny redskapskultur att formas samtidigt som en ny art med ännu större hjärna, Homo erectus, uppträder.

För att kunna tillverka de nya, mer sofistikerade verktygen fordrades större skicklighet och uthållighet än tidigare. Vanligast var de olika typer av handkilar, som användes i över en miljon år och med tiden blev alltmer sofistikerade och ändamålsenliga.

Handkilens egg tillverkade man genom att slå bort spån på bägge sidor av en stor stenflisa. De spetsiga handkilarna som hade en egg runt om krävde mycket mer omsorg och precision vid tillverkningen. Denna stenåldersperiod kallas Acheuléen .

De här stenredskapen berättar en hel del om de tidiga människornas förmåga att tänka eftersom vi kan se exakt hur de är tillverkade. Den

som gjorde redskapen måste ha kommit ihåg de olika stegen i tillverkningsprocessen och inte minst var han kunde hitta de olika materialen. Det visar att det fanns en viss planering i verktygstillverkningen .

Homo erectus hade en större och mer komplicerad hjärna än Homo habilis, 900-1100 cm3, drygt två tredjedelar av vår hjärna. Dess mest framstående drag är framskjutande pannben och käkar. Studier av skallen antyder att de delar av hjärnan som har med språket att göra var utvecklade. Eftersom lämningarna visar att de var framgångsrika jägare och verktygsmakare finns skäl att anta att de hade en social organisation byggd på samarbete. De jagade förrnodligen i välorganiserade grupper som återvände till boplatsen för att dela bytet med resten av gruppen. Djurben som har hittats på boplatserna visar att djuren har styckats. Benen visar också att de jagade flera olika sorters djur.

Hittills har man trott att arten Homo erectus var kort och kraftig. Ett nytt fynd antyder att de var ungefär lika långa som vi. Kemoya Kimeu hittade år 1984 ett Homo erectus-skelett i närheten av sjön Turkana i Kenya under en expedition ledd av Richard Leakey. Det är det mest fullständiga skelettet av en Homo erectus som hittills har upptäckts. Det tillhörde en 12 år gammal pojke som var 170 cm lång och som skulle ha blivit minst 180 cm som fullvuxen. Hans storväxthet och friska ben och tänder antyder att han åt en både riklig och mångsidig föda.

Först när våra förfäder blivit så skickliga jägare att de regelbundet kunde äta kött, vågade de ta risken att flytta till nya och mindre förutsägbara klimat. Det finns tecken som visar att för drygt en miljon år sedan började Homo erectus sprida sig norrut, först in i Asien och sedan till Europa allteftersom inlandsisen drog sig tillbaka. I den nya miljön fanns fler djurarter de kunde jaga. Elefant, noshörning, bisonoxe, häst och till och med kamel ingick i deras föda. Flera 700 000 år gamla fossilfynd av Homo erectus har gjorts i Europa och Asien, särskilt i Kina och på Java.

Hur kunde våra förfäder lämna Afrika och bege sig norrut? Eftersom de var så skickliga i att jaga kunde de livnära sig in många olika miljöer. Men de förde också med sig en annan, kanske än viktigare förutsättning: elden, som de nu hade lärt sig att utnyttja. På flera hoplatser finns rester av träkol, aska, brända ben och eldstäder, som visar att Homo erectus utnyttjade elden. Till en början använde de den antagligen mer sporadiskt för värmens skull och för att hålla rovdjur på avstånd. När människorna senare vandrade norrut blev elden en viktig förutsättning för att klara det kalla klimatet. I Zhoukoudien i Kina finns belägg för att dessa tidiga människor bodde i grottor och att döma av de stora högar av aska som man funnit höll de eldar brinnande nästan hela tiden.

Elden var viktig också eftersom den gjorde det möjligt för Homo erectus att börja tillreda sin föda. Maten blev mindre hårdsmält och därmed torde behovet av kraftiga käkar och stora kindtänder ha minskat. Vi kan faktiskt se att tänderna med tiden blev allt mindre samtidigt som en mer välvd skalle som rymde en större hjärna utvecklades. Det är troligt att Homo erectus nu hade utvecklat ett mer nyanserat språk och att de kunde samtala runt elden på kvällarna.

Homo erectus fanns nu i stora delar av den gamla världen. Fyndplatsen vid Terra Amata i södra Frankrike ger oss en inblick i dessa tidiga människors liv. Arkeologer har där funnit rester efter elva hyddor uppförda på ungefär samma ställe varje år. Hyddorna var ovala, omkring tolv meter långa och sex meter breda. Väggarna var troligen gjorda av grenar som stöttades i mitten av en rad kraftiga stolpar. Hålen efter stolparna syns tydligt nästan en halv miljon år senare.

I mitten på varje hydda fanns en eldstad. Där har man funnit skal efter skålsnäckor, ostron och musslor och ben från en mängd olika djur, kronhjort, elefant, vildsvin, bergget och till och med noshörning.

Kontrasten mellan Homo habilis enkla livsstil och Homo erectus organiserade jakt, hyddor och eldstäder är stor. Homo erectus var nu inte bara en jägare och samlare som levde i tropikerna utan en väl utrustad art som framgångsrikt hade lärt sig att klara det kalla klimatet och de växlande årstiderna på de nordligare breddgraderna.

Hur utvecklades Homo erectus till Homo sapiens och var skedde det? Vi vet att Homo erectus var en relativt motståndskraftig art som fanns i ungefär en miljon år. Kranier från slutet av den här tiden, dvs för mellan 400 000 och 200 000 år sedan visar en blandning av egenskaperna hos Homo erectus och den tidiga eller arkaiska Homo sapiens. En del hade en låg och framskjutande panna som Homo erectus men en stor hjärna som den arkaiska Homo sapiens. De här skallarna har hittats i Europa, Asien och Afrika. Utvecklades Homo sapiens på en plats för att sedan spridas över resten av världen, eller utvecklades vår art samtidigt i Afrika, Asien och Europa? Vi vet inte. Men 100 000 år gamla lämningar av den arkaiska Homo sapiens finns över hela den gamla världen med endast små regionala skillnader.

Den arkaiska Homo sapiens som levde i Europa för mellan 100 000 och 40 000 år sedan kallas neandertalmänniskor. De har fått sitt namn från Neander Tal, som ordagrant betyder Neanderflodens dalgång. Den ligger i Västtyskland där arbetare i slutet av förra århundradet fann en skalle och några ben i ett stenbrott. Ännu ett fynd som gjordes i södra Frankrike i början av detta århundrade, ett nästan komplett skelett efter en gammal människa med ledinflammation, övertygade den tidens vetenskapsmän om att neandertalarna var primitiva människor. Det skapades en populär bild av dem som klumpiga, kutryggiga, undersätsiga och med framskjutande huvud.

Nu när många fler lämningar har hittats över hela Europa och Mellanöstern har vi fått en riktigare bild av dem. De var tyngre och mer muskulösa än vi men de hade en rak hållning och en kropp som liknade vår. Deras skallar var långsträckta och platta på ovansidan precis som Homo erectus, men mycket större. Hjärnans genomsnittliga storlek var 1400 cm3, till och med större än den moderna människans.

Neandertalarna dyker upp i fossilernas historia under en tid mellan två köldperioder, när världen var relativt varm. Men det var under den senaste istiden, som började för ungefär 70 000 år sedan, som de tog ett stort språng framåt i utvecklingen. Ingen tidigare primat hade upplevt ett så hårt klimat och de överlevde för att de var uppfinningsrika. Eftersom det var så kallt fanns det bara lite gräs och få träd. Därför brände de ben i sina eldstäder och gjorde hyddor genom att spänna djurskinn över en stomme av mammutben och betar. Grottor fick också utgöra skydd. Lämningarna visar att de inte bodde länge på en plats utan att de hela tiden flyttade sina läger på jakt efter föda.

Vi kan se att tillverkningen av olika sorters verktyg ökade markant under den här perioden, vilket betyder att livsföringen blev alltmer varierad. Överflödet av fynd från arkeologiska utgrävningar visar mer detaljerat än tidigare hur människorna levde. Verktygskulturen acheuléen avlöstes så småningom av den period som kallas moustérien. Redskapen blev mindre och mer förfinade, vilket kan ha att göra med tillgången på material. De nya verktygen var tillverkade av små bitar av flinta på ett mer rationellt och sofistikerat sätt än tidigare. Nu tillverkades fler verktyg ur samma flintbit och dessutom skickligare och mer exakt. Man har kunnat identifiera över sextio olika sorters verktyg.

Trä är en av jordens viktigaste tillgångar och troligtvis har det använts av de tidiga människorna. Det finns nästan inga träverktyg bland fossilerna men det beror på att trä sällan bevaras eftersom cellulosan bryts ner av svampar och bakterier. Ändå finns några träföremål bevarade, t ex Clacton-spjutet och ett spjut från Lehringen i Tyskland. Det senare hittades mellan revbenen i ett elefantskelett. Vid Kalambo Falls på gränsen mellan Zambia och Tanzania har olika redskap av trä hittats, bl a en omsorgsfullt tillverkad träklubba. Trots att man bara har

hittat ett fåtal träverktyg så var de troligen vanliga under den här tiden. Det finns ändå tillräckligt med fossiler som berättar hur våra förfäders livsföring förändrades. Neandertalarnas sätt att begrava sina döda tyder på att de hade en andlig syn på tillvaron. Man har funnit gravar där verktyg, ben och andra föremål har lagts runt den döde. Andra gravar visar att dessa tidiga människor tog hand om sina gamla och sjuka. Det är på grund av dessa gravar som man har hittat så många neandertalskelett. Om tidigare perioders skelett har bevarats så är det av en slump, när den döde har råkat hamna på en plats där fossilering har kunnat ske.

För 40 000 år sedan kunde människor leva i många olika sorters miljöer över stora delar av världen. Det fanns kontakt mellan grupper som levde nära varandra. Människan härstammar troligen från alla dessa utspridda grupper och inte från en enda grupp i ett speciellt område.

Vi har nu nått en period i människans historia då det inte längre går att klart urskilja den fysiska utvecklingen. Tidsperspektiven är för korta. I nästa avsnitt kommer förändringarna mer att handla om beteenden, ett område där den moderna människan har visat hur anpassningsbar hon är.

Vår tids människor

Under istiden, för omkring 40 000 år sedan började vår tids människor Homo sapiens sapiens att uppträda över hela den gamla världen. De levde förmodligen jämsides med den äldre Homo sapiens. Fossiler från denna övergångstid, för mellan 40 000 och 30 000 år sedan, visar ibland en blandning av de båda arternas egenskaper. För 20 000 år sedan hade vår tids människor etablerat sig och börjat sprida sig till trakter som inte tidigare varit bebodda.

Under det mycket kalla slutet av den senaste istiden frös många av jordens sjöar och hav till glaciärer och isfält, vilket gjorde att havets nivå sjönk nästan 150 m och frilade land som tidigare hade stått under vatten. Många av öarna mellan Asiens sydöstra del och Australien hängde ihop så att Australien, som tidigare varie en obebodd kontinent, nu kunde nås genom en serie korta resor på flotte eller med kanot. Vi vet inte säkert hur människorna nådde Australien men det finns bevis för att hela kontinenten var bebodd av den moderna människan för 30 000 - 20 000 år sedan.

För ungefär 20 000 år sedan började isen dra sig tillbaka och därmed öppnades en möjlighet för människorna att ta sig från Asien till Amerika över den landbrygga som då fanns i norr vid Berings sund. Därifrån spred de sig söderut och för 12 000 år sedan var de amerikanska kontinenterna befolkade. Vår tids människor levde nu för första gången i olika miljöer över hela jorden och började anpassa sig efter dessa. De fysiska skillnader som vi kan se idag hos människor från olika delar av världen har uppkommit genom den geografiska spridningen och anpassningen till olika lokala förhållanden. Eskimåer är vanligen kortväxta och satta, de har en kropp som är anpassad för att bevara värme, medan en massaj är lång och smal och därigenom väl anpassad till att avge värme. Graden av hudpigment är större ju närmare ekvatorn vi lever. Pigmentet, melanin, har till uppgift att skydda huden mot solens starka och skadliga ultravioletta strålar i tropikerna. Trots kroppsskillnader tillhör vi ändå samma art, Homo sapiens sapiens.

Människans fysiska utveckling var i allt väsentligt avslutad för ungefär 20 000 år sedan. Vi ser inte längre några större förändringar i skallar eller skelett. Men vad som nu i stället snabbt börjar utvecklas är ideer, färdigheter och livsstilar. När isen drog sig tillbaka steg vattnet i världshaven. Australien, den sydostasiatiska övärlden och de

amerikanska kontinenterna isolerades därigenom från den gamla världen. Jakt- och insamlingsmetoder utvecklades från denna tid på olika sätt i de olika världsdelarna.

En ny stenteknik skapades. Man har hittat en stor mängd konstnärligt tillverkade verktyg från den här tiden . Så småningom började man också snida vackra nyttoföremål i elfenben och hjorthorn. Fynden av synålar visar att människorna nu kände till konsten att sy. Av harpunerna och metkrokarna att döma hade ett organiserat fiske utvecklats. Bågar, pilar och spjut var nya redskap som gjorde jakten mer effektiv. Dessa första jägare och samlare utvecklade många nya metoder för att dra nytta av sin omgivning.

De mest fantastiska lämningarna från denna period är nog de grottmålningar och skulpturer som har påträffats över hela världen. I Europas kalla klimat sökte människorna skydd i grottor. Många av deras grottmålningar har bevarats oskadade. De målade och ristade också på berghällar i det fria men de flesta av de bilderna har skadats av väder och vind. När de här paleolitiska konstverken upptäcktes under förra århundrandet orsakade de stor uppståndelse och sedan dess har många teorier lagts fram om deras betydelse och varför de har målats. Det mest fascinerande är att de låter oss se världen genom dessa tidiga människors ögon

Eftersom de vanligaste motiven är jaktscener kan den här tidiga konsten ha haft ett rituellt syfte. Hur den än tolkas kan den säga oss en hel del om människans utveckling. Vad innebär skapande av bildkonst? Konstnären måste kunna iaktta världen omkring sig, analysera den och sedan återskapa den i sina bilder.

Den skicklighet som är så tydlig i den paleolitiska konsten hade utvecklats huvudsakligen ur den praktiska sidan av livet. Människorna kunde i allt högre grad och med en allt mer specialiserad teknik påverka sin omgivning. Den här utvecklingen har gått allt snabbare tills människans inflytande blivit påtagligt överallt.

Den senaste istidens slut för 10 000 år sedan var en milstolpe i vår historia. Många stora tekniska framsteg gjordes under den efterföljande varma perioden. När isen drog sig tillbaka lämnade den ett bördigt lager jord där nya växter kunde utvecklas. I denna nya miljö uppträdde nya djur som åsnor, oxar och hjortar. En form av vete utvecklades ur vildgräs och spred sig över Anatolien och Mellanöstern för omkring 10 000 år sedan. Genom en sådan genetisk slump fick människorna ett brödvete som inte sprids med vinden som andra gräs. När agnarna skiljs ut faller kornen ner på växtplatsen. Det var så jordbruket först började.

Hittills hade människorna varit jägare och samlare och levt nomadliv. De hade flyttat med årstiderna och levt av den föda de hittade under sina vandringar. När de upptäckte en särskilt rik näringskälla som en flodbank eller en sjöstrand byggde de mer permanenta bostäder för att utnyttja naturresurserna under en längre tid. När de stannade på samma plats under längre perioder måste idén att odla ha dykt upp och de första stegen mot ett jordbruk ha tagits. Om sådden från början var ett medvetet experiment eller resultatet av utspilld säd som hade varit avsedd för föda kommer vi aldrig att få veta, men jordbruket tycks ha utvecklats på flera platser runt jorden utan inbördes påverkan.

Det finns belägg för att vete odlades för 10 000 år sedan i ett område öster om Medelhavet, som kallas den bördiga halvmånen. För 7000 år sedan odlades hirs i Kina och senare ris (först i Thailand) och sojabönor. I Amerika började jorden brukas för mer än 6000 år sedan. I Mexiko odlade man majs och i Anderna potatis. Vi vet att jams, durra och hirs odlades i Afrika. Vi vet också att man födde upp djur under den här tiden, både som föda och som dragdjur.

Jordbrukssamhällena var organiserade på ett annat sätt än de gamla nomadkulturerna. Efter sådden måste grödan gro, växa och mogna innan den kan skördas och bönderna måste därför bli bofasta under en längre tid. När de väl slagit sig ner började de samla ägodelar som,

liksom den färdiga skörden, måste försvaras mot inkräktare. Den första befästa staden, Jeriko, var för 8000 år sedan ett jordbrukscentrum med ca 3000 invånare.

Områden som odlas kan livnära en betydligt större befolkning. Därför kunde människorna börja leva tillsammans i byar, som växte till städer. Jordbruket ökade produktionen av livsmedel och jordens befolkning blev trettio gånger större under de följande 8 000 åren.

Homo erectus för 1 miljon år sedan, Homo sapiens och de första Homo sapiens sapiens hade varit jägare och samlare som flyttade allt efter tillgången på föda. Jorden började odlas för bara 10 000 år sedan, men inom 8 000 år hade minst hälften av jorderts befolkning blivit jordbrukare. För 2 000 år sedan hade de självförsörjande jägarnas och samlarnas antal minskat till knappt 10% av jordens befolkning. Eftersom utvecklingen från jägare och samlare till jordbrukare inte är genetiskt utan kulturellt betingad har den kunnat ske så otroligt snabbt.

För ungefär 7 000 år sedan ökade befolkningen kraftigt i vissa områden, t ex i de första städerna som anlades i fyra floddalar i Egypten, Mesopotamien, Indusdalen och Kina. Gcnom konstbevattning utnyttjades floderna för jordbrukets behov. De stora bevattningssystemen krävde en komplicerad administration och ingenjörskonst för att fungera. En högre grad av specialisering med skilda yrken utvecklades och den växande administrationen togs omhand av en härskande överklass och ett mäktigt prästerskap. Skriftspråk växte fram och byråkratin ökade. Människorna i städerna var inte längre självförsörjande, utan började byta varor och tjänster. För första gången delades människorna in i klart åtskilda samhällsklasser. Allteftersom statusidén utvecklades fick människor titlar och ställning som fördelar utöver varor och tjänster. En hög ställning gav människor möjlighet att påverka hur samhället skulle styras.

Det var en intensivt nyskapande tid då människorna använde sitt tekniska kunnande till att förändra och i viss mån styra sin omgivning. Uppfinningen av seglet och hjulet var början till en utveckling som vi ser fortsättningen av i dag. Textil och glaserad keramik kunde produceras sedan vävstolen och drejskivan uppfunnits. Matlagningen blev mer varierad och eldstaden gav husen värme i kyligare klimat. Man lärde sig att bearbeta metaller - koppar, järn och nya legeringar som brons. Verktygen och redskapen blev mer sofistikerade och mångsidiga. Även utsmyckningen av redskapen förfinades och lyxvaror och exotiska material som lapis lazuli blev vanliga. Järnsvärd och bronssköldar tillverkades för att beväpna den stående armé som beskyddade staden. Utvecklingen gick nu inte att hejda.

Handeln öppnade land- och sjövägar mellan Asien och Mellanöstern. Städerna knöts samman i handelsnät och öppnades allt mer mot omvärlden. Angränsande kulturer knöt täta kontakter och idéer, teknik och religion spreds över stora områden.

För 5000 år sedan hade den stora mängden råmaterial som behövdes för att förse de snabbt växande stadsstaterna lett till en mycket utbredd handel som sträckte sig från Medelhavet i väster till den norra delen av nuvarande Indien och ner längs Nilen i Egypten. Dessa handelsnätverk användes också av soldater för att bekämpa grannstäder och lägga större områden under ett centralt styre. Social, religiös, teknisk och ekonomisk makt utövades över stora områden och många människor. Tanken om stora imperier hade nu väckts.

Vi kan inte berätta i detalj om de många högkulturer som fanns på olika håll i världen under den här korta perioden i människans historia. Vi kan bara peka på de viktigaste dragen i de större utvecklingsskedena som har lett fram till den tid vi nu lever i.

De första stora imperierna fanns i Mesopotamien men så småningom växte fler fram över hela jordklotet, även i de områden som inte haft kontakt med den asiatiska kontinenten, t ex i Amerika. Vid gränserna

blev det konflikter när de olika väldena kämpade om makten. Hand i hand med begreppet stat och imperium går krigen. Imperier växte och blomstrade tills de blev för stora och svåra att administrera och började falla sönder. För det mesta ersattes de av nya imperier. Genom historien har de flesta kulturer och statsbildningar någon gång utövat makt och inflytande över stora områden på jorden. Stora monument, liksom en mängd konst och litteratur finns fortfarande kvar och berättar om den skicklighet och de kunskaper som människorna i dessa forna riken hade tillägnat sig.

De första högkulturerna uppstod på några få spridda platser, men för ungefär 3000 år sedan började mönstret ändras. Genom handeln blev högkulturerna kring Medelhavet, i Mellanöstern, Indien och Kina sammanlänkade. För 2000 år sedan, under den klassiska erans höjdpunkt, sträckte sig en smal kedja av expanderande kolonialvälden från Atlanten till Stilla Havet. Dessa gjorde det möjligt inte bara att bedriva en omfattande handel utan också att utbyta ideer och teknik och framför allt att sprida de stora världsreligionerna. Det började med buddhismen och hinduismen och fortsatte med zoroastrismen, judendomen, kristendomen och islam. Religionen fungerade som ett starkt enande band.

För 2000 år sedan hade Han-dynastin kommit till makten i Kina och romarna hade börjat bygga sitt välde runt Medelhavet. Det var högkulturer med en sådan organisation och teknik som skulle komma att dominera under de närmaste 1000 åren. De hade en mängd olika alfabet och matematiska begrepp och kunde använda eld, vatten, vind och tidvatten för att alstra energi. De hade lärt sig använda en mängd olika metaller och hade städer och ämbetsverk, mynt och handel. De kände till naturvetenskaperna och hade funnit tekniska lösningar på många praktiska problem (hydraulik, lantmäteri, hävstångsprincipen, mekanik etc). De hade demokratiska idéer och begrundade livets filosofiska aspekter, vilket kommer fram i den teater, konst och litteratur som började blomstra vid denna tid.

Perioden för omkring 1500 år sedan var omvälvningarnas tid i Asien och Europa. Nomader kom från Asiens stäpper, anföll de stora rikena och gjorde handelsvägarna osäkra. Varje område måste nu förlita sig på sina egna resurser och försvara sig själv. Bara kineserna kunde framgångsrikt stå emot invasionerna och oförsvagat fortsätta att utveckla konsten, litteraturen, filosofin och naturvetenskaperna. I Kina uppfanns kompassen liksom papperstillverkningen, boktryckarkonsten och krutet. Efterhand som handelskontakterna återupptogs fördes dessa kunskaper västerut.

Nu började de stora folkvandringarnas tid. Stora mängder av germanska och slaviska folk, framför allt hunner, vällde in över Europa och blev dödsstöten för det Västromerska imperiet, som gradvis föll sönder och upplöstes. Efter romarrikets fall grundades många mindre stater och det moderna Europa började ta form. I andra delar av världen växte blomstrande riken till nya imperier. I Amerika ser vi hur maya-, inka- och aztekfolken skapade högkulturer och i Afrika grundade Ghana, Mali och Songhai mäktiga imperier. I väst kom arabvärlden, genom Islams stora spridning, att inta en central plats och därmed var kontinuiteten i kulturtraditionerna säkerställd. Från araberna fick världen algebra, trigonometri och decimalsystemet, som ursprungligen hade kommit från Indien. Även efter att det islamska imperiet fallit sönder fortsatte Islam att spridas och gör så än i dag.

Mongolerna var det sista av folken från stäpperna i Asien som skapade ett imperium. För 800 år sedan började de lägga under sig stora områden och kom att spela en betydande roll i världshistorien. När deras välde föll sönder innebar det slutet på en epok. Nomadiserande folkslag hade fram till dess ständigt utgjort en fara för jordbrukarsamhällena, men nu hade nyheter som krut och skjutvapen ändrat maktbalansen till förmån för de bofasta. Därmed inleddes en ny tid i världshistorien när nationer och imperier utkämpade ännu blodigare krig för att utöka sin makt.

För 500 år sedan kom olika skeenden att lägga grunden till en ny ekonomisk framtid för Europa. En snabb tillväxt av Europas befolkning hade gått hand i hand med utvecklingen av effektivare teknik inom jordbruk och andra näringar, något som också ledde till behovet att upptäcka och exploatera nya länder och resurser. Ny teknik inom skeppsbyggnad och navigation möjliggjorde spanjorernas upptäckt av Amerika och portugisernas ankomst till Indien, vilket kom att knyta samman kontinenterna. Handel och bankväsen, som knappast hade nått utanför den europeiska kontinenten tidigare, fick ett uppsving och nådde snart hela jorden. De nya sätten att skaffa sig inkomster förändrade snabbt den traditionella handeln och den struktur som vi ser i dagens kommersiella värld uppstod .

De stora upptäcktsresorna öppnade inte bara vägar för nya tankar och ideer. De inledde också en period av kolonisering. Människor emigrerade och bosatte sig i nya områden och tack vare handelsutbytet med kolonierna spreds också djur och växter över jorden. Hästar, kor och får skeppades över till den nya världen medan potatis, tobak, majs och bomull importerades till den gamla. De nya grödorna gjorde att tillgången på livsmedel ökade i Europa, vilket medförde en befolkningsökning utan motstycke. Handeln, som förut hade begränsats till lyxvaror, ändrade karaktär och nådde nya höjder när Europas nationer tävlade om att få del i den lönsamma kolonisationen. Det ledde också till att de gamla högkulturerna i Amerika förstördes och den infödda befolkningen decimerades.

Liksom tidigare användes handelsvägarna också för militär expansion när spanjorer, portugiser och senare engelsmän och fransmän tävlade om territorier på andra sidan haven och upprättade kolonialvälden över hela världen. I Europa började man odla grödor som gav större skördar, vilket gjorde att befolkningstillväxten fick ytterligare en skjuts framåt. Mekaniseringen av jordbruket och kreatursuppfödningen banade väg för den moderna jordbrukstekniken och den industriella revolutionen.

Europas handel skapade stora rikedomar och välstånd i norr och lade grunden till den industriella revolutionen som inleddes för ungefär 200 år sedan. Den kallas så därför att västvärldens industrier snabbt övertog jordbrukets plats som bas för ekonomin. Tillverkningsindustrier etablerades med nya spinnmaskiner och vävstolar. Användning av koks gjorde att man kunde börja framställa stål. Varorna transporterades på nybyggda kanaler, vägar och järnvägar. Men framför allt försåg ångmaskinen industrin med en ny kraftkälla som användes ända fram tills elektriciteten utvecklades för drygt 100 år sedan. Explosionsmotorn, bilen, symaskinen och skrivmaskinen följde sedan i den flod av uppfinningar som vällde fram i industrialiseringens fotspår. När människor samlades i nya välmående industricentra tog utvecklingen ett stort kliv framåt.

Industristäderna växte snabbt och en allt större del av stadsbefolkningen fick utbildning. Därmed blev de traditionella sociala och politiska strukturerna snart föråldrade och behovet av förändring kändes stort. De amerikanska och franska revolutionerna förde fram begreppet "människovärde oberoende av börd och religion", vilket har blivit av bestående värde över hela jorden. Idéerna om jämlikhet och frihet väckte också tankar om liberalism, självstyre och nationalism till liv i en tid då de stora kolonialväldena började falla sönder och nationerna började hävda sin rätt till självständighet. Under artonhundratalet uppstod i Europa också en reaktion mot den gamla ordningen när den politiska makten spreds till delar av medelklassen. En stor del av det nya välstånd som finansierade liberalismen kom från exploateringen av andra kontinenter. Mängder av emigranter från Europa reste över haven för att komma bort från fattigdom och svält och söka lyckan i andra delar av världen.

Genom de vetenskapliga framstegen inom jordbruket hade man fått fram grödor som gav större avkastning, framför allt sädesslagen. Eftersom befolkningsökningen fortsatte måste produktionen ständigt öka. Potatissvälten på Irland hade gjort många medvetna om faran i att

vara alltför beroende av en enda gröda - monokultur. Vetenskapsmännen insåg snart hur man skulle korsa växter och hur man kunde bekämpa insekter för att öka skördarna och livnära den växande befolkningen.

Medan man gjorde teknologiska framsteg som gav människan möjlighet att förändra livet på jorden kom den medicinska forskningen att mer direkt syssla med människan och hennes livsvillkor. Vaccinet utvecklades för 200 år sedan, redan innan man hade upptäckt bakterier och virus. 140 år senare gav upptäckten av penicillin mänskligheten det dittills starkaste vapnet mot sjukdomar. Och det var bara för 25 år sedan som DNA-molekylens struktur identifierades. Vi fick insikter om kroppens minsta byggstenar och vetenskapsmännen fick möjlighet att kontrollera enkla livsformer genom den genetiska ingenjörskonsten. Möjligheten att kontrollera spridningen av sjukdomar gjorde att folkmängden ökade ännu snabbare.

Vid sekelskiftet hade handeln och teknologin kopplat samman nationerna i ett världstäckande system. När Amerika gick med i kriget i Europa 1917 myntades ett nytt uttryck - det första världskriget - och den tid då mänsklighetens destruktiva krafter började få världsomspännande betydelse började. Den ryska revolutionen utmanade den rådande sociala och politiska ordningen och gav eko över hela världen. Den orsakade en ideologisk konflikt som återspeglas i lokala omvälvningar än i dag, hur små de än må vara och var de än inträffar. När det andra världskriget slutade ungefär 30 år senare hade de två supermakterna permanentat sina motsatta ståndpunkter.

Inom vetenskapen öppnades nya fält som elektronik och atomfysik. Teknologier utvecklades som kunde ge människorna makt att bestämma över miljön, som när atombomben föll över Hiroshima den 6 augusti 1945. Modern vetenskap som skulle kunna skapa tekniken för Utopia skapade istället medel för världens undergång.

Plötsligt medveten om den enorma destruktiva kraft som nu stod till förfogande försökte länderna i världen upprätthålla fred genom att etablera internationella organ som Förenta Nationerna, ett forum för överläggningar mellan länder. Trots sitt goda syfte har FN fallit offer för nationella och politiska intressen. Därför har många av de vittgående planer som drogs upp inte kunnat genomföras.

Efter andra världskrigets slut har många länder utvecklats kraftigt och världen har allt mer delats upp i block. Den största källan till oro är den stora klyftan mellan de industriellt utvecklade länderna (nord) och de industriellt underutvecklade länderna (syd) och en ökande antagonism mellan öst och väst. När tredje världens länder hade blivit självständiga och röstade i FN påpekade de den ojämna fördelningen av jordens tillgångar och krävde en ny ekonomisk världsordning. Fördelningspolitiken har diskuterats ingående men har inte lett till några konkreta resultat. Utvecklingsländerna kämpar för att betala sina utlandsskulder medan de internationella priserna på deras exportvaror varierar betänkligt. De måste exportera allt mer för att klara sina skulder och för att köpa kunnande och teknologi. Ju mer de har varit tvungna att exportera desto mindre mat har den egna befolkningen fått. Den svåra situationen kommer till uttryck i social och politisk oro där de styrande till och med har vänt sig mot det egna folket för att kväva protesterna. Kanske det mest påtagliga exemplet på skillnader som splittrar världen kan ses i Sydafrika där svarta lever ett helt annat liv än vita när det gäller välstånd, makt och frihet.

De senaste 40 åren har förändringarna varit mer omvälvande än någonsin. Människan har utforskat områden som tidigare varit oåtkomliga, från oceanernas djup till den yttre rymden, där människor har gått på månen och sett vår planet utifrån universum. Den nya informationstekniken har revolutionerat kommunikationerna i världen. Utvecklingen går allt snabbare, varje ny våg av uppfinningar skapar en plattform för nästa våg i en serie som leder mot nya nivåer av mångfald och förändring.

1980-talet kan bli en skiljeväg i samtidshistorien. Möjligheten till framåtskridande är lika stor som till total förintelse. Den ökande spänningen i världen gör att framtiden tycks osäker och förvirrande. Men på lång sikt är det den stora obalansen i världsekonomin, klyftan mellan fattiga och rika, som är allvarligast. Världens befolkning växer dessutom med en alarmerade hastighet och den största delen av ökningen sker i den tredje världens länder, där människorna redan kämpar för att överleva. Denna obalans kan slita vår värld i stycken om vi inte gör någonting för att rätta till den.

Dagens värld.

När vi nu går mot slutet av nittonhundratalet befinner vi oss i en unik situation. Tack vare vetenskapens och teknologins utveckling är de flesta människor idag bättre informerade om situationen i världen än någonsin förr. Men just som vi har nått denna utsiktspunkt misslyckas vi med att använda våra kunskaper för att trygga framtiden. Vi vet att om vi fortsätter på den inslagna vägen kommer ödets timma förr eller senare att slå för den mänskliga rasen.

De senaste kapitlen i människans historia har varit de blodigaste. Våldet har ständigt ökat alltsedan jordbruket, städerna och de suveräna staterna tillkom för 10 000 år sedan fram till de två världskrigen i vårt århundrande. Vi kan inte lägga skulden på vår tidiga historia och påstå att våldsbenägenheten är ett arv från vårt förflutna som jägare. Det var den fredligaste perioden i människans historia, då undvek man hotande konflikter genom att flytta till nya områden. Ursprunget till vårt krigshetsande kan nog spåras tillbaka till den tid då människan för första gången såg jordområden som egendom, dvs när hon började bo permanent i byar och städer och blev beroende av ägodelar och makt.

Det var inte förrän begreppet självständiga stater blev mer etablerat som de styrande kunde manipulera sina undersåtar till att föra krig för deras räkning. I vårt århundrade har vi sett exempel på hur vanliga medborgare genom propaganda kan hetsas in i ett sådant politiskt klimat att krig blir oundvikligt. På så sätt kan länder bli inblandade i konflikter som inte ens gäller de egna gränserna eller de egna intressena över huvud taget.

Efter andra världskriget har åtminstone 160 krig eller inbördeskrig utkämpats i världen, de flesta i utvecklingsländerna. Två tredjedelar av dem har varit försök att störta den rådande regimen. Under 1950-talet upplevde världen i genomsnitt 9 krig per år. Under 1980-talet har antalet stigit till 14. Av de 16 miljoner människor som dödats i krig sedan 1945 har sorgligt nog de flesta varit civila. Det är fler än alla de soldater som dödades under andra världskriget. Världen har blivit en arena för supermakternas kamp och allteftersom spänningen ökar blir situationen mer explosiv, både på det lokala och det internationella planet.

Över hela världen spenderades år 1980 520 miljarder dollar på militär upprustning. USA och Sovjetunionen står tillsammans för hälften av dessa miljarder och siffrorna stiger varje år. Vi lever med kärnvapenhotet hängande över oss och med vetskapen om att ännu värre kemiska och biologiska stridsmedel utvecklas i det fördolda. Idag har många mindre länder i världen också gått med i rustningskapplöpningen. Antalet länder som tillverkar egna stora vapensystem har stigit från 5 år 1945 till 50 idag. Att supermakterna har stora svårigheter att nå en överenskommelse om vapenbegränsning kastar sin skugga över hela mänskligheten.

Det allvarligaste felet under 1900-talet är utan tvivel vår ovilja (snarare än oförmåga) att föda världens befolkning. Trots att vi är så många som drygt 5 miljarder människor producerar vi tillräckligt med mat för att alla ska kunna gå och lägga sig mätta. Under de senaste 30 åren har matproduktionen ökat genom utveckling av högavkastande grödor (som t ex ris som ger 3-4 skördar per år) och genom användning av

konstgödsel och insektsmedel. Ändå svälter tiotals miljoner människor och mellan 400 och 600 miljoner går hungriga varje år. Det världsekonomiska systemet har skapat en situation där miljoner ton "överskottsgröda" plöjs ner i jorden och bönderna får betalt för att låta bli att producera spannmål för att hålla världspriserna och vinsterna höga.

De grundläggande problemen i dagens värld är inte så mycket de tekniska och vetenskapliga som de politiska, sociala och ekonomiska. Resurserna är ojämnt fördelade över hela världen. På världsmarknaden sker handeln med livsmedel och andra förnödenheter i dollar och för att få utländsk valuta odlar många länder, särskilt utvecklingsländerna, grödor för export, t ex kakao, kaffe och socker. Världsmarknadens priser regleras av de rika länderna och på senare tid har priserna stadigt fallit. Det betyder att utvecklingsländerna måste använda allt större arealer för odling av av salugrödor för att kunna hålla sina exportinkomster på samma nivå som tidigare. Situationen förvärras av att utlandsskulderna måste betalas i dollar. På arealer som skulle kunna användas för att odla mat till den hungriga hefolkningen odlas nu i stället exportgrödor till de redan övermätta industriländerna .

Fattiga människor hungrar för att de inte har ekonomisk möjlighet att odla tillräckligt med mat eller att köpa den. Det är oroande att hälften av jordens befolkning måste slåss om 5% av jordens inkomster medan 16% tar 80% av samma inkomster. Sådana skillnader finns inte bara mellan, utan också inom många länder. Hälsostatistiken i industriländerna avslöjar ett växande antal sjukdomar som beror på att man äter för mycket!

Världen livnär dubbelt så många husdjur som människor, eller mer än 10 miljarder. Omkring 40% av världens spannmålsproduktion går till djurfoder. I några rika länder är siffran så hög som 75% . Under 1980 konsumerade industriländerna, med bara omkring 1 miljard människor, dubbelt så mycket kött som utvecklingsländerna, där det bor tre gånger så många människor. Statistiken visar att de ekonomiska klyftorna i världen inte visar några tecken att minska.

Det finns ännu djupare klyftor. Över hälften av människorna i utvecklingsländerna har inte tillgång till rent vatten. 3 av 4 har inte toalett- och avloppssystem som är acceptabla ur hälsosynpunkt. I industriländerna har 9 människor av 10 rikligt med rent vattenledningsvatten. I utvecklingsländerna dör 25 miljoner människor varje år i sjukdomar som sprids med vattnet.

De industriellt och tekniskt högt utvecklade samhällena finns främst på det norra halvklotet. En stor del av världens resurser och energi går åt till att försörja dem, vilket skapar en allt större obalans. Den utvecklade världen konsumerar 70% av de mineraler som behövs i en industriell ekonomi och många av dessa mineraler produceras i de mindre utvecklade länderna. Amerika, med endast 5% av världens befolkning, förbrukar 30% av all energi som produceras, en skarp kontrast mot t ex Indien vars 20% av jordens befolkning endast använder 2% av jordens energi. På grund av världshandelns struktur förbrukar en fjärdedel av jordens befolkning fyra fjärdedelar av den energi som produceras av kol, gas, olja, kärnkraft och vattenkraft medan omkring 2 miljarder människor i tredje världen är beroende av ved för att kunna laga sin mat. Hälften av all den skog som avverkas i världen används som brännved och skogarna minskar därför snabbt. Det är en ohållbar situation som man tyvärr inte gör så mycket åt. Endast 1% av forskningen i industriländerna sysslar med u-länderna medan 32% ägnas åt rymden och försvaret.

De negativa effekterna av vårt teknologiska samhälle kan ses över hela jorden. Fabrikerna och bilarnas avgasrör spyr ut gaser som förorenar luften vi andas och återförs sedan i form av regn för att förgifta jorden. Konstgödsel och bekämpningsmedel påverkar jorden ytterligare. Floder och hav kvävs när vi släpper ut våra avlopp, kemikalier, olja och andra föroreningar, till och med radioaktivt avfall.

De tropiska regnskogarna täcker bara 6% av jordens yta men de är väsentliga för syreförsörjningen på jorden. Ändå avverkas varje minut 40 hektar skog för att ge plats åt jordbruk, vägar, gruvor och för

virkesindustrins behov. Återplantering görs endast på 2,5% av den areal som avverkas årligen och man gör inte mycket för att förbättra situationen.

Mer än en tredjedel av jorden är redan förtorkad och öknarna fortsätter att breda ut sig. En minskad bördighet på grund av kalhuggning, övergödning och dålig konstbevattning påverkar livsbetingelserna för över 600 miljoner människor i världens fattiga regioner.

Problemen blir större och mer akuta på grund av befolkningsexplosionen. Under de senaste 150 åren har jordens befolkning vuxit från omkring 1 miljard till drygt 5 miljarder. Man räknar med att befolkningen år 2000 ska vara 6 miljarder. Under en relativt kort tid har energi- och råvaruförbrukningen, urbaniseringen, slit- och slängkonsumtionen och föroreningarna ökat i allt snabbare takt. Vi ser nu att utvecklingen har ödesdigra effekter på naturen omkring oss. Vad vi inte ser ännu är den samlade effekten av den påverkan som vi utsätter vår jord för i dag.

Människan, med sin unika intelligens, har uppnått kunskaper som ger henne makt över världen. Vi ser naturen som en självklarhet som kan exploateras och plundras. Vi utnyttjar vår planets resurser på ett hänsynslöst sätt. Om vi fortsätter så här är det risk för att vi i framtiden råkar in i en kris som är mer omspännande och förvirrande än någon vi tidigare har upplevt. Om vi inte försöker finna lösningar på de globala problemen kan det inträffa redan under våra barns livstid.

Framtidsperspektiv

Tänk dig att jordens hela utvecklingshistoria, 4600 miljoner år, är sammanpressad i en människas livstid, 70 år. Människan skulle då bara ha existerat under de senaste 14 timmarna. Jordbruket, konsten, religionen, den industriella revolutionen, två världskrig och högteknologin skulle bara ha funnits under de senaste 90 minuterna. Mätt med evolutionens mått är människans tid på jorden bara en bråkdel av dinosauriernas era. Ändå har vi under denna korta tid orsakat nästan lika många förändringar på jorden som alla de tidigare tidsåldrarna tillsammans. Det kan därför vara på sin plats att fråga sig om vår tid verkligen ska kunna bli lika lång som dinosauriernas.

99% av alla de arter som har levt på jorden är utdöda. För mänskligheten är det inte fråga om en biologisk, utan om en social och kulturell utveckling. Vår intelligens gör en snabb utveckling möjlig. Den tillåter oss också att förstå världen omkring oss och att i någon mån kritiskt granska vårt eget beteende och försöka förutsäga vart det leder oss. Jordens framtid som planet är beroende av solens framtid som stjärna. Vi kan vara säkra på att solen kommer att finnas kvar många miljoner år. Det är inte förrän vätet i solens kärna tar slut och solen blir en röd jättestjärna som livet på jorden inte kan fortsätta.

Vi utvecklades under den senaste istiden och vår civilisation kom till under den interglaciala tid som började för endast 13 000 år sedan. Det är troligt att det under de närmaste 100 000 åren kommer att bli ytterligare en eller flera istider. Vi kan också räkna med framtida geologiska förändringar på grund av kontinentaldriften. Men än viktigare är att vi genom våra kunskaper i fysik och kemi kan se vilka förändringar vi redan har orsakat i den ömtåliga balansen i jordens ekosystem.

Sedan vi började med jordbruk, och än mer sedan den industriella revolutionen inleddes, har vår inverkan på atmosfären och på naturens kretslopp varit enorm. Jordbruksmetoderna (kalhuggning, uppodling av nya områden, monokulturer, användning av konstgödsel och bekämpningsmedel) har förändrat en del av de viktiga kemiska kretsloppen, särskilt har de ökat mängden kväve och koldioxid och minskat mängden syre i atmosfären. Samtidigt har industrin bidragit till obalansen genom att bränna fossila bränslen och skapa mer gaser och svavel medan de också förorenar floder och sjöar.

Jordens ändliga resurscr skövlas för att underhålla en växande befolkning med varierande konsumtionsnivå och hög avfallsnivå. Vi kan inte fortsätta med detta! Inom 50 år kommer 16 viktiga mineraler att ta slut om vi fortsätter att förbruka dem med nuvarande hastighet. Vi påskyndar allt fler arters utrotning samtidigt som vi ger andra möjligheten att överleva och föröka sig. Vi har redan sett hur snabbt insekter har utvecklats genetiskt som svar på bekämpningsmedlen. Frågan är, kommer den framtida miljö som vi nu bygger upp att vara en miljö som vi trivs i?

Nu finns ingen återvändo. Vi har skaffat oss makt över liv och död på vår planet. Jämsides med vår destruktiva förmåga har vi också förmågan att skydda och upprätthålla liv.

Som enda art har människan haft möjlighet att se och studera vår planet utifrån. Denna "satellitbild" innebär inte bara att vi kan kartlägga jordens resurser - marken, skogarna, floderna, haven och mineralerna - utan också motverka föroreningar, jorderosion, torka och klimatförändringar. Vi kan se fiskarnas, fåglarnas och djurens rörelser och övervaka människans misshushållning med resurer

Vi kan behandla informationen mycket snabbt, analysera den och sända resultaten över hela jorden. Vi kan samla information från stora områden och agera snabbt när det behövs. Med våra olika maktstrukturer och ett ständigt ökande antal intressegrupper på olika nivåer kan vi påverka skeenden och snabbt genomdriva förändringar, även på det globala planet.

Med den makt vi besitter kan vi få skogar att växa i magra jordar, vi kan skydda arter som är utrotningshotade, återupprätta mångfalden i vår natur, göra jorden bördig igen, få öknarna att grönska, motverka föroreningar av hav och luft, återanvända vårt avfall till nyttiga saker, utnyttja energin i sol, vind och vatten. Och precis som vi har styrt andra arters levnadsvillkor kan vi styra vår egen utveckling, men mot en bättre nivå.

Människan åstadkommer både nytta och skada när det gäller vår globala välfärd. Båda delarna förekommer samtidigt i individers, gruppers och nationers handlingar. Aldrig har människan haft mer makt över sitt öde än idag, och aldrig har hon kommit så nära att bara bli en fotnot i jordens historia. När andra arter har misslyckats har det skett i blindo, men vi kan ju se vart vi är på väg, även om vår syn inte är perfekt. Ska vi då behöva misslyckas?

"I**ngen gjorde ett större misstag än han som inte gjorde någonting bara för att han endast kunde göra lite,**"
(Edmund Burke)

Världshistorien på nio sidor.
Sven Wimnell 1995

(Rött = senare tillägg/ändringar)

I världshistorien slutar forntiden omkring år 400 och i svensk historia 1060. Medeltiden slutar i båda fallen omkring år 1500, i svensk historia noga räknat 1521. Därefter följer nya tiden. Tidsgränserna för de tre epokerna sattes på 1700-talet.

Framställningen här är gjord i slutet av 1995, det som sedan hänt är alltså inte med.

Innehåll:

* Forntiden. Till omkring 400.
* Medeltiden. 400-1500.
* Nya tiden . Från 1500.
* Religionsstridernas tid 1500-1648 och tiden 1648-1815 med bl a oinskränkt furstemakt.
* Genombrottstid för demokrati och industri, 1815-1914.
* Första världskriget 1914-1918 och mellankrigstiden 1918-1939.
* Andra världskriget 1939-1945.
* Efterkrigstiden. Från 1945.
* Nutid och framtid.
* Världsbefolkningen.
* Afrikas och Asiens äldsta historia.
* Europeernas kolonier och utomeuropeisk historia.
* Sveriges historia.
* Källor till de historiska avsnitten.

Forntiden. Till omkring 400.

Universum räknar man med kom till för ca 15 miljarder år sedan (13,7-13,8), jorden bildades för 4 - 5 miljarder år sedan, människorna blev människor i de tropiska trakterna i Afrika för en eller ett par miljoner år sedan.

Grottmålningar i Sydeuropa vittnar om att människor för 20 000 år sedan var mycket konstnärligt begåvade. För 40 000 år sedan kunde människor leva över stora delar av världen. De första kända s k högkulturerna bildades kring Nilen, Eufrat-Tigris och Indus. Pyramiderna, de äldsta ca 5000 år gamla. är bland de äldsta vittnesbörden.

Den europeiska kulturen, som blivit hela västerlandets, och spritt sig också till österlandet, har sitt ursprung i kulturer kring östra delarna av Medelhavet, bl a i Grekland för ca 2500 år sedan, där den västerländska filosofin började på 500-talet f Kr.

Vid tiden för vår tideräknings början var romarna de dominerande med ett rike runt Medelhavet som var under expansion och på l00-talet sträckte sig långt upp i Mellaneuropa.

Kristendomen vann anhängare och påvedömet utvecklades till en stark världslig makt. De gamla romerska religionerna gick tillbaka, den romerske kejsaren Konstantin övergick till kristendomen och flyttade sitt residens från Rom till Konstantinopel år 330. Kort därefter, år 395, delades riket i Västrom och Östrom. Västrom föll i händerna på germanerna som kom norrifrån, och den siste västromerske kejsaren avsattes 476. Det stora romerska riket föll samman, och det är det som är gränsen för forntiden.

Medeltiden 400-1500.

Den mest intressanta utvecklingen under världshistoriens medeltid tilldrog sig i Europa, och började med ett starkt påvedöme i Sydeuropa

och icke-kristna folk som under strider grupperade sig i Mellaneuropa i allt större och större riken. Påvedömet i Rom med den romersk-katolska läran bredde sedan ut sina läror norrut och ökade lnflytandet. I Östrom utvecklades den grekisk-ortodoxa läran utan större inflytande över Europas följande historia. På 600-talet utformade Muhammed den islamska läran, som bredde ut sig främst inom områdena öster och söder om Medelhavet.

Det östromerska riket bestod till 1453 då turkar kom in och tog makten.

Nya tiden. Från 1500.

Såsmåningom bröts påvedömets makt i de övre delarna av Europa av de världsliga furstarna, och lärorna ifrågasattes av bl a Luther, som 1517 började den s k reformationen. Åren kring 1500 innehöll många förändringar som gett anledning till att därifrån räkna en ny epok.

Påvedömet under medeltiden gjorde anspråk på att ha monopol på tolkning av livets alla gåtor och hade bl a en mycket bestämd uppfattning om människornas och jordens plats i universum : jorden var universums centrum och därikring rörde sig solen och himlarna. Denna uppfattning opponerade sig Copernicus (1473-1543) mot i en skrift 1543, han menade att solen stod i centrum.

Columbus upptäckte Amerika 1492 och andra seglade åt andra håll så att världen blev mycket större än förut. En viktig förändring innebar boktryckarkonsten, som började på 1440-talet och som gav nya möjligheter att sprida information.

Inom vetenskap och teknik gjordes framsteg, ett av de stor namnen därvidlag var Leonardo da Vinci (1452-1519). Den nuvarande Peterskyrkan i Rom kom till, kupolen blev klar 1590 under ledning av Michelangelo. Italienaren Machiavelli (1469-1527) framförde åsikter om hur furstarna borde utöva sin makt, i allmänhet och bl a med kraft gentemot kyrkan.

Religionsstridernas tid 1500-1648 och tiden 1648-1815 med bl a oinskränkt furstemakt.

Under nya tidens början skaffade sig Europeerna kolonier i förut okända delar av världen och på hemmaplan fortsatte striderna. Nya tiden fram till 1648, Westfaliska freden, brukar ses som religionsstridernas tidevarv. Under den här tiden bildades också s k nationalstater med starka furstar i ledningen. Sverige blev en stormakt och stod på höjden vid slutet av den här perioden. Tiden 1648 fram till 1789 med den franska revolutionen ses som den oinskränkta furstemaktens epok med bl a mäktiga franska kungar, Ludvig XIV, XV och XVI, som revolutionärerna opponerade mot. I kolonierna i Amerika uppstod också opposition och folk frigjorde sig från herrarna i Europa och bildade Amerikas Förenta Stater 1786. Under den oinskränkta furstemakten tid fanns i Europa stora riken som hade stora resurser och bekämpade varandra. l de striderna förlorade Sverige sin stormaktsställning 1718.

Den franska revolutionen 1789 var en revolution mot den hårda kungamakten och innebar bara början på vägen mot en större spridning av makten.

Napoleon var 20-årig löjtnant när revolutionen bröt ut, han skaffade sig makt, blev kejsare, ville erövra världen och satte hela Europa på krigsfot, men kämpades ned vid Waterloo och placerades oskadliggjord på St Helena i Atlanten 1815.

Efter hans krig samlades Europas mäktiga på kongressen i Wien l8l5 och ritade upp en ny politisk karta över Europa. Under napoleontidens slutskede var Sverige med mot Napoleon och utkämpade sitt senaste och förhoppningsvis sista krig. Vid Wien-kongressen fick Sverige huvudsakligen gränserna som finns idag.

Drivkrafter under den här perioden var bl a idéerna under den sk upplysningstiden då bl a Montesquieu (l689-1755) skrev om maktfördelning med en udd mot furstarnas starka makt, och Diderot samlade mänskligt vetande i "Encyklopedin" i 35 band 1751-1780.

Genombrottstid för demokrati och industri, 1815-1914.

I världshistorien är 1815 ett stort årtal. Som slutpunkt för den epok som började då kan man sätta 1914 då första världskriget började. Under de hundra åren bröt en demokrati med lika rösträtt för alla i stort sett igenom i några av de mest välutvecklade länderna, och industrier för varutillverkning i stor skala växte fram.

Världsbilden förändrades väsentligt när Darwin 1859 lade fram sin bok om arternas uppkomst, - en stöt mot de kyrkliga lärorna. Inom naturvetenskaperna gjordes viktiga upptäckter och en välutvecklad atomteori fanns innan första världskriget bröt ut. Mendel var pionjär inom ärftlighetsforskningen och gjorde viktiga rön, som dock föll i glömska och fick spridning först år 1900.

Överbefolkning ledde till uppkomsten av fattiga proletärer som Karl Marx intresserade sig för, 1847 författade han tillsammans med Engels ett kommunistiskt manifest. Första internationalen, en arbetar-organisation, bildades i London l864. Den andra bildades i Paris l889 med arbetarombud från 19 länder, bl a Sverige. Då ställdes som mål bl a 8-timmarsdag sex dagar i veckan, vilket blev lag i Sverige 30 år senare 1919, och man införde 1 maj som arbetarnas demonstrationsdag. Denna international upphörde 1914.

Den tredje, kommunistiska internationalen, Komintern, bildades 1919, ledd av Lenin.

I Amerikas Förenta Stater avskaffades slaveriet efter inbördeskrig 1861-1865.

År 1914 behärskade europeerna en stor del av världen utanför Europa, de hade kolonier eller härskade på annat sätt. Självständiga stater utanför Europa var huvudsakligen i Amerika USA, Mexiko och de flesta staterna som 1990 finns söder därom, i Afrika Etiopien och Liberia och i Asien Turkiet, Arabien, Persien och Afghanistan i Främre orienten och bortom Indus : Kina, Mongoliet, Japan, Siam och några småstater i Tibet.

Första världskriget 1914-1918 och mellankrigstiden 1918-1939.

Perioden 1914-1945 bildar en ny epok med första världskriget, mellankrigstiden och andra världskriget. Österrikes tronföljare mördades 1914 med ett skott i Sarajevo och det utlöste första världskriget 1914-1918, som ledde till stora förändringar av Europas karta. Kriget var en fortsättning på gamla maktstrider i Europa och slutade med nederlag för Tyskland.

I krigets spår ägde rum revolutioner i Tyskland och framför allt i Ryssland som förvandlades till Sovjetunionen. Ett antal nationalstater uppstod eller återuppstod. Finland, Estland, Lettland och Litauen blev självständiga stater. Polen, som varit uppdelat på grannländer, återuppstod. Tyskland förminskades. Tjeckoslovakien tog arv efter bl a det medeltida Böhmen. Rumänien förstorades. Serbien växte ut till Jugoslavien. Österrike-Ungern splittades. Det Ottomanska-Osmanska riket som existerat från 1300-talet och omfattat områden i Nordafrika, Mellanöstern och delar långt upp i Östeuropa splittades. En turkisk nationalstat bildades 1923 och av övriga delar bildades såsmåningom många skilda stater. Av Europas många monarkier återstod efter kriget och revolutionerna drygt ett dussin.

På initiativ av USA-presidenten Wilson tillkom 1919 Nationernas förbund, men hans eget land blev aldrig medlem och Sovjetunionen stod också utanför.

Spanien blev republik 1931 och sedan utbröt där inbördeskrig som slutade med att general Franco blev diktator. Italien underkuvade Etiopien 1936 under ledning av Mussolini som gjort sig till överste makthavare, diktator, i Italien. Japanerna ockuperade större delen av Kina 1937-1938. Stalin gjorde sig till diktator i Sovjetunionen.

I Tyskland uppträdde Adolf Hitler och bildade den national-socialistiska rörelsen. Han blev rikskansler 1933, statschef 1934 med titeln ”Führer und Reichskanzler” och gjorde sig till diktator. Han tog Österrike mm "under sitt beskydd", dvs ockuperade och anslöt till Tyskland.

Andra världskriget 1939-1945.

Brittiske premiärministern Chamberlain gjorde 1938 med Hitler en överenskommelse som skulle stoppa Hitlers framfart, och kom hem till London med ett papper som garanterade "fred i vår tid". Det blev dock en kort garantitid, hösten 1939 angrep tyskarna Polen och det andra världskriget kom igång. Det var till en början lokalt, men utvidgades våren 1941. Danmark och Norge ockuperades 9 april 1940 av tyskarna och Holland och Belgien den 10 maj. Frankrike var helt ockuperat i juni. Italien inträdde därefter på Tysklands sida.

I en tysk-rysk vänskapspakt 1939 "fick" ryssarna de baltiska länderna, och efter finsk-ryska vinterkriget 1939-40 måste Finland avstå Karelen. Vänskapen tog slut när tyskarna angrep Sovjetunionen 1941. I december det året anföll japanerna USA genom bombning av den amerikanska flottbasen Pearl Habor. Kriget fick därmed full styrka med Tyskland, Italien och Japan på den ena sidan och England, USA och Sovjetunionen på den andra. Krigshandlingar förekom huvudsakligen i Europa, Nordafrika och Ostasien. Sverige kunde hålla sig uëtanför kriget.

Det gick sämre och sämre för tyskarna och de allierade på andra sidan träffades i Jalta i februari 1945 och gjorde upp om krigsslutet och Europas framtid, det var brittiske premiärministern Churchill, amerikanske presidenten Roosevelt och Sovjetdiktatorn Stalin. Den 30 april 1945 var det tyska nederlaget nära och Hitler begick självmord i en bunker i Berlin. Kapitulation följde kort därefter. Men kriget pågick i Asien. För att få definitivt slut på det lät amerikanske presidenten hösten 1945 fälla två atombomber över Japan, som då kapitulerade. President var vid denna tid Truman, sedan Roosevelt avlidit i början av april. Mussolini avrättades av italienska partisaner.

Det andra världskriget har setts som som en kamp för demokratin mot Hitlers diktatur med "arier" som herrefolk och med en rasism som riktades isynnerhet mot judar med en strävan att utplåna dem helt.

Efterkrigstiden. Från 1945.

Den europeiska politiska kartan efter andra världskriget såg i stort sett ut som före kriget, men de baltiska staterna blev sovjetiska delstater, Polen flyttades västerut och Tyskland delades i öst och väst. Alla de östeuropeiska staterna förvandlades till s k folkrepubliker i rysk regi.

Som supermakter framstod efter kriget USA och Sovjetunionen. Vänskapen dem emellan under kriget övergick snart i fiendskap i ett "kallt krig", en "järnridå" drogs ned i Europa mellan öst och väst. Världspolitiken har under efterkrigstiden präglats av motsättningarna mellan USA och Västeuropa å den ena sidan och Sovjetunionen å den andra.

De krigshärjade delarna av världen återuppbyggdes. Kolonierna frigjorde sig vartefter och bildade en stor mängd nya stater, många i Afrika. De västeuropeiska staterna har blivit fredliga demokratier, även Spanien.

På 80-talet gjorde sig polackerna mer och mer fria från det sovjetiska inflytandet, och med början 1989 har fredliga revolutioner i Sovjetunionens s k satellitstater i Östeuropa ratat den sovjetiska kommunismen som havererat. Tysklands två delar har förenats 1990. I Sovjetunionen har kommunistpartiets partimonopol avskaffats och den sovjetiska s k kommandoekonomin avses bli ersatt av en marknadsekonomi mer av västeurpeiskt snitt.

Nationernas förbund havererade och kunde inte hindra andra världskriget. Som en efterföljare bildades vid krigsslutet Förenta Nationerna, FN. Organisationen har under efterkrigstiden medverkat till att dämpa många svåra konflikter länder emellan. Den medverkade till bildandet av staten Israel 1948 med avsikt att ge judarna det hemland de inte haft och saknat under långa tider. Judarna har dock inte varit nöjda med det land de fått och krävt mera, vilket orsakat strider i trakterna där hela efterkrigstiden, strider som äntligen kanske kan ta slut i och med en påbörjad fredsprocess mellan Israel och palestinierna 1995 och en palestinsk president 1996.

Nutid och framtid.

1980-1988 pågick ett stort krig mellan Irak och Iran med stora förluster för båda men utan några tydliga praktiska resultat. Hösten 1990 invaderades Kuwait av Irak, vilket väckte protester världen över. En FN-allians med USA i spetsen slog i ett sexveckorskrig med all moderna krigsteknik tillbaka Irak, som ålades betala skadestånd och att förstöra vapen mm.

I Sydafrika har konservativa regimer länge förhindrat en demokratisering, men under 90-talet har rasåtskillnadspolitiken upphört och landet har som president fått Nelson Mandela, representant för de svarta. I Afrika för övrigt finns många problem med krig och annat, bl a problem med virussjukdomar. I många delar av världen har demokratiseringssträvandena haft stora svårigheter, bl a i Syd-och Mellanamerika. I Sydostasien finns problem.

Atombomber och andra förfärliga krigsredskap har blivit så utvecklade att de kan förstöra möjligheterna till liv på jorden. Mänskligheten har hamnat i en fälla där människorna blir tvungna att samverka. Sedan Sovjetunionen upphört fr o m 1992 anses det dock att ”det kalla kriget” upphört och att faran för atombomber minskat. I Jugoslavien har efter 1991 pågått ett inbördeskrig som äntligen resulterat i ett slags fred i slutet av 1995.

I Västeuropa har hela efterkrigstiden pågått en integrationsprocess som lett fram till Europeiska Unionen, EU, där Sverige trätt in 1 januari 1995. Unionen lider av ”demokratisk underskott”, dvs gamla demokratiska principer är satta ur spel, lagar utfärdas av ministrar och mycket bestäms i den av en byråkrati i Bryssel.

Trots motgångar har demokratins princip blivit ledstjärna världen över, men mycket återstår innan den helt slagit igenom i praktiken. Den sovjetiska komunismen avses bli ersatt av mer demokratiska former. Jämsides med demokratin löper jämlikheten. Den svåra uppgiften i framtiden tycks vara att förbättra demokratin och att förbättra jämlikheten. Förändringarna efter 1989, 200 år efter franska revolutionen 1789, ger löften om en bättre framtid, men kan också leda till försämringar om reaktionära krafter tar överhanden.

Världsbefolkningen.

För två miljoner år sedan levde i Afrika Homo habilis - den händiga människan - som började tillverka och använda redskap av sten och därmed inledde stenåldern. Frukt och grönsaker var den viktigaste födan.

När våra förfäder började äta kött regelbundet utvecklades för ca 1,5 miljoner år sedan en ny redskapskultur och samtidigt uppträdde en ny art, Homo erectus. Fynd av de två arterna har gjorts i trakterna öster om Viktoriasjön i Afrika och man menar att där blev människorna människor.

Tecken tyder på att Homos erectus för drygt en miljon år sedan började sprida sig, först till Asien och sedan till Europa.

Homo erectus levde kvar i ungefär en miljon år och efterträddes av Homo sapiens - den förståndiga - för ca 300 000 år sedan. Vår tids människa, Homo sapiens sapiens, uppträdde för ca 40 000 år sedan, och den spred sig över hela världen även till Australien som var bebodd för 20-30 000 år sedan och till Amerika via Berings sund. De amerikanska kontinenterna var befolkade för ca 12000 år sedan. Under årens lopp har de olika svarta, vita, gula och röda raserna utvecklats men alla av samma art.

Befolkningen i miljoner i Världen och i Sverige inom parentes.

År		
-7000	10	
-3000	40-80	
0	160	
1000	360	
1650	545	(1,225 000)
1800	906	(2,347 303)
1900	1608	(5,136 441)
1920	1811	(5,904 489)
1930	2015	(6,142 191)

1940	2249	(6,371 432)
1950	2516	(7,041 829)
1960	3019	(7,497 967)
1970	3693	(8,081 229)
1980	4450	
1990	5248	U-länder 4040. I-länder 1209 (23%)
2000	6127	U-länder 4851. I-länder 1276 (21%)
2025	8177	U-länder 6780. I-länder 1397 (17%)

Europa med hela Sovjetunionen: år 1650: 100 miljoner. År 1990: 790. År 2025: 894.
Asien: år 1650: 330 miljoner. År 1990: 3057. År 2025: 4467.
Afrika: år 1650: 100 miljoner. År 1990: 645. År 2025: 1643.
Nordamerika: år 1650: 1 miljoner. År 1990: 275. År 2025: 347.
Mellan- och Sydamerika: år 1650: 12 miljoner. År 1990: 453. År 2025: 787.
Oceanien: år 1650: 2 miljoner. År 1990: 27. År 2025: 40.

Källor till tabellen: till år l000: Bonniers världshistoria del 20, 1987. 1650-1900: Sv. uppslagsbok,"Jorden",1956. 1920-1940: Statistisk årsbok för Sverige (SÅS) 1965. 1950-2025: SÅS 1990: 1990-2025 enligt FNs beräkningar. Sverige 1650: Sv.uppslagsbok ”Sverige”.

(Världsbefolkningen är 2005 cirka 6 miljarder personer)

Afrikas och Asiens äldsta historia.

Den senaste istidens slut för ca 10 000 år sedan var en milstolpe i människornas historia. Då började man med jordbruk. För 10 000 år sedan odlades vete öster om Medelhavet, för 7000 år sedan hirs i Kina och för 6000 år sedan majs i Amerika. I samband med jordbruket började man också med djurhållning med djur både som föda och som dragare.

Människorna blev mer och mer bofasta och bildade samhällen med byar och städer. För ungefär 7000 år sedan ökade befolkningen kraftigt i vissa omraden, t ex i de första städerna, som kom till i fyra floddalar i Egypten, Mesopotamien, Indusdalen och i Kina. Vattnet i floderna utnyttjades för konstbevattning i jordbruket. Samhällena krävde administration och specialiserade yrken och där utvecklades samhällsklasser. Skiftspråk utvecklades, de första kända skrifterna är ca 5000 år gamla. Kunskaper om förhållanden före skriftspråken måste skaffas genom tolkningar av arkeologiska fynd. Som historisk tid brukar ses tider för vilka det finns skriftliga källor. Hiistorisk tid börjar alltså ca 3000 år f Kr.

De första högkulturerna uppstod i Egypten och Mesopotamien ca år 3000 f Kr, i Indien något senare, kanske ca 2500 f Kr och i Kina ca 1500-2000 f Kr. Årtalen är satta med hänsyn till

1. Tekniska och ekonomiska förändringar, framför allt inom jordbruket och transporterna, varigenom en större befoIkning delvis koncentrerad i icke livsmedelsproducerande städer, samt en intensivare handel blev möjlig. Även metallurgins utveckling, som fick inte minst maktpolitiska och militära korsekvenser.
2. Politiska och sociala förändringar, klasssamhällets framväxt och den centraliserade skatteindrivande statens utveckling på bekostnad av stammen och hövdingadömet.
3. En rad religiösa och kulturella omvandlingar, bland dem särskilt skrivkonsten.

I de nämnda trakterna utvecklade människorna sitt tekniska kunnande. Segel och hjul fanns upp. Textil och keramik kunde tillverkas. Man bearbetade metaller och tillverkade svärd och sköldar för att beväpna arméer som skulle skydda samhällena. Handeln utvecklades och de stora kulturområdena knöts samman av handelsvägSar, sorn också användes av arméerna med vars hjälp stora områden kunde läggas under centralt styre. Tankar om stora imperier utvecklades.

De första stora imperierna fanns i Mesopotamien men såsmåningom växte flera fram över hela jordklotet. De har under tidernas lopp avlöst varandra. Imperierna har växt och blomstrat tills de blivit för stora och svåra att administera och då fallit sönder.

Omkring år 1000 f Kr länkades högkulturerna kring Medelhavet och fram till Kina samman. Då fanns en handelsväg, den s k sidenvägen, i en slinga mellan Indien, Kina och Persien, som stod i förbindelse med Medelhavets trakter. Kring år noll sträckte sig ett smalt bälte av välden från Atlanten till Stilla havet. I detta bälte bedrevs handel och utbyttes ideer och teknik, bl a spreds de stora världsreligionerna. Det började med buddhismen och hindXuismen och fortsatte med judendom, kristendom och islam.

På 300-talet e Kr började nomadfolk på Asiens stäpper anfalla de stora rikena och gjorde handelsvägarna osäkra. In i Europa kom bl a hunner som satte igång omflyttningar så att det romerska riket upplöstes och nya riken tog form.

Mongolerna i norra Asien var ett stort erövrarfolk och kineserna byggde den kinesiska muren som skydd mot dem. På 1200-talet trängde mongolfursten Djingiskan med 100 000 ryttare över den då l000-åriga kinesiska muren och erövrade Peking. Sedan forstsatte erövringarna. Hans son och sonson utsräckte riket så att det omfattade ett stort rike från Svarta havet till Stilla havet. Mongolerna vid den här tiden härjade också i Östeuropa.

Det stora mongolriket delades sedan. På 1300-talet framträdde en ny mongolisk erövrare, Timurlenk, som skapade ett stort rike m\ellan Medelhavet och Indien. Ett mongolbehärskat rike grundades på 1500-talet i Indien.

<u>Europeernas kolonier och utomeuropeisk historia.</u>

Den europeiska kulturen härstammar från de gamla kulturerna i Egypten- Främre orienten- Grekland- Rom och uppstod i kombination med dem och med kristendomen och kulturerna hos folken som kom norr- och österifrån. Den europeiska kulturen fr o m 400-talet har varit livskraftig, på gott och ont, och spred sig fr o m 1500-talet ut till de andra världsdelarna.

På 1200-talet fanns i Euopa ett begär efter indiska och kinesiska produkter och Marco Polo, son till en köpman i Venedig, gjorde resor i Kina mm och förde till Venedig hem kunskaper om Asien. Men handelsvägarna till Asien var i hög grad spärrade för europeerna p g a att Muhammedanerna då behärskade Nordafrika och Främre orienten.

För att kunna få varor från lndien och Kina, bl a siden, kom europeerna på att man kunde nå de länderna genom att segla runt Afrika eller segla västerut runt jorden, en del kände till att jorden var rund. Vasco da Gama seglade runt Afrika och nådde Indien 1498.

Columbus seglade västerut och upptäckte 1492 Amerika, som han trodde var Indien, och folken i Amerika blev kallade indianer. Öarna mellan Nord-och Sydamerika blev de Västindiska öarna.

Den första världsomseglingen startades av portugisen Magellan 1519 under spansk flagg, han seglade västerut söder om Sydamerika, skeppet kom sedan via de Ostindiska öarna och Afrikas sydspets tillbaka till Spanien 1522.

När europeerna kom till Amerika hade befolkningen där levt isolerade från övriga världen. I Mellan-och Sydamerika uppstod högkulturer, bl a Mayakultur på 300-talet, Inkakultur på 1100-talet och Aztekerkult]ur på 1300-talet.

Européerna praktiskt taget erövrade Amerika på 1500-talet. Engelsmän och fransmän etablerade sig i Nordamerika och spanjorer och portugiser i Mellan- och Sydamerika. Amerika kristnades och blev västerländskt, men europeerna införde slavdrift med indianer och negrer.

Europeerna anlade vidare kolonier i Afrika, i större delan av Asien och i Australien. Kolonialmakterna har konkurrerat om kolonierna och under årens lopp har många konflikter om dem uppstått.

Vartefter har emellertid foIken i kolonierna frigjort sig från moderländerna. Om man undantar Amerika hade kolonierna sin största utbredning 1914 före första världskriget.

Nordamerikanerna gjorde sig fria och bildade Amerikas förenta stater genom en oavhängighetsförklaring 4 juli 1776. Folken i kolonierna i Sydamerika gjorde sig fria i början av 1800-talet ochY bildade de stater som finns än i dag. År 1914 bestod Amerika till största delen av självständiga stater, men i nordöstra Sydamerika hade britter, fransmän och nederländare några relativt små kolonier. Kanada var en brittisk koloni.

I Afrika fanns 1914 bara två självständiga stater, Eiopien och Liberia, resten var brittiska, franska, tyska, belgiska, portugisiska och spanska kolonier.

I Asien var de södra delarna till största delen brittiska, franska, amerikanska, nederländska, portugisiska och tyska kolonier. Australien och Nya Zeeland var brittiska. I norra Asien härskade ryssarna fram till Stilla havet.

Japanerna hade isolerat sig från yttervärlden, men USA tvingade dem 1854 att öppna några hamnar för handel. Med det trängde den europeiska kulturen in i Japan, som utvecklade sig till en aggresiv stat och som expanderade mot Korea, Kina och Ryssland. Japan blev en stormakt. Kina hade också isolerat sig men måste 1839-42 öppna hamnar för handel. Inre strider i Kina ledde till att kejsaren avsattes och landet blev en republik 1912. År 1914 var i Asien huvudsakligen Kina, Japan och Siam självständiga stater medan resten behärskades av europeerna.

Folken i kolonierna som fanns 1914 har till största delen gjort sig fria, huvudsakligen i olika omgångar efter andra världskriget.

Sveriges historia.

Istiden: Norges västkust var sannolikt isfri under senaste istiden. Skåne var isfrltt för 13 000 år sedan. Iskanten låg ungefär vid mitten av Vättern för 10 000 år sedan och vid kanten av fjällområdet för ca 9000 år sedan.

Den äldre stenåldern		- 3000 f Kr
Den yngre stenåldern	3000	- 1500 f Kr
Bronsåldern	1500	- 500 f Kr
Järnåldern	500 f Kr	- 1060 e Kr
varav		
förromersk järnålder	500 f Kr	- 0
romersk järnålder	0	- 400 e Kr
yngre järnålder	400	- 600 e Kr
vlkingatiden	800	- 1060 e Kr

Under äldre stenåldern vartefter som isen smälte bort : kom lövträd, tall, gran, ren, hjort, älg, uroxe, vildsvin, björn, bäver, säl, fisk, ostron. Hundar enda husdjur. Verktyg och vapen av ben, horn, flinta. Yxor, dolkar, pilspetsar, enkla lerkärl.

Yngre stenåldern : tamboskap, primitivt åkerbruk med vete och korn. Får, getter, svin, hästar. Fast bosättning. Bostäder av flätverk av trä tätat med lera.

Gravar stendösar, gånggrifter, hällkistor.

Bronsåldern : varmt klimat. Finare redskap och vapen av importerad brons. Smycken av guld. Kläder av ylletyg. Hällristningar.

Gravar gravhögar av sten eller jord.

Förromersk järnålder : klimatet kyligare än förut. Järn ur sjö-och myrmalm.

Romersk järnålder : livliga kontakter med folken söderut. Runor som uppkommit genom ombildning av grekiska och romerska bokstäver.

Nordens folk omnämns av romerske författaren Tacitus som l00 e Kr skrev "Germania" om de germanska folken.

Den yngre järnåldern : motsvarar folkvandringstiden. Mycket guldföremål i Sverige, bl a ett på 12,5 kilo. Fästningar av stenmaterial på höjder med branta stup, fornborgar, mer än sju hundra st. Rika fynd i gravar vid Vendel i Uppland. Tiden 550 - 800 e Kr brukar kallas vendeltid.

550-800 Vendeltid.
800-1060 Vikingatiden.
1060-1389 Den äldre medeltiden
1389-1521 Unionstiden.
1521-1611 Reformationstiden.
1611-1718 Stormaktstiden.
1718-1772 Frihetstiden.
1772-1815 Gustavianska tiden.
1815-1914 Genombrottstid för industri och demokrati.
1914-1945 Första världskriget, mellankrigstiden, andra världkriget.
1945- Efterkrigstiden.

Källor till de historiska avsnitten.

* Svensk uppslagsbok.
* Åke Holmberg:Vår världs historia. (Bl a kriterierna för de första högkulturerna).
* Bonniers världshistoria.
* Människoarter: Etnografiska museets bok Historien om människan.
* Sveriges historia: Söderlund / Tunberg: Svensk historia för gymnasiet.
* Historien senaste år: Dagens Nyheter.
* Framställningen här är gjord i slutet av 1995, det som sedan hänt är alltså inte med.

Läget i världen.

Mänskligheten har hållit på länge med att försöka förbättra världen. Stora tekniska framsteg har gjorts och förmågan att hantera mänskliga relationer har ökat, men inte så mycket som man kan önska. Krig och osämja mellan grupper av människor sätter en sorglig prägel på förhållandena i världen. Konflikten mellan Israel och palestinierna är ett exempel på höggradig oförmåga att hantera relationer.

Konflikterna tidigare i Sydafrika med apartheid höll på länge men fick såsmåningom en sorts upplösning. I Irak är det krig. I många delar av Afrika är förhållandena ohyggliga. I övriga Asien finns problem. Förhållandena mellan staterna i EU är inte problemfria. USA går inte i takt med den europeiska västvärlden.

Skillnader i religioner, levnadstraditioner, statssystem och ekonomiska resurser ger upphov till konflikter och nya konkurrensförhållanden. Nya industrier i tidigare tekniskt outvecklade länder kan med låga löner konkurrera ut västvärldens industrier med högre löner.

De största problemen i världen gäller relationer mellan människor och grupper och konsekvenser av människornas materiella aktiviteter, men det finns också problem som kommer av annat: jordbävningar, regn, vindar, värme, kyla, gaser, farliga djur, bakterier, sjukdomar od.

Jordbävnings-och flodvågskatatrofen i Sydostasien och skadorna efter den svåra stormen i Sydsverige har medfört långa resonemang om förbättringar av katastrof- och krisberedskapen, men alla kriser och allt annat elände som ständigt pågår behöver tas om hand varje dag.

Förbättringar av levnadsvilloren i världen kan ske genom att förbättra de mänskliga verksamheterna, bl a utbildningsverksamheterna och individernas inre verksamheter med tänkande om världens problem och vilja och förmåga att förbättra världen.

Sveriges och omvärldens historia till mitten av 1900-talet

En sammanställning av delar i:
Sixten Björkblom, Lennart Düsing, Paridon von Horn :
HISTORIA FÖR GRUNDSKOLAN
Årskurs 4-6

LÄROMEDELSFÖRLAGEN
MAGN. BERGVALL / A V CARLSON
Åttonde tryckningen 1970.

Författarnas anvisningar till lärarna återges i det följande.
Där står bl a:
"Målet har varit att skriva en den fredliga odlingens historia. De krigiska förvecklingarna måste dock beredas plats i den mån de är av betydelse för förståelsen av den historiska utvecklingen.
I anslutning till vårt lands historia har utblickar gjorts till främmande länder, däribland särskilt grannländernas historia.
Dessa partier är närmast avsedda för att bereda eleverna tillfälle till att rikta blickarna ut över gränserna och därigenom redan på ett tidigt stadium få en grund för ett globalt perspektiv. I bokens avslutande kapitel har gränserna mellan svensk och allmän historia suddats ut för att markera att ländernas beroende av varandra i vår tid är ett av tidsskedets mest karakteristiska drag."

Bokens uppläggning gör att den är lämplig även för dem som är äldre och kanske glömt bort det de en gång lärt sig om historien. Därför har sammanställningen nu gjorts som en kort påminnelse. Boken är gjord för skolbarn i åldrarna 10-12 år och språket kan ibland vara för enkelt för äldre, men det får man stå ut med.

Citaten ur historieboken är här med också för att visa något om vad man lärde ut i början på 1970-talet.

Innehållet i sammanställningen.

Rubikerna är hämtade från bokens innehållsförteckning.

'l'ill läraren

FORNTIDEN

Stenåldern
Ute i världen .
Egypterna - ett av de första åkerbruksfolken
Babylonierna

Bronsåldern
Grekerna

Järnåldern
Mycket hade hänt ute i världen

Vikingatiden

MEDELTIDEN
Kejsare och påvar

Folkungatiden
Grupper bland folket

Unionstiden
Europa efter korstågen
Att resa i gamla tider

NYA TIDEN
Vasatiden
Liv och framsteg i Sverige under Vasatiden .
Gustav Vasas söner
Danmark och Norge
Ute i världen
Kampen mellan protestanter och katoliker .

Sveriges storhetstid
Livet i 1600-talets Sverige
Adeln under storhetstiden
Krig och politik 1611-1660
Ute i världen
Andra stormakter i Europa
Krig och politik 1660-1720

Frihetstiden
Ute i världen
Stormakter under 1700-talet

Den gustavianska tiden
Gustav III:s Sverige
Ute i världen
Den stora franska revolutionen
Den gustavianska tidens slut

Sveriges långa fredstid
Karl Johans-tiden
Nya lagar
Ute i världen
Nordamerikanska inbördeskriget
Det moderna samhället grundläggs
De nordiska grannländerna
Ute i världen
Det första världskriget
1900-talet i Sverige
Det andra världskrigets tid
Efter kriget

Till läraren

Denna lärobok är avsedd för historieundervisningen på mellanstadiet i grundskolan. Årskursindelningen må betraktas som ert förslag till studiegång. Boken är i inånga avseenden planerad så att den lätt ska kunna användas i den samlade undervisningen, som ej är ämnesbunden. De första avsnitten, behandlande de äldsta tiderna, är framförallt tänkta som stöd för den återblick på historiekursen för årskurs *3,* vilken är anbefalld i kursplanerna. De li.ir emellertid både stilistiskt och innehållsmässigt gjorts så enkla, att de utan svårighet bör kunna användas redan i årskurs 3. Denna syn på att stoff ur boken ska kunna användas i flera årskurser har i möjligaste mån genomgående beaktats. *Det* är önskvärt att man i den samlade undervisningen hämtar stoff som belyser skilda epoker. Årskursindelningen måste därvid frångås vilket ställer stora krav på bokens framställning. Samtidigt kräver den årskursbundna undervisningen att svårighetsgraden i olika avseenden stegras något. Det har varit vår strävan att inför dessa problem göra en lämplig kompromiss.

Målet har varit att skriva en den fredliga odlingens historia. De krigiska förvecklingarna måste dock beredas plats i den mån de är av betydelse för förståelsen av den historiska utvecklingen.

I anslutning till vårt lands historia har utblickar gjorts till främmande länder, däribland särskilt grannländernas historia. Dessa partier är närmast avsedda för att bereda eleverna tillfälle till att rikta blickarna ut över gränserna och därigenom redan på ett tidigt stadium få en grund för ett globalt perspektiv. I bokens avslutande kapitel har gränserna mellan svensk och allmän historia suddats ut för att markera att ländernas beroende av varandra i vår tid är ett av tidsskedets mest karakteristiska drag.

Det närmare studiet av främmande länders historia, exempelvis de forntida kulturerna, bör ske i samband med behandlingen av respektive områden i geografin. I historieundervisningen måste de emellertid uppmärksammas redan som belysning av den samtida situationen i vårt eget land. Stoffet har genomgående placerats kronologiskt.

Texten är fördelad på grundkurs och överkurs, Överkursavsnitten är markerade med en uggla i marginalen. De upptar ett relativt litet utrymme, eftersom avsikten är, att de rikligt förekommande uppgifterna ska ge det huvudsakliga stoffet till överkursen. Överkursen, antingen den presenteras som textavsnitt eller som uppgifter av skilda slag, är ej enbart avsedd för de av ämnet speciellt intresserade eleverna. Den avses bli behandlad allteefter undervisningssituationens krav och karakteriseras ej alltid av ökad svårighets-

grad utan av specialisering på delmoment.

Uppgifterna är i allmänhet av två huvudtyper. Den ena typen fordrar manuell behandling, alltså slöjd- och teckningsuppgifter m. m., som leder till vad som skulle kunna kallas historielaborationer. Den andra typen syftar till att "sätta boken i centrum". Lämplig litteratur för arbetet med dessa uppgifter återfinns i särskilda listor över böcker för klassbibliotek i historia. Dock förutsattes inte att ett komplett sådant alltid ska finnas tillgängligt. Många uppgifter är av den arten att de måste detaljplaneras av läraren och eleverna tillsammans. En sådan detaljplanering kan av naturliga skäl ej göras i denna bok.

Syftet med uppgifterna är inte enbart att ge eleverna ökade kunskaper utan också att grundlägga och öva en studieteknik som bygger på individuell och gruppvis användning av litteratur och andra hjälpmedel. Uppgifterna har med avsikt inte ordnats efter svårighetsgrad eftersom det bör ankomma på den enskilde läraren att avgöra, vilka som bäst lämpar sig för olika elever och grupper med hänsyn till deras förmåga och intresseinriktning.

Som ett led i övandet av studietekniska färdigheter måste också det förhållandet beaktas att boken innehåller ett ofta mycket stort antal uppgifter och Utteraturanvisningar, och att ett urval alltid måste göras, vilket eleverna själva bör medverka i.

Boken har försetts med utförliga anvisningar på litteratur, AV-materiel och dramatiseringsövningar. Mångfalden har motiverats av skolornas mycket skiftande resurser.

Efter avsnitten för årskurs 5 och 6 återfinns en samling uppgifter av speciellt slag. De är närmast avsedda för samordning av historieämnet med andra ämnen. Läraren bör informera sig om dessa uppgifters innehåll och utformning redan då respektive årskursavsnitt av boken börjar användas.

Särskild uppmärksamhet har ägnats illustreringen. Ett aktuellt och belysande bildmaterial har eftersträvats. Samtliga kartor är nyritade. Det är vår förhoppning att varje bild ska bli föremål för någon form av studium, eftersom de ofta innehåller lärostoff utöver den löpande textens. Ibland har bilderna försetts med uppgifter till vägledning vid studiet.

Bildmaterialet, särskilt teckningarna, har ingående granskats av fackmän.

Till alla som varit behjälpliga vid insamlandet av framförallt illustrationerna framföres ett varmt tack.

SIXTEN BJÖRKBLOM

LENNART DÜSING

PARIDON VON HORN

FORNTIDEN

Forntiden räknas i allmänna historien till omkring år 400 e Kr, i svensk historia till omkring år 1060 e Kr.

Istiden — en lång vinter

För många tusen år sedan var det vinter året runt i Sverige. Hela landet var täckt av tjocka islager. Isen var kanske mer än tusen meter djup. Inte ens sommarsolen kunde töa upp den. Endast lite på ytan smälte. Så är det också nu på vissa platser högst upp i fjällen.

Så småningom blev det varmare. Mer och mer av isen smälte för varje år. Till slut blev det bärmark på somrarna längst ner i söder. Men det tog många hundra år innan större delen av vårt land blev bart.

Människorna kommer

Redan under istiden fanns det *djur*. Renar, mammutar och lämlar levde här trots den stränga kölden. *Människor* kunde komma hit först när isen smält bort. De kom för att jaga och fiska. Deras vandring gick från söder mot norr. De kom från det land vi kallar Danmark som då hängde ihop med vårt land. De kunde därför ta sig in i vårt land till fots. Nu är de båda länderna skilda åt av vatten.

Människorna kom till ett land som var mycket olikt vårt Sverige. Isen hade med sin tyngd pressat ner stora delar under havsytan. Där vi har stora slätter var då havsbotten. Hela landet var en enda stor *ödemark*.

I dalgångarna rann floder och bäckar. Marken var täckt av sand och grus, stora stenar och block, som isen fört med sig. Vi kallar dessa stora stenar "flyttblock".

Växter spirade upp ur den magra marken. Med tiden växte det upp stora skogar av björk och tall. Först hände detta vid kusterna där den bästa jorden fanns. Landet blev till slut en enda stor skog. Här och var låg sjöar och kärr.

Barrträden fick medtävlare i lövträden. Man fann en och annan människoboning vid kusterna och vid vattendragen i storskogen.

Stenåldern

Boplatserna

De första människorna brydde sig inte om att skaffa riktiga bostäder. De levde ju av att jaga och fiska och behövde flytta ofta. Alltid sökte de efter bättre jaktmarker och fiskeplatser. Det fick räcka med tillfälligt skydd mot köld, regn och nattmörker. Det var enklast om man hittade en grotta. Annars fick man bygga en koja eller hydda. Trädgrenar och ris dugde bra. Det viktigaste var att man hade *elden*.

Kring elden kunde man värma sig. Med elden skrämde man bort vilddjuren.

Mat

Det var inte alltid så lätt att skaffa mat. På sommaren plockade och åt man bär och frukter. Men det räckte inte långt. Den mat man fick av jakt och fiske var viktigast. Till fisket använde man smala och korta spjut. Spjuten stacks in i ryggen på fiskarna. Det fanns gott om fisk i bäckar och grunda insjöar.

Man fann också på att göra metkrokar av ben.

Större djur fångades på olika sätt. Ibland kunde man gräva gropar för att fånga villebrådet i. Ibland smög man sig fram och sköt med pilar eller kastade spjut. Bytet flåddes så att man fick skinn till kläder. Köttet åt man upp och matlagningen var mycket enkel. Man stekte köttstyckena över elden. I nödfall åt man köttet rått. Det som blev över kunde torkas och ätas senare. Man slängde matresterna i en stor skräphög. I den hamnade också trasiga redskap och andra föremål.

Kläder

Det var så kallt här uppe i norr att människorna måste ha kläder för att inte frysa. Man gjorde alla sina kläder av djurhudar. De syddes ihop med nålar av ben och tråd av senor.

Vapen

En man var inte riktigt "klädd" om han inte hade vapen med sig. Vapen behövdes mot de vilda djuren och mot de många fienderna. Man kunde räkna med fiender och strid nästan jämt. De första vapnen var stenar. Sedan kom man underfund med att det gick bättre att träffa och döda med ett spjut eller en pil.

Spjutet var av trä. Det hade en spets av ben eller sten. Pilbågen var också av trä. På pilen satte man en spets av ben eller horn. På nära håll kämpade man med klubbor och yxor. Dessa gjordes helst av sten med ett skaft av trä.

Redskap

För vapen och redskap behövdes så hårda ämnen som möjligt. Man fann en särskilt hård stensort, *flinta*. Flinta fanns mest i Skåne. Folket i andra delar av landet bytte till sig denna eftersökta sten mot andra varor.

Med hjälp av en annan sten kunde man knacka ur flisor ur ett stycke flinta. Då fick man en vass egg eller en skarp spets. Så skaffade man sig knivar, dolkar, skaror, yxor och andra redskap.

De första bönderna

Nya stammar trängde in i vårt land. Alltid måste de strida mot dem som redan bodde här. Folk med bättre vapen kom från söder. De segrade och bosatte sig där jorden var bäst. De blev de första bönderna.

Husdjuren

Jägarfolket hade bara ett husdjur, hunden. Den hjälpte till vid jakten. Men de vilda djuren var i alla fall svårfångade. Kunde man inte tämja dem? Kunde inte djur beta på ängarna runt boplatsen? Jo, det gick bra. På så sätt uppkom boskapsskötseln.

Kor, får, getter och svin, blev husdjur. Från dem fick människorna kött och mjölk till föda. De fick hudar och ull till kläder.

Säd

Människorna kunde skaffa sig ännu mera mat, sedan de lärt sig så och skörda. Om man lade ner sädeskorn i marken på våren, fick man många gånger flera igen på hösten. Man lärde sig mala säden till mjöl och bakade bröd. Säden kunde också förvaras långa tider. Man malde den, när man behövde baka. Det var när man saknade fisk och kött.

Man skaffade sig åkermark genom att röja undan skogen eller bränna ner den. Helst odlade man upp sandjord eller annan "lätt" jord. Den gick att luckra upp med träplog eller *årder*. Ett årder var bara en trädgren med en klykas form. De första sädesslagen var *vete, korn* och *hirs*. När säden mognat, skar man av axen med skaror. Stråna fick stå kvar för att ruttna och göda jorden till nästa år. Axen samlades ihop och tröskades. Till slut fick man mjöl genom att mala på en enkel kvarn. Den bestod bara av två flata stenar.

Den tid vi läst om kallas *stenåldern*. Människorna gjorde redskap och verktyg av sten och ben. Stenåldern är en mycket lång tid i historien. Man brukar därför

dela den i två delar. De allra första människorna levde under *äldre stenåldern*. De som kom senare levde under *yngre stenåldern*.

Yngre stenåldern börjar då människorna blev jordbrukare. Våra äldsta förfäder hade vandrat omkring som jägare och fiskare. Det var något mycket viktigt som hände, när människor bosatte sig på en plats och började bruka jorden.

SAMMANFATTNING

När den stora isen smält bort invandrade växter, djur och människor. Människorna bodde i enkla hyddor vid sjöar och floder, men flyttade ofta. De använde redskap och verktyg av sten och ben. Av flintsten kunde de göra vassa verktyg. De levde av jakt och fiske och var så gott som alltid utrustade med vapen. Nya stammar med bättre verktyg började bruka jorden. De var jordbrukare och flyttade inte så ofta.

Fornforskarna arbetar med att skaffa oss kunskaper om dessa avlägsna tider, som vi brukar kalla stenåldern.

UTE I VÄRLDEN

Allt vi läst om hände i vårt land för åtminstone 4 000 år sedan. Men redan för 10000 år sedan kom de första människorna. Det fanns alltså stenåldersmänniskor under 6 000 år.

Men världen är stor och människor levde på andra platser, i andra länder, när våra svenska förfäder var stenåldersmänniskor. Hur levde dessa? Var fanns de? Vi vet att det fanns folk långt bort i världen. De kunde mycket mer än folken här i norden. De hade levt länge i sina länder och hunnit lära sig mycket.

Egypterna — ett av de första åkerbruksfolken

I Afrika flyter floden Nilen. Landet på båda sidor om denna flod är Egypten, dit Jakob flyttade med hela sitt hus. Vi känner berättelsen från Bibeln. Utanför floddalen breder stora öknar ut sig. Nilen svämmar över sina bräddar varje år. När vattnet sedan sjunker, blir det gyttja kvar. Jorden blir mycket bra att odla på. Säden ger rika skördar. Människorna började tidigt med åkerbruk där.

Man kom underfund med, att om man grävde kanaler och anlade konstgjorda sjöar, kunde man odla upp större områden. Det var nödvändigt att många hjälptes åt med detta arbete. Ju fler dess bättre.

Flera små stammar slöt sig samman och bildade ett stort rike, EGYPTEN. En enda människa fick bestämma över hela landet. Han kallades farao och var enväldig. Det betydde att han kunde bestämma allt själv. Hans befallningar lyddes av alla i landet. Vi minns kanske berättelsen om Josef som blev faraos närmaste man.

Pyramiderna

Egypterna hade lärt sig uppföra srora byggnader, när stenåldersmänniskorna i vårt land fortfarande bodde i grottor och hyddor. De var lediga mellan sådd och skörd och farao kunde sysselsätta dem med annat arbete. De fick bl. a. bygga väldiga kungagravar, *pyramider.* An i dag är de stora pyramiderna bland de största sevärdheterna i världen. Den allra största är 137 meter hög och ungefär l 000 m i omkrets. Det tog många år att bygga en pyramid. Tusentals arbetare var sysselsatta med bygget. Många av dem var slavar. Stora stenblock släpades fram och lades på varandra. Pyramiden byggdes ofta långt från den plats där sten fanns.

Utanpå kläddes pyramiden med putsad kalksten. Alla som såg dessa höga, konstgjorda berg på slätten måste beundra farao och förstå att hans makt var stor.

Mumierna

Före begravningen balsamerades kroppen. Den behandlades med saker och kryddor så att den inte skulle förstöras. Kroppen lindades och lades i ett kistliknande skal. En kropp som behandlats så kallas en *mumie*.

Egypterna trodde att människans själ levde vidare efter döden. Allt som den döde hade behövt under livet på jorden satte man därför i graven. I gravkamrarna har man funnit mat och drycker, kläder och vapen, kärl och redskap.

Skrivtecknen

På föremål i gravkamrarna har man också funnit skrivtecken. Ibland skrev egypterna på ett slags papper, *papyrus*. Ofta skrev de på sten. När man först fann skrivtecknen kunde man inte tyda dem. De ser inte alls ut som våra bokstäver. Nu har man lyckats ta reda på vad de betyder. Vi kan därför läsa en hel del om egypternas liv under dessa avlägsna tider.

Stora folk under skilda tider
Egypterna

Av *papyrusväxten* gjorde man ett slags papper och av papyrusknippen byggdes båtar.

Skalbaggen var för egypterna ett heligt

djur. Den skulle skyddas.

Man använde små bildtecken, *hieroglyfer,* då man skrev.

Grekerna

De väldiga trätaken över de grekiska templen bars upp av höga *kolonner.* De höggs ur marmorblock till meterhöga "trummor" som staplades på varandra. Kolonnerna höggs olika under skilda tider.

Lerkrukor tillverkades i stora mängder. I dem förvarades bl. a. olivolja. Oljan såldes till andra länder och krukorna spreds runt Medelhavet.

Romarna

I striderna bar romarna välgjorda *hjälmar* och *harnesk*. Romarna var därigenom överlägsna sina grannar.

När trupperna drog i strid följde varje avdelning sitt *fälttecken*.

Bobylonierna

Ett annat åkerbruksfolk var babylonierna, som vi också känner från Bibeln. De levde också vid flodstränder och kunde använda flodernas vatten att vattna med. Babylonierna anfölls ofta av sina grannar.

Landet de bodde i kallades Babylonien och huvudstaden hette Babylon. I Babylon reste man ståtliga byggnader. Folk kom till den berömda staden för att köpa och sälja varor. Man drev handel där. Babylonierna är ett av de första kända handelsfolken i historien.

Babyloniernas lagar

Om människor ska leva tillsammans måste de ha regler att följa. När "ordningsreglerna" gäller hela folket kallar vi dem lagar. Babylonierna förstod att ett land behöver lagar.

En kung i Babylon lät skriva ner lagarna för att man inte skulle glömma bort dem. Så kom den första lagboken till.

Skrivtecknen

Inte heller babylonierna skrev som vi. De använde skrivtecken som liknade små kilar, *kilskrift*. De skrev sina tecken på lera och lertavlorna brändes så att de blev hårda. Sådana tavlor har man funnit i jorden.

Från babylonierna har vi fått grunden till vår tidräkning. De indelade tiden i veckor, månader och år. Veckan fick sju dagar. En dag fick namn efter solen, en efter månen. Vi kallar solens dag söndag och månens dag måndag. De delade en timme i sextio minuter och en minut i sextio sekunder.

Bronsåldern

Egypter och babylonier och andra folk i sydliga länder levde på den tid, som vi här i Norden kallar stenåldern. Men de hade lärt sig mycket som nordborna inte kunde. Bland det viktigaste var att de förstod att använda metaller. Sällsynta metaller som guld och silver kunde bara användas till prydnadsföremål t. ex. ringar, armband och halsband.

Koppar fann man i större mängder. Den metallen kunde man ha till vapen och redskap. Koppar är en mjuk metall. Därför smälte man den tillsammans med *tenn* och fick en blandning, som kallas *brons*. Denna är mycket hård. Vapen och redskap av brons blev mycket bättre än de som gjordes av sten. De var skarpare, lättare och vackrare.

Byteshandel

Nordborna måste skaffa sig brons från sydligare länder. De bytte till sig metallen mot pälsverk och andra varor. Sedan kunde de tillverka bronsföremålen själva. Bronsen smältes över eld. Det smälta hälldes i gjutformar av sten eller lera.

Man fick det bättre i Norden

Bronsålderns människor hade det säkerligen mycket bättre än stenålderns. Åkerbruket hade blivit mera utbrett. Landet hade höjt sig ur havet och stora slätter hade bildats. Klimatet var vissa tider varmare än förut. Det var kanske lika varmt som i Frankrike och Italien i våra dagar. Dyrbarheter och viktiga redskap fördes hit från andra länder. Under bronsåldern hade man riktiga fartyg. Det gick lättare att frakta varor än under stenåldern. Då hade man bara haft ekstockar att färdas

Gravar och hällristningar

Nordborna kunde inte bygga pyramider av sten åt sina döda stormän. Men de gjorde stora gravhögar av jord. De hade inga skrivtecken. Men de berättade med hjälp av bilder, som ännu finns kvar på berghällar. Dessa bilder kallar vi hällristningar.

Bilderna berättar

På släta klipphällar, särskilt i Bohuslän, har man funnit inristade bilder. De föreställer människor, djur, fartyg, vagnar, plogar, yxor, bågar, stridslurar och vissa

slags tecken. De som gjort ristningarna har väl menat att bilderna skulle visa händelser de varit med om eller hört talas om. Men tecknen hade nog också en magisk betydelse. De kunde användas då man anropade gudarna eller då man ville ha hjälp av andra mystiska makter.

I gravhögarna

Under yngre stenåldern hade man byggt stora gravkamrar av sten. Människorna under bronsåldern begravde sina döda under väldiga jord- eller stenhögar. I graven lade man in vad man trodde kunde behövas för ett liv efter döden. Med tiden började man bränna de döda och lägga askan i en kista eller urna. Man vet inte varför de gjorde så. Ingen skrift berättar om detta. Man har i stället försökt få kunskaper om bronsålderns människor genom att tyda hällristningarna.

SAMMANFATTNING

Under bronsåldern började man använda metaller till vapen och redskap. Brons var en blandning av koppar och tenn. Klimatet blev bättre. Stora gravkamrar byggdes och bilder ristades på berg, hällristningar.

GREKERNA

Duktiga sjömän

Medan folket i vårt land levde som bronsåldersmänniskor stred de stora folken i sydligare länder om att bli mäktigast.

De som bodde på öar kände sig säkrast då krig rådde, särskilt om de hade krigsskepp att försvara sig med.

Men om man hade krigsskepp kunde man också anfalla andra och skaffa sig rikedomar. *Grekerna* var ett folk som fick stor makt tack vare att de var duktiga sjömän. De kunde även försvara sig tappert om de blev anfallna.

Små riken hjälps åt

Grekland är bergigt. Mellan de höga bergstopparna går djupa dalgångar. En stor del av landet består av bergiga öar. I dalgångarna och på de stora öarna byggde man städer. Kring städerna restes murar. Varje sådan stad tillsammans med trakten runt om blev ett rike. Rikena kom ofta i strid med varandra. Men de höll ofta ihop om fienden kom från ett annat land.

Det mest kända kriget mot en gemensam fiende utkämpades mot staden Troja.

Sagan om kriget mot Troja

Orsaken till kriget var att en prins i Tröja hade rövat bort en grekisk drottning. Nu skulle grekerna med förenade krafter ta henne tillbaka. Men det gick dåligt. Tröja hade en stark stadsmur, som man inte lyckades storma. Invånarna försvarade sig tappert.

En av de grekiska kungarna hittade till sist på en list. Han lät bygga en jättestor trähäst, som ställdes upp utanför staden. Inne i hästen gömde han sig tillsammans med några krigare. De andra grekerna gick ombord på sina skepp och seglade bort. I Tröja trodde man nu att kriget var slut. Man beslöt att ta hästen som krigsbyte och ställa upp den inne i staden som minnesmärke. Hästen var mycket stor. Man måste riva ett brett hål i stadsmuren för att få in den. När man tagit in hästen kom den grekiska flottan tillbaka. Stadsborna blev fullständigt överraskade.

Kungen *Odyssevs* och hans kamrater hoppade ur hästen. Genom hålet i muren kom de andra grekerna. I den följande striden segrade grekerna och brände staden.

Sagan om Odyssevs irrfärder

Odyssevs som hittat på krigslisten vid Tröja, fick själv ingen glädje av segern. När han seglade hem med sina män, råkade han ut för stormar. De kom till okända länder och fick uppleva fantastiska äventyr.

En gång hamnade de hos en enögd jätte, en *cyklop*. De blev instängda i hans håla. Odyssevs lyckades förstöra jättens öga med en påle. Sedan lät han binda fast sina män under de får som jätten hade i hålan. Fåren drevs så ut på bete och den blinde jätten kunde inte märka att männen följde med. Han kände visserligen på fåren, men bara på ryggen. Själv hängde sig Odyssevs fast under den största baggen och räddade sig också ut.

En annan gång kom de till den plats där *swenerna* levde. Sirenerna var kvinnor som lockade till sig sjöfararna genom sin vackra sång. Odyssevs stoppade vax i öronen på sina män, så att de ingenting hörde. Han hade först befallt dem binda honom vid masten. När han hörde sirenernas sång, bad han att bli befriad från repen. Men männen hörde inte vad han sade utan rodde vidare. På så sätt kom man förbi det farliga stället.

Efter tio år kom Odyssevs hem till sin ö.

Två berömda böcker

Berättelserna om kriget mot Tröja och Odyssevs irrfärder handlar om verkliga händelser långt tillbaka i tiden. Men de blev mycket förändrade då de berättades om och om igen under flera hundra år. Därför kan man säga att de blivit sagor.

Sagorna har samlats till två stora dikter, *lliaden* om kriget mot Tröja, och *Odysséen* om Odyssevs äventyr. Man har sagt att en blind skald skulle ha författat dessa berömda böcker. Hans namn skulle ha varit Homeros.

Grekernas gudar

Grekerna trodde på många gudar. Deras gudar tänktes likna människor. De bodde på det höga berget Olympos, men kunde närsomhelst ingripa i människornas liv.

Gudarna dyrkades på flera sätt. Man byggde stora tempel åt dem. I templen offrade man säd och djur. Templen byggdes ofta på toppen av någon hög klippa. Vackra pelare bar upp det stora taket. Inne i templet förvarades bilder av gudarna. Sådana bilder ställdes också upp på andra platser. Eftersom vissa tempel och gudabilder finns bevarade vet vi att grekerna var skickliga konstnärer. De byggnader som de reste och de bilder som de skapade hör till det vackraste människor någonsin gjort.

Gudarna kunde hedras på andra sätt. Till deras ära utövade man idrotter. Man tävlade i idrottsgrenar som även vi har på programmet. Den största idrottsfesten har blivit förebild för våra olympiader.

Järnåldern

Ivern att finna och bearbeta malmer blev stor, när människorna förstod hur användbara metallerna var då de skulle tillverka vapen och redskap. Den bästa metallen fann man i *järnet*. Från den tid järnet allmänt kom i bruk räknar man *järnåldern*. Egentligen har järnåldern sträckt sig ända fram till våra dagar. Men när man talar om järnåldern i historien menar man bara tiden fram till nästa period, vikingatiden.

Järnet var svårare att bearbeta än bronsen. Det behövde upphettas mera för att mjukna och smälta. Bronsföremålen hade man kunnat gjuta, men järnet måste man smida. Dessutom var järnet i början sällsynt. Men sedan upptäckte man att järnmalm fanns på botten av sjöar och myrar.

Den kallade man myrmalm och den kunde hämtas upp med skopor och upphettas i enkla masugnar. Så kunde ganska stora mängder järn tillverkas. Järnet blev då billigt.

Hos järnålderns människor

De varma somrarna och milda vintrarna började bli sällsynta. I stället blev det långa och kalla vintrar och kyliga och regniga somrar. Människorna måste skydda sig bättre mot kölden. Man byggde bättre bostäder. En gård bestod nu av flera hus. Men varje hus hade bara ett rum. Det var lättare att bygga så än att uppföra en större byggnad. Dessutom var det säkrare, om elden skulle komma lös eller fienden anfalla.

Man skaffade sig varmare kläder. Redan under bronsåldern hade ylletyger blivit vanliga i stället för skinn. Kläder av tyg var lättare och bekvämare än skinnkläder. Under järnåldern blev klädseln mera "modern". Det blev också nödvändigt att anstränga sig mera för att få mat. Man måste odla härdigare sädesslag. Nu började man odla *råg*. *Havre* och *kom* klarade sig också bra i dessa kalla tider. För husdjuren byggde man ordentliga ladugårdar.

Sjö- och myrmalmen

Redan på den tiden, då man använde bronsföremål, kände man till enstaka verktyg av en mörk metall. Den hade andra egenskaper än brons, koppar och tenn Metallen var järn, men ingen visste att det fanns mängder av den i våra ber Det järn man först började använda kom från sjöar och myrar.

Hur hade det kommit dit?

Ibland är det en brun rand under kranen i ett handfat eller ett badkar. Det beror på att kranen droppar. Vattnet innehåller järn, som avsätter sig på porslinet.

Hur har det kommit järn i vattnet? Överallt i naturen finns det vatten. Det rinner fram över berggrunden och tar med sig en del av det järn, som finns där. Man brukar säga att vattnet är järnhaltigt. På samma sätt som en smula järn avsatt sig i badkaret eller handfatet, har järnhaltigt vatten bildat stora mängder fast järn i sjöar och myrar.

Det finns fortfarande sådant järn i våra sjöar. Vi använder det inte eftersom vi får så stora mängder från bergen.

Sjömalm hämtades upp på vintern

Man högg hål i isen och skrapade upp malm från botten med långa räkor Ibland kunde man påträffa malm i jorden. Då var det troligen gammal sjöbotten på platsen.

Malmen smältes

I enkla ugnar, som byggdes vid markytan smältes malmen. En sådan ugn gjordes av sten och jord. Det fordrades stark lufttillförsel, för att det skulle bli ordentligt varmt. Det ordnade man med en blåsbälg av läder och trä. Man trampade på den som man gör med den enkla pump man nuförtiden använder för att pumpa upp luftmadrasser. Längre fram i tiden lärde man sig att driva bälgen med ett enkelt vattenhjul. När malmen smältes befriades järnet från föroreningar.

Järnet måste sedan smidas

Därmed menas att man hamrade ut det mot ett hårt underlag, oftast en sten. Jämför uttrycket "Man måste smida medan järnet är varmt".

MYCKET HADE HÄNT UTE I VÄRLDEN

Se ofta på kartan, när du läser om dessa avlägsna länder.

Under de ständiga krigen mellan folken i Främre Asien lyckades *perserna* underkuva alla kringboende folk. Perserna bodde i ett bergland nordost om fufrat och Tigris, två stora floder. Även egypterna blev slagna. Till slut ville en persisk kung lägga under sig Grekland. Det såg ut att bli en ojämn kamp. Perserna

var mycket överlägsna. Grekerna var dessutom uppdelade i småstater. Inför den stora faran enades dock grekerna och lyckades besegra perserna. Efter den segern blev det grekerna som kom att behärska Medelhavet. Runt kusterna växte det upp grekiska städer, och folken där lärde sig mycket av grekerna. Men de kom också i strid med dem. I Italien blev grekerna besegrade av romarna. Detta folk ska vi nu lära känna lite närmare.

Romarna och deras stora rike

Staden Rom låg nära Medelhavets kust i västra Italien. Den var från början bara en liren by, där herdar och bönder bodde. Husen låg på kullar, så att de lätt kunde skyddas mot fiender genom murar. Nere på slätten kring staden kunde människor knappast bo. Där var sumpigt och ohälsosamt. Men jorden var god, och romarna levde på åkerbruk och boskapsskötsel. Rom hade också fördelen att ligga vid en flod, Tibern. I äldsta tider var floden segelbar upp till Rom. Köpmännen, som förde sina varor uppför floden, måste lämna fartygen där. De fortsatte till lands eller bytte varorna mot andra, som kom inifrån landet. Rom blev en viktig handelsplats. Befolkningen växte och i flera krig besegrades städerna runt omkring. Med tiden styrde romarna hela Italien.

Romarna tränger vidare

Men maktlystna härskare nöjde sig inre med det. Man vände sig mot grannländerna. Sedan Rom besegrat alla sina medtävlare kring Medelhavet härskade romarna över största delen av den värld man kände till på den tiden.

I öster sträckte sig romarriket bort till Svarta havet och Kaspiska havet, i söder till Saharaöknen, i väster till Atlanten och i norr dll Rhen och Donau.

Romarna intog också en stor del av England. Det tycktes aldrig bli något slut på deras erövringar.

Germanerna kommer

Men till slut mötte de övermäktigt motstånd från de folk, som bodde i norra Europa. Dessa folk kallades *germaner* och var alla släkt med varandra. De var uppdelade i många stammar. Bland dem var *goterna*. Omkring 400 e.Kr. trängde inte bara goterna utan också andra folk in i det romerska riket. De erövrade Italien, Frankrike och Spanien. Några stammar bosatte sig till och med i norra Afrika.

Dessa händelser kallas de germanska *folkvandringarna*. Men vad var orsaken till att allt detta hände? Vi kan få svar på den frågan om vi läser mer om järnåldersmänmskorna uppe i norr.

Nya marker att odla

Under järnåldern blev stora områden, som förur varit havsbotten, torr mark. Där fick man goda betesmarker. Tack vare järnet kunde man göra bra plogar, och man odlade upp de stora lerslätterna. Från den tiden blev slättbygderna kring Mälaren de rikaste i Svealand.

Okad handel med främmande folk

Men rikedomen berodde inte bara på åkerbruket och boskapsskötseln. Nordborna hade livliga förbindelser med sydligare länder. I gravar från denna tid har man funnit alla slags prydnadsföremål och mynt från det romerska riket.

Handelsmännen förde säkert också med sig berättelser om hur rika folken i Södern var, och om hur lätt det var att leva där. Kanske berättelserna ofta var överdrivna, men desto mer lockande var de. Man jämförde med hur svårt och fattigt det var hemma. I främmande land skulle man få det mycket bättre, om man bara kom dit. Man började längta från sitt land. Om det då blev missväxt och hungersnöd, beslöt man utvandra.

Så gav sig hela folkstammar iväg härifrån Norden och deltog i de germanska folkvandringarna.

SAMMANFATTNING

Under järnåldern odlade man upp ny jord i vårt land. Men man led ändå nöd, ty klimatet hade blivit sämre och missväxt förekom. Det hände att man i stora grupper drog söderut, för att komma till bättre länder. Från andra länder i norr flyttade också stora skaror människor. Denna flyttning kallar man de germanska folkvandringarna. Germanerna kom ända till södra Europa där romarna var det mäktigaste folket. Romarna hade tidigare varit framgångsrika i alla sina strider, men nu blev de besegrade av folken från norr.

Vikingatiden

Landskapen uppstår

Folket i en bygd vande sig att hålla ihop. De bildade så småningom ett rike med en kung som ledare. De stora skogarna blev naturliga gränser. På så sätt uppkom *tanden* eller landskapen som vi kallar dem. Inom det nuvarande Sveriges gränser fanns två stora huvudbygder
svearnas land — SVEALAND
götarnas land — GÖTALAND
Mellan dessa utbredde sig de stora skogsbygderna Kolmården och Tiveden, som skilde människorna åt.

I Svealand, var bygderna norr om Mälaren de rikaste. De förenades till ett rike, som kallades UPPLAND eller Upplanden. Söder om Mälaren kallades bygden SÖDERMANLAND eftersom den låg söder om Uppland. I väster låg landet Västmanland. Även norr om Uppland uppkom med tiden bygder, som blev självständiga land. Det var HÄLSINGLAND utmed kusten och DALARNA kring Dalälven och sjön Siljan.

I Götaland skilde Vättern de två stora slätterna åt. I väster låg VÄSTERGÖTLAND och i öster ÖSTERGÖTLAND. Längre söderut var bygderna mindre, och mindre riken bildades där. De fick ett gemensamt namn, Smålanden eller SMÅLAND. De stora öarna ÖLAND och GOTLAND var också självständiga land.

Utmed kusterna i söder fanns också stora slättbygder. BLEKINGE, SKÅNE, HALLAND och BOHUSLÄN blev särskilda land.

Länder förenas till större riken

Hövdingar och kungar ville utvidga sina länder och erövra grannrikena. Under långa och hårda krig lyckades också några härskare grundlägga stora riken. De använde säkert list många gånger. Så berättas, att uppsalakungen besegrade alla smårikena i svearnas land. Hans rike kallades Svea rike. Namnet har vi kvar i ordet SVERIGE. Götarna blev också besegrade, och det svenska riket var enat omkring år 1000. Vi vet inte vem som var den förste kungen i Sverige. Inte heller vet vi, hur det gick till, när vårt land blev ett rike. Kungens makt var säkert ganska liten, och de gamla landskapen var fortfarande mycket självständiga. Särskilt Gotland betraktades som ett eget rike.

Danmark och Norge

Svear och götar enades till ett enda rike. Ungefär samtidigt skapades två riken i västra Norden,

Danmark kom att bestå av Jylland, Själland och de många danska öarna. Men Halland och Skåne hörde också dit. Det fanns goda sjöförbindelser mellan ulla dessa bygder. Folket hade lätt att fura med båt från den ena bygden till den andra. Kungen kunde sända skepp ined män, som uppbar skatt och höll ordning i riket. Blekinge hörde först till Sverige men kom senare att tillhöra Danmark.

Norge var ännu mera uppdelat. Alla dalgångarna kring fjordarna var bygder, som skildes åt av höga fjäll. Men också liar var havet den bästa vägen mellan människorna. Så är det fortfarande på många ställen i Norge. Landet kom ändå att lyda under en enda härskare. De hövdingar, som inte ville lyda honom, tyckte inte att de kunde leva i landet. De seglade därför till *Island*. De slog sig ner där (x-h slöt sig ihop till ett rike. Men någon kung skaffade de sig inte.

Runorna

När nordborna träffade folk från Södern lärde de sig skriva. De såg, hur de främmande folken hade tecken, som de skrivkunniga använde och kunde tyda. Dessa tecken ändrade de om, så att de gick att skära in i trä. Rundade streck gjordes raka och vågräta streck gjordes sneda för att de inte skulle sammanfalla med träets fibrer. Tecknen kallades *runor*. Från början hade man 24 runor.

Senare lät man flera ljud tecknas med samma tecken. Då behövdes bara 16. Man använde ofta bokträ att skriva på. En runstav av detta trä kallades en bokstav. Senare fick tecknen själva detta namn: bokstavar eller *bokstäver*.

Man "skrev" på sten

Men man förstod, att trä snart skulle multna sönder. Ville man ha skrift, som skulle kunna läsas i framtiden, måste runorna ristas in i sten. Att hugga runorna i en sten var svårt. Bara några få kunde den konsten. De fick göra inskrifter på gravstenar. En sådan talade om vem eller vilka som låg i graven och vad de hade gjort för märkvärdiga gärningar under livstiden. Runstenen berättade om striderna de varit med om, var de stupat, vem som rest stenen osv.

Ibland använde man runorna för att hålla borta onda andar eller farliga fiender. Man trodde nämligen, att runorna 1'iade en hemlig kraft i sig. Bilder och vackra slingor prydde somliga stenar.

Det finns över 2 000 runstenar bevarade i vårt land. över l 000 av dem står i Uppland.

Hedendom och kristendom möts

I det romerska riket, som vi förut talat om, hade kristendomen blivit allmänt utbredd under folkvandringstiden. Vid denna tid delades riket i två delar. Den ena kallades det västromerska riket och den andra det östromerska riket. Huvudstad i det Östra riket blev Konstantinopel och i det västra riket Rom. I Rom blev biskopen den mäktigaste mannen tack vare germanerna. Dessa hade besegrat kejsaren och avsatt honom. Biskopen här. var kyrkans högste styresman och han kallade sig påve.

Germanerna fortsatte sina strider men kunde aldrig besegra kristendomen. I stället omvändes germanerna till den kristna tron, stam efter stam. Efter några århundraden var hela västra Europa kristet. Men uppe i Norden var folket fortfarande hedningar.

Naturväsen och gudar

För människorna i gamla tider var naturen farlig. Den hade stor makt över allt levande. Solen gav sitt liv och sin värme åt allting. Men den kunde också torka ut marken. Då gav den människan missväxt. Man måste hålla sig väl med den hemlighetsfulla kraft, som bodde i solen. Ja, man dyrkade solen som en gud. Åskan var en annan kraft, som kunde bli farlig. Därför offrade man till åskans gud. I de stora skogarna tyckte man sig se naturväsen. Där fanns jättar, troll och älvor. Hemma kring husen skymtade man tomtarna.

Gudasagor

Man berättade för varandra om allt man trodde sig se. Det blev sagor, som sedan har berättats ända fram till våra dagar. Andra sagor kom söderifrån. Det var sagor av ett annat slag. De handlade om gudar. Dessa gudar var lika människorna fastän mäktigare och odödliga. Gudasagorna kom från grekerna och romarna, men uppskattades mycket av nordborna.

Man berättade dessa sagor och trodde också på gudarna i dem. Dessa fick andra namn och egenskaper, som passade bättre uppe i Norden.

Gudarna

Den mäktigaste guden var Tor. Han brukade åka i en vagn högt uppe i molnen och kämpa mot jättarna med en stor stridshammare, Mjölner. När Tor var ute och åkte, blev det stort buller. Det var åskan eller tordönet (Tors dån). Tor rådde över vädret och gav vackert väder eller regn. Då sjukdom eller hungersnöd hotade, offrade man till honom.

Om krig hotade offrade man till Oden. Han var nämligen krigets gud. Han framställdes som mycket klok och kunnig. Oden fick reda på allt som hände ute i världen genom två korpar, Hugin och Munin, som flög vida omkring. En tredje gud var Frej. Han skyddade särskilt ilc fredliga bönderna, trodde man. Till honom offrade man för att få god skörd.

Gudarnas liv

Det fanns också andra gudar och gudinnor, men de ansågs inte vara så mäktiga. Allesammans kallades åsar. De bodde i en stor fästning, som hette Valhall. Där levde de ett glatt liv med mat och dryck i överflöd. Bl. a. hade man där en gris, Särimner, som slaktades, för att, gudarna skulle få fläsk. Men det egendomliga var att den slaktade grisen blev levande igen och kunde slaktas på nytt nästa dag. På så sätt fick man fläsk varje dag.

Till Valhall kom tappra krigare, som fallit i strid. De hade hämtats från slagfältet av valkyrior. Dessa var ett slags kvinnliga väsen, som förde kämparna genom luften till Valhall. Kring Valhall fick de sedan varje dag utkämpa strider utan att bli sårade, och på kvällarna deltog de i gudarnas fester.

Hur man dyrkade gudarna

Gudarna dyrkades genom offer, dvs. gåvor.

Man offrade djur, men även människooffer förekom. När man offrat till gudarna, hoppades man, att de skulle visa sig vänliga. De kunde ge människorna framgång i striden, rikedom eller något annat, som man önskade sig. Framförallt ville man undvika, att gudarna skulle vara uppretade och ställa till med olyckor eller svårigheter.

Husfadern kunde offra hemma. Men man samlades ofta på särskilda offerplatser, som var helgade åt någon av gudarna. Det mest kända offerstället var Gamla Uppsala. Där byggde man också ett stort tempel. På denna plats samlades folk från

hela Svea rike till en gemensam offerfest vart nionde år.

Minnen från hedendomen

Vi har än i dag kvar sådant, som påminner oss om den gamla gudatron. Namn på orter, som slutar på -vi, talar om för oss, att det funnits offerställen på dessa platser. Ortnamnet Odensvi, t. ex. visar att guden Oden haft en offerplats där.

Namnen på veckodagarna onsdag, torsdag och fredag har vi också fått från gudanamnen.

Julen fanns redan under hednatiden. Då skedde nämligen midvinterblotet. Ordet blöt betyder offer, och offret utgjordes av en gris till guden Frejs ära. Ett minne från den tiden har vi kvar i seden titt äta julskinka.

Eddan

Berättelser om den hedniska gudatron skrevs ner på Island. De finns samlade i en bok, som heter Eddan. Där finns också omtalat, hur nordborna trodde, att både himmel och jord skulle försvinna. I en stor strid skulle alla onda makter döda varandra. Striden kallades Ragnarök. Efter den striden skulle en ny och bättre värld skapas.

SAMMANFATTNING

Av folk i södra Europa lärde sig nordborna skrivkonsten och gudasagor. I Norden kallades de första skrivtecknen runor. De ristades mest på stenar, som finns bevarade. Gudarna tänktes som människoliknande varelser. Man dyrkade dem genom offer. Gudanamnen lever kvar i t. ex. ortnamn.

Vikingarnas färder

Vi har förut läst om,hur nordbor under 400- och 500-talen utvandrade i stora skaror och bosatte sig i sydligare länder. Det hade blivit ganska folktomt i många trakter. Men folkmängden ökade så småningom, och det blev åter svårt att få maten att räcka till åt alla. Då blev det lockande att ge sig iväg till främmande länder.

Vid den tiden hade man också lärt sig att bygga större och bättre fartyg. Från Sverige seglade man österut över Östersjön. Från Danmark och Norge gick färderna västerut och söderut över Nordsjön. Det var i början endast handelsfärder. Nordborna hade bl. a. slavar och pälsverk att sälja. Handeln lönade sig i allmänhet

bra, men det låg nära till hands att börja med röveri. När man hade vapen, kunde man lätt göra överfall och plundra. Man skaffade sig varor utan att betala. Detta var naturligtvis inte rätt, men man försvarade sig med att man rövade från fiender.

De som på detta sätt förvandlade handelsfärderna till krigståg kallades vikingar och deras färder vikingatåg.

Fartyg och besättning

Vikingaskeppen var långa och smala. De längsta var ända till 20 meter långa. De drevs fram med åror, men hade också segel. Det var ett brett fyrkantigt segel, men det gick inte att kryssa med båten som med våra dagars segelbåtar. Skeppen var snabba. Vid god vind kunde de gå lika fort som en vanlig motorbåt numera. Däremot var de osäkra i stormigt väder. De hade inte köl och kunde därför gå fram även på grunt vatten och lätt dras upp på land.

Fören var mycket hög och pryddes av ett utsirat drakhuvud av trä. Därför har vikingaskeppen fått namnet drakar. Man hade en bred åra att styra med. Den var fastsatt baktill på skeppets högra sida. Denna sida kallades därför styrbord. Fortfarande kallar sjömännen höger för styrbord. Den vänstra sidan som var bakom den som styrde, fick heta babord (bakombord). Så heter vänster på sjömansspråk även nu.

De största skeppen kunde rymma en besättning på 300 man. Det blev trångt, särskilt om man samtidigt hade last. Men det var viktigt att vara så många som möjligt, om man stötte på fiender. Av samma skäl brukade flera skepp segla tillsammans. Till slut kunde hela flottor samlas under befäl av någon mäktig hövding. Då kunde man göra verkliga plundringståg.

Så småningom kunde vikingarna behärska hela länder och föra oerhörda rikedomar med sig hem.

Svenska vikingar seglar österut

Svearnas rikaste områden låg nära Östersjön och Mälaren, som på denna tid var en vik av havet. Handelsfärderna gick därför österut, och svenskarnas vikingatåg följde samma vägar. Om vi skulle följa ett skepp från Sverige, skulle färdvägen kunna vara så här (följ med på kartan).

Från Roslagen seglar vi över Ålands hav och genom den åländska skärgården. Vi

följer den finska kusten och kommer till utloppet av floden Neva längst inne i Finska viken. Färden går vidare uppför Neva och in i sjön Ladoga. Därifrån fortsätter vi på floder genom Ryssland ända ner till Kaspiska havet. Efter en seglats över detta stora vatten är vi framme vid målet. Vi kan byta varor med araberna t. ex. pälsverk mot guld- och silversaker.

Men under resan har vi haft stora svårigheter att övervinna. Flodfärderna har varit besvärligast. Det är tur, att skeppet varit flatbottnat, så att man kunnat ta sig fram även i grunda och smala åar. Värre har det varit, när man kommit till forsar. Då har man antingen fått dra skeppet utmed stranden eller ta upp det på land och låta det glida på rullar.

I Ryssland

Svenskarna måste under sina långa färder skydda sig mot folket i de främmande trakterna. De byggde borgar, där de kunde söka skydd. När de blev talrikare, var de snart starka nog att härska över landet. Det gick så mycket lättare, som det inte fanns några starka riken inom det väldiga område, som nu kallas Ryssland. Där bodde folk som tillhörde den folkstam vi kallar slaver.

Det berättas, att dessa människor ibland bad, att svenskar skulle komma och skapa ordning och reda i landet. Man vet inte om detta är sant, men en svensk hövding, som hette Rurik, grundade ett stort rike i Ryssland. Svenskarna kom nog mest från Roslagen. De kallades rus. Av detta ord har man sedan fått namnet Ryssland.

Själva gav svenskarna området namnet GÅRDARIKE, emedan det fanns så många "gårdar" där. Med gård menade man en borg.

Roslagen — kallas den del av Uppland, som ligger närmast Östersjön.

Till Miklagård

En annan färdväg gick uppför floden Dyna genom västra Ryssland och nedför floden Dnjepr till Svarta havet, över Svarta havet kom man till Konstantinopel. Denna stad kallade svenskarna MIKLAGÅRD, som betyder "den stora borgen". Där härskade den östromerske kejsaren, och hans välde kunde nordborna inte rubba. Kejsaren tog emellertid svenska krigare i sin tjänst. De kallades väringar.

Norrmän och danskar seglar västerut

Norska vikingaskepp styrde djärvt ut på Nordsjön. De nådde fram till ögrupperna

norr om Skottland. De fortsatte längs Skottlands kuster, tog vägen utmed Englands västkust och seglade över till Irland.

Överallt landsteg man, plundrade och anlade befästningar, så att man kunde härska över länderna. Men ännu längre seglade norrmännen. De kom till Island, där de bildade ett nytt rike. Från Island åkte de vidare västerut och upptäckte Grönland. Slutligen kom man ända till Nordamerikas kust.

Danskarna for mest till England. En stor del av detta land erövrades av vikingarna. De grundade till och med ett rike där, som de kallade Danelagen. De danska kungarna regerade till slut över både Danmark och Danelagen.

Frankerna

Andra danska vikingaflottor drog ut längs Tysklands och Frankrikes kuster. Men här mötte de kraftigt motstånd. Större delen av dessa länder hörde nämligen till det frankiska riket. Där regerade vid vikingatågens början en mäktig man, kejsar Karl den store. Han ville lägga hela västra Europa under sitt rike.

Gånge Rolf

En tid efter Karl den stores död föll det frankiska riket sönder, och vikingarna vågade sig på att angripa. De trängde uppför floderna. I Frankrike fick en vikingahövding ett helt landskap av den frankiske kungen. Denne räknade nämligen ut, att hövdingen, som hette Gånge Rolf, skulle försvara landet mot andra vikingar. Sitt namn lär Gånge Rolf ha fått därför att han var så stor och tjock, att ingen häst kunde bära honom. Han fick i stället gå till fots.

Vikingarna seglade ännu längre

Vikingarna trängde in i Medelhavet, och på Afrikas nordkust träffade de på negrer, som de kallade blåmän. Blå betydde svart på den tidens språk.

Den förste kristne missionären i Sverige

Nordborna trodde på många gudar. Tron på dessa hade de fått från grekerna och romarna. Från samma folk fick de höra talas om en ny gud, som var mycket mäktigare än någon av de andra. Det var de kristnas gud.

Man tänkte, att det kunde vara bra att tillbedja honom. Därför var man nyfiken och ville veta mer om kristendomen. I de kristna länderna ville man också gärna

predika bland hedningarna och omvända dem till kristendomen. Man sände ut missionärer.

Den förste missionären, som kom till Sverige, hette Ansgar.

Färden till Birka

I det stora frankiska riket regerade efter Karl den stores död hans son, som kallades Ludvig den fromme. Denne gav Ansgar i uppdrag att resa till Norden, för att predika kristendomen för svearna. En sådan resa kunde bli äventyrlig.

Ansgar reste med ett handelsfartyg över Östersjön, men fartyget anfölls av vikingar. Ansgar lyckades med knapp nöd rädda sig i land. Han måste fortsätta resan till lands, vilket var mycket besvärligare. På smala stigar tog han sig fram genom de stora skogarna, över sjöarna kunde man färdas med båtar, som man lånade.

I Birka

Till slut kom Ansgar lyckligt fram till handelsplatsen Birka på Björkön i Mälaren. Där bodde svearnas konung Björn. Kung Björn tog emot Ansgar väl och lät honom predika.

Många människor ville efter en tid bli kristna och blev då döpta. Bland dem var kungens fogde, som också hjälpte Ansgar så att en kyrka kunde byggas i Birka. Så bildades den första kristna församlingen i Sverige.

Men efter ett och ett halvt år lämnade Ansgar Sverige. Han blev biskop i Hamburg i Tyskland. Som biskop skulle han se till att nya missionärer sändes ut till alla delar av Norden.

Ansgar gjorde en ny resa hit upp när de kristna i Birka efter en tid blev förföljda av hedningarna. Kungen sammankallade nu folket till ett ting. På detta beslöt man, att kristendomen fortfarande skulle få predikas i landet. Man tyckte, att det kunde vara bra att stå väl till även hos den kristne guden, om de hedniska gudarna inte kunde hjälpa. I Birka fanns sedan både kristna och hedningar.

Andra missionärer

Ansgar kunde inte ensam införa kristendomen i Sverige. Efter honom kom många missionärer hit. Några av dem vet man namnen på.

Eskil hette en missionär, som förkunnade kristendomen i Södermanland och Närke. Efter honom har staden Eskilstuna

uppkallats.

I ungefär samma trakter predikade Botvid. En församling söder om Stockholm har namnet Botkyrka efter honom.

En annan missionär var David, Västmanlands apostel. Uppe i Hälsingland verkade Stefan eller Staffan, Norrlands apostel. Hans namn har man i visan om "Staffan Stalledräng".

Slutligen hade Småland en mycket känd missionär, Sigfrid. Om honom berättas det, att han döpte den förste kristne kungen, Olov Skötkonung. Dopet skedde i Husaby källa vid Kinnekulle i Västergötland år 1008.

Kristendomen segrar över hedendomen

När kungen blev kristen, var det ett tecken på att kristendomen hade segrat.

Olov anlade också en ny stad vid Mälaren. Han gav den namnet Sigtuna och där byggdes kristna kyrkor. Men ännu fanns det gamla hednatemplet i Gamla Uppsala kvar. Inte förrän ungefär 300 år efter det Ansgar kom till Birka, var Sverige ett kristet land. Men människorna glömde inte bort den gamla hednatron. Många hedniska tankar och seder levde kvar länge, fastän människorna sade sig vara kristna.

Stift och socknar

På 1100-talet byggdes en domkyrka i Uppsala. Där fanns nu en ärkebiskop, som var kyrkans ledare i vårt land. Landet indelades i stift. I vart och ett av dem fanns en biskop. I de städer, där biskoparna bodde uppfördes vackra domkyrkor. Stiften indelades i socknar.

En socken var en bygd, där människorna sökte sig till samma kyrka.

SAMMANFATTNING

Vikingarna gjorde plundringståg till avlägsna länder. De hade från början varit fredliga handelsmän. Svenska vikingar for till Ryssland och vidare söderut. De förde värdefulla laster med sig hem. En del vikingar stannade i främmande land och bildade nya riken.

Under vikingatiden kom de första missionärerna till vårt land. Den mest kände är Ansgar. Svearnas huvudort hette då Birka. Efter flera hundra års mission blev hela landet kristet. Då regerade Olov Skötkonung.

MEDELTIDEN

Under 1100-talet hände det särskilt mycket här i Sverige. Det viktigaste var att kristendomen segrade över hedendomen. Sverige hade blivit ett rike. Svearna hade besegrat götarna.

Men fortfarande var det stor oenighet mellan de båda landsändarna. Man valde kungen ibland från Svealand och ibland från Götaland. Förut hade han utsetts ur Ynglingaätten, men den hade dött ut i mitten av 1000-talet.

Just från denna tid brukar man räkna medeltiden i svensk historia. Tiden kallas också den katolska tiden. Namnet katolsk har den fått, därför att den kristna lära, som då predikades, kallas den romersk-katolska. Romersk innebär, att de kristna erkände påven i Rom som kyrkans ledare. Katolsk betyder allmän. Man menade, att alla kristna skulle tillhöra denna kyrka. Den katolska kyrkan var på flera sätt olik den kyrka vi har nu.

Den katolska tron

Anhängarna av den katolska tron kallades katoliker. Katoliker finns i våra dagar i många länder, även i Sverige. De tillbad Gud och Jesus men också Jesu moder, Jungfru Maria. Man hoppades att hon skulle föra bönerna vidare till Gud. Men man bad också till helgonen. Dessa var fromma män och kvinnor, som efter sin död dyrkades som heliga eller helgon.

Skyddshelgon

Det blev med tiden många sådana helgon. Nästan varje yrke hade sitt särskilda helgon. De skulle skydda och hjälpa alla, som hade det yrket.

Varje land skulle ha sitt särskilda helgon. Danmark fick ett skyddshelgon i en from kung, som hette Knut. Norges skyddshelgon blev kung Olav.

Erik den helige

I Sverige dyrkade man också en avliden kung som helgon. Det var Erik Jedvardson. Han regerade i mitten av 1100-talet. Det berättas att han företog ett krigståg till Finland för att göra folket där kristet. Han påstås ha blivit mördad, när han en gång kom ut från gudstjänsten i Uppsala domkyrka.

Som ett tack för det stora arbetet med att sprida kristendomen blev han ansedd som helgon. Sveriges skyddshelgon var sålunda Erik den Helige eller Sankt Erik. "Sankt" betyder helig på latin.

Kyrkans språk var latin

I den katolska kyrkan fick man lära sig att en människa kunde komma till himlen, om hon levt ett fromt liv. Till himlen längtade alla kristna. Den som inte noga följt alla Guds bud under sin livstid måste gå genom skärselden efter döden. Den elden skulle rena själen från synder. Att gå genom skärselden måste vara mycket plågsamt, trodde man. Men man kunde slippa lindrigare undan pm de efterlevande lät prästerna bedja böner för själen. Man bad förböner. Kyrkan fick pengar och jord som belöning för dessa. Inga andra än kyrkans män kunde be till Gud på rätt sätt. Bönerna var på latin.

Även gudstjänsterna hölls på latin. Gudstjänsten kallades mässan. Vi kallar vår viktigaste gudstjänst högmässa. Mässan bestod av hymner och böner.

Klostren

I den katolska kyrkan menade man, att en kristen lätt kunde tjäna Gud, om han drog sig tillbaka från livet bland människorna. Då skulle han inte frestas att bryta mot Guds bud. Många blev därför *eremiter*. De levde som enslingar i någon öde trakt. När det blev många eremiter i en trakt, kunde de slå sig tillsammans och bo i en gemensam byggnad. På så sätt uppkom de första *klostren*.

Ordet kloster betyder egentligen inhägnad. Det fanns särskilda kloster för män. De som levde där kallades *munkar*. I andra kloster bodde kvinnor. Dessa kallades *nunnor*.

När Sverige blev kristet anlades kloster också här. De första var *Alvastra* i Östergötland och *Nydala* i Småland.

Klosterliv

Munkar och nunnor skulle ägna sig åt att tänka på själens frälsning. De skulle bedja och deltaga i mässor. De måste lyda föreståndaren för klostret, *abboten*. Föreståndarinnan för ett nunnekloster kallades *abbedissa*. Ingen fick äga någonting. Allt vad de hade tillhörde klostret. En munk eller nunna fick inte gifta sig. Alla dessa regler hade man för att klosterfolket skulle kunna leva så nära sin Gud som möjligt. Andra människor tänkte ofta mer på sig själva än på Gud och hans vilja.

Men arbete var också nyttigt. Goda gärningar betydde mycket. I klostren studerade man. Man skrev av Bibeln och andra kristna skrifter. Munkarna var pre-

dikanter både i klostren och ute bland folket. Ute i bygderna berättade de om Jesus, Jungfru Maria och helgonen.

De hjälpte också folket med mycket annat. De vårdade sjuka och gav dem olika slags mediciner, som man tillredde i klostren. De fattiga fick mat och kläder. Munkarna var de första som började med trädgårdsskötsel. Nunnorna gjorde mycket vackra handarbeten.

Kyrkan blir rik

Kyrkan blev mycket rik av alla gåvor den fick för att präster och munkar skulle läsa mässor över de döda. Kyrkorna och klostren fick bl. a. stora jordegendomar.

De som ägde jord skulle betala skatt till kungen. Men i slutet av 1200-talet bestämdes det, att kyrkan skulle befrias från skatt. Kyrkans män menade nämligen, att de gjorde så stora tjänster, att de borde få bli skattefria. Eftersom ordet befria på den tidens språk hette *frälsa,* kallades alla som slapp betala skatt *frälse* (de befriade). Kyrkans folk kallades "de andliga" och därför uppkom uttrycket *det andliga frälset*.

Ibland talade man om andliga *ståndet*. Stånd betydde en grupp människor, som skilde sig från det övriga folket.

SAMMANFATTNING

Då medeltiden började hade Sverige enats till ett rike. Kristendomen hade segrat. De kristna tillhörde den katolska kyrkan. Man byggde kloster. Munkar och nunnor hjälpte andra människor på många sätt. Kyrkorna och klostren blev rika och slapp betala skatt till kungen.

l en medeltidskyrka

För medeltidens människor var det en upplevelse att gå i kyrkan. Det var att för några timmar leva i en ny värld. Hemma var allt så enkelt och fattigt. I kyrkan var det högtid, ja, fest. Kyrkorummet var upplyst av ljus, kören sjöng och prästen mässade från altaret. Rökelse steg mot de höga valven. I kyrkan kände man också trygghet. Ingen fiende kunde bruka sina vapen där.

Kyrkorna smyckades med dyrbara föremål. Den tidens konstnärer arbetade nästan bara åt kyrkan. Altarskåp, bilder av Kristus, Jungfru Maria och helgonen skars i trä.

Det var sällsynt att kyrkobesökarna på

den här tiden kunde läsa. För dem fanns ingen bibel att hämta kunskaper ur och ingen psalmbok för kyrkobesöket. Prästen talade och sjöng det mesta på latin. Församlingen var tysta åskådare till ett skådespel.

Men runtom i kyrkan kunde besökarna "läsa" i de många bilderna, som fyllde kyrkans väggar från golv till tak. Med klara, rena färger hade konstnärerna målat händelser ur den bibliska historien. Konstnärerna hade aldrig varit i t. ex. Palestina eller Egypten. De målade människor och föremål som de själva hade sett dem i Sverige eller på bilder från andra länder i Europa. De kunde konsten att berätta så att händelserna blev levande och lärorika. En av de mest kända konstnärerna kallades *Albertus Pictor.* Hans namn betyder Albert Målare.

Senare i tiden började man tycka illa om medeltidsmålningarna. De kalkades över. Men nu har man genom omsorgsfullt arbete tagit bort övermålningen.

Tack vare de gamla kyrkomålningarna vet vi mycket om medeltidsmänniskornas liv. Vi kan se hur de var klädda, vilka djur som fanns, vilka instrument de spelade på och mycket annat.

Härkeberga kyrka i Uppland är rik pågamla kyrkomålningar.

KEJSARE och PÅVAR

Påvens makt

Det andliga ståndet lydde under påven i Rom. Biskopar, präster, munkar och nunnor måste lyda hans befallningar. Om påven bestämde något annat än kungen, måste man rätta sig efter påven. Det kunde då hända, att kungen försökte tvinga de andliga att lyda. Men påven hade ett kraftigt vapen. Han kunde *bannlysa* var och en som inte gjorde som han ville. Den bannlyste blev utesluten ur kyrkan, tills han begärde förlåtelse av påven. På den tiden kändes ett sådant straff mycket hårt. Den bannlyste kunde bli "evigt osalig". Han fick inte begravas av en präst och ingen fick läsa en mässa över hans själ.

Strid mellan kejsare och påve

I Sverige blev det inte några våldsammare strider mellan kyrkan och kungen. Men ute i Europa fanns det mäktiga kejsare, som regerade över stora områden. Dessa kom i strid med påvarna. Kampen gällde, om påven eller kejsaren skulle vara den högste. I flera århundraden pågick denna dragkamp. Ibland hade kej-

saren övertaget, ibland påven. En tid blev påven den mäktigaste. Han blev nämligen ledare för stora krigståg till Palestina, de s. k. *korstågen*.

Korstågen

Kyrkans män hade ända sedan Kristi tid velat omvända hedningarna. Med hedningar menade man alla som inte var kristna. Vi har sett hur de lyckades kristna Norden. Men på andra håll i världen hade hedningarna tagit tillbaka länder som blivit kristna. Det hårdaste slaget för dc kristna var att Palestina gick förlorat. Landet erövrades av ett grannfolk, araberna, som bekände sig till en icke kristen lära, islam.

Araberna och islam

På 600-talet levde i Arabien en man, som hette *Muhammed,* Han förkunnade en ny lära. Han sade att han fått uppenbarelser, och lärde människorna att det bara fanns en gud. Muhammed kallade denne gud Allah och själv var han Allahs profet.

Läran skrevs ner i en bok, *Koranen,* som är arabernas bibel. Själva läran brukar kallas *islam* och anhängarna kallas *muslimer.* Det lättaste sättet för en muslim att komma till paradiset var att delta i krig för att utbreda islam. Araberna blev därför ett krigarfolk. De erövrade länder öster och söder om Medelhavet och grundade även ett rike i Spanien.

Araberna tog hand om handeln mellan Europa och Indien. Med kamelkaravaner fördes de dyrbara indiska varorna fram til1 Medelhavet. Sedan lastades de på skepp, som gick till handelsstäder i Italien. Men araberna tillverkade också sådant, som var mycket eftersökt i Europa, lädervaror, tyger, mattor, smycken och svärdsklingor.

Av araberna fick Europas folk lära sig konsten att göra papper. Våra siffror kallas arabiska men kommer ursprungligen från Indien.

Pilgrimsfärder

Många kristna for till Palestina för att besöka de platser, där Jesus vandrat. De gav sig ut på *pilgrimsfärder.* En pilgrim kunde räkna med att många synder skulle förlåtas honom. Stora skaror färdades till det heliga landet. Araberna lät dem färdas ifred. Men på 1000-talet kom ett nytt folk och slog sig ner i Palestina. De överföll och plundrade pilgrimerna. I Europa blev man mycket upprörd över detta.

Påven manar till strid

Påven beslöt då sätta igång en rörelse för att åter öppna vägen till Jerusalem. På ett möte talade han till en stor mängd folk. Han lovade dem syndernas förlåtelse om de drog ut i krig till Palestina. Ryktet härom spred sig från land till land och stora skaror samlades. Man begav sig iväg ridande och till fots på den långa vägen. Många dukade under för sjukdom och hunger. Andra föll i strider mot fiender. Men år 1099 kom en liten här fram till Jerusalem.

Fastän stadens försvarare var dubbelt så många lyckades de kristna storma staden och inta den. Ledarna för hären grundade flera småriken i Palestina. Nya korsfararskaror kom dit och hjälpte till med försvaret.

I flera århundraden kunde man stå emot muslimernas anfall. Men till sist dukade de kristna under för övermakten.

SAMMANFATTNING

Under medeltiden kämpade kejsare och kungar mot påven om makten. Påven fick ett övertag i striden tack vare korstågen till det heliga landet. De kristna lyckades erövra Palestina men förlorade det åter till muslimerna efter några århundraden.

Hur Sverige styrdes

Vi ska nu återvända till Sverige och se, hur vårt land styrdes i början av medeltiden. Fortfarande var landskapen ganska självständiga.

Lagarna

Varje landskap hade sin egen lag. Den var inte skriven utan man fick hålla den i minnet. När folket i landskapet samlades till ting, hade man en ordförande, som kunde lagen utantill. Det var *lagmannen*.

Han läste upp lagen för folket, och sedan dömde man. Med tiden blev lagbestämmelserna allt fler, och det blev mycket svårt för lagmannen att komma ihåg alla. Man skrev då ner lagen.

Den först skrivna lagen är *Västgötalagen,* som gällde i Västergötland. Denna lagbok är den äldsta "boken" på svenska som är skriven med vanliga latinska bokstäver. Man hade nu övergivit runskriften.

Kungen

Det gemensamma för alla landskapen var kungen. Kungavärdigheten var inte ärftlig som nu. Varje gång en kung hade dött *valde* man en ny. Kungavalet ägde

rum vid *Mora stenar* i närheten av Uppsala.

Dit kom män från alla rikets landskap. Sedan kungen blivit vald, skulle han bege sig till de olika landskapen för att bli erkänd och hyllad.

Från Uppland for han till Södermanland, Östergötland, Småland, Västergötland, Närke och Västmanland. Denna resa kallades *eriksgata*. På tingen, som leddes av *lagmännen,* träffade kungen samman med folket. Han kunde inte ensam besluta allting.

Om detta vittnar en berättelse om Olov Skötkonung och lagman Torgny. Kungen ville börja krig med Norge. Men folket ville inte. Då framträdde lagman Torgny och varnade kungen. Kungen måste foga sig och uppge tanken på krig.

SAMMANFATTNING

I början av medeltiden var landskapen ganska självständiga. De hade t. ex. egna lagar. Den mest berömda är Västgötalagen. Kungen var gemensam för hela riket. Han valdes vid Mora stenar och gav sig därefter ut på en eriksgata.

Folkungatiden

En ny kungaätt

Under 1100-talet och första hälften av 1200-talet hade kungar valts från flera olika släkter och landsdelar. Ibland tog man en kung från Uppland, ibland en från Östergötland eller Västergötland. Vid mitten av 1200-talet valde man till kung en storman av en ätt från Östergötland. Han hette Valdemar och släkten brukar kallas *folkungarna*.

Valdemar var bara ett barn, när han blev kung. Det blev därför hans far Birger som styrde riket, tills sonen blev vuxen. Fadern hade varit den förre kungens högsta ämbetsman, *Jarl*.

Han är känd under namnet Birger jarl.

Birger jarl stiftar lagar

De gamla hedniska sederna var svåra an utrota. Våldsdåd förekom ofta. Men kungen skulle se till att ordning och fred rådde i landet. Birger jarl stiftade därför särskilda lagar, *fridslagar*. De handlade om

hemfrid, kyrkofrid, tingsfrid, kvinnofrid

I hemmet, i kyrkan och på tinget skulle alla vara säkra på att inte bli utsatta för överfall. Likaså blev kvinnorna skyddade av lagen.

En annan viktig lag gällde rätten till arv. Förut hade endast söner fått ärva sin far. Men nu bestämde Birger Jarl, att döttrarna också fick vara med och dela arvet. En dotter fick bara ärva hälften så mycket som en son.

Korståg till Finland

Birger Jarl samlade också en här och for över till Finland. Detta var egentligen ett erövringskrig, men samtidigt ville han utbreda kristendomen. Finnarna var hed' ningar. Nu tvingades de emellertid an motta dopet och bli kristna. Krigstågel var alltså ett korståg. Svenskarna bodd» emellertid för långt bort i norr för ac delta i korstågen mot Palestina.

Magnus Ladulås

En av sönerna till Birger Jarl, *Magnus,* regerade mot slutet av 1200-talet. Han kallas i historien Magnus Ladulås. Manj påstår, att han fått sitt tillnamn för att han satte "lås för bondens lada". Det vari nämligen så att stormännen på sina resor ofta tog in hos bönderna och övernattade på gårdarna. De skulle då ha mat åt sig själva och sina följen samt foder åt häs-

tarna. Men oftast betalade de ingenting härför. Sådant kallades våldgästning. Nu förbjöd Magnus all våldgästning. Härigenom hade bönderna fått lås för sina lador, menade man.

Stockholm

En ny stad, som med tiden skulle bli Sveriges största, grundlades på Birger Jarls tid. Det var Stockholm. Denna stad låg mycket bra till för handelsvägarna mellan Mälaren och Östersjön. Där anlades en borg. Runtomkring borgen byggde köpmännen sina hus. Förut hade där endast funnits några fiskarkojor. Staden var mycket liten. Den omfattade inte ens den holme, som nu kallas "Gamla stan". En ringmur gav skydd mot landsidan. En krans av pålar i vattnet kunde hejda angripare från sjösidan.

SAMMANFATTNING

Birger Jarl tillhörde folkungaätten. Han stiftade fridslagar och företog ett korståg till Finland. Under Birger Jarls tid grundades Stockholm. Magnus Ladulås fortsatte Birger Jarls arbete med att skapa ordning i landet.

GRUPPER BLAND FOLKET

Bönderna

Folket på Birger Jarls tid fick uppleva mycket nytt och märkvärdigt. Förr hade det funnits nästan endast bönder i landet. Några var *storbönder.* De var ganska rika och hade stora jordegendomar. Andra var *småbönder.* De var flera, men fattigare och hade små gårdar. Det fanns också *trålar,* som fick utföra det mesta arbetet på gårdarna.

Adeln och biskoparna

På 1200-talet hade storbönderna blivit allt rikare och fått allt större makt. De blev en klass av stormän eller *adel*. De förnämsta kallades riddare, alldeles som i andra länder. Några av dem blev kungens närmaste rådgivare. De bildade ett slags styrelse för landet, som kallades konungens råd eller *rådet*.

I rådet fanns också *biskoparna*. Runt om i landet byggdes ståtliga domkyrkor. De var många gånger större än alla andra hus på den tiden.

Köpmännen

Städerna växte tack vare livlig handel. liirger jarl lät tyska köpmän komma in i landet. Köpmän från några tyska städer

slapp betala tull. Detta lockade många tyskar till Sverige. De fick ett övertag över svenskarna. Snart bodde fler tyska ;in svenska köpmän i städerna. Tyskarna liade hjälp av ett stort förbund av handelsstäder, nämligen *Hansan*. Till detta förbund hörde framförallt städer i norra Tyskland. Den viktigaste var Lybeck. Men även en svensk stad var med. Det var *Visby,*

Bergsmännen

I bergen i Mellansverige fanns det värdefulla malmer. I *Bergslagen* fanns det järn. Där började man bryta i gruvor. Bergsmännen hettade upp berget med stockeldar, och därefter hällde de kallt vatten på. Det var den tidens sätt att spränga utan borrning och sprängämnen.

Malmen smältes i *masugnar* eller hyttor, som de också kallades. Värdefullare malm fanns i Falun. Den innehöll koppar. Falu koppargruva blev senare vår viktigaste gruva.

Riddarna

Förut har vi läst om hur prästerna slapp betala skatt. Nu fick även många stormän skattefrihet. Villkoret var att man utrustade en ryttare med järnrustning och höll honom med häst. Man och häst skulle göra krigstjänst, när det behövdes. Det var dyrbart att hålla en rustad ryttare ständigt beredd att rycka ut i krig. Och kungen behövde många ryttare. Dessa motsvarade ungefär stridsvagnar i våra dagar. Vanliga krigare kunde inte uträtta mycket mot ryttarna eller *riddarna*. I sina järnpansar var de osårbara mot pilar och svärd.

Riddarborgarna

De rikaste adelsmännen byggde *riddarborgar,* som var starka fästningar. En sådan borg var mycket svår att inta. Runt omkring den fanns en vallgrav med vatten i och en tjock stenmur. Det fanns inga kanoner på den tiden och ingen kunde således skjuta sönder muren. Att storma borgen och klättra in i den var mycket svårt. Man fick belägra den länge, ofta tills försvararna inte hade någon mat kvar. Då måste de ge sig.

Adelsmännen får låna gårdar — de får län

Om en riddare kunde utrusta flera ryttare med hästar, rustningar och vapen räckte det inte med att han slapp betala skatt. Han behövde mera betalning. Men pengar var det ont om. Kungen gav honom då i stället en eller flera gårdar, som han fick bruka och ta inkomsterna av. Det var ett slags lån.

Om adelsmannen inte längre utrustade några ryttare, måste han lämna tillbaka gårdarna. Kungen kunde då ge dessa till någon annan. Likaså skulle kungen ha tillbaka gårdarna, om adelsmannen dog.

Oftast gick det så att en son till en död adelsman övertog skyldigheterna att utrusta krigare. Han fick då behålla gårdarna. Det låg sedan nära till hands att anse dem som ärftliga. Så blev det i många länder i Europa, men inte här i Sverige.

De jordegendomar, som adeln fick som lån, kallades *förläningar*. Med ett kortare namn benämndes de *län*. Ordet län är egentligen detsamma som lån. Några stormän, som kunde komma med stora ryttarskaror till kungen, fick stora områden, ibland hela landskap. Vårt lands indelning i län härstammar från denna tid, men länens gränser har ändrats sedan dess.

Bo Jonsson Grip

De största förläningarna hade en storman på 1300-talet. Han hette Bo Jonsson Grip och hade ungefär två tredjedelar av Sverige som förläningar. Han byggde flera stora borgar. Hans namn är bevarat i ordet *Gripsholm*. Det slott som nu finns i Gripsholm är emellertid byggt senare.

RIDDARLIV

Riddaren växer upp

En pojke av riddarsläkt fick en dyrbar uppfostran. Den var också ansträngande eftersom han skulle tränas för ett liv som riddare. Först fick han tjäna som småsven. Småsvennen kallades också page. Många ord som används för att beskriva riddarlivet är liksom page lånade från främmande språk. Det beror på att riddarlivet var viktigare i andra länder än hos oss. Våra riddare lärde sig riddarseder utomlands.

Pagen gick i skola hos slottsprästen för att lära sig sitt eget språk och latin, som var de bildades språk. Han uppfostrades också till artighet mot kvinnor och godhet mot fattiga.

Det var mycket viktigt att pagen lärde sig rida. Ordet riddare kommer av ordet rida. Att kunna rida bra var riddarens viktigaste kunskap. Striderna mellan riddarhärarna utkämpades till häst.

Pagen blir väpnare

Så småningom blev pagen väpnare och fick sköta en riddares vapen. Väpnarens högsta önskan var att själv få bli riddare. Men alla kunde inte komma så långt. Ett villkor var att väpnaren kom av rik

familj, som kunde skaffa den dyrbara utrustningen.

Men också en fattig väpnare hade en möjlighet. Han kunde utmärka sig genom capperhet i strid. Då kunde det hända att kungen utnämnde honom till riddare på slagfältet.

Riddaren dubbas

Den unge väpnaren fick bli riddare vid 21 års ålder. Natten innan den stora dagen tillbringade han i kyrkan under bön. Han bar vit skjorta som tecken på sin vilja att vara god mot människorna. över skjortan hade han en röd klädnad som skulle påminna om att han levde för att strida för Gud och den kristna tron.

Efter vakan i kyrkan klädde han sig i rustning. Han fick ett svärd med gyllene fäste och ett par sporrar av guld. Så böjde han knä inför kungen eller någon hög riddare och mottog riddarslaget. Den som utnämnde honom till riddare vidrörde hans axlar med ett svärd. Detta kallades att dubba till riddare.

Ett hårt liv följer

Det var en ståtlig inledning riddaren fick till sitt liv. Fortsättningen blev ofta arbetsam och fylld av farliga äventyr. Krigen var många och långa. Ständigt måste riddaren vara beredd att hjälpa sin kung mot fiender långt bort från sitt hem.

Torneringar

Men riddarlivet bjöd också på nöjen. Då och då höll man stora fester. Kringvandrande sångare underhöll gästerna. Ofta hyllades kvinnorna i vackra sånger.

Ett omtyckt nöje var torneringarna. (Se bilden.) Riddarna red mot varandra i vildaste fart och försökte kasta motståndaren ur sadeln med en lans av trä. Rustningen och skölden var skyddet, men det kunde ändå vara riskabelt.

Jakter

Riddarnas hårda liv gav dem god aptit. Man åt mycket och särskilt gladde man sig åt kött. Stora delar av Europa var täckta av skogar, där det vimlade av villebråd. Jakten var ett av de vanligaste tidsfördriven. Bara riddaren och hans vänner fick jaga. Bönderna kunde straffas hårt, till och med till döden, om de jagade på någon förnäm herres jaktmarker. Långt efter riddartidens slut ansågs jakt vara en sysselsättning endast för herremän.

Strider mellan kungen och stormännen

När stormännen fick stora län, tyckte de, att de var lika mäktiga som kungen. De "regerade" över folket i länet och brydde sig inte alltid om kungens befallningar. Ibland var de inte så noga med att komma med så mycket krigsfolk som var bestämt. Så länge kungen hade framgång i sina krigsföretag, gick allt väl. Men när det gick illa, blev det tvister. Detta fick den siste kungen av folkungaätten pröva på. Hans namn var *Magnus Eriksson*.

Han behövde större inkomster och ville, att adelsmännen skulle betala skatt. Men då utbröt uppror och kungen avsattes. Han flydde från Sverige. I hans ställe valdes en tysk till Sveriges kung. Det var ett tecken på att det tyska inflytandet var mycket starkt vid denna tid.

Magnus Erikssons lagar

I början av sin regering hade Magnus Eriksson lyckats bra. Han hade avskaffat träldomen, som fanns kvar från den hed-Skåne. Hela landskapet köpte han från danskarna.

Men viktigare för framtiden var, att Sverige under hans tid fick lagar, som gällde för hela riket.

Det var besvärligt att ha en lag för varje landskap. Allt fler människor färdades ju från landskap till landskap och från stad till stad. Stormännen med sina följen bodde på olika gårdar. Köpmännen reste genom landet med sina varor. Från omkring år 1350 gällde en enda lag för hela Sveriges landsbygd: *Magnus Erikssons allmänna landslag*.

För städerna måste man ha en särskild lag, alldeles som man i våra dagar har särskilda bestämmelser om byggnader, trafik osv. Där gällde *Magnus Erikssons allmänna stadslag*.

SAMMANFATTNING

Adelsmännen var från början storbönder. De utrustade ryttare och blev skattefria. De fick förläningar och blev allt mäktigare. Till slut avsatte de t. o. m. kungen.

I städerna växte antalet köpmän och många tyskar bosatte sig där. På landet blev trälarna fria. Magnus Eriksson stiftade lagar som gällde i hela landet.

Digerdöden

Den svåraste olyckan under Magnus Erikssons tid var en stor epidemi omkring år 1350. En smittosam sjukdom kom in

i vårt land. Nästan alltid ledde den till döden för den, som blev smittad. Det var en böldpest, som kallades *digerdöden*.

Diger betyder stor och namnet säger, att den betraktades som "stordöden". Ibland talade man om sjukdomen som den svarta döden, därför att de sjuka fick svarta fläckar på kroppen.

Digerdöden härjade våldsamt. Man tror att var tredje människa i vårt land dog. I vissa trakter, som hemsöktes särskilt svårt, blev det nästan folktomt. Gårdarna låg öde, och skog växte på åkrarna.

Den heliga Birgitta

En av de märkligaste kvinnorna i Sveriges historia är den heliga Birgitta. Birgitta var dotter till stormannen Birger Persson på Finsta gård i Uppland. Redan vid 13 års ålder blev hon bortgift med en ung adelsman. Hon blev en duktig husmor. Hennes ideal var att bli en from människa.

Ända från barndomen hade hon fått uppenbarelser, då hon tyckte sig se Jesus, Jungfru Maria och änglarna. Av dessa fick hon befallning att förebrå människorna för deras synder. Birgitta gjorde så och drog sig inte ens för att angripa kungen.

Birgittas klosterorden

Vid 40 års ålder blev Birgitta änka. Hon beslöt då att helt ägna sitt liv åt Guds tjänst. Hennes mål var att instifta ett nytt slags kloster — en *klosterorden*. I den skulle både män och kvinnor tas emot i samma kloster. För att få påvens stadfästelse på sin orden begav sig Birgitta till Rom. Det dröjde många år, innan hon lyckades övertyga påven, men till sist gick det. Det första klostret i den nya orden byggdes i *Vadstena*. Tjugo år efter sin död blev Birgitta förklarad för helgon.

Flera kloster byggdes sedan även utanför Sverige. Än i dag finns det birgittinerkloster i de katolska länderna.

SAMMANFATTNING

Digerdöden härjade vårt land i mitten av 1300-talet. Var tredje människa dog och trakter blev folktomma.

Den heliga Birgitta grundade en klosterorden, som fortfarande lever kvar i katolska länder. Hon besökte påven i Rom.

Byggnader berättar

Mycket av det vi vet om livet i gångna tider har vi lärt oss genom att studera gamla byggnader. Av de äldsta finns det bara rester kvar. En sådan byggnadsrest kallar man för en *ruin*. I den gamla staden Sigtuna finns flera kyrkoruiner. Känner du till några andra ruiner i Sverige?

En byggnad berättar något om sättet att leva. I ett land, där folket lever mest på jordbruk, finns det många bondgårdar och kvarnar. I ett annat land, där man livnär sig på industri och handel, finns affärshus, banker och fabriker.

Med en byggnad kan man visa sin makt och rikedom. Man kan också visa sin vördnad för gudar. Farao i Egypten var inte bara kung. Han dyrkades också som gud. Han ville visa sin odödlighet genom att låta bygga de väldiga pyramiderna.

Grekerna hyllade sina gudar genom att bygga vackra tempel. Kolonnerna runt byggnaden ändrade utseende tiderna igenom. Först var de enkla men längre fram blev de utsmyckade. Kolonnerna hopfogades av marmorblock, som var formade som trummor. Fast man hade mycket enkla hjälpmedel passade man ihop dem så fint att de står kvar än i våra dagar. Och ändå är de mer än tvåtusen år gamla.

Romarna, som beundrade allt vad grekerna gjort, härmade också den grekiska byggnadsstilen. Men de byggde inte med marmorblock utan med tegel och ett slags murbruk. Sedan klädde man huset med tunna marmorplattor. Det är ungefär som vi bygger. Vi klär utsidan av huset, fasaden, med plattor av olika slag, ibland med koppar- eller aluminiumplåt.

Romarna började använda valv. Ett valv gör man på så sätt att man låter byggnadsstenarna spänna mot varandra i en båge. Valvet kunde sedan byggas ut till en kupol. Eskimåerna bygger en igloo på samma sätt. En snölykta av snöbollar brukar man bygga som en kupol.

Romarna började bygga fina privathus. När Rom blev kejsardöme byggde förstås kejsaren det allra finaste palatset åt sig. Men det stora romerska riket föll sönder. Kristi anhängare segrade och Rom blev de kristnas huvudstad. Nu började man bygga tempel åt Gud. Det kristna templet kallades *kyrka*. Valvet som romarna hade hittat på behåller man i kyrkorna.

Den stil som kallas rundbagestil blir den vanliga i många hundra år. Tiderna var oroliga. Fönstren var därför små och kunde användas till skottgluggar. Ofta fick kyrkan vara skydd för en stad eller en hel bygd. Så var det, när de vilda

vikingarna från Norden kom och härjade i sydliga länder. Då tog folket sin tillflykt inom kyrkans fasta murar och uppsände böner till himlen: "För nordmännens raseri bevare oss milde Herre Gud! "

Under 1200-talet blir det lugnare tider i Europa. Handeln blomstrar och det uppstår många handelsstäder. Invånarna i dessa ville visa sin makt och rikedom. Deras gudsfruktan var stor och vad var då naturligare än att bygga vackra gudshus.

Den stil som nu blir allmän är den gotiska. Den kallas också spetsbågestilen. Valven görs höga och spetsiga. De strävar uppåt. Det är som om människorna ville visa att de längtade efter sin gud i himlen.

Stenhuggarna var mycket skickliga under den gotiska stilens tid. De kunde hugga ut de mest invecklade figurer.

I de smala, höga fönsteröppningarna satte man in vackra glas i många färger. De skilda glasbitarna hölls ihop av blylister. Sådana fönster brukar man kalla blyinfattade. Det var mycket vackert, när solen lyste genom det färgade glaset.

Unionstiden

Drottning Margareta

En stor fara hotade hela Norden på 1300-talet. Tyskarna höll på att lägga de nordiska länderna under sig. I Sverige regerade redan en tysk kung. Hans namn var Albrekt av Mecklenburg. Men i Danmark hade kungen som hette Valdemar Atterdag lyckats driva tyskarna tillbaka.

Kung Valdemars dotter Margareta blev drottning över både Danmark och Norge. Hon fortsatte kampen mot tyskarna. Under tiden hade svenskarna blivit trötta på Albrekt, som regerade hårt genom sina fogdar.

Svenska stormän vände sig till Margareta för att få hjälp. Den hjälpen ville hon gärna ge, om hon fick bli drottning i Sverige. Då skulle hon förena alla de tre nordiska rikena och bli ännu starkare i kampen mot tyskarna.

I ett slag vid Falköping i Västergötland besegrade Margaretas här Albrekts tyska trupper. Bland drottningens soldater var både svenskar och danskar.

Tre riken i förbund

Men Margareta ville att rikena skulle vara förenade även efter hennes död. Hon sammankallade ett möte av stormän i Kalmar. Där valde man Margaretas systerdotterson, Erik av Pommern, till kung över alla tre rikena. Man tycks också ha kommit överens om att länderna skulle ha gemensam kung för framtiden. Då kunde de hjälpas åt i krig.

Nu var Norden förenat i ett förbund, *en union*.

Erik av Pommern och hans fogdar

Drottning Margareta regerade mycket klokt och lät varje land styras efter sina egna lagar. Hon tillsatte fogdar på slotten. De skulle driva in skatter och övervaka bönderna. Men på svenska slott fick bara svenska fogdar härska.

Erik av Pommern satte in utländska fogdar och det retade svenskarna. Det blev också dåliga tider med ökad fattigdom. Erik var även i krig med Hansan. När krig rådde fick svenskarna inte köpa något från Tyskland. De fick inte sälja något heller och det var nästan lika illa. Förut hade man förtjänat mycket pengar på att sälja järn och koppar från Bergslagen. Det blev därför i dessa trakter, som man blev mest missnöjd. Där började uppror under ledning av en bergsman vid namn *Engelbrekt Engelbrektsson*.

Engelbrekts uppror

Stora skaror bönder följde Engelbrekt i striden. Fogdeborgen *Borganäs l* Dalarna intogs. Trupperna marscherade sedan söderut. Slotten belägrades. De flesta föll i upprorsmännens händer. I Vadstena träffade Engelbrekt de svenska stormännen, rådsherrarna. De beslöt följa Engelbrekt.

Kriget fördes segerrikt ända ner till de danska provinserna. Därefter slöts en överenskommelse med kung Erik. Han lovade att följa lagarna och att inte ha utländska fogdar i Sverige.

Engelbrekt själv fick Örebro län.

Riksmötet i Arboga 1435

För att ordna styrelsen i landet sammankallades ett möte i Arboga 1435. Dit kom adelsmän, präster och borgare. Man tror också att bönderna fick vara med som tack för sina insatser under kriget. I så fall har alla fyra *stånden* eller ständerna haft ombud i Arboga. Mötet var då Sveriges första riksdag. Men man är inte alldeles säker på detta. Det finns nämligen ingen pålitlig berättelse om denna händelse.

I Arboga blev Engelbrekt vald till *rikshövltsmcm*. Han blev överbefälhavare för den svenska krigsmakten.

Engelbrekt mördas

Engelbrekt hade många fiender bland stormännen. När han var på resa till ett möte i Stockholm, blev han mördad. Han hade stigit i land på en holme i Hjälmaren och skulle övernatta där. Då kom en ung adelsman, Måns Bengtsson Natt och Dag, roende med några män. De steg i land. Måns rusade fram och dödade Engelbrekt.

Inte mer än två år hade Engelbrekt haft ledningen. Men han hade lyckats rädda vårt land undan förtryck. Engelbrekt blev vår förste folkhjälte. Särskilt bönderna var tacksamma mot honom.

Hans motståndare fick inte mycket glädje av Engelbrekts fall. Stormännen var fortfarande självständiga och ville inte lyda kungen. Efter några år blev Erik av Pommern avsatt i alla tre länderna.

Striderna om unionen fortsätter

Engelbrekts motståndare ville fortfarande ha union mellan de nordiska länderna. Flera av stormännen ägde gods i både Danmark och Sverige. De tyckte därför, att det var bra, om båda länderna var förenade.

Andra stormän höll på unionen, därför att de hoppades, att kungen skulle vara i

Danmark. De kunde känna sig friare då, än om de hade en kung som bodde i Sverige. Kyrkans män hade också intresse av att rikena höll ihop så att freden bevarades.

Men samtidigt fanns det många, som ville, att Sverige skulle vara ett fritt land. Ledare för dessa moståndare mot unionen blev riddaren *Karl Knutsson Bonde*. Han valdes till kung.

Under striderna med unionsvännerna blev han flera gånger störtad. Vid sin död 1470 hade han varit kung tre gånger.

Sten Sture blir riksföreståndare

Efter Karl Knutssons död blev *Sten Sture* ledare för motståndet mot unionen. Han nöjde sig med titeln *riksföreståndare*. Det betydde att han bara skulle leda landet i kungens ställe.

Slaget vid Brunkeberg

Den danske kungen seglade med en krigshär till Stockholm för att besegra Sten Sture och hans anhängare bland svenskarna. Danskarna hade stöd av många svenska stormän och deras bönder.

På Brunkebergsåsen, som går genom Norrmalm i Stockholm, utkämpades striden. Den kallas i historien slaget vid Brunkeberg. På båda sidor stred både svenskar och danskar. Den danske kungens trupper hade förskansat sig uppe på åsen. Sten Sture och hans krigare kunde inte erövra deras ställningar. Men när Sten Sture lyckades få fienderna att dra sig ner på jämn mark, blev de slagna. Under flykten tillbaka till skeppen led de stora förluster. Sten Stures män hade nämligen underminerat en bro, som de flyende skulle över. Bron brast och många omkom.

Detta hände år 1471.

SAMMANFATTNING

Drottning Margareta regerade över alla de tre nordiska länderna. Under Erik av Pommerns tid tillsattes utländska fogdar. Svenskarna gjorde då uppror under Engelbrekts ledning.

Ett riksmöte sammankallades till Arboga 1435 — troligen vår första riksdag.

Efter Engelbrekts död fortsatte unionsstriderna. Ett avgörande slag utkämpades vid Brunkeberg år 1471.

EUROPA EFTER KORSTÅGEN

Utanför Norden hade mycket hänt sedan korstågens tid. Påven hade satt igång färderna till det heliga landet, för att befria det. Då korstågen var segerrika blev påvens makt också större och kejsarens mindre.

Men Palestina hade återtagits av muslimerna. Då sjönk påvens anseende.

Men efter korstågstiden blev inte kejsaren starkare trots att påven led sina nederlag. I stället fick furstarna i de olika delarna av kejsarens stora rike större självständighet. På 1300-talet fanns i Europa en hel mängd småriken.

Schweiz och Wilhelm Tell

Schweiz var bland smårikena. Uppe i Alperna bodde folk, som var vana att sköta sig själva. De tålde inte att främmande fogdar styrde i landet. En berättelse om en man, som hette Wilhelm Tell, visar oss detta,

I en stad hade fogden Gessler satt upp en hatt på en stång. Alla skulle hälsa på hatten för att visa sin underdånighet för härskaren. Wilhelm Tell vägrade att göra det. Han skulle straffas men kunde undgå straff på ett villkor. Han måste skjuta en pil i ett äpple, som låg på hans sons huvud. Avståndet var ganska långt. Tell var en ovanligt god skytt. Han lyckades verkligen träffa äpplet utan att skada pojken. Då såg Gessler att Tell hade ännu en pil i beredskap. Han frågade, vad Tell skulle använda den till. Svaret blev, att den hade Tell tänkt skjuta Gessler med, om han träffat sin son. Gessler satte då Tell i fängelse, men Tell lyckades rymma därifrån.

Schweizarna hade framgång i sin frihetskamp. Tell blev deras frihetshjälte.

En annan frihetskamp

Vid mitten av 1300-talet utbröt ett krig mellan England och Frankrike. Den engelske kungen hade stora områden i Frankrike. Han strävade efter att lägga hela landet under sig. Det såg ett tag ut som om han skulle lyckas. Då räddades Frankrike på ett mycket egendomligt sätt.

En viktig stad i mellersta Frankrike, Orléans (årleang), belägrades av engelsmännen. Om staden föll i deras händer, skulle fransmännen inte längre kunna bjuda stort motstånd. Då kom en ung flicka till staden. Hon hade fått en uppenbarelse; hon skulle rädda staden och hela Frankrike. Hennes namn var Jeanne

d'Arc (sj ann dark). Man ville först inte bry sig om henne. Men sedan fick hon häst och rustning. I spetsen för en ryttarhär angrep hon engelsmännen. Anfallet lyckades och engelsmännen drevs på flykten. Hela landet befriades.

Men Jeanne d'Arc hade fiender. Hon anklagades för trolldom. En domstol dömde henne till döden, och hon brändes på bål. Hon brukar kallas *Jungfrun av Orleans*.

SAMMANFATTNING

Efter korståg stiden fick många småstater i Europa större självständighet. Men friheten vanns efter lång kamp. Wilhelm Tell och Jeanne d'Arc var folkhjältar under sådana strider.

Att resa i gamla tider

l VÅRT LAND

Efter istiden

Den stora inlandsisen lämnade många spår efter sig. Vårt land blev rikt på sjöar, som bildades, då isen smälte bort. Smältvattnet bearbetade stenar och grus under isen. Grus och sand fördes bort med floder, som rann från isen ut till havet. Där sjönk det till botten och formade långa åsar, som nu på många håll sträcker sig i nord-sydlig riktning.

På åsarna och i skogen

På åsarna har människorna alltid kunnat färdas snabbt. Regnvattnet rann fort bort genom den porösa sanden. Sämre var det att ta sig fram på de leriga slätterna. De var odikade och därför oframkomliga stora delar av året.

Storskogarna var tillhåll för rövare som anföll de resande. Utlänningar har berättat om besök i Sverige under medeltiden. Det var ett riskabelt äventyr att ta sig upp från Skåne till Mälarbygden.

På sjöarna

På sjöarna kunde man färdas både sommar och vinter. Människorna använde båtar mycket tidigt. Att färdas på sjön var lätt. Också under vintern, då isen låg, var sjön den bästa förbindelseleden.

l FRÄMMANDE LÄNDER

Till lands

Husdjuren har länge varit människan till god hjälp under resor. Ibland har djuren tjänstgjort som dragare, ibland som riddjur.

Kamelen har sedan gammalt varit människans följeslagare under långa och besvärliga resor i Asien och Afrika. Den lastades med tunga varor. Redan för flera tusen år sedan gick långa rader kameler från Indien till Medelhavet med dyrbara laster. Det långa kamelföljet kallades karavan.

Oxen användes också till transport av tunga varor. Den var även nödvändig i jordbruket. Det hände att man mätte rikedom i ett antal oxar. När man började använda mynt, förekom det att dessa präglades med en bild av en oxe.

Hästen har länge varit det viktigaste riddjuret. Den kom från Asien och blev snart nödvändig för resor i Europa. Under medeltiden var det omöjligt att färdas en längre väg till lands utan häst.

För att hjälpa resande, men också för att snabbare kunna förflytta soldater, byggde man i sydliga länder goda vägar. Romarna är kända för sina vägbyggen. En del av dem kan vi studera än i dag.

Till sjöss

Det är mycket lättare att frakta en vara på vattnet än på land. En tungt lastad båt går lätt art flytta i jämförelse med en lika tung vagn. Många folk kunde tidigt i historien göra sjödugliga båtar.

Papyrus båtarna. Våra äldsta förfäder färdades i en urhuggen och urbränd trästock. Men egypterna kunde tillverka båtar av papyrus, ett gräs som växte vid Nilen. Papyrusbåtarna gjordes ofta mycket stora och fick spetsig form i ändarna.

Egypterna drev handel med sina grannar kring Medelhavet. Det var då värdefullt att ha många fartyg. Man lärde sig med tiden bygga dem av trä, och försåg dem så småningom med segel. Varor som guld, elfenben, kryddor, rökelse, myrra och ögonsmink kunde snabbt föras till egypterna som tyckte om lyx. Karavanerna på land upphörde inte, men man fraktade helst varor med snabba båtar.

Roddarfartyg. När vinden var dålig, roddes fartygen av slavar. Fredliga färder gick då snabbare. Under krig kunde roddarna ge båten den kraft som bl. a. behövdes till att få den spetsiga tören att tränga in i motståndarnas skepp.

Drakar. Under vikingatiden byggdes en fartygstyp som var mycket sjöduglig och samtidigt vacker. Det var vikingarnas berömda skepp, drakarna. Söderns folk fick stifta bekantskap med drakskeppen under vikingarnas färder, som gick ända ner till Medelhavet.

Medeltidens fartyg. Under medeltiden blev fartygen större. De lastades med rika laster och användes också av djärva upptäcktsfarare. Fartygen blev flytande fästningar, som användes i strider mot sjörövare. Lasterna var värdefulla och fartygen fick alltid vara beredda på anfall.

Under hansetiden förekom en fartygstyp, som kallades kogg. Från upphöjda plattformar i för och akter försvarade soldater fartyget. Högt uppe i masten fanns en tunna, från vilken man kunde kasta spjut på fienden.

De medeltida fartygen öppnade vägen till nya delar av världen. De stora upptäckterna, som ofta gjordes under färder på haven, blev inledningen till en ny tid i människans historia.

NYA TIDEN

Forntiden, medeltiden och nya tiden

I historien läste vi först om *forntiden,* som var många årtusenden lång. Under forntiden flyttade människorna in i vårt land. De lärde sig att bruka jorden, att hålla husdjur och att tillverka föremål av metaller. Människorna började få kontakt med folk i främmande länder. Ibland var det fredliga förbindelser, ibland var det krigiska.

I avlägsna länder hade människorna lärt sig mycket mer än våra förfäder. Från dessa länder kom många nyheter till Norden.

Från söder kom kristendomen. När människorna i vårt land kristnades inleddes en ny del av historien. Vi läste om den under namnet *medeltiden*.

Under medeltiden spelade den katolska kyrkan och klostren en viktig roll. Städer började växa upp och handeln ökade. Redan vid medeltidens början hade Sveriges olika delar förenats till ett rike. Utlänningar fick så småningom stort inflytande i landet. Främmande regenter styrde till och med vårt land. Svenskarna måste dra i strid för att göra sig fria.

När 1500-talet börjar inleds en ny tid i svensk och allmän historia. Den kallas just *nya tiden* och varar fortfarande. Men varför börjar den när 1500-talet bryter in?

Det beror på att många viktiga händelser inträffar då. Några av de allra viktigaste ska vi närmast läsa om.

Böcker börjar tryckas

De äldsta "böckerna" var papyrusrullar, som man skrev på. Under medeltiden bestod böckerna av handskrivna pappersark. Dessa ark bands ihop till böcker som liknade våra.

Det tog lång tid att skriva en bok och den blev mycket dyr. Dess värde kunde vara lika stort som värdet av ett hus eller en bondgård. Böcker var därför sällsynta och man var mycket rädd om dem. Ofta kedjades en bok fast i väggen för att den inte skulle bli stulen.

Bokens bilder ritades och målades först direkt på den skrivna sidan. Så småningom kunde de framställas i flera exemplar. Man skar ut bilden i en trätavla. Tavlan färgades in och "trycktes" i boken. På samma sätt kunde man göra med texten. Men det blev inte mycket billigare ty varje sida måste ändå skäras i trä.

Man fann senare på att göra lösa bokstäver, som kunde sättas ihop till ord. Bokstäverna kunde användas flera gånger. Kostnaderna för tryckningen blev lägre och böckerna billigare.

Gutenberg

Bokstäverna gjordes i början av trä. De blev fort slitna och oanvändbara. Då hittade man på att gjuta dem i metall. Den som gjorde denna förbättring var en tysk, Johann Gutenberg. Han räknas som *boktryckarkonstens uppfinnare*. Gutenberg började trycka böcker i mitten av 1400-talet.

Världen blir större

När böckerna blev billigare, kunde fler människor tränga in i en ny värld, böckernas värld. Där lärde de känna andra länder och folk. De fick lära sig mycket de själva kunde dra nytta av. Men det dröjde länge än innan alla människor fick lära sig läsa och skriva. Stora delar av folket förblev analfabeter.

Människorna upptäckte också en ny "värld" på kartan, nämligen Amerika. Samtidigt fann de sjövägen till Indien.

Sjövägen till Indien

Det hade varit mycket besvärligt för folken i Europa att driva handel med Indien under medeltiden. De muhammedanska länderna som låg utefter handelsvägarna skulle tjäna på transporterna. Varorna blev mycket dyra, innan de kom till Europa. Man började fundera på om det inte fanns en sjöväg till det rika Indien. Den borde i så fall gå söder om Afrika.

Portugisiska sjöfarare seglade längs Afrikas västkust. En av dem, *Bartolomeus Diaz,* kom ända ner till sydspetsen. Udden därnere fick namnet Godahoppsudden. Man hade där gott hopp om att kusten skulle vika av mot norr igen. Då skulle det också vara möjligt att komma fram till Indien. Men Diaz måste vända, och det var en annan portugis, *Vasco da Garna,* som blev den förste som seglade runt Afrika till Indien.

Kristoffer Kolumbus

En ännu djärvare upptäcktsresande var *Kristoffer Kolumbus,* Han ville nå fram till Indien en helt annan väg. Lärda män hade kommit underfund med att jorden är rund. Kolumbus menade då, att man skulle komma till Indien, om man seg-

lade västerut från Europa. Han hade inte klart för sig hur stor jorden var. En färd till Indien den vägen måste bli oerhört mycket längre än runt Afrika. Att Kolumbus vågade sig ut på världshavet berodde till stor del på att man vid den tiden hade lärt sig begagna kompassen till sjöss.

Upptäckten av Amerika

Kolumbus avseglade 1492 med tre små fartyg från en hamn i Spanien. Männen ombord blev snart oroliga, när man färdades dag efter dag, vecka efter vecka på öppna havet mot ett okänt mål. De trodde att jorden var platt. Havet skulle plötsligt ta slut och en avgrund öppna sig. Men Kolumbus kunde lugna sina män.

Man visste inte alls var man befann sig, när man till slut steg iland. Ingen förstod infödingarnas språk. Kolumbus trodde att han kommit till öar utanför Indien. Därför kallade han människorna indianer, vilket betydde folket i Indien. Kolumbus gjorde flera resor över Atlanten, men han fick aldrig reda på, att han upptäckt en ny världsdel. Vi kallar den Amerika efter namnet på en annan upptäcktsresande, Amerigo Vespucci.

Henrik Sjöfararen var portugisisk prins. Han utsände expeditioner, som utforskade Afrikas västkust. Målet var att segla runt Afrikas sydspets, men detta lyckades ej. Portugiserna ville nå Indien sjövägen eftersom landvägen hade spärrats av turkarna.

Kristoffer Kolumbus landsteg år 1492 på ön San Salvador i det område, som vi kallar Västindien.

Vasco da Garna lyckades segla runt Afrikas sydspets. Han grundade portugisernas välde i Indien.

Fernao Magellan gjorde den första världsom-seglingen. Han seglade västerut från Spanien men omkom under färden. Endast ett av hans skepp kom tillbaka år 1522. Resan hade varat i 3 år. Magellans namn lever bl. a. kvar i namnetMagellans sund.

Under 1400- och 1500-talet var spanjorerna och portugiserna de ivrigaste upptäckarna. Senare var det engelsmän, holländare och fransmän som företog de viktigaste upptäcktsfärderna.

Reformationen

Under medeltiden hade påvarna bestämt, vad människorna skulle tro. De hade förklarat Guds vilja. Men lärda män började tvivla på åtskilligt av det som kyrkan lärde. De sökte i stället Guds vilja i

Bibeln. Eftersom de kom underfund med

att kyrkans lära inte alltid stämde med Bibelns ord, ville de ändra kyrkans lära. De ville *reformera* den. Den rörelse som nu uppstod i flera länder kallas därför *reformationen* och de ledande männen *reformatorer.*

Martin Luther

Den viktigaste av reformatorerna var Martin Luther. Han ville att människorna skulle följa Bibelns ord. Om påven predikade något, som stred mot Bibelns lära, skulle man inte lyda påven.

Påven besvarade Luthers olydnad med att bannlysa honom. Flera mäktiga män skyddade emellertid Luther och han kunde sprida sin lära genom böcker, som han själv skrev. Tack vare boktryckarkonsten kunde många läsa hans skrifter. Luther levde i Tyskland och skrev på tyska, men hans böcker översattes till flera andra språk. Han fick på så sätt många anhängare, mest i norra Europa.

Protestanter

Luthers anhängare kallades *lutheraner.* De fick också namnet *protestanter.* Detta för att de protesterade när man ville hindra reformationen.

I andra länder fanns också reformatorer. *Zwingli* och *Calvin* levde båda i Schweiz. Deras trogna kallas likaså protestanter.

SAMMANFATTNING

Nya tiden inleddes med en rad viktiga händelser i människans historia. Kunskaper kunde spridas genom böcker som trycktes. Betydelsefulla upptäckter gjordes. Reformatorer som Luther bröt påvens makt i norra Europa.

Vasatiden

Nya unionsstrider

Efter slaget vid Brunkeberg fortsatte striderna mellan de nordiska grannfolken. Sverige hade fått en ny riksföreståndare i *Sten Sture den yngre*. Den danske kungen, som hette *Kristian U,* beslöt sig för att återställa unionen. Han ville göra sig till kung även över Sverige.

Han seglade med en flotta upp mot Stockholm och landsatte en stor här söder om staden. Vid *Brännkyrka* möttes de svenska och danska trupperna. Sten Sture gick segrande ur striden och Kristian seglade hem. Genom en list hade han emellertid fått med sig sex svenska stormän som fångar ombord på de flyende skeppen. En av dessa var *Gustav Eriksson Vasa*.

Men Kristian gav inte upp. Han återvände till Sverige, denna gång till lands. Redan i Västergötland, på sjön Åsundens is, mötte han Sten Stures trupper. Nu var det den danske kungens tur att segra i striden och Sten Sture blev dödligt sårad.

Danskarna kunde dra vidare mot norr och nådde snart Stockholm. Där tog Kristian ut en blodig hämnd på svenskarna för allt det motstånd de bjudit unionens kung. Han lät avrätta över 80 personer på Stortorget. Denna händelse brukar kallas *Stockholms blodbad* och inträffade år 1520.

Gustav Eriksson Vasa

Kristians lycka blev inte bestående. Han möttes åter av starkt svenskt motstånd.

Efter slaget på Åsundens sjö hade svenskarna saknat en duglig ledare, men i Gustav Eriksson Vasa fick de en ny frihetskämpe.

Ur fångenskapen i Danmark hade Gustav Vasa flytt upp till Dalarna. Han vädjade till folket om hjälp med att driva den nye kungen ur landet.

Dalkarlarna hade ledsnat på de ständiga krigen och visade sig i början ovilliga att följa Gustav Vasa. Han gav till och med upp och lämnade dem han hoppats så mycket av. På skidor tog han sig från Mora upp mot norska gränsen och tänkte fly ur landet. Men under tiden hade dalkarlarna ångrat sig. Några skidlöpare sändes efter honom. I Salen blev han upphunnen. Man bad honom vända tillbaka och lovade honom den hjälp han behövde.

Befrielsen

Gustav Vasa kunde efter denna händelse börja det befrielsekrig som skulle göra

Sverige till ett helt fritt land. Vid *Brunnbäcks färja* slog den svenska bondehären danskarna och befrielsen av landet fortsatte. Målet var huvudstaden. Men det var svårt att erövra Stockholm. Danskarna hade en stark flotta. Svenskarna saknade S fartyg men hade turen att få låna några från hansestaden Lybeck. Staden kunde då omslutas från alla sidor. På så sätt förmåddes även Stockholm ge sig.

Efter dessa segrar valdes Gustav Vasa enhälligt till Sveriges kung av en riksdag som sammankallats till Strängnäs. Detta hände den 6 juni 1523. På midsommardagen samma år tågade kungen och hans följe in i huvudstaden.

Unionen mellan de nordiska länderna var upplöst och för Sverige började en ny tid.

1500-talets början

I 1500-talets Sverige bodde de flesta människorna på landsbygden. I de små städerna var antalet utländska köpmän stort.

Överallt rådde självhushåll. Man levde på det som gården gav och använde de varor som tillverkades i hemmet. Stora förråd av mat lades upp. Järn, smör, skinn m. m. såldes till utlandet.

Eftersom man saknade alla vår tids kommunikationer fick folket kännedom om händelserna ute i världen bara genom muntliga berättelser. Upptäckterna, Luthers djärva handlingar och de nya uppfinningarna var dåtidens världssensationer.

Men i de svenska bygderna gick livet vidare och förändringarna var inte stora om man jämför med medeltiden. Gårdar och enstaka hus finns bevarade, så att vi kan studera livet under 1500-talet. I många museer förvaras föremål från samma tid.

Tiderna var fortfarande oroliga. Det dröjde länge innan Gustav Vasa satt säkert på sin tron. Många ville ta makten ifrån honom och allmogen fruktade nya strider.

Förbindelserna inom landet var dåliga. Många skogstrakter var ännu farliga att färdas genom och vägarna ofta oframkomliga. Det var bäst att rida då man var ute på resa. (Se s. 101.)

Under Gustav Vasas tid förändrades mycket i vårt land.

LIV OCH FRAMSTEG I SVERIGE UNDER VASATIDEN

Bönderna

Böndernas bostäder och levnadsvanor var i stort sett desamma som under medeltiden. Men Gustav Vasa införde nya metoder att bruka jorden. Uppodling av nya åkrar ökade skördarna. Samtidigt ökade folkmängden och fattigdom och hungersnöd gick inte att undvika. Tack vare långa fredsperioder blev förhållandena trots allt bättre. Allmogen behövde inte lida så mycket nöd som under de ständiga unionsstriderna under medeltidens sista århundraden.

Luthers lära infördes, som vi snart ska se, i Sverige under Gustav Vasas tid. Luther krävde att människorna själva skulle se vad som stod i Bibeln. Därför försökte man få även befolkningen på landet att lära sig läsa. Präster och klockare skulle undervisa allmogens barn. De använde en s. k. katekes, en bok som innehöll frågor och svar om de viktigaste delarna av den kristna läran. Men ändå fick de flesta aldrig lära sig läsa. **De** som kunde läsa fick sällan träning, eftersom det var ont om böcker.

De böcker som fanns var mycket dyra. Folk i allmänhet kunde inte köpa en bibel. Det fick räcka, om det fanns en i varje sockenkyrka.

Borgarna (stadsborna)

Städernas borgare skulle ägna sig åt hantverk och handel. Städerna var fortfarande obetydliga med trånga gator och trähus. Endast i Stockholm började det bli vanligt med stenhus.

Så småningom växte städerna i betydelse. De fick ensamrätt på handeln med den kringliggande landsbygden. Vissa städer vid kusten fick särskild rätt att driva handel med utlandet.

Reformationen i Sverige

Luthers lära fick snart anhängare även i Sverige. Ledare blev *Olaus Petri*. Han var en lärd man, som varit Luthers lärjunge. Efter hemkomsten från Tyskland blev han predikant i Strängnäs. Olaus Petri predikade Luthers lära och vann på sin sida Laurentius Andreae, som styrde Strängnäs stift sedan Strängnäs-biskopen hade avrättats under Stockholms blodbad.

Både Olaus Petri och Laurentius Andreae träffade Gustav Vasa under riksdagen i Strängnäs 1523. De ville vinna

den nye kungen för reformationen. Men kungen ville inte införa någon ny lära. Han gillade dock Luthers mening, att kungen skulle vara kyrkans överhuvud i stället för påven.

Gustav Vasa insåg att det fanns möjligheter att komma åt kyrkans rikedomar.

Riksdagen i Västerås 1527

Sverige var ett fattigt land, när Gustav blev kung. Befrielsekriget hade kostat mycket pengar. Det gick inte att pressa ut mera skatter. Men pengar behövdes, framförallt för att betala skulden till Lybeck för de fartyg Gustav fått låna.

Det fanns rikedomar i landet. Kyrkan hade stora jordegendomar och dessutom mängder av silver- och guldkärl och andra dyrbarheter. Allt detta kunde säljas. Men påven bestämde över kyrkans egendom, och kyrkan var skattefri. Kung Gustav var ense med lutheranerna om att staten skulle få ta hand om det kyrkan ägde. Men han behövde folkets stöd för att kunna lägga beslag på kyrkans ägodelar.

Han sammankallade därför en riksdag till Västerås 1527. För riksdagsmännen talade han om hur svårt läget var, och att han måste ha pengar.

Biskopar och präster ville inte ge kungen någonting alls. Bönderna var rädda för att bli osams med kyrkans folk. Adelsmännen var tveksamma. Men de lockades av kungen med att de skulle få tillbaka en del gods, som deras förfäder skänkt till kyrkan.

Endast borgarna stod från början på kungens sida. De förstod nämligen, att hans förslag kunde betyda skattelättnad för dem.

Kungen kunde genomdriva sin vilja först sedan han hotat med att avgå.

Resultatet av riksdagen

Riksdagen beslöt att biskoparnas, domkyrkornas och klostrens överflödiga inkomster skulle gå till staten. Staten kallas ibland också "kronan". Man bestämde vidare att Guds ord skulle rent och klart predikas.

Besluten i Västerås betydde att det var slut med det andliga ståndets skattefrihet. Kyrkan hade dessutom förlorat sin självständighet. Kungen var nu dess högste ledare.

Den katolska läran blev inte avskaffad. Klostren fanns kvar som förut, men det blev med tiden allt färre munkar och nunnor. Vadstena kloster upphörde inte förrän i slutet av 1500-talet.

Reformationsarbetet fortsätter

Olaus Petri översatte Nya Testamentet till svenska redan året före Västerås riksdag. Han utgav vår första psalmbok. År 1541 utkom hela Bibeln på svenska.

Reformatorerna skrev en ny ordning för gudstjänstfirandet. Den används nästan oförändrad även i vår tid.

Den stora skillnaden mot den katolska tiden var, att *predikan* blev den viktigaste delen av gudstjänsten.

Prästerna

Reformationen betydde en omvälvning för prästerna. Men förändringarna gick ganska långsamt och märktes därför inte så mycket. Somliga biskopar och präster ville inte veta av det nya och gick i landsflykt.

Olaus Petri var den förste svenske präst, som gifte sig. Så småningom blev det vanligt med gifta präster. Prästfamiljen blev en samlingspunkt i socknen.

Den gamla tron levde kvar länge än. Man åkallade helgonen och läste själamässor. Länge lästes också mässan på latin.

Vid reformationstidens slut var det genomfört att både predikan och mässan skulle hållas på svenska.

Prästerna hade kvar rätten att bilda ett eget stånd i riksdagen. De var nästan de enda, som hade gått i högre skolor och borde därför ha ett ord med i laget i riksdagsarbetet.

Adeln

Under medeltiden kunde var och en som gjorde rusttjänst bli adelsman. Skyldigheten ändrades sedan till att en adelsman inte själv behövde göra tjänst bara han ansvarade för att ett bestämt antal ryttare gjorde det. Med tiden blev till och med denna skyldighet borttagen.

I stället fick många adelsmän göra tjänst hos kungen vid hans hov. De blev kungliga ämbetsmän och hade företräde till högre ämbeten.

När adelsmännen blev en samhällsklass började de bygga slott för att visa också främlingar att de inte längre bara var storbönder. Man började inreda husen med rökgångar, avloppsledningar, kakelugnar och spisar.

Mat och dryck

Arbetet på en bondgård var mycket hårt. Kraftig och riklig mat fordrades för att

man skulle orka med alla tunga sysslor. Men man var alltid osäker på hur matfrågan skulle lösas. Missväxt förekom på grund av torka och vanvård av jorden. Olika landsändar hjälpte inte varandra under dåliga år som nuförtiden. Man måste lagra livsmedel för att inte plötsligt stå utan.

Därför åt man sällan färsk föda. Men hur kunde man förvara maten så länge? Vanligast var att den röktes, torkades eller saltades. Salt var nödvändigt i hushållet. Det användes i mycket större mängder än nu.

Man vande sig vid den starka saltade eller rökta maten och tyckte säkert att färsk mat var smaklös. Peppar och andra kryddor förekom inte allmänt.

Kraftigt salt mat ger god törst. Öl dracks i mycket stora mängder. Det hände att törsten var så stor att ölstånkan stod vid bondens bädd om natten.

Hos de rika var vanorna annorlunda. Till huvudmålet kunde serveras svinstek och vinsoppa, färskt kokött eller fårkört, stekt fisk och färsk lax samt till sist ostkaka. Till kvällsmat bjöds på fårkött och hirsgröt. På den tiden odlades sädesslaget hirs i vårt land. Man fick vidare kokött med saltspad, fisk med soppa och lättsaltad lax; Måltiden avslutades med t. ex. gammalost.

Under fastan ändrades matvanorna något, men även då åt man mycket och gott vid de rikas bord. Något som kallades Bergenfisk förekom. Det var en föregångare till vår lutfisk.

Vid gästabud och till de stora helgerna strävade alla, både hög och låg, efter att göra måltiderna till verkliga högtidsstunder. Endast det bästa var då gott nog.

Uppror mot Gustav Vasa

Under åren närmast efter befrielsekriget var folket missnöjt. Bönderna klagade över att allting var så dyrt och att skatterna var så höga. Missnöjet var störst i Dalarna. Dalkarlarna var vana att under unionssttiderna gripa till vapen. De hade också hjälpt Gustav Vasa till kronan och tyckte inte om att han regerade utan att ta hänsyn till folkets vilja. Han ville ju rent av införa en ny gudstro i landet. Tre gånger gjorde dalkarlarna uppror. Det sista och farligaste var det s. k. *klockuppproret*. Orsaken till det var att kungen hade befallt att en klocka från varje kyrka i hela landet skulle lämnas till staten. Kunde man inte skänka någon klocka måste man lämna motsvarande värde i pengar.

Dalkarlarna vägrade lämna ut sina klockor. Även i andra landsändar blev det oroligheter, men kungen lugnade de missnöjda där. Sist kom turen till Dalarna. På ett möte vid *Kopparberg* 1533 höll kungen ett kraftigt strafftal. Upprorsledarna greps och avrättades.

Efter den tiden blev det slut med oron i Dalarna.

Dackefejden

Nästan tio år senare utbröt ett uppror i Småland. Det kallas *Dackefejden*. De upproriska var missnöjda med att kungen plundrade kyrkorna på nästan alla deras dyrbarheter.

En annan orsak var, att Gustav förbjöd smålänningarna att sälja oxar till det danska Blekinge. Smålänningarna fick bättre betalt där än i Sverige. De förstod inte varför kungen lade sig i deras affärer. De brydde sig inte om att det rådde brist på slaktboskap i landet.
Ledaren för upproret hette *Nils Dacke*.

Han vann i början stora framgångar. Det såg ett tag ut som om han skulle kunna driva bort kungen från tronen.

Till slut lyckades Gustav Vasa emellertid besegra Dacke. Därefter blev kungen mera försiktig i sitt sätt att styra.

"Godsägaren" Gustav Vasa

Kungarna på 1500-talet strävade efter att vara enväldiga. De betraktade sina riken ungefär som en godsägare sitt gods. Så gjorde också Gustav Vasa. Men "godset" Sverige var inte så lätt att sköta. Det var omöjligt för honom att övervaka allt själv. Han måste ha *ämbetsmän* och *fogdar*. Vid hovet fanns *skrivare*, som hjälpte honom sätta upp skrivelser till de olika landsändarna. På slotten satt *ståthållare*, som såg till att kronans gårdar sköttes ordentligt. Skatterna drevs in av fogdarna, som därför ofta blev illa omtyckta av folket.

Mönstergårdar

Jordbruket måste hjälpas upp om Sverige skulle bli mindre fattigt. Kungen undervisade själv bönderna, hur de skulle sköta sin jord. Mönstergårdar anlades. Där kunde allmogen se hur avkastningen av jorden kunde ökas. De bönder, som inte skötte sina gårdar ordentligt, riskerade att bli av med dem. Kungen tog hand om gårdarna för kronans räkning.

"Affärsmannen" Gustav Vasa

Samma omsorg visade Gustav om handeln. Genom handel med utlandet skulle

Sverige få mer pengar. Svenska fartyg seglade till hamnstäder vid Östersjön, Nordsjön och Atlanten. Kungen hade också egna skepp. Han var faktiskt den främste affärsmannen i sitt rike.

Till handelns skydd skaffade han en stark krigsflotta.

Vasatidens flotta

Under befrielsekriget hade Gustav Vasa lånat krigsfartyg från Lybeck. När han blev kung beslöt han sig för att skaffa Sverige en egen stark flotta. Han satte sig själv noga in i allt om skeppsbyggeri.

Virke till de tunga skroven hämtades bl. a. från Småland som var rikt på ekskogar. Den viktiga tjäran tillverkades sedan gammalt i stora mängder i vårt land. Men hampa, ett gräs som man gör rep av, köptes från Ryssland.

Ibland användes krigsfartygen till fredliga transporter. Salt fraktades från främmande länder.

Besättningen bestod av utskrivet folk.

Den hade först samlats på varvet och hjälpt till med utrustningen av fartyget. Innan sjömännen gick ombord fick varje man lova att lyda skeppets stränga lagar. Olydnad, stöld eller slarv med elden var mycket svåra brott. Straffen var ohyggliga. Man kunde mista livet för en begången stöld. Ett grymt straff var att "dragas under kölen". Brottslingen bands då vid en lina, som löpte under fartyget. Sedan drogs han runt under kölen, vilket tog ganska lång tid. Ofta skadades han svårt av skaldjur som levde under vattenlinjen.

Varje morgon hölls en kort gudstjänst ombord. Den kallades korum.

Man var mån om sin hälsa fastän man inte hade mycket sinne för renlighet. Sjukvårdare fanns ombord, men inga läkare. Medicinerna var enkla och operationerna var oerhört plågsamma. Inga bedövningsmedel användes nämligen. Det hände att patienten i stället sövdes med ett slag i huvudet med en träklubba.

En del av sjömannens lön utbetalades i form av tyg. Var och en gjorde sig sen den klädedräkt han ville. I dessa kläder arbetade man på dagarna och sov man på nätterna. Sängar eller hängkojer fanns inte än och man vilade därför direkt på trägolvet, durken.

Under vasatiden ägde Sverige ett över hela Europa känt jättefartyg, vars namn var "Makalös". Som så många andra krigsfartyg förliste det till havs, då krutförrådet ombord exploderade.

SAMMANFATTNING

Den 6 juni 1523 valdes Gustav Vasa till kung i Sverige. Under hans regeringstid genomfördes reformationen. Folket levde ungefär som under medeltiden men så småningom förbättrades förhållandena. Kungen krävde mycket av sina undersåtar. De gjorde uppror som slogs ner. Gustav Vasa ville lära sitt folk att göra det bästa möjliga av sitt fattiga land. Han kan liknas vid en godsägare och en affärsman.

GUSTAV VASAS SÖNER

Sverige blir ett arvrike

Efter Dackefejden hade kungen inga farliga fiender kvar inom landet. Han hade inte heller något att frukta från Lybeck eller Danmark.

Lybeck hade besegrats i ett krig i mitten av 1530-talet. Med Danmark stod Gustav Vasa på ganska god fot.

Kungen ansåg då att tiden var inne att bestämma, att riket skulle ärvas av hans äldste son. Om denne dog eller av någon anledning inte kunde överta kronan, skulle någon av de andra närmaste släktingarna utses till tronföljare.

På en riksdag i Västerås 1544 beslöts, att Sverige skulle vara ett *arvrike*.

Arvet efter Gustav Vasa

Det var ett värdefullt arv Gustav Vasa lämnade efter sig,

Som ung hade han räddat Sveriges självständighet genom *befrielsekriget*. Genom *reformationen* lyckades han befria landet från beroendet av påven. Han *skaffade pengar* för att bygga upp landet. Efter segern över Lybeck hade *handeln* blivit *fri* för svenskarna. *Kuvandet av bondeupproren* betydde att landskapen inte längre kunde sätta sig upp mot kungen. Slutligen gjorde han Sverige till ett *arvrike*.

Gustav Vasa hade regerat åren 1523-1560.

Erik XIV

Enligt beslutet i Västerås fick Gustav Vasas äldste son Erik ärva riket.

År 1560 blev han kung och fick namnet *Erik XIV*. De yngre sönerna fick delar av riket som hertigdömen. Sonen Johan fick en del av Finland och Karl fick Södermanland, Närke och Värmland.

Erövringen av Estland börjar

Gustav Vasa hade byggt upp en stor här och en stark flotta men han hade försökt undvika krig. Erik XIV däremot tvekade inte att använda krigsmakten.

År 1561 lade han staden Reval i Estland under det svenska riket. Han strävade efter att behärska sjöfarten i Finska viken. Då skulle svenskarna kunna ta upp tull av fartyg som bedrev handel med Ryssland. Men samma sak ville Polen och Danmark. Dessa länder blev därför Sveriges fiender.

Nordiska sjuårskriget

Den farligaste fienden var Danmark. Med detta land råkade Sverige i krig. Kriget varade i sju år och brukar kallas *Nordiska sjuårskriget*.

Till lands fördes, kriget mest på svenskt område med fruktansvärda härjningar. Till sjöss hade svenskarna ett visst övertag, Därigenom kunde förbindelsen upprätthållas med den tyska kusten, och livsviktiga varor t. ex. salt införas i landet. Kriget slutade utan landförlust för varken Sverige eller Danmark.

Erik avsättes

Kung Erik var mycket misstänksam och lättretlig. Dessa egenskaper övergick med tiden i sinnessjukdom. Ett utbrott av sjukdomen var de s. k. *sturemorden*.

Erik hade fått för sig, att medlemmar av Stureslägten ville störta honom från tronen. Hans rådgivare *Jöran Persson* styrkte honom i hans misstankar. En domstol förklarade de misstänkta skyldiga.

Medan Erik väntade på att en riksdag i Uppsala skulle bekräfta domen, greps han av ett vansinnesutbrott. Han mördade en av Sturarna och gav order om att fyra andra skulle dödas.

Erik hade också retat adeln genom att gifta sig med *Karin Månsdotter,* som var dotter till'en knekt.

Visserligen ångrade sig Erik efter sturemorden, men adeln gjorde uppror. Eriks bröder Johan och Karl hörde till upprorsmännen. Kungen tillfångatogs och måste avstå riket åt Johan år 1568.

Efter nio år i fångenskap på olika slott dog Erik. Kanske blev han förgiftad på Johans order.

Johan III

Erik XIV:s bror kallades som kung *Johan III*. Han hade gift sig med en polsk prinsessa och hade goda förbindelser med

Polen. Johan försökte försona katoliker och protestanter eftersom hans gemål var katolik. Han ville därför införa en gudstjänstordning, som påminde om den katolska, men bevara den lutherska tron.

Gudstjänstordningen trycktes i en bok med röda pärmar. Den kallas därför "Röda boken". Men prästerskapet ogillade Röda boken och Johan måste ge vika.

Större framgång hade han med sina försök att vinna adeln. Redan Erik XIV hade gynnat adeln genom att utnämna de förnämsta adelsmännen till *grevar* och *friherrar*. Han nöjde sig med att ge dem dessa fina titlar. Men Johan lät grevar och friherrar få jordagods, som skulle gå i arv till deras avkomlingar. Godsen kallades *grevskap* och *friherreskap*. På sätt och vis var detta ett tack för att de hjälpt honom att bli kung.

Sigismund

Med sin polska gemål hade Johan sonen *Sigismund*. Han uppfostrades till katolik. Efter Johans död 1592 ärvde Sigismund Sveriges krona. Det var naturligt, att han ville göra vårt land katolskt igen.

Sigismund var i Polen vid Johans död. Innan han kom till Sverige, styrdes landet av farbrodern, hertig Karl. Denne sammankallade biskopar och präster till ett *kyrkomöte i Uppsala* 1593. På mötet beslöt man att *Bibeln skulle vara det enda rättesnöret för människans tro*.

Det fastställdes också att man skulle ha samma bekännelse som Luthers anhängare i Tyskland. Därmed hade det för första gången tydligt framhållits att Sverige var ett lutherskt land. Den reformation som påbörjades i Västerås 1527 fullbordades i Uppsala 1593.

Hertig Karl mot Sigismund

Sigismund måste lova att följa Uppsala mötes beslut innan han kröntes till kung. Men han menade att han inte var bunden av löftet, eftersom det avgivits under tvång.

Sigismund ville styra Sverige från Polen. Han tänkte ge katolikerna full frihet i Sverige. De främsta bland adeln räknade med att de skulle få större makt, om kungen var i Polen. Men hertig Karl ville själv ha all makt och sökte stöd hos de andra stånden.

Följden blev en strid mellan Sigismund och högadeln på ena sidan, hertig Karl och de andra stånden på motsidan. Hertig Karl segrade i ett slag vid *Stångebro* 1598.

Sigismund återvände därefter till Polen.

De främsta av hans anhängare avrättades i *Linköpings blodbad* år 1600.

Karl IX

Hertig Karl började kalla sig kung omkring år 1600. Han blev sedermera krönt som *Karl IX,* Under sin regering fullföljde han Gustav Vasas arbete för att göra landet rikare och starkare. Han höll sträng ordning och gick hårt fram mot fienderna och dem, som han ansåg odugliga. Sitt starkaste stöd hade han hos bönderna. Han kallas i historien för *bondekonungen*.

Bland Karl IX: s främsta insatser var förbättringarna av bergsbruket, särskilt i Värmland. Man började med nya metoder att tillverka järn, och man byggde bättre masugnar.

Under Karl IX:s regering uppodlades vidsträckta marker av nybyggare. Många av dessa var finnar. Från den tiden har vi våra "finnmarker" och "finnskogar".

Karl och grannländerna

Det var självklart att Sverige skulle råka i krig med Polen efter Sigismunds avsättning. Däremot berodde det på Karl själv, att ett krig utbröt med Ryssland. Karl ville nämligen passa på tillfället att göra erövringar i detta land, då det var försvagat av inre strider.

En plan gick ut på att en av hans söner skulle bli furste i Novgorod. Han ville också skaffa Sverige landområden i nordligaste Ryssland. Då skulle svenskarna kunna ta tull av rysslandshandeln vid Vita havet.

Karl fick en tredje fiende i *Danmark—Norge,* vars kung började krig genom att tåga in på svenskt område år l611. Samma år dog Karl IX.

Alla dessa krig "ärvdes" av den 16-årige sonen *Gustav Adolf,*

SAMMANFATTNING

Gustav Vasa hade uträttat ett stort arbete för sitt land. Erik XIV övertog styrelsen 1560. Under hans tid utkämpades Nordiska sjuårskriget. Erik avsattes och efterträddes av Johan III. Han försökte försona katoliker och protestanter. Den katolske Sigismund besegrades av Karl IX, som fortsatte sin fars verk. Han kallas bondekonungen. Under Vasatiden byggdes några av våra största slott.

Vasatidens slott

Kungen i Sverige hade fått stor makt genom reformationen. Han var kyrkans överhuvud och staten hade tagit stora rikedomar från kyrkan. Påven var satt åt sidan i de protestantiska länderna och kungen tänktes få sin makt direkt från Gud. Detta kommer fram i uttrycket "Vi, Gustav, med Guds nåde". Så började Gustav Vasa sina brev till folket.

En så mäktig herre kunde inte bo under enkla förhållanden. Stockholms slott var inte nog som bostad. Kungsgårdar och borgar runt om i landet rustades upp för att tas i bruk av kungen och hans fogdar. Stora nybyggen beslöts också. Vadstena, Kalmar, Uppsala och Gripsholms slott byggdes under vasatiden. Många fler kunde räknas upp. Gemensamt för dem alla är de väldiga runda tornen. Slottet var fortfarande en fästning.

Innanför dess murar doldes rika förråd av mat, krut, tyger, foder åt djuren m. m. På slottsgården anlades en brunn.

Slotten var ändå inte lika medeltidens riddarborgar. Många förbättringar hade införts. Hygieniska anordningar byggdes och uppvärmningen ordnades genom att man byggde bättre spisar och rökgångar.

Rummen skulle vara trivsamma och därför kläddes väggarna ofta med trä. Väggfasta sängar och bänkar utgjorde möblemanget. Lösa möbler var sällsynta. På utsmyckningen lades ner stora summor pengar.

Under 1500-talet ville man i byggnadsstilen efterlikna gamla tiders stilar. Särskilt fann man modeller bland det gamla Greklands konstverk. Till och med här uppe i Norden gjordes pelare och andra detaljer av byggnader som liknade grekiska mästares arbeten.

DANMARK OCH NORGE

Danskarnas rike omfattade från äldsta tider de bördigaste områdena i Norden. Förr var god jord den allra viktigaste inkomstkällan. Danmark blev därför ett rikt och mäktigt land. För en storgodsägare var det lätt att erövra mark från sina grannar i ett land där inga höga berg eller stora skogar låg i vägen för anfallande trupper. Adelsmännen, som ägde de stora godsen, lade under sig småböndernas gårdar. Hela Danmarks historia präglas av böndernas svåra kamp. De bönder, som fick behålla sina gårdar, måste utföra dagsverken hos sina herrar och de fick inte lämna sin gård frivilligt. Bonden var livegen ända fram till slutet

av 1700-talet.

Danskarna deltog med framgång i vikingatågen. Under 1000-talet hade Danmark en mycket mäktig kung, som erövrade Norge och England. Hans namn var Knut den store. Senare trängde danskarna åt öster och utbredde sitt rike utefter Östersjöns kust. De företog också korståg till Estland.

I söder har Danmark alltid haft mäktiga grannar. Danskarna har utkämpat många strider för att försvara sig mot anfall från det hållet. Men man har också lärt sig mycket nytt därifrån under fredliga tider.

Striderna mot grannen i norr, Sverige, var otaliga. Landskapen i södra delen av den skandinaviska halvön hörde till Danmark. Det var fullt naturligt eftersom Öresund band landområdena samman.

Danmark skakades tidigt av inre strider och under en sådan svaghetsperiod tog den svenske kungen Magnus Eriksson Skåne och Blekinge. Men det var bara en tillfällig vinst. Under Valdemar Atterdag återvann danskarna dessa landskap och de tog dessutom Gotland. I Sverige är Valdemar Atterdag mest känd som plundraren av det rika Visby. Danskarna betraktar honom däremot som en stor hjälte.

Norrmännens färder på havet förde dem till Island. De, som bosatte sig där, kallade sig islänningar och fortsatte färderna ännu längre västerut.

Grönland upptäcktes och islänningen Leif Eriksson seglade till Nordamerika. Han kallade landet Vinland.

Norge blev kristet under Olav Haraldssons tid på 1000-talet. Kungen stupade i en strid mot sina egna landsmän, som tvivlade på den kristna läran. Senare blev han emellertid landets skyddshelgon.

En annan berömd kung var Sigurd Jorsalafar, som gjorde ett korståg till Jerusalem. Under 1200-talet var Norge ett mäktigt land och dess kung hyllades till och med av islänningarna.

Under unionstiden knöts de tre nordiska grannarna samman för att åter skiljas efter blodiga strider. Men Norge knöts allt fastare till Danmark och blev till slut ett lydrike under den danske kungen. Inte förrän i början av 1900-talet fick norrmännen en egen kung igen.

Den danske kung som hade så svåra motgångar i striderna mot svenskarna i början av 1500-talet var Kristian II. Han var olycklig också som regent i sitt hemland. Hans försök att göra sig till envåldshärskare misslyckades. De slutade med att

kungen drevs i landsflykt och hamnade i fängelse.

Under 1500-talet infördes reformationen i Danmark. Mot slutet av samma århundrade började Danmarks mest berömde kung att regera. Det var Kristian IV. Han byggde upp landets flotta och i likhet med Gustav Vasa var han en "landsfader", som höll noggrann ordning på alla sina underlydande. Om honom sjunger danskarna än i dag den kända sången "Kong Christian stod vid højen mast..."

UTE I VÄRLDEN

Kampen mellan protestanter och katoliker

Under hela reformationstiden fördes blodiga strider mellan protestanter och katoliker i bl. a. England, Holland och Frankrike.

Englands stora seger

I England gjorde sig en kung vid namn Henrik VIII till herre över kyrkan. Han ökade kungens makt precis som Gustav Vasa och vid ungefär samma tid.

Henriks dotter hette *Elisabeth*. Hon regerade under senare delen av 1500-talet. Hon var också protestant och kom i krig med katolikerna i Europa. Deras ledare var den spanske kungen Filip II. Han skickade en stor flotta mot England år 1588 för att erövra landet. Flottan kallades "*den oövervinneliga armadan*". Ordet armada betyder krigsflotta.

När armadan närmade sig den engelska kusten möttes den av en engelsk flotta. Spanjorerna hade stora, tunga och svårmanövrerade skepp. Engelsmännen hade små, lätta och lättmanövrerade fartyg. Engelsmännen anföll och skapade oreda bland de spanska skeppen. Spanjorerna försökte slå sig igenom för att söka hjälp i Belgien, som på den tiden hörde till Spanien. Men de råkade ut för en fruktansvärd storm. Nästan alla fartyg förliste. Några räddade sig tillbaka till hemlandet genom att segla runt Skottland. Den oövervinneliga armadan hade övervunnits.

Följden blev att England i fortsättningen blev protestantiskt. Tack vare sin starka flotta skaffade sig England med tiden stora landområden, *kolonier,* utanför Europa. Engelska sjöfarare gjorde djärva resor över världshaven. De kapade spanska handelsfartyg och härjade i de spanska kolonierna. Englands första kolonin var *Virginia* på Nordamerikas ostkust.

Nederländska frihetskriget

De nuvarande länderna Holland och Belgien kallades förr *Nederländerna*. De löd under spanske kungen. En stor del av befolkningen hade blivit protestanter. Kung Filip beslöt att tvinga "kättarna" att bli katoliker igen. Han inrättade domstolar, som kunde döma protestanter till döden. Många avrättades också. Dessa grymheter väckte avsky, och ett uppror utbröt. Det krig som folket i Nederländerna förde i många år, brukar kallas *nederländska frihetskriget*.

Resultatet blev, att Nederländerna delades i två delar. Belgien i söder förblev Spaniens besittning. Där bodde de flesta katolikerna. Holland i norr blev en fri Stat.

Den nya staten blev snart en stark sjömakt, som drev handel med fjärran länder. Holländarna förde varor från främmande världsdelar till Europa och sålde dem till bl. a. Sverige.

Katolsk seger i Frankrike

Även i Frankrike hade protestantismen vunnit många anhängare. De kallades där *hugenotter*. I trettio år pågick krig mellan Frankrikes katoliker och protestanter. Kriget kallas *hugenottkrigen*.

Den mest ryktbara händelsen under dessa strider var den s. k. *Bartolomeinatten* 1572. Namnet syftar på att händelserna utspelades natten före Bartolomeidagen som inföll den 24 augusti. Många hugenotter hade då kommit till Paris för att närvara vid ett bröllop. Hugenotternas ledare, prins Henrik av Navarra, skulle gifta sig med den katolske kungens syster. Man trodde att det skulle bli en försoning mellan hugenotter och katoliker. Men det blev i stället ett fruktansvärt blodbad på hugenotterna. Man beräknar, att omkring 2 000 människor dödades. Prins Henrik skonades, men tvingades övergå till katolicismen.

Efter någon tid övergick Henrik åter till hugenotterna, och kriget fortsatte. Men han insåg snart det lönlösa i att fortsätta kampen, när största delen av det franska folket förblev katoliker. Då blev han för andra gången katolik, men som kung under namnet Henrik IV gynnade han hugenotterna. De fick en viss religionsfrihet och trygghet.

SAMMANFATTNING

Under 1500-talet utkämpades många blodiga religionskrig i Europa. Krigen hade inte bara betydelse för folkens religiösa liv. Englands seger över "den oövervinneliga armadan" betydde t. ex. att England kunde börja skaffa sig stora kolonier. Holländarna gjorde sig fria genom nederländska frihetskriget men i Frankrike gick katolikerna segrande ur striden.

Renässansmänniskan Leonardo da Vinci

I slutet av medeltiden började man i Italien mera än förut intressera sig för gångna tiders människor. Man hade länge studerat de gamla grekernas böcker. Nu började man även beundra deras skulpturer och byggnadsverk. De antika avbildningarna av människor var underbart vackra och skickligt gjorda och man började arbeta i samma stil. På alla sätt intresserade man sig för det antika livet och för föremål från den tiden. Det blev en modesak att lära känna dessa avlägsna tider. Denna strävan brukar kallas *renässansen*.

En berömd man under renässansen var *Leonardo da Vind*. Han var både konstnär och vetenskapsman. Han föddes i ett enkelt hem på landsbygden och utbildade sig till en av historiens skickligaste tecknare och målare.

Ett av hans mest kända arbeten är tavlan "*Nattvarden*". Sättet att måla den var nytt. Tavlan är full av spänning. Vi tycker oss nästan höra de upprörda rösterna.

En annan av da Vincis målningar är "*Mona Lisa*", den gåtfullt leende kvinnan. Den hänger nu i ett museum i Paris, där den varje år beses av stora mängder turister och andra intresserade.

Som vetenskapsman hade da Vinci många intressen. Han ville bl. a. ta reda på hur människokroppen fungerar. Som en nutida läkare undersökte han döda kroppar, men blev då utpekad som trollkarl.

Som ingenjör var da Vinci långt före sin tid. Hans fantasi skapade flygplansmodeller, sinnrika pumpar och stridsvagnar nästan 400 år innan dessa uppfinningar blev verklighet.

Han var en äkta renässansmänniska, som ville lära sig allt om allt och alla.

Stora konstnärer

Under renässansen levde många stora konstnärer i Europa. I *Italien* verkade, förutom Leonardo da Vinci, *Rafael,* som målade bilder till Bibelns berättelser. Som renässanskonstnär tyckte han också om att måla antika gudaväsen.

I samma land levde *Michelangelo*. Hans mest kända konstverk är de stora takmålningarna i Sixtinska kapellet, i Vatikanen i Rom. Konstnären arbetade under många år på detta mästerverk. Han stod på höga byggnadsställningar och målade direkt på de murade ytorna. Resultatet blev lysande. Han skildrade skapelsen på ett sätt som alltid beundrats.

Tysken *Durer* gjorde sig känd som en skicklig tecknare. Teckningarna utfördes ofta på kopparplåt, som efter behandling kunde användas som tryckplåtar. På så sätt gick det att trycka Diirers bilder i många exemplar. De kallas kopparstick. Ett sådant kopparstick kan vara minst lika värdefullt som en oljemålning.

Sedan *holländarna* befriat sig från Spanien steg välståndet i deras land. Många blev rika män. Det var särskilt handeln med främmande länder som förde rikedomar till Holland.

De rika köpmännen ville gärna visa att de hade råd att skaffa sig vackra saker till hemmen. Tavlor beställdes och konstnärerna hade en gyllene tid. Men de holländska konstnärerna började nu måla på ett nytt sätt. Bilderna föreställde *vardagliga händelser.* Man målade bilder ur hemlivet och ur gatulivet. Vi får genom dessa målningar veta hur holländarna möblerade sina rum och hur de var klädda. Vi får se in i fiskhandlarens eller grönsakshandlarens stånd, där mängder av färska varor visar hur rikt landet var.

Särskilt berömd från Hollands storhetstid inom konsten är *Rembrandt*. Hans figurer och föremål är ofta belysta på ett mystiskt sätt. Man ser inte varifrån ljuset kommer. Det ger värme åt allt i rummet och figurerna tycks sväva i detta ljus.

Sveriges storhetstid

LIVET l 1600-TALETS SVERIGE

Regenter

Sverige styrdes under 1600-talet av

Karl IX	1599-1611
Gustav II Adolf	l611-l632
Kristina	1632-1654
Karl X Gustav	1654-1660
Karl XI	1660-1697
Karl XII	1697-1718

Under detta århundrade blev Sverige ett av Europas mäktigaste riken. Inom landet fick folket vara med om många stora förändringar som vi först ska läsa om.

Tiderna var krigiska och striderna utkämpades oftast utanför landets gränser. Ändå fick människorna här hemma sitta emellan. Krigen slukade stora summor pengar. Landet blev till slut fattigt. Från alla bygder måste män ge sig ut på slagfälten.

Storhetstiden slutade med svåra svenska nederlag. Efter ett århundrade hade Sverige förlorat sin makt. Om krigen och krigsmakten ska vi läsa senare.

Gustav II Adolf ordnar rikets styrelse

När Gustav Adolf övertog styrelsen efter sin far Karl IX var det hans mål att få alla att samarbeta för rikets bästa. Han använde mildhet i stället för faderns hårdhet och skoningslöshet. Han försonade sig med adeln och fick till och med medhjälpare bland släktingar till dem, som Karl IX avrättat.

Den främste medhjälparen var *Axel Oxenstierna* som utnämndes till *riskansler.* Denne skulle sköta de viktigaste ärendena. Han kan sägas ha varit både statsminister och utrikesminister, om man använder våra dagars titlar.

Gustav Adolf skaffade sig också en verklig *regering* med Oxenstierna i spetsen. Rådsherrarna bosatte sig nu i Stockholm. Förut hade de endast då och då vistats hos kungen. Några av dem ställdes i spetsen för ämbetsverk, som kan jämföras med våra dagars departement. På detta sätt kunde riket styras effektivare. Detta var av särskild betydelse under de många krigen.

Ute i landet fanns *ståthållare,* som såg till att kungens befallningar åtlyddes. Senare kallades ståthållarna landshövdingar. Som tidigare fanns det *fogdar,* som tog upp skatterna.

Riksdagen

Gustav Adolf litade, som sin far, på riksdagens stöd. Han lät skriva noggranna bestämmelser, om vilka som skulle vara riksdagsmän och om hur riksdagen skulle arbeta. Riksdagen skulle bestå av fyra stånd eller "ständer": *adel, präster, borgare* och *bönder.*

Riksdagen kallades på den tiden *riksens ständer.* Varje stånd hade sina privilegier (rättigheter). De sammanträdde och beslutade var för sig.

Nya domstolar

Kungen hade sedan gammalt varit den högste domaren i landet. Men han var ofta ute i krig. Då kunde det dröja länge, innan den som ville klaga hos kungen kunde få komma till tals. Kungen hade också så mycket annat att göra.

Därför beslöt Gustaf Adolf inrätta en särskild domstol, *Svea hovrätt*. Kunniga och skickliga domare skulle döma i kungens ställe.

Avstånden inom det svenska riket var stora och senare inrättades flera hovrätter, först en i Åbo för Finland och en i Jönköping för Götaland. Trots att det egentligen var meningen, att hovrättens dom skulle vara orubblig, fick man fortfarande klaga hos kungen.

Skolor och universitet

Skolorna i Sverige var mycket försummade. Klosterskolorna från medeltiden försvann under reformationstiden utan att ersättas med andra. Bara några få "latinskolor" fanns kvar. Där lärde sig eleverna mest tala latin.

Skollivet var hårt med långa arbetsdagar och stränga bestraffningar. Lokalerna var kalla och mörka. De fattiga eleverna fick sitt uppehälle genom tiggeri i de kringliggande socknarna. Detta kallades *sockengång*.

På Gustav Adolfs tid grundades de första *gymnasierna* i några stiftsstäder. För dem som ville fortsätta studierna fanns *universitetet i Uppsala*. Under reformationstiden hade undervisningen vid universitetet nästan legat nere. Men efter Uppsala möte blev universitetet upprättat igen, och Gustav Adolf såg till att det kunde fortsätta.

Han skänkte ett stort antal gårdar till universitetet. Inkomsterna från dessa gårdar skulle användas till verksamheten.

Kyrkan och skolorna

Inte förrän i slutet av 1600-talet ordnades skolväsendet bättre. Det var under Karl XI:s tid.

Kungen var överhuvud för den svenska kyrkan. Staten bestämde genom honom över kyrkan. Kungen utfärdade en *kyrkolag* 1686. I den bestämdes bl. a. om tillsättning av biskopar och präster. Men kyrkolagen innehöll också bestämmelser om skolväsendet.

Präster och klockare skulle lära allmogens barn läsa. Läskunnigheten och kristendomskunskapen skulle kontrolleras vid s. k. *husförhör*. Prästerna i församlingarna skulle då kalla samman folket i de olika gårdarna och förhöra framförallt barn och tjänstefolk.

Husförhör har förekommit ända fram

Kamp för "den rätta religionen"

Kyrkans män hade blivit hårda och oförsonliga av den bittra kampen mot katolicismen. De såg noga till att ingen avföll från landets "rätta religion" som nu var den lutherska. Den som gjorde det blev förvisad ur riket.

Biskoparna var mäktiga kyrkofurstar. Ute i församlingarna var prästerna självskrivna ledare för allmogen. Gudstjänsterna var medelpunkten för församlingsbornas liv. Alla som kunde ra sig till kyrkan måste göra det. I kyrkan sjöng man psalmer ur den nya psalmbok, som utgavs under Karl XI:s tid. Där fick man höra kungens och andra myndighetspersoners befallningar läsas upp från predikstolen. De som begått vissa brott spändes fast i den s. k. kyrkstocken och fick sitta och skämmas inför kyrkfolket.

Utanför kyrkan kunde man visa sin givmildhet genom att lägga några slantar i fattigbössan.

Häxprocesser

Prästerna förde en energisk kamp mot "det onda". Man trodde på djävulen som det ondas ursprung. En avigsida av denna tro var *häxprocesserna*. Vissa människor ansågs stå i förbund med "den onde" (djävulen) och kunde utöva trolldom för att skada andra. Kvinnor påstods vara häxor, som for på kvastar till Blåkulla, där djävulen bodde. Människor, som i andra sammanhang var förnuftiga, trodde också på dessa fantasier. Häxorna dömdes till döden vid särskilda domstolar. Flera

hundra kvinnor avrättades.

Rättegångarna mot de stackars kvinnorna upphörde sedan en skicklig läkare, *Urban Hjärne,* visat att alltsammans var vidskepelse.

Hos bönderna

De många och långa krigen kändes tyngst för bönderna. Männen, som var i den ålder, då de kunde arbeta bäst, togs ut till krigstjänst. Barn och åldringar måste hjälpa till med jordbruksarbetet. Skatterna var mycket hårda.

Under storhetstiden fick adeln mycket stort inflytande i Sverige och bönderna på adelns gods höll på att bli livegna. Livegna bönder fanns i andra länder på den tiden. De var ofria och fick t. ex. inte flytta från den gård där de arbetade annat än om adelsmannen bestämde så. Bönder-nas frihet räddades, när Karl XI krossade adelsväldet. Även om bönderna i Sverige aldrig blev livegna fick de känna på många orättvisor under 1600-talet.

Ytterligare en börda lades på dem när de skulle hålla soldater med bostäder och utrustning i slutet av storhetstiden.

Bönderna förlorade också inflytandet över socknarnas styrelse. Kungen och ämbetsmännen bestämde allt i detalj.

Men det fanns också ljusare sidor av livet. Nyodlingar gav större skördar. Nya, bättre jordbruksmetoder fördes hem från främmande länder av dem, som varit med i krigen.

Handel och industri

Jordbruket var den viktigaste näringen, men det gav inte, vad man mest behövde, pengar. Gustav II Adolf ville utveckla handeln och sjöfarten. Han lät därför anlägga en rad nya städer för att locka köpmän, gärna utländska. Bäst lyckades han med Göteborg. Dit flyttade många holländska köpmän in.

Under 1600-talet grundades följande städer: Piteå, Sala, Strömstad, Sundsvall, Säter, Söderhamn, Vaxholm, Vänersborg, Åmål, Karlshamn, Alingsås, Askersund, Avesta, Borås, Eskilstuna, Falun, Filipstad, Gränna, Göteborg, Karlskrona, Kristianstad, Kristinehamn, Lindesberg, Luleå, Mariefred, Nora, Norrtälje.

I städerna

Även Gustav Adolfs efterföljare gynnade städerna. De gamla städerna växte fort. Typiskt för städerna var att de var

avskilda från landsbygden. Ingen fick komma in i staden annat än genom stadsportarna eller grindarna. Där betalade bönderna tull för sina varor. Denna tull kallades *lilla tullen* i motsats till den *stora sjötullen,* som togs upp för utländska varor.

Skrån och gillen

Hantverkarna i städerna var sammanslutna i ett slags yrkesföreningar, som kallades *skrän*. Skillnaden mot nutidens fackföreningar var att både *arbetare och arbetsgivare* var med i skråna.

Den som skulle lära sig ett yrke fick börja som *lärpojke (lärling)* hos någon mästare. Efter några år fick han genomgå ett slags examen. Han fick göra ett gesällprov. Efter ett godkänt prov blev han *gesäll* och fick ett gesällbrev. Då kunde han gå ut på vandringar ull främmande länder och arbeta hos olika mästare. När han kom hem tog han anställning hos en mästare igen. Då förberedde han sig för ett nytt prov, mästarprovet. Sedan detta godkänts, blev han *mästare*.

Skråna ansvarade för att endast verkligt skickliga yrkesmän blev mästare. Man utdelade inte heller mästarbrev till flera än att alla mästare kunde få sin försörjning inom yrket.

På landsbygden fick det inte finnas några hantverkare på närmare håll än 4 mil från närmaste stad.

På liknande sätt som hantverkarna hade köpmännen sina yrkesföreningar. De brukade kallas *gillen*.

Bergsbruket

Bergsbruket var den viktigaste industrin. Även till bergsbruket försökte man få in utlänningar. Den mest bekante bruksägaren var holländaren *Louis De Geer (lui da je:r)*. Han anlade järnbruk bl. a. vid Finspång i Östergötland och Dannemora i Uppland.

De Geer tog hit smeder från Belgien. De tillhörde det folk som kallas *valloner.* Deras ättlingar finner man fortfarande i Sverige, särskilt i gruvbygderna.

Den viktigaste gruvan var *Falu koppargruva*. På 1600-taler hade den sin storhetstid.

På Gustav Adolfs tid anlades också fabriker, såsom väverier, färgerier, garverier och pappersbruk. Tillverkningen av vapen var så stor att den svenska hären var självförsörjande.

Vårt lands främsta exportvaror var *järn, koppar* och *tjära*.

Samfärdseln förbättras

Krigen långt borta från Sveriges gränser gjorde att man måste upprätta goda förbindelser mellan hemorten och krigsskådeplatsen.

Vägarna förbättrades, så att trupper lättare kunde komma fram, när man skickade ut förstärkningar. Kurirer kunde färdas snabbare med sina budskap.

För de resande inrättades *gästgivargardar.* Bönderna fick i uppdrag att se till att det gick att få skjuts från gästgivargård till gästgivargård. Goda vägar behövdes också för att frakta varor, som skulle säljas i utlandet.

Dessutom fick vägarna sror betydelse för det *postväsen* som nu grundades.

Postförbindelser

Förut hade man varit tvungen skicka brev med något bud. Nu gick det att få breven befordrade av postbud, *postiljoner,* som red eller åkte med vagnar mellan poststationerna. Vagnarna kallades *diligenser.* Uppehållen på stationerna gjordes så korta som möjligt. Den posuljon som skulle avlösas blåste i sitt posthorn på långt håll före stationen. Den som avlöste kunde då göra sig redo i god tid att föra posten vidare.

Axel Oxenstierna var den som arbetade mest för att postverket skulle startas . Man räknar år 1636 som postens första år. Eftersom man förr inte hade våra krav på snabbhet kunde mycket post sändas med båt. Med hjulångaren hade postverket börjat ta den moderna tekniken i sin tjänst. Fartyget drevs med en ångmaskin. Vid mitten av 1800-talet sändes de första breven med järnväg. Så kom bilen och de stora oceangående fartygen, som befordrade post till främmande världsdelar. Slutligen började posten anlita flyget, som tillfredsställer våra krav på snabb postgång .

De första frimärkena började användas 1855. Generalpostdirektör A. W. Roos moderniserade postverket i slutet av 1800-talet. Många viktiga nyheter infördes under hans tid. Lantbrevbäringen började, postsparbanken startade och man skrev den första allmänna poststadgan.

Vår första tidning

Postverket började ge ut vårt lands första tidning. Den innehöll mest meddelanden från krigsskådeplatserna och spreds till de nyhetshungriga i de olika bygderna. Nyheterna var efter våra förhållanden redan gamla, ofta månadsgamla. Men tidningen betydde ändå ett Stort framsteg.

Förut hade det kanske dröjt bortåt ett år, innan man fått underrättelserna.

Denna första tidning utges fortfarande. Nu heter den Post- och Inrikes Tidningar. Ordet tidningar betyder här "nyheter". Den innehåller endast kungörelser och andra meddelanden från myndigheterna.

Nya Sverige

Portugiserna och spanjorerna var de första upptäckarfolken i Europa som gav sig ut på långa havsresor.

Senare i historien var det holländarna och engelsmännen som övertog ledningen till sjöss. Folken i Europa behövde varor från avlägsna länder. Många människor ville också fly från sina hemland. De var förföljda för sin religions skull. Dessa förhållanden ökade sjöfarten.

Spanjorer och portugiser hade bosatt sig i Sydamerika där deras språk ännu lever kvar. Engelsmännen och holländarna uppsökte bl. a. Nordamerika. Sverige som vid den tiden, alltså i mitten av 1600-talet, var en stormakt borde ha kolonier i främmande världsdelar.

Några svenskar seglade år 1637 över till Nordamerika med fartyget "*Kalmare Nyckel*". De fann sig väl tillrätta med de ovana förhållandena därborta. Markområden köptes och svenskarna började göra affärer med de infödda, indianerna.

Området fick namnet *Nya Sverige*. En guvernör vid namn Johan Priniz tillsattes och allt gick till en början väl. Men när samarbetet med de holländska grannarna försämrades, tröttnade Printz på arbetet. Han for hem och snart erövrades området av holländarna. Sveriges försök att grunda en koloni hade misslyckats.

Vetenskap och diktning

Drottning Kristina hade ett levande intresse för vetenskapen. Hon inbjöd berömda utländska vetenskapsmän och filosofer till sitt hov. Men även några svenskar blev ryktbara på hennes tid.

Den främste var *Olof Rudbeck*. Hans mest kända upptäckt var att han påvisade *lymfkärlen* i blodomloppet. Han var professor i Uppsala. Där anlade han Sveriges första *botaniska trädgård* med både svenska och utländska växter.

Det arbete av Rudbeck man allra mest uppskattade var en bok som han skrev. Den kallades *Atlantikan*. I den försökte han bevisa, att Sverige var urhemmet för alla folk, och att en rad stora härskare härstammade från vårt land. Sådana tankar passade bra under Sveriges storhetstid.

Georg Stiernhielm menade att det svenska språket borde användas i diktningen. Förut hade de lärde skrivit och diktat på latin med undantag för psalmer och folkvisor. Nu skrev Stiernhielm dikter på svenska. Han har därför kallats "den svenska skaldekonstens fader".

SAMMANFATTNING

Gustav II Adolf skaffade sig en regering och grundade ämbetsverk, som motsvarar våra departement. Riksdagen skulle bestå av fyra stånd och kallades "rikets ständer". Den första hovrätten inrättades. Kyrkan fick i uppdrag att lära allmogen läsa. Handeln gynnades och många städer anlades. Stadsborna fick rätten att ta upp tull och i städerna arbetade hantverkarna i skrån. Bergsbruket fick stor betydelse under krigstiderna och arbetskraft inkallades från bl. a. Belgien. Bönderna blev mer och mer beroende av de mäktiga adelsmännen, men de räddades undan livegenskapen.

ADELN UNDER STORHETSTIDEN

1600-talet var en glansperiod för adeln. Adelsmännen fick nya och viktiga uppgifter i rikets tjänst som ämbetsmän och officerare. De kunde samla rikedomar i krigen. Mängder av rikedomar från erövrade städer skickade de hem. De byggde stora vackra slott, där de i fredstid levde i bekvämlighet och lyx. Från bönderna pressade de fram så mycket som möjligt av arbete och varor. De betraktade ibland bönderna som sina "undersåtar". De rikaste adelsmännen uppträdde som riktiga furstar. Exempel på sådana mäktiga adelsmän är Per Brahe på Visingsborg vid Vättern, Magnus Gabriel de la Gardie på Läckö vid Vänern och Karl Gustav Wrangel på-Skoklosier i Uppland,

Statens fattigdom gynnar adeln

Krigen under Gustav II Adolfs tid slukade stora summor pengar. Staren måste skaffa pengar på många olika san. En hel del fick man genom det lönande bergsbruket, men det räckte inte. Skatterna kunde inte höjas mer och till slut fanns bara en urväg art rädda statskassan.

Man måste sälja kronans stora egendomar eller åtminstone arrendera ut dem. Köpare fanns bland de förmögnaste adels-

männen. Men ofta nöjde sig dessa ined att köpa rätten att ta upp skatter från bönderna på gårdarna. Bönderna blev mer och mer beroende av sina adliga herrar. För staten var det ännu värre, eftersom många gods måste skänkas bort till höga ämbetsmän och härförare. Dessa måste belönas för sina tjänster. Eftersom staten inte hade pengar fick de gods som gåvor.

Drottning Kristina och adeln

Under drottning Kristinas tid skänktes en mängd gods bort till adelsmän. Hon visade en frikostighet som övergick i slöseri. Till slut hade adeln blivit ägare till två tredjedelar av landets jord.

Många adelsmän ansåg då att bönderna egentligen inte var fria män. Det såg hotande ut att *livegenskap* skulle införas i Sverige. Så nära som i Danmark var bönderna ofria.

I riksdagen mötte emellertid adeln starkt motstånd från de andra stånden. Bönderna lyckades bevara sin urgamla självständighet.

Försök att ta tillbaka gods

När Karl X Gustav efterträdde drottning Kristina som Sveriges regent försökte han göra en *reduktion*. Det betydde, att han ville ta tillbaka gods från adeln. Han ansåg att adeln skulle lämna tillbaka en fjärdedel av de gods, som skänkts bort efter Gustav II Adolfs död. På så sätt skulle staten få pengar till de nödvändiga utgifterna. Reduktionen kunde dock bara delvis genomföras, ty Sverige råkade på nytt i krig. Kungen behövde då både adelns stöd och mera pengar.

Byggnader berättar

Vasatidens slott hade byggts av den mäktige kungen. Under stormaktstiden kom många svenskar i beröring med seder och bruk i mellersta Europa. Adelsmän som tjänstgjorde som fältherrar under kungen såg all rikedom och prakt. De tog idéer med sig hem och livet i hemlandet blev mycket påkostat, särskilt då striderna varit framgångsrika. Mat, dryck och kläder förbrukades på ett slösaktigt sätt. Många slottsbyggen igångsattes runtom i vårt land.

De makthavande var inte rädda att mista makten. De var säkra och trygga. Det medeltida byggnadssättet med små gluggar till fönster kunde överges. Slottet var inte längre någon fästning. Det var i stället en praktfull bostad. Fönster och portar gjordes stora. Tornen försågs med

dyra koppartak och skulpturer sattes upp även utomhus.

Barockstilen hade därmed kommit till Sverige. Denna konstriktning hyllade det slösande rika i former och färger. Men intresset för grekisk och romersk konst levde kvar från renässansen.

Om man vandrar i festsalarna på våra barockslott t. ex. Läckö, Skokloster eller Drottningholm får man se stora tak- och väggmålningar. I dessa konstverks blå himlar svävar människoliknande varelser. Det är de antika gudarna som går igen, men i barockens stil. Knubbiga armar och ben och rosiga kinder var på modet.

Adelsmän bildar förmyndarregering

Sedan Gustav Vasas tid var Sverige ett arvrike. När Karl X Gustav dog skulle därför hans son Karl överta kronan. Vid Karl X Gustavs död var dock Karl bara fyra år och landet måste styras av en s. k. förmyndarregering tills tronföljaren blev myndig. Sverige hade en gång tidigare haft förmyndarregering. Det var när Gustav II Adolf dog.

Förmyndarregeringen bestod vid båda tillfällena av de fem höga *riksämbetsmännen*. De var alla adelsmän och kallades:

rikskanslern — statsministern
riksdrotsen — justitieministern
riksmarsken och riksamiralen — försvarsministern
riksskattemästaren — finansministern

Under förmyndarregeringens tid ökades adelns makt.

Staten var fattig

Den svenska staten var i slutet av 1600-talet mäktig men fattig. Krigsmakten var i stort sett självförsörjande i fiendeland. Det betydde att folket i de områden trupperna tågade igenom fick bekosta deras underhåll. Annat blev förhållandet i fredstid. Då skulle man hemma underhålla de soldater som hölls i beredskap. De som utmärkt sig i kriget skulle belönas, och många måste pensioneras.

Men var skulle pengarna tas? Största delen av Sveriges jord var i adelns händer, och man fick därför inga skatter av den. Det fanns två utvägar, menade förmyndarna. Man fick fortsätta sälja av de kronogods, som fortfarande fanns kvar. Man fick också se sig om efter penningundersröd från något land, som skulle kunna utnyttja Sveriges berömda krigsmakt i ett kommande krig.

Hur illa ställt det var visade sig, när ämbetsmännen inte kunde få ut sina löner. Pengar saknades till och med för det nödvändiga underhållet av här och flotta.

Röster höjdes för en ny och kraftigare reduktion. Men förmyndarna vågade inte stöta sig med den övriga adeln. Dessutom skulle de ju själva drabbas hårt. Först en myndig kung skulle kunna genomdriva något sådant.

Förmyndarna betalar skadestånd

Som kung upptäckte Karl XI genast att det var mycket illa ställt i Sverige. Han beslöt ställa förmyndarna till ansvar. En riksdag 1680 bestämde att man skulle granska förmyndarnas styrelse och kräva skadestånd av dem för deras försummelser. En noggrann undersökning gjordes, och förmyndarna eller deras efterlevande fick betala mycket stora belopp. Detta har kallats *förmyndarräfsten*.

Karl XI :s reduktion

Men kungen behövde mycket pengar. Han tog då upp sin fars planer på en *reduktion*. Denna gång gjordes saken sadeln. mycket grundligt. Kungen ansåg att han hade riksdagens tillstånd att kräva tillbaka nästan varje gård, som en gång i tiden hört till kronan.

Reduktionen genomfördes strängt. Den drabbade många gånger hårt och orättvist. Även de som köpt eller bytt sig till en gård fick lämna den ifrån sig utan någon som helst ersättning. Detta bara för att gården förr varit kronans.

Godsindragningen medförde, att rikets jord delades mellan kronan, adeln och bönderna med *en tredjedel på vardera*. Andra följder var att adelns välde hade brutits och allmogens frihet räddats.

Staten får ordnad ekonomi

Reduktionen hade ökat statens inkomster så mycket att de räckte till utgifterna. Det gällde bara att se till att det blev så i fortsättningen också. Därför gjorde Karl XI upp en budget, en *riksstat*. I den stod noga angivet, till vilka ändamål skatterna skulle användas. Inga avvikelser från staten fick göras, det såg kungen själv till.

SAMMANFATTNING

1600-talet var adelns tid i Sverige. Krigen gynnade adelsmännen som blev rika genom stora krigsbyten. De fick också gods som belöningar och staten måste sälja gårdar till dem för att få in pengar. Adeln blev allt mäktigare och bönderna hotades av livegenskap. Försök gjordes att ta ifrån adeln gods, menförst Karl XI genomförde en reduktion. Genom den fick staten tillbaka mycket jord och därmed också möjlighet att ta upp skatter.

KRIG OCH POLITIK 1611-1660

Sverige hotas

När Karl IX dog 1611 var Sverige hotat av fiender från alla håll. Polen, Ryssland och Danmark var i krig med Sverige. Den farligaste fienden var Danmark. Danska trupper hade trängt in i Småland och Västergötland.

Fred med Danmark

Gustav II Adolf försökte, då han blev kung, att först få fred med Danmark. Danskarna hade erövrat Älvsborgs fästning vid Göta älvs mynning. Därigenom hade de avskurit Sveriges förbindelser västerut. Av hela västkusten hörde nämligen bara området kring Göta älv till Sverige. De nuvarande landskapen Bohuslän och Halland hörde till Danmark.

Fred med Danmark slöts i Knäred 1613. Sverige skulle betala den på den tiden ofantliga summan en miljon riksdaler för att få tillbaka Älvsborg. Lösensumman skulle betalas inom sex år. Detta lyckades med uppbjudande av rikets alla krafter.

Fred med Ryssland

Ryssland var vid denna tid inte någon farligare fiende. Kriget gick bra för svenskarna. Fred slöts i *Stolbova,* strax söder om Ladoga, år 1617. Ryssland avstod till Sverige Ingermanland och en del av Karelen.

Sverige hade därmed hela kustlandet kring finska viken. Handeln i dessa trakter låg i svenskarnas händer, och de tog upp tull där.

Nyordning av krigsmakten

De äldre vasakungarna hade skapat en stark armé, som ständigt var beredd, om det skulle bli krig. Gustav Adolf fortsatte att stärka armén. I de olika landskapen uppsattes landskapsregementen med bestämd storlek.

Regementena indelades så att soldaterna fick kämpa för sin egen hembygd. Då kände de att de stred för sina hemmavarande även om kriget fördes långt borta.

Trettioåriga kriget börjar

Striderna mellan katoliker och protestanter fortsatte under första hälften av 1600-talet. På tysk mark utkämpades de flesta striderna. Där pågick krig i trettio år (1618—1648) och man brukar därför tala om *trettioåriga kriget*.

Krig med Polen

Ända sedan Sigismund drevs bort från Sverige rådde krigstillstånd med Polen. Men stillestånd rådde mesta tiden.
År 1621 började dock Gustav Adolf ett angrepp mot det polska *Livland*. Staden *Riga* vid floden Dyna intogs, och svenskarna erövrade hela Livland.

Gustav Adolf fortsatte sedan till *Preussen,* landet kring floden Weichsel. Det hörde också till Polen. Efter svenska segrar slöts stillestånd 1629. Sverige skulle få behålla Livland och i sex år ta upp tullar i vissa hamnar i Preussen. Det sistnämnda var mycket betydelsefullt eftersom Sverige därigenom fick in mycket pengar.

Hot från söder

I Tyskland fanns både protestanter och katoliker. Landet bestod av många små stater. Varje stat styrdes av en furste. Man hade bestämt att fursten fick avgöra vilken religion folket skulle tillhöra. Det fanns därför både protestantiska och katolska stater. Kejsaren skulle vara härskare över hela Tyskland. Men han hade mycket ,* liten makt över furstarna. Han var katolik och bodde i Wien.

Protestanterna och katolikerna hade bildat var sitt förbund. Dessa förbund kämpade mot varandra i trettioåriga kriget. Katolikernas befälhavare var *Wallenstein,*

När det såg ut att gå illa för protestanterna, ingrep den danske kungen, men han led nederlag. Wallenstein kom på så sätt fram till Östersjön och hans trupper blev ett hot mot Sverige.

Gustav Adolf griper in

Gustav Adolf menade att han bara hade att välja mellan att möta fienden på tysk mark eller att vänta på ett anfall mot själva Sverige. Han fick riksdagen med på att börja ett krig i Tyskland.

En svensk här landsteg vid midsommartiden 1630 vid mynningen av floden *Öder.* Det var en lämplig tidpunkt. Wallenstein hade just blivit avskedad, och katolikerna måste skaffa sig en ny befälhavare.

Segern vid Breitenfeld

Gustav Adolf sökte stöd hos de protestantiska furstarna i norra Tyskland. Men dessa var rädda för att stöta sig med kejsaren. De blev mer beslutsamma när katolikerna ryckt in i *Sachsen* under sin nye befälhavare *Tilly.* Sachsen var protestan-

tiskt och dess furste hette Johan Georg. Han bad Gustav Adolf om hjälp.

Vid *Breitenfeld* nära Leipzig mötte svenskarna och sachsarna Tillys armé. Gustav Adolf lyckades vinna en klar seger trots att den sachiska armén flydde mitt under slaget. Svenskarna var överlägsna tack vare den nya krigskonst, som Gustav Adolf använde.

Kungen delade upp sina trupper i mindre, lättrörliga avdelningar mot Tillys stora, tunga truppmassor. Det var till lands någonting motsvarande vad engelsmännen använt sig av till sjöss för att besegra den spanska armadan.

Tåget genom Tyskland

Efter slaget vid Breitenfeld var det slut med kejsarens förhoppningar att kuva protestanterna. I stället började hans egen ställning hotas. Med en stor här på nära 100 000 man tågade Gustav Adolf söderut. Han befriade de förtryckta protestanterna. Katolikerna lät han vara i fred. Han hade kommit till den uppfattningen, att man skulle vara fördragsam även mot dem, som hade en annan tro. Däremot tog han stora rikedomar som krigsbyte.

Från Sydtyskland hotade han att gå mot kejsarens huvudstad Wien.

Tilly blev sårad till döds, och kejsaren var tvungen att återigen lämna befälet till Wallenstein.

Slaget vid Lutzen

För att avvärja hotet mot Wien anföll Wallenstein Sachsen. Han räknade ut att Gustav Adolf då skulle bli tvungen att skynda till sin bundsförvants hjälp. Uträkningen stämde.

Wallensteins och Gustav Adolfs arméer drabbade samman vid *Lutzen i* närheten av Breitenfeld den 6 november 1632. Under striden, som delvis fördes i tät dimma, stupade Gustav Adolf. Slaget fortsatte, och svenskarna blev herrar på slagfältet. Wallenstein avtågade, men svenskarna hade ej kraft att förfölja. Segern blev därför mycket litet värd. Förlusten var så myckt större: Gustav Adolf var borta. Hur skulle det gå för Sverige och protestanterna?

Axel Oxenstierna styr Sverige

Närmast att ärva den svenska kronan var Gustav Adolfs dotter *Kristina*. Hon var emellertid endast sex år och man måste tillsätta en förmyndarregering.

Den främste inom regeringen var *Axel Oxenstierna* som ledde kriget, skötte underhandlingarna och höll alla trådarna i sin hand under tolv år (1632—1644).

Krig mot Danmark-Norge

Mitt under det att svenskarna förde krig i Tyskland, förklarade man krig mot Danmark—Norge. Orsaken var, att svenskarna misstrodde danskarna. De var rädda för att danskarna skulle sluta förbund med kejsaren och falla svenskarna i ryggen. Enligt regeln "bättre förekomma än förekommas", tågade en svensk här in i Danmark och besatte Jylland. Befälhavare var Lennart Torstenson. En annan svensk här föll in i Skåne och vann stora framgångar.

Även till sjöss vann svenskarna en stor seger. Danmark måste begära fred. Denna slöts i *Brömsebro* på gränsen mellan Blekinge och Småland år 1645. Sverige fick i freden

* landskapen Jämtland och Härjedalen
* öarna Gotland och Ösel
* landskapet Halland, som man skulle ha under 30 år.

Slutkampen

Kriget i Tyskland fördes med växlande framgång efter Gustav Adolfs död. Det fortsatte år efter år utan att man kunde nå ett slut. Men Oxenstierna höll envist fast vid tanken att Sverige skulle segra och få ersättning för sina stora kostnader.

De svenska trupperna vann flera segrar under sådana skickliga fältherrar som *Johan Baner* och *Lennart Torstenson*.

Frankrike ställde sig på Sveriges sida i kampen mot kejsaren och skickade trupper mot denne. Då måste kejsaren ge upp kampen, och fred slöts efter årslånga förhandlingar år 1648 i det tyska landskapet *Westfalen*. Freden har därför fått namnet *westfaliska freden*.

Drottning Kristina

År 1644 hade Kristina blivit myndig och regerande drottning. Hon var mycket lärd och begåvad, och hon visade stor självständighet.

Axel Oxenstierna föll i onåd och Kristina tog själv makten.

Westfaliska freden

För Sveriges del medförde freden landvinningar i Tyskland. Vårt land fick

* västra delen av landskapet Pommern kring Oders mynning
* öarna utanför flodmynningen
* staden Wismar längre västerut vid östersjökusten
* områden kring nedre loppet av floderna Elbe och Weser vid Nordsjökusten.

Härigenom kunde svenskarna ta upp tullar från en stor del av Tysklands handel både på Östersjön och på Nordsjön. Genom denna fred blev det klart, att Sverige blivit en av Europas stormakter.

För protestanterna betydde freden, att de i stort sett fick samma rättigheter som katolikerna. Uppdelningen på protestantiska och katolska stater fanns i allmänhet kvar oförändrad. Tyskland, som blivit fruktansvärt härjat under det långa kriget, blev försvagat för flera hundra år framåt.

Kristina avsäger sig kronan

Efter endast tio års tid tröttnade drottning Kristina på att regera. Man vet inte säkert vad som var den djupaste anledningen därtill. Kanske tyckte hon att Sverige skulle ha en härförare till regent under de krigiska tiderna. Hon kunde inte heller vara drottning i det protestantiska Sverige, sedan hon beslutat sig för att bli katolik.

Riksdagen gick med på att drottningens kusin Karl Gustav från Pfalz i Tyskland utsågs till tronföljare. Därefter avsade hon sig kronan år 165 4 och begav sig utomlands.

Hon vistades på många platser i Europa och avled i Rom.

Karl X Gustav

Med *Karl X Gustav* kom den *pfahlziska ätten* på tronen i Sverige. Karl Gustav hade varit överbefälhavare i Tyskland under de sista åren av trettioåriga kriget. Han visade sig då vara en skicklig härförare. Under sin regeringstid (1654—1660) förde han också nästan hela tiden krig.

Krig mot Polen och Danmark

Den polske kungen hade inte givit upp sina anspråk på Sveriges tron. I Sverige å andra sidan ville man gärna återvinna de J preussiska hamnarna med de rika tullinkomsterna. Karl X Gustav anföll därför Polen. Han försökte krossa polackernas , motstånd, men förgäves.

Under det polska kriget nåddes han av den danske kungens krigsförklaring. Genast tågade han mot Danmark där han erövrade Jylland. Tack vare att vinterkölden var stark detta år, kunde han tåga med sina trupper över både Lilla och Stora Balt. När praktiskt taget hela Danmark, utom Köpenhamn, var i svenskarnas händer, slöts fred i *Roskilde* 1658.

Sverige fick då

* Skåne, Blekinge, Halland

* Bohuslän
* Trondheims län och Bornholm

Det svenska väldet hade fått den största utsträckning det någonsin haft.

Men freden skulle bli kortvarig. Danskarna sökte stöd hos andra makter mot Sverige. Karl X Gustav beslöt då att försöka helt krossa Danmark—Norge och ta de återstående delarna av landet. Men försöket misslyckades. Danskarna fick hjälp av en holländsk flotta. En belägring av Köpenhamn ledde inte till något resultat.

Karl X Gustavs verk

Trots motgångarna ville Karl Gustav inte uppge sina planer. Men döden avbröt hans förberedelser för ett nytt krig 1660.

Vad han lyckats med var mycket märkligt. Tåget över Bälten var ett av de djärvaste företag någon befälhavare utfört, och freden i Roskilde var den värdefullaste Sverige någonsin slutit.

Efter Karl Gustavs död slöts freder med Polen och Danmark—Norge. Polen avträdde Livland och avstod äntligen från anspråken på Sveriges krona.

Danmark fick tillbaka Trondheims län och Bornholm. Gränserna mellan de nordiska rikena blev därmed desamma som de är i dag.

SAMMANFATTNING

1611 var Sverige hotat från flera håll. Gustav II Adolf styrde landet med framgång. Under trettioåriga kriget i Tyskland var han protestanternas ledare. Axel Oxenstierna fortsatte hans verk och Sverige blev en stormakt. Under drottning Kristinas och Karl X Gustavs tid fortsatte de framgångsrika krigen. Bl. a. besegrades Danmark. Sverige fick genom freden i Roskilde den största utsträckning det någonsin haft. Efter Kari X Gustavs död fick de nordiska länderna de gränser de nu har.

Regalskeppet Vasa

När svenskarna förde krig i Tyskland var de beroende av en stark flotta. Den skulle föra varor till trupperna. Den skulle också skydda dem om striderna gick dåligt så att de blev drivna upp mot Östersjön. Gustav II Adolf hade tidigt insett detta. En gång yttrade kungen: "Näst efter på Gud hänger rikets välfärd på dess flotta."

Ett av de mest storslagna fartygsbyggen som förekommit inom den svenska krigsflottan fullbordades 1628. Det var *regal-*

skeppet Vasa, som då lämnade varvet. Med regalskepp menas ett kungligt skepp.

Under 1600-talet fanns i Stockholm ett stort skeppsvarv för krigsflottans byggen. Det var beläget ungefär på den plats där Nationalmuseum nu ligger. Där byggdes Vasa och efter sjösättningen fördes hon över till andra sidan Strömmen, nedanför Slottet, för att utrustas.

Vasa skulle segla till *Älvsnabben* i Stockholms skärgård. Där samlades de fartyg, som skulle användas vid tyska kusten. Men Vasa kom endast en kort bit på väg. Fartyget gick runt för en häftig vindil och sjönk med man och allt. Denna katastrof var en stor olycka för landet. Särskilt värdefulla var de många bronskanonerna.

Under mer än trehundra år har man gjort försök att bärga Vasa. Men inte förrän i våra dagar har det lyckats.

Det gamla regalskeppet ligger nu väl skyddat i ett eget museum. Skeppet och dess rika innehåll berättar för oss om 1600-talets sjöfart. Men vi får också veta hur sjömännen levde och därmed även mycket om livet över huvud taget på Gustav II Adolfs tid.

Där Vasa nu ligger är hon en sevärdhet av sällsynt slag. Det finns nämligen inget helt bevarat fartyg från början av 1600-talet mer än Vasa.

UTE I VÄRLDEN

Andra stormakter i Europa

Under 1600-talet grep Sverige in i krigen ute i Europa och kom i beröring med andra makter. Det fanns vid sidan av Sverige flera mäktiga stater, *stormakter.*

ENGLAND hade blivit en *stark sjömakt* efter segern över den stora armadan.

FRANKRIKE blev den *mäktigaste staten* på Europas fastland.

HOLLAND *tävlade med England* om herraväldet *till sjöss* och om *kolonier* i främmande världsdelar.

SPANIEN var fortfarande mäktigt men *på tillbakagång*.

POLEN var *Östeuropas starkaste stat*.

RYSSLAND *började bli* en makt att räkna med.

Maktstrid i England

England deltog inte i trettioåriga kriget. Landet härjades i stället av inbördes strider. Kungarna ville regera enväldigt, men sedan gammalt hade den engelska riksdagen, *parlamentet,* haft en hel del att säga till om. Framför allt hade parlamentet haft rätten att bestämma om *skatterna*. Parlamentet skulle också vara med och *stifta nya lagar.*

I striden mellan kung och parlament fick parlamentet värdefulla bundsförvanter i *puritanerna*. Dessa var protestanter, men ansåg att kungen inte skulle vara kyrkans överhuvud. De blev därför förföljda av kungarna. Många utvandrade ull Nordamerika.

Med puritanernas hjälp segrade kungens motståndare. England blev *republik* 1649.

Puritanen Cromwell blev styresman i republiken. Han ville regera enväldigt och engelsmännen tålde honom inte. De erkände därför en ny kung av den gamla kungaätten.

Denne ville också regera enväldigt. Striderna blossade upp på nytt. Då gjorde engelsmännen åter revolution 1689. Denna revolution har de själva kallat *"den ärorika revolutionen"*, eftersom parlamentet och folket då fick den frihet och de rättigheter, som de strävat efter.

Ludvig XIV:s Frankrike

I Frankrike segrade enväldet. Under hela senare delen av 1600-talet regerade Ludvig XIV i Frankrike. Han har kallats "solkonungen", därför att han och hans stora hov omgavs av en sällsynt glans. Särskilt ryktbart blev det slott han lät bygga ett par mil utanför Paris i *Versailles*. Än i dag är detta slott med en jättestor park en av de största sevärdheterna i Frankrike. Besökaren kan beundra statyer, målningar, möbler, prydnadsföremål och annat. Allt är utsökta konstverk. I parken vandrar man bland alléer, häckar, bersåer och gräsmattor, som alla är regelbundet och konstrikt utförda.

Ludvig vill bli Europas herre

Ludvig försökte på alla sätt göra Frankrike rikt och starkt. Han uppmuntrade industri och handel. Fransmännen skulle tillverka mycket varor, sälja dem till utlandet och få in pengar i landet. Industrin skulle få råvaror från franska kolonier. Sådana anlades i Nordamerika. *Kanada* och *Louisiana* blev franska områden.

Ludvig förde nästan ständigt krig. Han angrep Belgien, Holland och Tyskland. Till en början hade han i allmänhet framgång. Riket utvidgades. Men mot slutet av sin regering fick han alltför svåra fiender. Frankrikes krafter hade också uttömts av krigen. I det sista stora kriget, *spanska tronföljdskriget,* som varade i tolv år i början av 1700-talet, blev Frankrike besegrat. Det fick nöja sig med sina gamla gränser. Någon härskarställning i Europa var det inte längre fråga om.

Det ryska riket grundas

Under vikingatiden var Ryssland delat i *många små stater.* Landet var stort och svårt att försvara. På 1200-talet erövrades stora delar av det av mongolerna, som kom från det inre av Asien. Mongolerna tog även andra stora områden och de ägde en tid ett jätterike.

I början av nya tiden blev trakten kring Moskva allt viktigare. Den mäktiga handelsstaden Novgorod räknades också till detta område. På 1500-talet regerade i detta s. k. storfurstendöme en man vid namn Ivan den förskräcklige. Vid den tiden började Ryssland breda ut sig åt öster, väster och söder.

I väster låg Polen, som länge blev Rysslands motståndare. Polen var ett starkt land och som vi vet hade Sverige att utkämpa många strider med detta rike.

I öster fanns ännu många okända trakter. Dit for ryska handelsmän och lade grunden till kolonier bl. a. i Sibirien.

I söder trängde ryssarna ända ner till Kaspiska havet. Åt det hållet mötte de under många århundraden motstånd av turkarna.

Peter den stores Ryssland

Omkring år 1600 uppstod inre strider som försvagade landet. Efter dessa oroligheter skapades reda igen framförallt av *Peter den store* (Peter I). I början av 1700-talet lyckades han göra Ryssland till en betydande makt i Europa. Landet kunde då på allvar ta upp kampen mot Polen.

De ryska bönderna var livegna och adelsmännen, som kallades bojarer, gjorde livet svårt för dem. Tsaren, den ryske regenten, hade svårt att få bukt med dessa bojarer. Särskilt då han ville få dem att ändra levnadsvanor och klädedräkt och likna västeuropéer blev de uppretade. Tsaren ansåg att ryssarna måste lära sig en hel del av västeuropéerna, om landet skulle kunna ha framgång bland de övriga staterna i Europa. Han önskade se sitt land växa till en verklig stormakt.

Peter den store reste själv för att studera i olika länder. I Holland lärde han sig skeppsbygge. Han förstod att Ryssland som stormakt måste skaffa sig goda förbindelser över haven. Därför var inte Moskva lämplig som huvudstad längre. Den låg för långt in i landet. Han lät grundlägga *Petersburg* (Leningrad). För svenskarna var detta ett svårt hot. Finska viken var ju svenskt vatten på den tiden.

Av Sverige lärde sig Peter den store hur en stark krigsmakt skulle byggas upp. Men de lärdomarna fick svenskarna snart känna av. Med sin krigshär krossade Peter det svenska stormaktsväldet.

KRIG OCH POLITIK 1660—1720

Vid sjutton års ålder förklarades Karl XI myndig. Under de första regeringsåren fick några av de forna förmyndarna sköta styrelsen. När landet kom i krig med Danmark—Norge 1675, tog kungen själv ledningen.

Krig med Danmark-Norge

Karl XI: s förmyndare hade slutit förbund med Frankrike för att få hjälp med pengar. Följden blev att Sverige drogs in i krig med Frankrikes fiender. Bland dessa var Danmark—Norge. Efter krigsutbrottet tänkte svenskarna göra sig till herrar i Östersjön med flottans hjälp. De ville hindra danskarna landstiga i Skåne. Men flottan var illa rustad. Danskarna blev i stället herrar i Östersjön efter en drabbning utanför södra Öland.

Kriget fördes därefter till lands. Karl XI tog själv befälet över armén. Sven-, skarna segrade i det ovanligt blodiga *slaget vid Lund* 1676. De återtog sedan hela Skåne. Fred slöts utan landavträdelse 1679.

Kungen blir enväldig

Sedan gammalt hade kungen, rådet och riksdagen delat makten. Karl XI ville emellertid regera ensam. Han hade flera skäl till det. Han tyckte att rådet skött sig dåligt under förmyndartiden. När det nu fanns en myndig kung behövdes inte rådet längre. Det räckte med kungens ämbetsmän för att sköta styrelsen. Riksdagen kunde få finnas kvar, men den fick inte hindra kungen i hans planer att bygga upp ett nytt Sverige. Det fanns också gott om exempel på enväldiga kungar i andra länder.

Första steget mot enväldet tog kungen redan 1680. Han frågade då riksdagen, om han var tvungen att samarbeta med rådsherrarna. Han fick svaret, att det behövde han bara, när han själv ville. *Besluta* fick han alltid göra själv.

År 1682 lyckades han få tillstånd att *stifta lagar* utan riksdagens medverkan. Då blev han så gott som enväldig. Men riksdagen fick fortfarande bestämma skatterna. Kungen förmådde riksdagen 1693 ge honom tillstånd att *ta upp skatter vid krig eller krigsfara*. Och krigsfara rådde väl så gott som alltid på den tiden.

Uppsikt över ämbetsmännen

Det behövdes många ämbetsmän för att sköta allt statens arbete. Kungen själv stod i spetsen som Gustav Vasa och Karl IX gjort. Han övervakade noga, att alla arbetade flitigt. Han slog genast ner på fel, som upptäcktes. Inte ens ute i landet gick man säker för kungens kontroll. Han reste ofta omkring i olika landsdelar och kom på överraskande besök. Bönderna kallade honom *Gråkappan* efter den gråa kappa han brukade ha på sig på sina resor.

Indelningsverket

Sedan Gustav II Adolfs tid tog man ut krigsfolk genom *utskrivning*. Alla män som kunde göra krigstjänst måste ge sig ut i fält om de blev uttagna. Men endast ett mindre antal togs ut. I regel brukade en man av tio tas ut vid varje utskrivning. Men i krigstid kunde utskrivningen komma ganska ofta. Den blev betungande för bönderna, som miste värdefull arbetskraft.

Karl XI ersatte utskrivningarna med ett nytt system, *indelningsverket,* över nästan hela landet *indelades* jordbrukarna i *rotar.* De som hörde till samma rote fick gemensamt åtaga sig att hålla en fast anställd soldat åt kronan. Soldaten skulle ha ett torp, *soldattorp,* att bruka. Han skulle få utrustning och det underhåll han behövde för att kunna leva på torpet under fredstid.

I kusttrakterna fick folket på liknande sätt hålla båtsmän till flottan. De fick *båtsmanstorp*.

Att utrusta och underhålla ryttare var dyrbarare. De jordbrukare, som åtog sig detta, bildade s. k. rusthåll och fick en viss skattelindring.

För flottan anlades på Karl XI: s tid en ny örlogshamn i *Karlskrona*. Där behövde inte fartygen riskera att ligga infrusna som vid flottstationen i Stockholms skärgård.

Karl XI :s sista år

Under sin 25 år långa regeringstid lyckades Karl XI få ordning och reda i landet. Han kunde bevara freden och välståndet ökade.

Men svåra missväxtår inträffade mot slutet av hans regering. Faror hotade också från grannländerna. Trots alla hans ansträngningar såg det mörkt ut för det svenska stormaktsväldet. Skulle det kunna hållas ihop?

År 1697 dog Karl XI. Han efterlämnade äldste sonen Karl som var bara 15 år gammal.

Karl XII

Det var ett tungt ansvar, som lades på den unge Karl XII. Ständerna förklarade honom myndig trots hans ungdom. Detta var år 1697. Inga var hågade att ta på sig uppgiften att bli förmyndare. Man kom alltför väl ihåg hur förmyndarregeringen för Karl XI hade fått stå till svars. Karl var också väl förberedd för att själv överta styrelsen.

Det som kunde vara oroande för folket var hans lust för farliga äventyr. Han var bl. a. känd för att ha deltagit i våghalsiga björnjakter.

Nya krig

Danskarna hade svårt att glömma de förluster de lidit genom frederna i Brömsebro och Roskilde. Deras kung *Fredrik IV* väntade bara på ett lämpligt tillfälle att angripa Sverige.

Peter I: s mål var att ta ifrån Sverige områdena på östra sidan av Östersjön. Ryssland skulle därigenom få goda förbindelser västerut för sin handel.

Samtidigt regerade kung *August II i* Polen. Han var också furste av Sachsen. Han ville ta tillbaka Livland åt Polen.

Dessa tre furstar bildade ett hemligt förbund. Polackerna och ryssarna började angreppet på "östersjöprovinserna". Danskarna vände sig mot Sveriges bundsförvant Holstein-Gottorp, som låg söder om Danmark.

Seger mot danskar och ryssar

Karl XII landsteg i spetsen för en här på Själland och tvingade danskarna att sluta fred. Fredrik fick lova att träda ut ur förbundet mot Sverige. Omedelbart därefter inskeppade Karl sina trupper, seglade över Östersjön och landsteg i Estland. Där mötte han tsar Peter, som hade en flerdubbelt större här än den svenska. Svenskarna vann dock en lysande seger vid Narva. Tsar Peter måste lämna ifrån sig Ingermanland.

Kampen mot August II

Karl brydde sig inte om att fortsätta kriget mot ryssarna. I stället vände han sig mot polackerna, som han ansåg vara farligare fiender. Kampen mot August II blev långvarig. Efter sju år lyckades han genomdriva sin plan att avsätta August II. En svenskvänlig kung blev regent i stället.

Ryska fälttåget

Karl XII fann nu tiden vara inne för en slutlig uppgörelse med tsar Peter. Han

beslöt att med en stor här tåga rakt mot Moskva. Men då använde ryssarna en försvarsmetod, som svenskarna inte räknat med. De brände och skövlade allt i sitt eget land, där svenskarna ryckte fram. Den svenska hären kunde inte få något underhåll och Karl tvingades ändra marschriktning. Han vek av söderut. Där hoppades han få stöd av en hövding i Ukraina, som hette Mazepa. Denne var svenskvänlig. Men Mazepa blev besegrad av ryssarna, innan Karl hann fram. Dessutom råkade svenskarna ut för andra motgångar. En här som sändes till hjälp från Sverige blev slagen. Till råga på olyckorna blev vintern detta år särskilt sträng. Många soldater omkom. Den svenska hären blev hastigt mindre.

Sammanbrottet

På våren 1709 belägrade svenskarna staden *Poltava* i Sydryssland. Då kom tsar Peter med en här och en drabbning började. Karl XII var sårad i foten och kunde inte leda trupperna som vanligt. Utgången blev rysk seger. Den svenska hären flydde i riktning mot Turkiet.

Karl XII visste att turkarna var fientligt stämda mot ryssarna. Han hoppades på hjälp i Turkiet. Beräkningen slog dock fel. Dels berodde detta på att den general, som förde befälet, sedan Karl XII rest i förväg, kapitulerade för ryssarna med alla sina trupper. Dels räknade kungen fel därför att turkarna inte gjorde några kraftigare angrepp mot ryssarna.

Nya anfall mot Sverige

Efter nederlaget i Ryssland gick Fredrik IV och August II till nya angrepp. En dansk här landsteg i Skåne, men den svenske generalen Magnus Stenbock slog danskarna vid Hälsingborg. Han räddade därmed Skåne 1710.

Någon tid därefter fick Sverige ännu fler fiender. De tyska staterna Preussen och Hannover slöt förbund med Danmark för att vara med och dela Sveriges besitt- 1
ningar i Nordtyskland. De hade också i framgång i kriget och lyckades driva ut svenskarna ur Tyskland.

Karl XII beger sig hem

Fienderna bröt in över Sveriges gränser på alla håll. Vårt land drabbades samtidigt av svåra missväxtår. Men kungen dröjde kvar i Turkiet i hopp om att få i gång ett krig mellan Turkiet och Ryssland. Hemma i Sverige regerade rådet. Råds-

herrarna liksom folket i allmänhet ville ha fred. Det ville kungen inte höra talas om.

Efter ett våldsamt upplopp, "kalabaliken i Bender", blev Karl fånge hos turkarna. När han sedan fick reda på att rådet hade sammankallat en riksdag för att börja förhandla om fred, beslöt han resa hem.

Han red genom hela Europa till Stralsund på tyska Östersjökusten på två veckor. Strax innan staden föll i fiendehänder, fortsatte han med ett fartyg till Skåne. Där började han genast förbereda ett angrepp på Danmark—Norge. Han beslöt anfalla Norge.

Hos fångna karoliner

Efter det olyckliga slaget vid Poltava fick många svenska soldater vandra till rysk fångenskap. En del tvingades vara med i ett triumftåg i Moskva, då Peter den store firade sin seger över de fruktade svenskarna. Många sändes bort till det avlägsna *Sibiren*. I staden Tobolsk fanns en stor svensk fångkoloni.

Fångarna försörjde sig på olika sätt. För den som var händig gick det bra att klara sig. Han kunde slöjda, smida eller tillverka läderarbeten. I Tobolsk hade man en svensk skola där ryska barn undervisades. Somliga officerare var lyckliga nog att få undervisa barn till rika ryssar i deras hem. Det var ett omtyckt arbete.

Många gjorde försök att rymma. Men det var mycket svårt att nå hemlandet. Ofta hade man flera hundra mil att färdas inom fiendeland. En och annan lyckades dock, men de flesta blev upptäckta och strängt bestraffade. De ryska fängelserna var kalla och fulla av ohyra. Maten var dålig.

Den svenske karolinen hade blivit uppfostrad till gudfruktighet, och under fångenskapen var religionen en stor tröst.

För alla framstod kung Karl som en hjälte och ett mönster. Det berättas om gamla karoliner, som levde många årtionden efter Karl XII: s död, att de alltid lyfte på hatten, då kungens namn nämndes.

Anfall mot Norge

Med uppbjudande av landets sista krafter lyckades Karl XII utrusta en ny här. Han fick trupper genom hårda utskrivningar. Pengar skaffade han genom att ge ut s. k. nödmynt. Det var kopparmynt, som skulle ha samma värde som silvermynten. Efter kriget skulle de inlösas med

silvermynt. Men folk förstod snart, att staten aldrig skulle kunna lösa in nödmynten. Man ville därför inte ta emot dem. Kungen tvingade emellertid folk därtill.

Den nya svenska hären ryckte in i Norge år 1718. Man började belägra fästningen Fredrikshald vid den nuvarande staden Halden. Under belägringen träffades Karl XII av en kula i huvudet och dog den 30 november 1718.

Stora förluster

Så snart Karl XII var borta, fanns inga ännu en tid. Bland annat härjade ryssarna utmed den svenska Östersjökusten. Men samtidigt pågick förhandlingar om fred. Villkoren vid freden i *Nystad* år 1721 blev hårda för Sverige.

* HANNOVER fick de svenska besittningarna vid Nordsjökusten
* PREUSSEN tog en del av svenska Pommern och fick full kontroll över Odermynningen
* RYSSLAND vann mest, nämligen Ingermanland, Estland, Livland och sydöstra Finland.

Riksdagen tar makten

Riksdagen valde Karl XII: s syster *Ulrika Eleonora* till regerande drottning. Det skedde på villkor att hon avstod från envåldsmakten. Snart tröttnade hon på att regera. Hon fick ständerna att välja hennes gemål *Fredrik l* från den tyska staten Hessen till kung.

Fredrik I hade mycket svårt att få inflytande eftersom han var utlänning. *Makten övergick helt till riksdagen*.

Genom en lag, som kallas 1720 *års regeringsform,* bestämdes hur vårt land skulle styras. Nu fick riksdagen lika stor makt, som envåldskungen förut haft. Riksdagen fick bestämma om *skatter, stifta lagar* och *kontrollera rikets styrelse,*

De fem höga riksämbetsmännen avskaffades. Rådet, som fick 16 medlemmar, skulle visserligen få styra riket, när riksdagen inte var samlad. Men rådsherrarna var ansvariga inför riksdagen och hade endast att utföra det, som riksdagen beslutat. Gjorde de inte det, kunde de avsättas vid nästa riksdag. Kungen slutligen hade nästan ingenting att säga till om. Han var endast ordförande i rådet och hade där två röster samt utslagsröst, om rösterna blev lika.

Ett nytt tidevarv börjar

Man ansåg nu att man återställt den gamla svenska friheten. Med frihet menade man att landet inte längre styrdes av en enväldig regent. Den nya tid i vår historia som inleddes kallas därför *frihetstiden*.

Storhetstidens krigiska århundrade var förbi. Ett fredligt skede i vårt land började. Som grund för det som skulle hända låg 1720 års regeringsform.

Hos de fattiga svenskarna

Sverige var ett bondeland i början av 1700-talet. Av 100 människor bodde endast omkring 8 i städerna. Nuförtiden bor mer än hälften av alla svenskar i städer. Småsamhällen som våra, med affärer, konditorier, bensinstationer, postkontor, busstarion fanns inte alls. Antingen bodde människorna i en stad eller i en bondby med en klunga gårdar.

Detta bondeland hade under en lång tid varit ett av Europas mest krigiska länder. Men det egendomliga var att krigen hade förts utanför landets gränser. De olyckor som drabbat människorna var alltså inte sådana som krigshärarnas plundringar, bränder eller grymheter mot befolkningen. Skulle *vårt* folk drabbas av riktigt svåra olyckor måste de drabba jordbruket. Så hade också skett.

Missväxt hade inträffat under Karl XII: s tid. Fattigdomen bredde då ut sig. Många män hade tagits ut till krigstjänst och jordbruket kunde inte alltid skötas på bästa sätt.

Många män hade dessutom stupat i krigen, men man får ändå inte tro att jorden låg obrukad på grund av brist på arbetare. Lyckligtvis inverkade indelningsverket så att endast en del män behövde ge sig ut i fält. Missväxten berodde i stället på dålig väderlek och på dåliga jordbruksmetoder.

Dödligheten var mycket stor och folkmängden höll sig liten. Först under 1700-talets lopp ökade den snabbt tack vare fredliga tider och goda skördar.

Under tiden närmast efter Karl XII: s död fick man pröva på krigets gissel i en ny form. Små ryska flottavdelningar härjade på den svenska östersjökusten. De landsteg så långt in i skärgården som på Värmdön nära Stockholm. Strider utkämpades där, men svenskarna kunde avvärja faran. Staden Norrköping blev svårt härjad under liknande ryska anfall.

Under samma tid fick Sverige ett bekymmer på hushållningens område.

Engelsmännen spärrade förbindelserna västerut över haven. Därigenom började man lida brist på salt.

Städerna var mycket små. En besökare fäste sig genast vid att stadsborna levde i ett snusk och en stank som för den ovane var outhärdligt. Vissa gator i Stockholm var ännu i 1700-talets början som jäsande kloaker. Sjukdomar frodades.

Kungens tjänstemän missbrukade sin ställning. De tog ut lön direkt av bönderna då statens kassa saknade pengar. Tjänstemännen tvingade sig till pengar och varor av bönderna, vilkas fattigdom ökade.

SAMMANFATTNING

Karl XI gjorde sig enväldig. Han skapade ordning i landet. Han var plikttrogen och reste och kontrollerade ämbetsmännen. Då Karl XII blev regent var landet hotat från flera håll. I början av sin bana hade Karl XII framgångar, men under fälttåget i Ryssland började motgångarna. Den svåraste var nederlaget vid Poltava. Efter fångenskap i Turkiet tog Karl XII upp kampen med Danmark—Norge, men stupade 1718. Sveriges fiender tog stora områden av det svenska väldet. Vårt land var inte längre någon stormakt.

Efter Karl XII:s död fick riksdagen makten.

Frihetstiden

Då den s. k. frihetstiden börjar består det svenska riket av det nuvarande Sverige, ungefär det nuvarande Finland och några små områden på tyska östersjökusten. Förlusten av Ingermanland, Estland och Livland kändes svårast. Dessa länder hade lämnat goda skördar som nu tillföll ryssarna

Inom det nuvarande Sveriges gränser bodde inte fullt 1 1/2 miljon människor.

Jordbruket var den viktigaste näringsgrenen, men man måste ändå köpa spannmål utifrån. I bergen fanns rikedomarna. Den allra största delen av utförseln till främmande länder bestod av järn och järnvaror. Skogarna blev värdefulla mycket senare i tiden.

Arvid Horn styr landet

Den som tog ledningen inom styrelsen var Arvid Horn, en av Karl XII: s närmaste medarbetare. Han styrde landet klokt och försiktigt och vann ständernas förtroende. Horn såg till att Sverige undvek allt, som kunde dra in landet i ett nytt krig. Det viktigaste var att skapa ordning efter krigen. Gårdar, som fått förfalla, måste sättas i stånd igen. Handel och sjöfart måste komma igång. Bergsbruk och industri uppmuntrades.

Det svenska folket övervann mycket snart följderna av kriget.

En ny lagbok

Redan på Karl XII: s tid hade man börjat arbeta på en ny lagbok. Den som användes hade utgivits på 1400-talet och var därför mycket föråldrad. Den nya lagboken var klar år 1734 efter mer än 20 års arbete. Än i dag gäller *1754 års lag*, fastän den är till allra största delen omarbetad. Ofantligt många bestämmelser har kommit till.

De första politiska partierna

Många tyckte, att Horn var alldeles för försiktig. Man ville ta hämnd på Ryssland och erövra de förlorade områdena. Så kände framförallt unga adelsmän, som inte upplevt krigets påfrestningar. Till dem slöt sig många borgare, som tyckte, att Horn borde uppmuntra handel och industri ännu mer.

Horns motståndare angrep honom häftigt. De kallade sig själva *hattar*. Hatten var ett tecken på manlighet. Horns anhängare kallades *mössor*. Detta syftade på

nattmössor, som ansågs vara något löjligt. Så uppkom två partier med olika syn på hur landet skulle styras.

Hattarna störtar Horn

För att angripa Ryssland behövdes stöd från Rysslands fiender. Frankrike var vid denna tid motståndare till Ryssland, och därför ville hattarna försöka knyta starkare förbindelser med Frankrike. Det ville inte Horn vara med på. Hattarna beslöt då arbeta på att få bort Horn från makten. Med hjälp av pengar från Frankrike lyckades hattarna få majoritet i riksdagen år 1738. De tvingade Horn att ta avsked, och hans anhängare tvingades avgå. Hattarna kunde därefter sätta sina planer i verket.

Krig igen

Man förberedde ett krig mot Ryssland. När ett lämpligt tillfälle kom på grund av inre oroligheter i Ryssland, inföll den svenska hären på ryskt område. Trupperna var illa rustade och dåligt övade. Kriget gick därför dåligt. Den svenska hären måste kapitulera. Hela Finland utrymdes av svenskarna.

Fred

Freden efter det ryska kriget blev trots allt billig för svenskarna. Sverige behövde endast lämna ifrån sig ett mindre område vid den finsk-ryska gränsen.

Att fredsvillkoren inte blev hårdare berodde på att hattarna gick med på ett krav från den ryska kejsarinnan. Hon ville att en släkting till henne skulle få bli tronföljare i Sverige. Denne släkting var en tysk prins, *Adolf Fredrik* av Holstein-Gottorp.

Kungen mister all makt

När Fredrik I dog 1751, blev Adolf Fredrik hans efterträdare. Adolf Fredrik var gift med en maktlysten tysk prinsessa, Lovisa Ulrika. Hon förmådde kungen att arbeta för att få mera makt. Till sist satte hon igång ett försök till statskupp. Men

I stället minskades kungens makt ännu mer. Om han inte ville skriva under rådets beslut, kunde rådet i stället sätta dit hans namn genom att använda en *namnstäm-*

Frihetstidens regenter

Den förste av frihetstidens regenter är *Ulrika Eleonora* d. y. som var Karl XII: s syster. När Karl XII var ute i fält, skrev , han ofta till sin kära syster. På många j

sätt liknade hon sin berömde bror. Hon var beslutsam och plikttrogen. Men hon var också envis och mycket självständig.

Ulrika Eleonora var gift med *Fredrik av Hessen* som övertog landets krona. Fredrik hade gjort sig känd ute i Europa som en duktig militär. Som kung i Sverige hade han inga större framgångar. Frihetstidens svenskar var inte välvilligt inställda till kungamakten, och Fredrik I gjorde inte mycket för att höja dess anseende. Han var en glad, trevlig och begåvad människa. Men med åren blev han helt ointresserad av regeringsarbetet och ägnade sig mest åt fester och jakter. Fredrik I kom aldrig riktigt i kontakt med folket eftersom han inte lärde sig tala svenska.

Adolf Fredrik var en godmodig och vänlig man som fann sig i att kungens makt ytterligare minskade. Han hade inte någon längtan efter makt. Helst ville han arbeta vid sin svarv. Hans drottning, Lovisa Ulrika, var syster till Fredrik den store i Preussen. I likhet med brodern ansåg hon att ett lands kungamakt skulle vara stark.

Lovisa Ulrika var intresserad av kulturlivet och samlade många konstnärer och musiker omkring sig vid hovet.

Industri och handel blomstrar

Under hattarnas tid trodde man allmänt att ett lands rikedomar borde bestå av pengar. Därför gällde det att på alla sätt få in mycket pengar i landet. Det kunde lättast ske genom att man tillverkade varor och sålde dem till utlandet.

En mängd fabriker grundades. Fabrikerna på den tiden liknade inte mycket våra dagars. De var enkla träbyggnader. Som drivkraft användes vattenhjul, väderkvarnsvingar, hästvandringar eller handkraft. Inte heller kunde många arbetare sysselsättas i varje fabrik.

Varorna blev oftast dyra och dåliga, men fabrikerna klarade sig genom understöd av staten. Man kunde få statliga *lån* för byggandet, kanske också *tomt* och *virke*. För de färdiga varorna utbetalade staten ibland *premier*. Inte minst viktigt var, att staten tog upp höga tullar för att utestänga utländska varor. Ibland bestämdes till och med om *importförbud*.

Den mest kände industrimännen var *Jonas Alströmer* som grundade flera fabriker i Alingsås.

Ostindiska kompaniet

Man började driva handel med allt fler delar av världen. På 1730-talet bildades

ett bolag, *Ostindiska kompaniet,* som skickade ut fartyg ända till Kina. Fartygen var lastade med svenska varor, t. ex. järn, när de började sina resor. Varorna såldes i europeiska hamnar. Sedan hämtade man tyger, porslin, te och kryddor i Kina och Indien. En sådan resa kunde ta ett par år, men värdet av lasten var oerhört stort, och färderna lönade sig därför.

Jordbruket förbättras

Vid mitten av 1700-talet börjar man införa nyheter för jordbruksnäringen. Kunde mängden livsmedel ökas, skulle man också kunna räkna med folkökning. Då fick industrin flera arbetare. Så resonerade de maktägande.

I byarna var det sedan gammalt så ordnat, att varje bonde hade del i de olika slagen av bättre och sämre jord. Genom delningar vid arv hade jorden styckats ännu mer. En bonde kunde därför få sin jord splittrad i en mängd småstycken, som ofta bestod av långa smala remsor. Han måste så och skörda samtidigt som de andra i byalaget för att komma åt sina åkrar. Om det då fanns en lat eller oduglig bonde, kunde hela arbetet bli försenat med missväxt som följd.

Vad som måste ske var, att varje bonde fick sina ägor så samlade, att han kunde bruka dem som han själv ville utan att tvingas göra det gemensamt med byalaget.

Nu utfärdades en förordning om ny uppdelning av jorden, *storskifte*. Varje bondes ägor skulle sammanföras till endast några få, större jordområden, "skiften". Det tog lång tid att genomföra detta.

Potatisen

En nyhet var odlingen av *potatis*. Den som först försökte få folk att odla den nya nyttoväxten var Jonas Alströmer. Men de flesta betraktade potatisen som en onödig nymodighet. Man fortsatte äta rovor, som var den vanligaste rotfrukten. Potatisen användes under 1700-talet mest till brännvinsbränning.

Jakt

Sedan urminnes tider var jakten nödvändig. Viltkött var en viktig del av födan. Men man jagade också för att minska antalet vilda och farliga djur. Därigenom skyddades tamdjuren. Pälsverken från många av de vilda djuren gav goda inkomster. De utgjorde också det bästa skyddet mot kylan.

Redan i Västgötalagen stadgades att

det skulle ordnas skalljakt fyra gånger om året. Varg- och björnstammen var alldeles för stor. De gamla lagarna tänkte på var mans bästa. De bestämde därför att varje bonde skulle ha ett vargnät.

Fångstmetoderna har alltid varit många. Även då eldvapen börjat användas jagade man på gammalt vis med fällor, snaror och fallgropar. Dessa metoder användes under 1700-talet och ännu senare.

Björnen var ett efterlängtat byte. Björnskinka uppskattades mycket och så sent som år 1856 ordnades "det stora björnskallet" i Dalarna. Då sköts 23 björnar.

Älgen har haft stor betydelse för vårt folks försörjning. Den, liksom hjorten och rådjuret, jagades ofta hårt. Stammarna krympte ibland så att jaktförbud måste införas. Gustav Vasa var den förste som bestämde om sådant förbud.

Karl IX var också mån om jakten i landet. Han förbjöd allmän jakt i kronans parker. Dessutom var han en god hushållare. Han var noga med att allt som sköts togs väl tillvara. Under de långa transporterna t. ex. till kungens hov måste köttet vara ordentligt saltat eller behandlat på annat sätt.

Jakten blev med tiden allt intensivare. I slutet av 1600-talet bestämdes att alla, både frälse och ofrälse skulle ha vargnät, spjut eller bössa för att kunna vara med vid de stora jakterna. Under 1700-talet började man betala skottpengar åt den som nedlagt skadedjur. Till dessa räknades inte bara de fyrbenta rovdjuren utan också örn, uv, korp, kråka och skata.

Jaktvården blev sämre. Jakt tilläts på alla djur i sådan omfattning att vissa djurarter höll på att dö ut. Men i våra dagar har jaktvården åter blivit mycket noggrann. Samtidigt som vi försöker skydda våra husdjur mot de ännu kvarlevande större rovdjuren vill vi att rovdjuren ska finnas kvar i naturen.

Berömda svenska vetenskapsmän

På frihetstiden började man särskilt intressera sig för *naturvetenskap,* dit vi räknar ämnen som fysik, kemi, biologi och astronomi. Man insåg att den kunde vara till nytta för att göra människornas levnadsförhållanden ännu bättre.

Den mest omtalade vetenskapsmannen på denna tid var *Carl von Linné,* Han föddes i Stenbrohult i Småland. Linnés stora intresse var botaniken, läran om växterna. Under resor genom hela landet gjorde han iakttagelser och samlade material. Hans största upptäckt var, att han fann släktskapen mellan växterna och

ordnade dem i ett *system*. Detta användes sedan av vetenskapsmän jorden runt.

Carl Wilhelm Scheele var apotekare i Köping och en framstående kemist. Hans

Anders Celsius var en skicklig astronom men sysslade också med andra vetenskaper. Han bevisade med mätningar, att jorden är tillplattad vid polerna. Mest känd är han emellertid för graderingen av *Celsiustermometern,* med 100 grader mellan vattnets fryspunkt och kokpunkt.

Kristoffer Polhem var uppfinnare. Han gjorde maskiner av olika slag. Polhems uppfinningar kunde utnyttjas av bergsbruket och industrin. Bland hans uppfinningar är kanske ett hänglås, "polhemslåset", mest känt.

Emanuel Swedenborg var verksam på många olika områden. Han hade många för sin tid fantastiska idéer, t. ex. konstruktionen av en flygmaskin. Så småningom kom han fram till den tanken, att naturen följer vissa bestämda lagar, *naturlagarna*.

Samtidigt var han mycket intresserad av religiösa frågor. Han trodde sig ha uppenbarelser. Han tolkade Bibeln på ett eget sätt och fick många lärjungar. De bildade en religiös sekt och kallades "swedenborgare". Sekten har fortfarande många anhängare, särskilt i England och Förenta Staterna.

Upplysningen

De upptäckter, som vetenskapsmännen gjorde, borde spridas till alla människor, menade man. Folket skulle "*upplysas*", Den rörelse som hade till mål att sprida kunskaper och motarbeta okunnighet och vidskepelse, kallas därför *upplysningen*. Anhängarna av upplysningen trodde att människorna skulle bli bättre och lyckligare, om de fick mera kunskaper.

Olof von Dalin var den främste svenske upplysningsmannen. Han gav ut den första veckotidningen i vårt land, *Den svenska Argus*. I den drev han med det, som han tyckte var fel i samhället, men skrev allvarligt om det han ville förbättra. Dalin skrev också vår första egentliga historiebok, *Svea rikes historia*.

Ämbetsmännens riksdag

Riksdagen hade stor makt. Men vilka tillhörde riksdagen och beslutade i den? Det visade sig snart under frihetstiden att det var ämbetsmännen, som blev de ledande i alla stånd utom bondeståndet.

I prästeståndet var ju alla ämbetsmän, så där var saken från början klar. Inom adeln fanns det två stora grupper, godsägarna och ämbetsmännen. Godsägarna

hade ofta varken tid eller råd att vistas i Stockholm långt borta från hemorten under de långa riksdagarna. En riksdag kunde vara i ett eller två år. De lät istället ämbetsmän i Stockholm få köpa deras rösträtt. Detta kallades "fullmaktsköp". Adelsståndet styrdes snart av ämbetsmän.

Bland borgarna var det också svårt att sända ombud. De hade sina bestyr att sköta hemma som köpmän och hantverkare. Därför valdes i regel borgmästare och rådmän, alltså ämbetsmän, som hade lättare att komma ifrån. Dessa var väl också mera vana att deltaga i sammanträden om frågor som rörde alla människor i samhället.

Hårdare partistrider

När hattarna misslyckats med sin krigspolitik och dessutom statens affärer började gå dåligt, fick mössorna vind i seglen. Partierna blev med tiden ganska jämspelta, och kampen om rösterna blev hård. I det läget tog båda sidor till ojusta metoder. Riksdagsmännen mutades. En riksdagsman kunde få en stor summa pengar för att han skulle rösta på ett visst parti. Värst var att pengarna ofta kom från utländska makter, som ville hålla partistriderna i Sverige vid liv. Mössorna fick understöd från Ryssland och Danmark-Norge, hattarna från Frankrike. Det rörde sig om mycket stora belopp.

Verkligt farligt för landet blev det sedan Ryssland, Danmark-Norge och Preussen ingått ett förbund för att hindra varje ändring av regeringssättet i Sverige. Man ville, att Sverige skulle vara svagt och splittrat, om tillfälle skulle ges att anfalla landet och kanske dela det. Så skedde kort därefter med Polen.

Ståndsstrider

Redan under drottning Kristinas tid hade de ofrälse stånden sammanslutit sig mot adeln. Man tyckte den hade för stora förmåner som de andra stånden saknade. Sedan de ofrälse vid frihetstidens början fått större betydelse, blev kampen hårdare. Striden gällde främst de ofrälses rätt att bli ämbetsmän. Hittills hade adeln haft ensamrätt till ämbetena. Men om någon ofrälse visade sig särskilt duglig, kunde han bli adlad och sedan få högre ämbeten.

Längre fram i tiden satte sig adeln emot att så många adlades. Då blev de utestängdas skara större. I slutet av frihetstiden bestämdes att adeln fick ha ensamrätten endast till de högsta ämbetena. De övriga skulle tillsättas efter "förtjänst och skicklighet". Frälse eller ofrälse skulle inte spela någon roll.

Frihetstidens betydelse

Partistrider och mutsystem försvagade vårt land under frihetstiden. Men mycket värdefullt kom till under denna period i vår historia. Näringslivet och vetenskapen blomstrade som aldrig förr. Landet hade blivit fritt från kungligt envälde. Det vi i vår tid menar med frihet för varje människa var det dock inte alls tal om. Många av de rättigheter vi som vuxna har i vårt samhälle var helt okända.

Men genom sina ombud i riksdagen fick folket ett visst inflytande på styrelsen. Mycket av det nya under frihetstiden var sådant att man byggde vidare på det.

SAMMANFATTNING

Under den s. k. frihetstiden hämtade sig det svenska folket snabbt efter de stora krigen. Välståndet ökade genom att de styrande gynnade näringarna och handeln. Storskiftet igångsattes. Flera kända vetenskapsmän levde under denna tid. De politiska partierna hattar och mössor kämpade om makten. De fick hjälp i form av pengar från främmande länder.

UTE I VÄRLDEN

Stormakter under 1700-talet

Sverige spelade inte längre någon stormaktsroll under frihetstiden. Men stora händelser utspelades ute i världen.

England och *Frankrike* skaffade sig kolonier i främmande värdsdelar och kom i strid med varandra.

Nya stormakter kom till. *Preussen* blev den ledande staten i norra Europa. I Östeuropa blev *Ryssland* stormakt i stället för Polen.

Englands kolonier

Engelsmännen började skaffa sig kolonier i Nordamerika. Under 1700-talet flyttade allt flera engelsmän över Atlanten. Vid den nordamerikanska kusten uppstod tretton engelska kolonier. Marken hade erövrats från indianerna. I de norra kolonierna levde utvandrarna på jordbruk, fiske och handel. I de södra bodde storgodsägare som odlade planlager med hjälp av negerslavar. Slavarna skeppades över från Afrika i stora mängder.

Kampen i Nordamerika

Samtidigt med engelsmännen hade fransmännen börjat skaffa sig kolonier i Nordamerika. Från Kanada i norr och Loui-

siana i söder trängde de in i landet. De hindrade på så sätt engelsmännen att komma västerut från kustområdet. Ett krig bröt ut. Efter bittra strider segrade engelsmännen. Fransmännen förlorade nästan alla sina kolonier i Amerika.

Nordamerikanska frihetskriget

Under striderna mot fransmännen hade de engelska kolonisterna hållit samman. De började känna sig som *amerikaner.* De höll också samman mot landsmännen hemma i England. Där ville man, att kolonisterna skulle betala skatt till hemlandet, eftersom de skyddades av den engelska krigsmakten. Men kolonisterna vägrade betala. De fick ju inte ha några ombud i det engelska parlamentet, och alltså inte vara med och bestämma, hur det engelska väldet skulle styras.

Är 1775 utbröt öppet krig, det *nordamerikanska frihetskriget*. Under befäl av George Washington lyckades amerikanerna besegra engelsmännen. Redan under kriget förklarade kolonierna sig självständiga på ett möte i Philadelphia år 1776. Den dag detta skedde, den 4 juli, firas som Förenta staternas nationaldag. I den nya staten valdes Washington till *president*.

Fredrik den store i Preussen

Vid samma tid som kampen mellan engelsmän och fransmän rasade i Nordamerika pågick ett stort krig i Europa. Det kallas *sjuårskriget*. Preussen, under Fredrik II, kämpade mot tre stormakter, nämligen Frankrike, Österrike och Ryssland.

Preussarna segrade, och Preussen räknades från denna tid till stormakterna.

Fredrik II fick tillnamnet "den store". Han utvidgade sitt välde genom att delta i Polens delningar. Polen hade försvagats av inre strider och grannarna Preussen, Österrike och Ryssland passade på att vid tre olika tillfällen dela riket. Den första delningen var år 1772 och den sista 1795. Därefter fanns inte något självständigt Polen förrän 1919.

SAMMANFATTNING

Under 1700-talet var England, Frankrike, Ryssland och Preussen de största makterna. Genom det nordamerikanska frihetskriget gjorde sig de engelska kolonierna fria. De bildade en ny stat under ledning av George Washington. I slutet av århundradet delades Polen.

Den gustavianska tiden

GUSTAV III:s SVERIGE

Kungen tar makten

År 1771 fick Sverige för första gången på ett halvt århundrade en kung, som var född och uppfostrad i sitt eget land. Det var Gustav III. Han hade redan som kronprins tänkt ut planer för hur kunga-

Kungen försökte få partierna i riksdagen att gå med på en ökning av regentens makt. Först misslyckades han men tog sedan saken i egna händer. Den 19 augusti 1772 gjorde han revolution med hjälp av några förtrogna. Han lät fängsla rådsherrarna och satte de förnämsta riksdagsmännen under bevakning. Trupperna och folket i Stockholm hyllade honom som segerherre.

Några dagar senare sammankallade han riksdagen och förmådde den att godkänna en ny lag för rikets styrelse, 2772 *års regeringsform*. Därmed hade omvälvningen lyckats. Enligt den nya regeringsformen skulle kungen och riksdagen *dela makten,*

Kungen skulle	*styra riket*
riksdagen skulle	*besluta om skatterna*
kungen och riksdagen tillsammans skulle	*stifta lagar*

Riksdagens tillstånd fordrades också för att kungen skulle få börja anfallskrig. Kungen tillsatte rådet, som var ansvarigt endast inför honom. Riksdagen skulle sammanträda endast när kungen sammankallade den.

Denna fördelning av makten gynnade mest kungen. Bestämmelserna var dessutom oklara på flera punkter. Kungen utnyttjade detta och tolkade dem till sin fördel.

En reformperiod

Då kungen nu hade fått större makt och även satt sig i respekt hos grannländerna genomförde han en hel rad reformer.

Mest angeläget var att ordna *myntväsendet*. Under frihetstiden hade stora mängder sedlar getts ut, och följden hade blivit, att de sjunkit i värde. Nu inlöstes sedlarna med silver, visserligen bara till halva värdet, men penningvärdet blev stabilt.

I början av Gustavs regering genomfördes *religionsfrihet för vissa utlänningar.* Bl. a. fick judar bosätta sig i de största städerna. Syftet var, att energiska och förmögna affärsmän skulle bosätta sig i landet och därigenom öka välståndet.

Kungen *mildrade straffen* för vissa brott. Förut hade brottslingar ofta dömts till omänskligt hårda straff. Användningen av dödsstraff inskränktes. Tortyr för att framtvinga bekännelser förbjöds.

En annan god tanke var, att staten skulle ta hand om *brännvinsbränningen*. Hittills hade allmogen haft rätt till s. k. husbehovsbränning. Var och en hade själv fått tillverka brännvin. Nu skulle i stället allt brännvin framställas i kronobränne-rier. Avsikten var att kontrollera bränningen och att ge staten inkomster. Men denna åtgärd väckte starkt motstånd. Kungen tvingades upphäva förbudet mot husbehovsbränning.

Hovlivet

Sedan Gustav III ökat kungens makt blev han på alla sätt uppmärksammad av folket. Den unge kungen blev ofta smickrad och beundrad. Särskilt väl trivdes han bland hovfolket. Han älskade ju att spela teater och i hovlivet hade han jämt den självklara huvudrollen.

Under besök i Frankrike hade han lärt känna vanorna vid det franska hovet. Han ville att det svenska skulle vara lika lysande som det franska.

Livet vid hovet var fyllt av många meningslösa ceremonier som exempelvis "skådespelet" när kungen skulle stiga upp på morgonen. Då skulle hovfolket samlas kring honom för att hjälpa till med påklädningen.

Kungen gynnade medlemmarna av de äldsta svenska adelsätterna. Han ville framhålla att han var den *tredje* Gustav i Sveriges historia. Vid statskuppen 1772 yttrade han: "Viljen i följa mig, som en gång Edra förfäder följde Gustav Vasa och Gustaf II Adolf." Skalden Johan Gabriel Oxenstierna fick en hög befattning vid hovet. Kungen ville på så sätt påminna om det goda förhållandet mellan Gustav II Adolf och Axel Oxenstierna.

Många framstående ämbetsmän retade sig på kungens svaghet för de högättade. Ofta inbjöd han dessa till sin "taffel". De fick sitta till bords med kungen. Många av lägre börd fick stå runt omkring och nöja sig med att kungen då och då slängde åt dem ett ord.

Det gustavianska hovet lade stor vikt vid klädseln. Vid de storslagna och ofta återkommande festerna sågs många vackert klädda män och kvinnor. Ute vid Drottningholm hölls tornerspel i riddarstil och skådespel framfördes på slottsteatern.

"Artighet är en dygd", säger ett gam-

malt ordspråk. Hovet lade stor vikt vid ett belevat uppträdande och vid artighet i synnerhet. Gustav III ville genom sitt hovliv lära hela svenska folket denna och andra dygder. Men detta var en svår uppgift. Kungen glömde att det var mycket stor skillnad mellan hovets lysande leverne och folkets ofta fattiga och enkla liv.

Skalder och konstnärer

Den gustavianska tiden blev en litteraturens och konstens storhetstid.

Mest känd i våra dagar av denna tids skalder är *Carl Mikael Bellman*. Han skildrade det dåtida stockholmslivet i sånger, som samlades i diktsamlingarna *Fredmans epistlar* (epistel — brev) och *Fredmans sånger*. Bellmans dikter åtföljdes av musik. De skall egentligen inte läsas utan sjungas.

Johan Henrik Kellgren var en författare, som i likhet med Dalin kämpade för upplysningens idéer. Han skämtade friskt med mänskliga fel och svagheter.

Anna Maria Lenngren skrev kvicka och humoristiska dikter, som än i dag kan läsas med nöje.

Bland konstnärerna var *Johan Tobias Sergel* den mest ryktbare. Han är en av vårt lands främsta bildhuggare, och hans mest kända verk är Gustav III: s staty på Skeppsbron i Stockholm. Sergel var också en skicklig tecknare.

Elias Martin målade landskap i den tidens smak.

Gustav III lät tidens skalder och lärda män bli medlemmar av den av honom stiftade *Svenska akademien*. Denna hade framför allt till uppgift att vårda svenska språket och litteraturen.

Bellmans Stockholm

På Bellmans tid var Stockholm en betydande sjöfartsstad. Mängder av varor lossades och lastades vid kajerna både på Mälar- och Saltsjösidan. Hamnen var fylld av segelfartyg i alla storlekar. Mellan stadens öar rådde en livlig trafik. Roddbåtar med s. k. roddarmadammer vid årorna svarade för dessa förbindelser. Genom dessa "hamnens droskor" kunde stockholmarna snabbt färdas mellan staden mellan broarna och malmarna. Malmar kallades redan då de områden som låg närmast utanför den gamla stadsbebyggelsen. De var till största delen obebyggda.

Utefter stränderna låg tusentals klappbryggor vid vilka stadens kvinnor klap-

pade sin tvätt.

På malmarna hade en och annan fabrik börjat växa upp under 1700-talet. Trots att fabrikerna låg ensligt bosatte sig arbetarna ofta nära arbetsplatsen. Arbetarna och deras familjer levde ett liv i stor fattigdom.

Inne i den gamla staden fanns fortfarande många hantverkare. Utlänningar på besök prisade deras skicklighet. Det svenska hantverket, som i våra dagar är vida känt, präglades redan då av noggrannhet och kunnighet.

Av utlänningars berättelser och konstnärers beskrivningar att döma hade stockholmarna också stora svagheter. Dryckenskapen var fruktansvärd och sjuklighet följde i dess spår. Levnadsförhållandena i gränderna var inte bättre än under medeltiden och dödligheten var stor.

Tack vare riklig tillgång till sten ur Brunkebergsåsen kunde alla gator beläggas med kullersten. Det var besvärligt att köra med vagnar på sådana gator men renhållningen underlättades.

I stadens mitt låg det nya slottet. Kungafamiljen hade flyttat in i det år 1754. Men runtomkring slottet bredde en ovårdad bebyggelse ut sig. På Helgeandsholmen, där nu det ståtliga Riksdagshuset ligger, fanns stall och ruckliga trähus.

På kvällarna patrullerade stadsvakten på de mörka gatorna. Med en s. k. väktarsax kunde den tidens poliser gripa dem som störde ordningen.

Under 1700-talet byggdes allt fler stenhus som fick den för Stockholm karakteristiska lejongula färgen. Många av dem finns fortfarande kvar.

Från stadens trängsel och kvalm längtade hög som låg. Kungafamiljen uppsökte sina slott i Haga, Drottningholm och Karlberg, platser som då låg "långt" utanför Stockholm.

Men även grändernas invånare kunde ibland företa färder med båt eller häst-skjuts till idyllerna i omgivningarna. Bellman berättar om utflykter till Essingen, Fiskartorpet och andra platser, som nu räknas till den egentliga staden. Det skulle emellertid dröja länge än innan stockholmarna slutade bo på sommarnöje på dessa platser. Inte förrän en bit in på 1900-talet växte Stockholm till en storstad.

De som givit oss de bästa skildringarna av 1700-talets Stockholm är skalden Carl Mikael Bellman och målaren Elias Martin.

Mat och dryck

Under krigsåren i början av 1700-talet hade svenskarna varit tvungna att klara

sig på en mager kost. Frihetstiden blev för många annorlunda. Handeln med fjärran länder kom igång. Det betydde att man fick lära sig använda många nya matvaror och drycker. Flera sorters kryddor gjorde fisk och kött mer välsmakande. Ölsupän kunde då och då bytas mot en kopp kaffe eller te.

Tack vare en kokbok från denna tid vet vi mycket om hur man lagade mat under 1700-talet. Boken skrevs av Cajsa Warg. Hon var borgarflicka från Örebro och tjänade i många fina herrskapshus i Stockholm. I Cajsa "Wargs kokbok finns många fina recept, som är typiska exempel på 1700-talets kokkonst. Man får lära sig göra pastej på kalvlår, vädertorkade skinkor, sviskonfyllning till gris, mandelpudding, spansk tårta m. m. De många recepten på fiskrätter visar att fisk var en vanlig föda.

På landet hade man som regel inte råd att köpa några av de läckerheter, som importerades. Där höll man länge fast vid de gamla matvanorna. Först i början av 1800-talet började man äta potatis i större utsträckning. Så sent som i början av 1900-talet var kosthållet enkelt som i forna dagar.

Trätallrikar användes långt fram i tiden. Under 1600-talet blev det allt vanligare med tennserviser. Det är på 1700-talet som man börjar äta på porslin. Det kom till en början från Kina. Även här i Sverige fick man med tiden porslinsfabriker. De mest bekanta var länge Rörstrand och Marieberg.

Folkgunsten förbyts i missnöje

Det var inte bara brännvinsbränningen, som väckte missnöje mot kungen. Många ogillade att de kungliga förde ett lysande hovliv, som slukade stora penningsummor. Oviljan blev allmän i synnerhet de år folket led nöd på grund av missväxt och man hade svårare an vanligt att betala skatterna. Måttet rågades, när kungen gav sig ut på en lång utrikes resa mitt under svår nödtid. Man tyckte det var ansvarslöst gjort. Kungen å sin sida kände starkt det växande missnöjet. Han beslöt avleda det genom att börja ett krig, som han hoppades skulle bli framgångsrikt. Krigsmakten var nämligen väl rustad.

Ryska kriget

Kungen fick ju enligt regeringsformen inte börja anfallskrig utan riksdagens samtycke. Men han förstod, att riksdagen inte skulle tillåta ett krigsäventyr. Någon-

ting behövde hända, som kunde se ut som ett anfall mot Sverige. Vid ryska gränsen uppstod också en mindre strid, och det verkade, som om ryska trupper angripit. Kungen måste försvara landet.

Men ett rykte spred sig, att Gustav själv hade ställt till med striden. En del officerare menade att kriget var olagligt. De började underhandla på egen hand med den ryska kejsarinnan Katarina II om fred. De bildade en sammansvärjning, som kallades *Anjalaförbundet,* Anjala var orten där den bildades.

Gustav III befann sig nu i en farlig situation, men han räddades av att Danmark—Norge förklarade krig. Han fick då anledning att bege sig tillbaka till Sverige. Och *detta* krig kunde ingen beskylla honom för att ha ställt till med.

Efter återkomsten till Sverige for Gustav till Dalarna för att få dalkarlarnas hjälp, alldeles som Gustav Vasa gjort. Han lyckades få allmogens stöd mot adeln, som visat sig så opålitlig vid Anjala.

Nytt envälde

Anfallet från Danmark—Norge avvärjdes snabbt. Gustav sammankallade därefter en riksdag för att liksom Karl XI öka sin makt med de ofrälse ståndens hjälp.

Trots adelns förbittrade motstånd och med klart olagliga medel genomdrev Gustav bestämmelser, som gjorde honom nästan enväldig. Kungen skulle få bestämma antalet rådsherrar. Han satte det till noll. Rådet avskaffades alltså. Han fick vidare helt bestämma tillsättningen av ämbeten. På så sätt kunde han få kontroll över hela styrelsen och småningom även över riksdagen. Där var ju ämbetsmännen i majoritet. Bönderna hade han redan förut kunnat lita på.

Ryska kriget avslutas

Kriget mot Ryssland blossade upp igen efter riksdagen. Svenskarna vann en avgörande framgång i sjöslaget vid *Svensksund,* Den ryska kejsarinnan blev då villig att sluta fred. I freden 1790 behövde Sverige inte göra några landavträdelser. Det märkliga var, att vårt land kunnat hävda sig mot stormakten Ryssland.

Gustav III mördas

Hatet bland adeln mot Gustav III ledde till att några adelsmän sammansvor sig för att mörda kungen. Man bestämde, att mordet skulle ske under en maskerad på

Operan i Stockholm i mars 1792. Trots varningar infann sig kungen där. En av de sammansvurna vid namn Anckarström avlossade ett pistolskott, som sårade kungen. Efter två veckor avled han av skottskadan.

SAMMANFATTNING

Gustav III ökade kungens makt. Han blev till slut nästan enväldig. Många reformer genomfördes under hans tid. Sverige förde krig mot Ryssland och Danmark—Norge. Bl. a. utkämpades slaget vid Svensksund. Under den gustavianska tiden gynnades konst och litteratur. Svenska akademien instiftades. Hovlivet var lysande men slukade mycket pengar. Missnöjet mot kungen bland adeln resulterade i att kungen mördades.

UTE I VÄRLDEN

Den stora franska revolutionen

Samma år som Gustav III gjorde sig enväldig i Sverige (1789) utbröt en revolution i Frankrike. Den gjorde slut på enväldet där. Orsakerna var flera. I Frankrike var motsättningarna mellan adeln och prästerna å ena sidan och det övriga folket å den andra starkare än i de flesta andra länder. De ofrälse tyngdes av sällsynt hårda skatter. Statens affärer var urusla på grund av slöseri och dyrbara krig. Kungen, Ludvig XVI, var svag och ,, obeslutsam. Anhängare av upplysningen | arbetade för en förändring av hela samhällsordningen.

Enväldet avskaffas

Kungen förlorade folkets förtroende, när han försökte fly ur landet. Man misstänkte honom sedan för att samarbeta med Frankrikes fiender. Frankrike hade nämligen kommit i krig med Österrike och Preussen, vars härskare ville komma till den franske kungens hjälp och återställa de gamla samhällsförhållandena.

Till slut fängslades kungen, dömdes till döden och avrättades.

Revolutionen går vidare

När revolutionsmännen fått makten, ville de krossa allt motstånd. Folkmassorna ville ta hämnd för alla gamla oförrätter från de härskandes sida. Massmord blev följden. Denna period i revolutionen kallas *skräcktiden*. Tiotusentals människor avrättades. Avrättningarna skedde i allmänhet med ett slags maskin, den s. k. *giljotinen*.

Napoleon Bonaparte

Fransmännen förde med framgång krig mot Österrike, Preussen och England. Stora franska arméer skapades genom införande av *allmän värnplikt*.

Soldaterna kämpade med iver för att utbreda revolutionen över Europa. De leddes också av skickliga befälhavare. Den dugligaste av dessa var en ung general *Napoleon Bonaparte,* som var född på Korsika, en ö i Medelhavet som blivit fransk besittning. Vid 25 års ålder blev Bonaparte general och ledde sedan krigståg i Italien mot österrikarna. Han vann lysande segrar, som ledde till fred med stora vinster för Frankrike.

Frankrike blir kejsardöme

Fransmännen jublade över Bonapartes framgång. Han vågade därför ta makten i landet. Och han nöjde sig inte med mindre än att bli enväldig. År 1804 lät han till och med utropa sig till kejsare under namnet Napoleon I.

Napoleon och Europa

Redan året innan Napoleon blev kejsare hade ett nytt krig börjat. Då inleddes en fantastisk segerrad för Napoleons trupper på det europeiska fastlandet. I Belgien, Holland, Tyskland och Italien skapades franska lydstater. Preussen och Österrike Ryssland att bli Frankrikes bundsförvant. Men en fiende kunde han inte komma till rätta med. Det var England.

Den engelska flottan besegrade den franska vid *Trafalgar* utanför Spaniens kust. Därefter blev det omöjligt för Napoleon att förverkliga sina planer på att landsätta franska trupper i England.

I stället försökte Napoleon med en blockad mot England. Han strävade efter att få alla europeiska stater att upphöra med handeln på England. Avsikten var att England skulle bli ruinerat. Blockaden misslyckades emellertid.

DEN GUSTAVIANSKA TIDENS SLUT

Gustav IV Adolf

Vid Gustav III: s död var hans omyndige son Gustav Adolf närmaste arvinge. Under några år måste vårt land på nytt styras av en förmyndarregering. Är 1796 blev den nye kungen myndig.

Sveriges ställning blev under hans första år som kung mycket svår. Gustav IV Adolf hade att välja mellan att bekämpa Napoleon och att sluta förbund med honom. Kungen valde det förra. Han avskydde Napoleon för de våldshandlingar denne gjort sig skyldig till. Liksom sin far ville han att förhållandena i Frankrike skulle bli desamma som före revolutionen.

Men det fanns ett annat tungt vägande skäl. Sverige var starkt beroende av handel med England, som var Napoleons fiende. Gustav IV Adolf vägrade därför att delta i blockaden mot England.

Danmark däremot slöt förbund med Napoleon, sedan engelsmännen angripit och bombarderat Köpenhamn.

Finska kriget

Förbundet mellan Frankrike och Ryssland blev verkligt ödesdigert för Sverige. Ryssland fick en anledning att angripa Sverige, som nu var den enda makt på Europas fastland, som trotsade Napoleon och icke deltog i blockaden mot England.

Tidigt på våren 1808 överraskades de svenska trupperna i Finland av ett ryskt angrepp utan krigsförklaring. Svenskarna måste dra sig tillbaka ända upp till norra Finland i väntan på förstärkningar från moderlandet. En svår motgång led svenskarna då den starka fästningen *Sveaborg* kapitulerade för fienden utan att den stormades. Ännu värre var, att hjälpen från Sverige var otillräcklig. Finland måste till sist utrymmas helt och hållet.

Kungen avsättes

Sverige var nära undergång. Men kungen ville varken sammankalla riksdagen eller sluta fred. Napoleonvännerna i landet hoppades på en lindrig fred, om bara kungens motstånd bröts. Några av dem beslöt avsätta kungen.

En av generalerna från finska armén lät fängsla Gustav IV Adolf på slottet i Stockholm, Därefter sammankallades riksdagen, som förklarade kungen avsatt.

Han lämnade landet och förde sedan ett kringflackande liv. En tid bodde han i Schweiz och kallade sig överste Gustafsson.

Sverige och Finland skiljs

Freden med Ryssland blev mycket hård. Sverige fick i Fredrikshamn år 1809 avträda hela *Finland, Åland* och det område av själva Sverige, som låg *öster om Torne och Muonio älvar.*

Det betydde en förlust av omkring en tredjedel av svenska landområdet.

En fransman blir tronföljare

Riksdagen valde den avsatte kungens farbror, Karl XIII, till kung, på villkor att han avstod från envåldsmakten.

Men Karl XIII var gammal och barnlös. Därför måste också en tronföljare utses.

Först valdes en dansk prins, men han dog kort efter ankomsten till Sverige. Då beslöt man utse en av Napoleons generaler, marskalk Bernadotte, till tronföljare. Man hoppades därmed få en skicklig härförare, som kunde leda ett krig för att återvinna Finland.

Soldaten som blev kung

Bernadotte hade tjänat sig upp från soldat till marskalk i Napoleons armé. Han var mycket självständig och kunde inte alltid komma överens med Napoleon. Det var därför med glädje han tog emot erbjudandet att bli kronprins i Sverige.

Som kronprins tog han namnet Karl Johan. Redan från början blev han landets verklige regent. Vid Karl XIILs död år 1818 blev han kung under namnet *Karl XIV Johan*. Han blev stamfar för den bernadotteska ätten, som fortfarande regerar i vårt land.

Napoleon i Ryssland

Vänskapen mellan Frankrike och Ryssland blev ganska kortvarig. Den ryske tsaren ville inte i längden delta i blockaden mot England.

Napoleon beslöt då tvinga honom till det. En ofantlig fransk armé inföll i Ryssland 1812. Fransmännen trängde fram till Moskva. Men ryssarna använde samma metod som mot Karl XII. **De** härjade och brände i eget land. Till och med Moskva brändes. Napoleon måste då börja återtåget. På marschen tillbaka genom Ryssland som skedde i sträng vinterkyla, dukade större delen av hären under.

Napoleons fiender repade nu mod. Karl Johan slöt sig till dem. Han ingick förbund med tsaren, på villkor att ryssarna skulle hjälpa Sverige att erövra Norge.

Men först måste man sätta in alla krafter på att krossa Napoleon.

Napoleon besegras

Svenska trupper deltog i kriget, som fördes i Tyskland. Avgörandet föll i ett slag vid Leipzig år 1813. Napoleon led där ett fullständigt nederlag. Han avsattes och landsförvisades till ön Elba utanför Italien.

Segrarnas ledande män samlades i Wien ("Wienkongressen") för att besluta om Europas nya gränser. Men än en gång skulle Napoleon hota freden. Han lämnade Elba, blev på nytt Frankrikes härskare men blev slagen vid *Waterloo* i *Belgien*. Efter detta nederlag fick Napoleon sitta som fånge på den ensliga ön *S:t Helena i* södra Atlanten. Där dog han 1821.

Europa nyordnas

Kongressen i Wien fortsatte sitt arbete, när Napoleon besegrats. I allmänhet bestämde man sig för att gå tillbaka till förhållandena, som de varit före Napoleons tid. Regenterna i de viktigaste europeiska staterna beslöt hjälpas åt för att hindra nya omstörtningar. Alla frihetsrörelser inom folken skulle slås ner. Kungarna skulle vara enväldiga. Tidningar och böcker fick inte kritisera de styrande.

Sverige får ersättning

Som fransman ville Karl Johan inte föra krig i själva Frankrike. Han tågade i , stället mot Frankrikes bundsförvant Dan- l mark. Den danske kungen tvingades att ' avstå Norge till Sverige. Det avgjordes i freden i Kiel 1814 Danskarna fick i stället svenska Pommern.

Union Sverige—Norge

I Norge ville man inte vara med om att bli lydrike under Sverige. På ett möte i *Eidsvold* förklarade norrmännen att Norge var ett självständigt rike. Den dag år 1814, då man antog en särskild grundlag "Norges grundlov" för den nya staten, har blivit Norges nationaldag. Det var den *17 maj* (syttende mai).

Karl Johan ville emellertid inte gå miste om vad han vunnit i Kielfreden. Han tågade in i Norge med sin armé för att kuva norrmännen. Men samtidigt var han angelägen om ett snabbt avgörande. Han lovade därför att godkänna "grundloven", om den svenske kungen blev erkänd som Norges kung. Man kom snart fram till en överenskommelse om en

union mellan de två länderna. En norsk riksdag (storting) valde Karl XIII till kung även över Norge.

Det gemensamma för de två länderna var *kungen, förhållandet till utlandet och försvaret*. I övrigt styrdes varje land för sig. Norge var således inte någon svensk erövring. Men unionen hade dock en stor betydelse: Sverige kunde känna trygghet västerut.

Efter 1814 var vårt land inte längre någon östersjömakt. Pommern hade förlorats. Det var den sista besittningen söder om Östersjön. Det svenska riket hade fått de gränser, som det behållit till våra dagar.

SAMMANFATTNING

Sverige tillhörde Napoleons fiender. Detta hade bl. a. till följd att landet råkade i krig med Ryssland. År 1809 förlorades Finland. Karl XIV Johan var stamfar för den kungaätt som ännu regerar i Sverige, Bernadotte. Han deltog i slutstriderna mot Napoleon. Därigenom kom Sverige och Norge att bindas ihop i en union.

Sveriges långa fredstid

KARL JOHANS-TIDEN

Kulturen blomstrar

Förlusten av Finland var ett hårt slag för dåtidens svenskar. Många strävade efter att stärka vårt folks *nationalkänsla*. Särskilt författarna hyllade *det svenska*. Gamla tider intresserade dem ofta mer än deras egen tid.

Två av vårt lands mest kända diktare levde under Karl Johanstiden. *Esaias Tegnér* skrev den fosterländska dikten Svea. Han skildrade vikingatiden som en idealtid i diktverket Fritiofs saga.

Även *Erik Gustav Geijer* förhärligade vikingatiden i de båda dikterna Vikingen och Odalbonden. Geijer var den förste verklige historieskrivaren i vårt land. Han skrev vår historia, *Svenska folkets historia,* en bok som omfattade flera band.

Per Henrik Ling skrev dikter, men de var tunglästa och blev aldrig omtyckta. I stället vann han världsrykte genom att skapa *den lingska gymnastiken*.

Som psalmdiktare framträdde *Johan Olov Wallm*. Hans största verk var 1819 års psalmbok. Den användes ända tills vi år 1937 fick vår nuvarande psalmbok. I 1819 års psalmbok skrev Wallin själv många psalmer men framförallt gjorde han urvalet.

Den mest kända naturvetenskapsmannen var *Jöns Jakob Berzelius*. Särskilt som kemist var han berömd långt utanför Sveriges gränser.

Fred och folkökning

Den fredsperiod, som började under Karl Johanstiden, medförde en kraftig folkökning. Man beräknar att folkmängden under första hälften av 1800-talet ökade från omkring 2,5 milj. till omkring 3,5 milj. människor. Läkarvetenskapens framsteg bidrog också till detta. Bl. a. gjorde vaccinationen, att smittkoppsepidemierna försvann. Slutligen inverkade förbättringarna inom jordbruket.

Skiften och nyodlingar

Storskiftet betydde på sin tid ett stort framsteg. Men idealet var, att varje bondes ägor kunde sammanföras till *ett enda* område, det s. k. *enskiftet*. Man gjorde försök i vissa landsdelar med enskiftet men det visade sig svårt att genomföra en så stor förändring. I stället fick man nöja sig med *laga skifte*. Det betydde att en ny

fördelning av jorden skulle genomföras överallt, men att varje bonde fortfarande fick flera spridda områden. Antalet delar var dock inte på långt när så stort som förut.

Genom skiftet *upplöstes byarna*. Många bönder flyttades ut till enstaka, spridda gårdar. Bebyggelsen på den svenska landsbygden fick det utseende den har idag i typiska jordbruksområden. Sedan ägorna ordnats mera ändamålsenligt, gick det också lättare än förut att göra nyodlingar. Den odlade jordens ytvidd *fördubblades* under Karl Johans tid, och Sverige blev självförsörjande med brödsäd. Under denna tid slog potatisodlingen igenom mera allmänt.

Bättre förbindelser till sjöss

Ännu under 1800-talets första hälft var det i allmänhet lättare att färdas över vatten än på land. Vägarna var dåliga och tillät inte tyngre transporter. Med båtar kunde man däremot frakta både tunga och skrymmande varor. När de naturliga vattenvägarna inte räckte till, anlades kanaler. Den längsta var *Göta kanal,* som byggdes tvärs igenom Sverige.

Byggandet av Göta kanal beslöts redan 1809, men den var inte färdig förrän 1832. Äran av att detta storverk fullbordades tillkommer *Balfzar von Plåten*. Kanalen fick inte den betydelse för framtiden som von Plåten hoppats på. Efter ett par årtionden kom järnvägarna med snabbare förbindelser genom landet. Som vacker turistled har dock kanalen världsrykte.

Ett stort framsteg för kommunikationerna till sjöss var ångbåtarna. De första var hjulångare, som drevs fram av stora skovelhjul, ett på vardera sidan. Hjulångarna var försedda med reservsegel.

Folkskolan grundläggs

Det blev ofta klent med den undervisning i läsning, som föreskrevs i Karl XI:s kyrkolag. Ännu långt in på 1800-talet fanns inte skolor ens i hälften av vårt lands socknar. Det var en mycket liten del av barnen, som fick regelbunden skolundervisning. Trots allt var läskunnigheten ganska allmän. Personer som kunde skriva var däremot ganska sällsynta. Det fanns t. o. m. riksdagsmän, som inte var skrivkunniga. I stället för namnteckningar använde man *bomärken*.

År 1842 kom en *folkskolestadga* ut. I den bestämdes, att minst en folkskola skulle finnas i varje socken, och att alla

barn skulle få undervisning. *Skolplikt* infördes. Barnen skulle lära sig kristendom, läsning, skrivning och räkning. Skolpliktstiden skulle vara sex år.

Det dröjde emellertid länge, innan folkundervisningen blev allmän. I början fattades det både lärare och skolhus på de flesta håll. De första skolorna var också ofta "ambulerande". Läraren flyttade från gård till gård och undervisade en tid i varje by.

Opposition

Karl Johans sätt att styra landet var inte omtyckt i alla kretsar. Många tyckte att den nye regenten tog sig väl stora friheter och man var rädd för att kungamakten åter skulle bli för stor.

Inom riksdagen visade sig snart missnöje med kungen. En verklig *opposition* uppkom, sedan ett nytt parti bildats, *liberalerna*. Dessa ville ha större frihet på alla områden. Liberal kommer av det latinska ordet "liber", som betyder fri. De ville att folket skulle få bestämma självt, hur landet skulle styras. Detta ville Karl Johan givetvis inte höra talas om. Han ville över huvud taget inte ha några stora förändringar, *reformer,* genomförda. Med åren hade han blivit mer och mer *konservativ.* "Konservativ" är besläktat med ordet "konservera" alltså bevara någonting, så att det inte förändras.

De liberala tidningarna

Karl Johan var missnöjd med den tilltagande oppositionen. Särskilt riktades detta missnöje mot de *liberala tidningarna*.

Den första moderna tidningen var det liberala Aftonbladet som började ges ut 1830. Denna tidning följdes snart av flera, både liberala och konservativa.

För att slippa angreppen i de liberala tidningarna använde kungen den s.k. *indragningsmakten*. Sverige hade visserligen tryckfrihet enligt en tryckfrihetsförordning som kom till 1812. Men om en tidning missbrukade friheten, kunde myndigheterna "indraga" den. De förbjöd att tidningen gavs ut. Denna indragningsmakt började nu användas för att undertrycka kritik mot styrelsen.

Då fann tidningsutgivarna på ett knep. De ändrade bara namnet på tidningen. Redan dagen efter indragningen kunde samma tidning komma ut fastän under ett annat namn. En annan person måste också stå som ansvarig utgivare. Man kunde på så sätt läsa "Det nya Aftonbladet", "Det fjärde Aftonbladet" och

ända till "Det tjugosjätte Aftonbladet".

Till sist avskaffades indragningsmakten.

SAMMANFATTNING

Karl Johanstiden präglades av fredlig utveckling. Flera stora författare levde då. Folkmängden ökade starkt. Jordbruket förbättrades bl. a. genom det laga skiftet. Folkskolor började inrättas. Ett nytt politiskt parti, liberalerna, bildades. Liberalerna opponerade sig mot kungens sätt att styra landet, t. ex. i tidningar, som ibland drogs in av myndigheterna. En av tidningarna var Aftonbladet.

NYA LAGAR

Ny regeringsform

Karl Johan skulle regera efter de grundlagar, som riksdagen antagit efter Gustav IV Adolfs avsättning. Då dessa skrevs hade man inriktat sig på ett styrelsesätt, som skulle förhindra både kungligt envälde och riksdagsvälde. *Makten skulle delas*.

Enligt *1809 ars regeringsform*/ skulle kungen styra riket. Men han måste följa regeringsformens föreskrifter. Det betydde en begränsning av makten. Kungen skulle till exempel ta råd av särskilda rådgivare, *statsråd*. Statsråden var ansvariga inför riksdagen. Meningen var, att de skulle påverka kungen och se till att han inte fattade några okloka beslut.

Nya *lagar* skulle stiftas av kungen och riksdagen gemensamt. Ingen ny lag kom till stånd om de ej kunde komma överens.

Rätten att bestämma *skatterna* skulle tillhöra riksdagen ensam. Den skulle också granska hur statsråden skötte sina ämbeten.

Karl Johan och regeringsformen

Karl Johan var som krigare van att befalla och bli åtlydd. Han hade därför svårt att tåla de inskränkningar i makten, som regeringsformen stadgade. Ännu värre var det med den norska grundlagen. Den gav det norska stortinget nästan lika stor makt som den svenska riksdagen haft under frihetstiden. Karl Johan kom mycket snart i starkt motsatsförhållande till norrmännen. Dessa vägrade bestämt att ge kungen större makt.

En annan svårighet för Karl Johan var, att han aldrig riktigt kunde lära sig svenska. Samtalen med statsråden måste ske på franska. Det var naturligt, att det blev en del missförstånd. Det var över huvud taget svårt för kungen att inrätta sig för ett liv i ett land som var så olikt hans hemland.

Oskar l

Karl XIV Johan efterträddes av sin son Oskar I. I motsats till fadern var han framstegsvänlig. Han tog liberaler till rådgivare och arbetade själv för att genomföra reformer.

Karl XV

Efter Oskar I blev hans son Karl XV kung. Karl XV blev en mycket omtyckt regent. Han kunde umgås naturligt med folk ur olika samhällsklasser. Men han kunde inte på samma sätt som farfadern och fadern göra sin vilja gällande mot statsrådet. Under hans tid blev statsrådet en verklig regering. Statsrådet styrde landet. Riksdagen förändrades också och fick ökat inflytande.

Under tre Bernadottars tid hade makten i Sverige glidit över mer och mer åt folkets sida.

Mildare lagar

Oskar I ivrade främst för mildare straff. Under hans tid avskaffades *spöstraffet*. Detta hade bestått i att brottslingar pryglats med spö medan åskådare sett på.

Meningen med de hårda straffen var, att de skulle verka avskräckande på andra. Samtidigt skulle de vara ett lidande för brottslingen. Nu menade reformvännerna att huvudmålet för behandlingen av brottslingar skulle vara att förbättra dem, så att de kunde bli samhällsnyttiga medborgare igen. För det ändamålet användes i stället *fängelsestraff*. Man menade att en brottsling skulle få tillfälle att tänka över sitt brott och ångra sig genom att sitta inspärrad i en cell. Endast i de allra svåraste fallen skulle brottslingar dömas till livstids inspärrning eller till döden.

Dödsstraffet avskaffades inte förrän år 1921. Det förekommer än i flera länder.

Större religionsfrihet

Ett annat liberalt krav var, att varje medborgare skulle ha *trosfrihet*. Gustav III hade infört en begränsad religionsfrihet för vissa utlänningar. Fortfarande gällde, att en svensk, som avföll från den lutherska läran, skulle utvisas ur landet.

De frikyrkliga rörelserna bl. a. *metodismen* och *baptismen,* började vinna insteg i Sverige på 1840-talet. Då blev det allt svårare att hålla på kravet, att alla svenskar skulle omfatta statskyrkans lära. Man gjorde försök att hindra de nya rörelserna, och en viss förföljelse ägde rum. Men på 1860-talet borttogs straffet för avfall från kyrkans tro.

Full religionsfrihet infördes inte förrän år 1951.

Ståndsindeiningen i riksdagen

Redan under frihetstiden hade man velat ändra Ståndsindeiningen. Med tiden blev det tydligt att stånden inte motsvarade samhällsklasserna. Adeln i riksdagen hade från början representerat storgodsägarna och ämbetsmännen. Numera var de flesta av dessa inte adelsmän. De ofrälse ämbetsmännen t. ex. kunde inte komma in i riksdagen eftersom de inte hörde till något stånd.

Prästeståndet hade tidigare representerat de bildade i landet. Men med tiden hade allt flera skaffat sig högre bildning. Det fanns bl. a. professorer, lärare, läkare och jurister. Män med sådana yrken kunde inte heller bli invalda i riksdagen.

Stor orättvisa låg också i att många människor som arbetade inom handel och industri inte hade några ombud i riksdagen. Bergsbrukets folk hörde till de illa lottade.

Inom bondeståndet var representationen oriktig. Det var bara de självägande bönderna, som fick sända ombud. Men bondeklassen var mycket större än enbart dessa bönder.

Kraven på ändringar blev allt starkare. Till en tid försökte man lösa problemen genom att ge de nya samhällsklasserna platser i de gamla stånden.

En ny riksdagsordning

De liberala arbetade ihärdigt på att få Ståndsindeiningen avskaffad. Den som lyckades genomföra reformen var Louis de Geer. Han var regeringens ledande man omkring 1860. Enligt hans förslag skulle riksdagen bestå av två avdelningar, som kallades kamrar.

Det var naturligt, att förslaget skulle väcka motstånd i de högre stånden. För adeln betydde det, att ståndet avskaffade sig självt. Efter häftiga diskussioner fick De Geers förslag majoritet. Samma var förhållandet i prästeståndet. Borgarna och bönderna däremot gillade reformen. Bondeståndet röstade till och med enhälligt för den.

Tvåkammarriksdag

1866 års riksdagsordning bestämde, att riksdagen skulle delas på *första kammaren* och *andra kammaren*. I första kammaren skulle sitta ombud för de förmögna, erfarna och bildade inom folket. I själva verket kom första kammaren under en tid att bli nästan enbart en fortsättning på adelsståndet. I andra kammaren var det meningen, att folket i sin helhet skulle vara representerat. I verkligheten kom denna kammare länge att behärskas av bönderna.

Meningen med uppdelningen på två kamrar var att man skulle undvika förhastade beslut. Båda kamrarna skulle ha lika stor makt. Beslut om lagar t. ex. kunde inte komma till stånd, om inte kamrarna var överens. När det gällde frågor, då beslut *måste* fattas, bestämdes att rösterna i båda kamrarna skulle läggas samman och majoriteten bli avgörande.

Socknen blir "kommun"

Sedan gammalt var bönderna vana att besluta i gemensamma frågor på *bystämmorna*. När byarna upplöstes i samband med skiftena, fick socknarna träda i stället. De liberala ville stärka socknarnas självstyrelse för att öka friheten. Det fanns också många uppgifter, som socknarna eller *kommunerna,* som de nu började kallas, skulle ombesörja. Folkundervisningen och fattigvården var några.

1862 års kommunallagar

I en rad kommunallagar bestämdes om hur kommunerna skulle styras. På landet skulle finnas *kommunalstämmor,* där alla röstberättigade fick vara med. I större kommuner, där de röstberättigade inte gärna kunde samlas till stora stämmor, *valdes kommunalfullmäktige*.

För de kyrkliga ärendena skulle en *kyrkostämma* finnas i varje församling. I de största församlingarna valdes *kyrkofullmäktige*.

I länen inrättades *landsting*. Dessa fick ta hand om större företag, som kommunerna inte orkade med. I början var det mest byggande av sjukhus av olika slag.

Landstingen fick en viktig specialuppgift. De skulle välja ledamöter i riksdagens första kammare. De största städerna behövde inte vara med i något landsting. De fick ordna sina sjukhus och andra dyrbara anläggningar på egen hand.

SAMMANFATTNING

Under 1800-talet fastställdes flera viktiga lagar, som medförde stora förändringar av vårt lands styrelsesätt. 1809 års regeringsform angav fördelningen av makten inom rikets styrelse. 1866 års riksdagsordning innehöll bestämmelserna för den nya tvåkammarriksdagen. 1862 års kommunallagar gav kommunerna rättighet att själva avgöra en del av sina angelägenheter.

UTE l VÄRLDEN

Nordamerikanska inbördeskriget

Slaveriet.

I Amerikas förenta stater (The United States of Åmerica — USA) använde man negerslavar för att få arbetare till planlagerna i sydstaterna. Men slaveriet stämde dåligt överens med kristendomens bud och med liberalismens idéer. England avskaffade slaveriet på 1830-talet, men i USA fick det finnas kvar. Antalet slavar ökade till och med och behandlingen av dem blev i allmänhet hårdare än förut. Allt detta upprörde befolkningen i nordstaterna, där man inte höll slavar.

Inbördeskriget.

De olika uppfattningarna om slaveriet ledde till att ett inbördeskrig utbröt, sedan *Abraham Lincoln* valts till president år 1860. Sydstatsmännen visste, att Lincoln med all kraft ville arbeta för att slaveriet skulle upphöra. De bildade därför ett eget statsförbund.

I början av kriget hade sydstaterna övertaget, men så småningom fick Lincoln en stark armé till sitt förfogande. Krigslyckan vände sig och nordstaterna kunde blockera sydstaternas hamnar, sedan de fått övertag till sjöss. I sjökriget spelade ett pansarfartyg, Monitor, en viss roll. Fartyget var konstruerat av den svenske ingenjören John Ericsson.

Sydstaterna besegrades och unionen återställdes. Slaveriet upphävdes.

Europa vid 1800-talets mitt

Året 1848 var särskilt betydelsefullt i vår världsdels historia. Detta år utbröt oroligheter och revolutioner i flera stater. Folken hade tröttnat på furstarnas självsvåldiga sätt att styra efter Napoleons fall och Wienkongressen.

I *Frankrike* blev det inte något bestående resultat av allt arbete för friheten. Där gjorde sig nämligen en brorson till Napoleon I till kejsare under namnet

Napoleon III. Även på andra håll blev framgångarna obetydliga.

Men något vanns: ståndens privilegier togs bort och livegenskapen försvann — utom i Ryssland. Där tvingades bönderna leva i livegenskap ännu i omkring 10 år.

Liberalerna var besvikna. De fick vänta länge än på att frihetsidéerna förverkligades. Men samtidigt med liberalismen bredde en annan märklig rörelse ut sig. Det var *natwnalitetsrörelsen*. Dess mål var, att aila som tillhörde samma folk (en "nation") skulle bilda en stat.

De italienska och tyska folken var sedan gammalt splittrade i småstater. Enligt nationalitetsrörelsen skulle det bara finnas *en* italiensk stat och *en* tysk stat.

Italien enas

I Italien fanns en rad små stater, och i Norditalien hade dessutom Österrike besittningar. Från en av de små staterna, Sardinien, gjordes ett försök att driva ut österrikarna ur landet och ena Italien. Sardinien bestod av ön Sardinien i Medelhavet och landskapet Savoyen, som låg vid gränsen mot Frankrike.

Sardinien fick hjälp av Napoleon III. I blodiga strider besegrades österrikarna. Efter segern önskade folket i Italien att landet skulle enas under Sardiniens ledning. Furstarna i de andra små staterna fördrevs och år 1870 var det nya Italien en fri stat.

Tyskland enas

Tyskland var ännu mera splittrat än Italien. Där fanns inte mindre än ett fyrtiotal stater. De var löst förenade i ett förbund, som även Österrike var medlem av. Österrike hade tidigt varit den ledande makten. Men sedan Preussen hade blivit en stormakt under 1700-talet ville denna stat spela en ledande roll. Det blev också *Preussen* som samlade de små staterna. Ledaren för den nya makten blev statsmannen *Bismarck*.

Bismarck skapade en stark krigsmakt. Han använde den först i ett krig mot Danmark år 1864. I kriget var Österrike med på Preussens sida. Efter kriget ansåg Bismarck, att Preussen var tillräckligt starkt för att ta upp striden mot Österrike. Detta land besegrades några år därefter. Men Preussen kunde inte helt kuva Österrike. Resultatet blev, att Österrike kom att stå utanför det förbund av tyska stater, som Bismarck bildade.

Fransk-tyska kriget

I Sydtyskland fanns också stater, som inte gick med i Bismarcks förbundsstat från

början. Dessa anslöt sig emellertid under ett krig mot Frankrike 1870—71. I detta krig var de tyska arméerna segerrika. Paris föll, och i slottet i Versailles utropades *det tyska kejsardömet*. Den preussiske kungen blev dess förste kejsare. Bismarck fick titeln *rikskansler.*

Så hade Tyskland blivit ett enat och mäktigt rike. I freden med Frankrike fick Tyskland området *Elsass-Lothringen,* som ligger väster om Rhen. Om detta område har tyskar och fransmän kämpat även senare i historien.

SAMMANFATTNING

I USA var sydstaterna och nordstaterna oeniga i slavfrågan. Problemen kunde inte lösas, utan ett krig bröt ut. Nordstaternas ledare var presidenten Abraham Lincoln. Kriget slutade med att slaveriet upphävdes.

Nadonalitetsrörelsen ledde till oroligheter och krig i Europa. Italien och Tyskland enades under mitten av 1800-talet. Åren 1870-71 utkämpades ett krig mellan Tyskland och Frankrike. Det tyska kejsardömet utropades i Versailles sedan tyskarna segrat.

DET MODERNA SAMHÄLLET GRUNDLÄGGS

Näringsfrihet införs

Skråväsendet hade varit värdefullt, så länge hantverkare tillverkade de flesta varorna. Men när allt flera fabriker växte upp, och hantverkarna inte längre hade samma betydelse, var det meningslöst att upprätthålla skråväsendet. Det avskaffades år 1846.

Snart gick man ett steg längre. Man avskaffade också de gamla bestämmelserna, som hindrade tillträde till vissa yrken. Förut hade man behövt spärrar för att skydda yrkesutövarna, så att alla skulle få sitt livsuppehälle. Mot den tanken invände liberalerna, att om det var fri tävlan, *konkurrens,* så skulle antalet yrkesutövare regleras av sig självt. De övertaliga fick då ägna sig åt något annat yrke.

År 1864 infördes fullständig *näringsfrihet*. Varje medborgare fick sedan i allmänhet ägna sig åt vilket yrke han ville. Genom näringsfriheten försvann också en stor del av olikheten i näringsliv mellan stad och landsbygd. Butiker ("handelsbodar") fick finnas på landsbygden lika väl som i städerna.

Ångfartyg och Järnvägar

När hindren för ett fritt näringsliv försvunnit ökade handeln snabbt. Det gällde inte bara handeln inom landet utan även varuutbytet med utlandet. Samtidigt blev det mera gott om pengar, och pengarna kom snabbare i omlopp.

Transporten av varorna underlättades genom en rad uppfinningar. Man byggde en mängd nya *ångfartyg,* som var bättre än tidigare fartyg. De var i regel propellerdrivna och därför snabbare.

Ännu viktigare var att man anlade *järnvägar.* På 1850-talet beslöt riksdagen, att man skulle bygga ett nät av s. k. *stambanor* med anknytning till rikets tre största städer Stockholm, Göteborg och Malmö. Från stambanorna skulle *bibanor* grena ut sig. Bibanorna skulle ofta byggas och ägas av privata företag.

Järnvägsbyggandet leddes av överste *Nils Ericson*. De första statsägda banorna Malmö—Lund och Göteborg—Jonsered var färdiga år 1856. Sträckan Stockholm—Södertälje öppnades för trafik år 1860.

Post och telegraf

Järnvägarna åstadkom en väldig utveckling av *postväsendet*. Postförsändelser kunde befordras snabbt med tågens postkupéer från ena ändan av landet till den andra. Samtidigt förenklades sättet att betala för försändelserna. *Frimärken* infördes år 1855. Portot blev därefter detsamma oberoende av avståndet till mottagaren. Tidigare hade priset berott på avståndet, alldeles som järnvägsfrakterna fortfarande gör.

I mitten av 1800-talet började *telegrafförbindelser* upprättas mellan de större orterna i landet. Det svenska telegrafnätet anknöts till andra länders.

Redan år 1855 drogs en telegrafkabel fram över bottnen av Öresund.

Telegrafväsendet fick kanske sin främsta betydelse för tidningarnas nyhetsförmedling. Svenskarna kunde nu redan samma dag det hände någonting märkligt ute i världen få reda på det i tidningarna.

Nya industrier

I mitten av 1800-talet började ångmaskiner användas i större utsträckning inom industrin. Ångsågar började t. ex. uppföras vid 1840-talets slut. Man fick upp ögonen för skogens och trävarornas stora betydelse. Trä och förädlade (råprodukter blev vid sidan av järnet våra viktigaste exportvaror.

Ute i världen efterfrågades svensk *pappersmassa* för framställning av papper. Behovet av denna vara ökade våldsamt.

En avigsida av denna utveckling var, att skogarna skövlades. Därför måste man stifta lagar, som hindrade alltför stor avverkning. De som avverkade ålades också att sörja för att ny skog planterades.

Vid sidan av de uppblomstrande träindustrierna stod sig järnindustrin gott i konkurrensen. Man började framställa stål ur tackjärn, och *moderna stålverk* växte upp.

Ännu en svensk industri, som grundlades vid denna tid, tändsticksindustrin, skulle komma att utvecklas till en av våra främsta exportindustrier. Den första *tändsticksfabriken* anlades i Jönköping på 1850-talet.

Oskar II:s tid

Karl XV efterträddes av sin bror *Oskar II,* som var Sveriges kung 1872—1907. Under den långa regeringstiden förändrades det svenska samhället kanske mer än någonsin tidigare. Det moderna Sverige som vi nu lever i grundlades i stort sett under den "oskariska tiden". På den grunden har människorna i vårt land under 1900-talet byggt vidare.

Lantmannapartiet

I riksdagens andra kammare sammanslöt sig bönderna till ett stort parti, *lantmanna? artlet*. Det fick majoritet, dvs. de flesta rösterna. På dess program stod avskaffande av de särskilda skatterna på jorden, de s. k. *grundskatterna* och upphävandet av *indelningsverket*. Båda dessa pålagor drabbade bönderna hårt. Man menade, att även andra samhällsklasser skulle bidra lika mycket som bönderna. Men många försvarsvänner, särskilt i första kammaren, var rädda för att vårt lands försvar skulle försvagas och ville inte gå med på några förändringar. Försvarsfrågan blev därför mycket svårlöst. Inte förrän kring sekelskiftet löstes den. Då avskaffades grundskatterna och indelningsverket.

Den stora tullstriden

På grund av att befolkningen växte räckte spannmålen som odlades i landet inte till vid mitten av 1800-talet. Vi måste införa spannmål från andra länder. Billig säd kunde köpas från Amerika och Ryssland, där spannmålsodlingen gav bättre skördar än de magra svenska jordarna. Det blev överskott på säd och priserna sjönk. Lant-

bruken i Sverige bar sig inte. Då framförde lantmannapartiet krav på tullar på den utländska spannmålen. Dessa s. k. skyddstullar skulle ge de svenska bönderna skydd mot importen.

Mot *tullvännerna* uppträdde *frihandelsvännerna,* som kämpade mot tullar. Tullarna fördyrade brödet och frihandelsvännerna talade om "svälttullar", som skulle drabba de fattiga särskilt hårt. Striden i tullfrågan slutade med att tullvännerna segrade vid 1888 års riksdag.

Den stora utvandringen

Fattigdom och svält var fortfarande vanliga i 1800-talets Sverige. Nödår förekom ofta. På landet fanns många som måste försörja sig på tillfälliga arbeten. När det blev dåliga tider, fick de lida nöd.

För åtskilliga öppnade sig en sista utväg. De kunde utvandra till Amerika. Lyckades de bara skrapa ihop pengar till en båtbiljett skulle de alltid klara sig därute i det stora landet i väster. Där fanns det obegränsat med bördig jord, som bara väntade på arbetvilliga brukare. Andra lockades till Amerika av utsikten att kunna tjäna mera pengar och nå en bättre Ställning än i hemlandet. Äventyrslust kunde också vara en drivkraft till att för alltid lämna hemlandet.

Utvandringen eller *emigrationen* till Amerika tog fart på 1860-talet. Den var som störst i mitten av 1880-talet, samtidigt som tullstriden pågick. Då kunde det hända att bortåt 50 000 människor lämnade landet under ett enda år. Detta betydde en väldig avtappning av folk. I vissa landsdelar blev det en verklig folkminskning. Man beräknar, att Sverige under 50 år förlorade 750000 människor. Emigrationen avstannade inte förrän långt in på 1900-talet. Då kunde den svenska industrin ta emot jordbrukets överskott på arbetskraft.

SAMMANFATTNING

I mitten av 1800-talet ökade handeln och samfärdseln bl. a. som följd av att näringsfrihet infördes. Nya samfärdsmedel skapades. Industrin växte snabbt. Skogen började få stor betydelse för det svenska folket. Tullvänner och frihandelsvänner kämpade mot varandra. Trots förbättringarna på skilda områden blev många människor illa lottade och missnöjet tog sig bl. a. uttryck i att utvandringen till Amerika blev mycket stor.

Den nya arbetarklassen

När hantverket alltmer ersattes med industri, uppstod en helt ny samhällsklass, *industriarbetarna*. Deras ekonomiska ställning blev oftast mycket svår. De hade inte det skydd, som hantverkarna haft i skråna. Det blev snart gott om arbetskraft, då jordbruket inte kunde sysselsätta alla, och industrin lockade. Följden blev att lönerna pressades ned och arbetarna tvingades leva på svältgränsen. Värst var förhållandena i de länder, som först blev industriländer: England, Belgien, Frankrike och Holland.

Människor som saknar egendom brukar kallas *proletärer*. Det uppkom nu ett stort arbetarproletariat.

Morx och socialismen

Missnöjet växte bland arbetarna, men de hade ingen organiserad ledning. Man visste inte heller på vilket sätt förhållandena skulle kunna bli bättre.

Då uppträdde en tysk vid namn *Karl Marx* med en politisk åskådning, som kallades *socialism*. Enligt denna skulle *staten* ("samhället") äga alla fabriker, gruvor och andra anläggningar för att vinsten inte skulle tillfalla enskilda ägare utan komma alla medborgare till godo.

Marx trodde, att det skulle behövas en revolution för att besegra de rika ("kapitalisterna"). Denna revolution skulle sprida sig till alla länder och bli en världsrevolution. Därför måste det skapas en arbetarrörelse som omfattade arbetarna i hela världen. Slagordet blev: "Proletärer i alla länder, förenen eder!"

Arbetarrörelsen i Sverige

Arbetarna bildade sammanslutningar, som kallades *fackföreningar*. Dessa var olika skråna på så sätt att arbetsgivarna och arbetsledarna inte fick vara med. Fackföreningarnas uppgift var att samla arbetarna till gemensamt uppträdande, när det gällde löner och arbetsvillkor. Arbetarnas främsta vapen, som var *strejk* blev inte effektivt, om inte alla deltog. Fackföreningarna skulle även hjälpa medlemmarna med ekonomiska bidrag, strejkunderstöd.

De olika fackföreningarna sammanslöt sig i större *fackförbund*. Alla förbund fick en gemensam ledning i *Landsorganisationen* (LO). Den bildades kort före sekelskiftet.

Det socialdemokratiska partiet

Marx' anhängare bildade i olika länder politiska partier, som kallades socialdemo-

kratiska. I vårt land infördes de socialistiska tankarna av skräddaren *August Palm,* De socialistiska idéerna spriddes snabbt bland arbetarna. Är 1889 bildades det socialdemokratiska partiet med *Hjalmar Branting* som ledare.

Redan från början inriktade sig partiet på att förändra samhället *utan* att behöva göra *revolution*. De främsta kraven var

ALLMÄN RÖSTRÄTT och
FÖRKORTAD ARBETSTID

För att få rösträtt på den tiden krävdes en ganska stor inkomst. Därigenom utestängdes industriarbetarna från rösträtten. De hade oftast inte mer än hälften av den inkomst, som behövdes.

Arbetstiden var i allmänhet 11—12 timmar om dagen. Arbetarna fick alltså prakatt förkorta arbetstiden till i genomsnitt 8 timmar per dag eller 48 timmar i veckan.

För dessa och andra reformer *demonstrerade* arbetarna den l maj varje år.

Strider på arbetsmarknaden

År 1900 fanns det mer än 300 000 industriarbetare i Sverige. Deras antal växte oavbrutet. En framgång för arbetarrörelsen var det, när Hjalmar Branting år 1896 invaldes i riksdagen. Han var den förste socialdemokratiske riksdagsmannen i vårt land.

När arbetarna hade organiserat sig, tillgrep de ofta strejker. Lönestrider blev allt vanligare. Ibland använde arbetsgivarna sitt starkaste vapen, s. k. *lockout* (engelskt ord som betyder "låsa ute"). En lockout innebär att arbetarna stängs ute från arbetsplatsen och alltså mister sin lön. En del arbetsgivare skaffade sig också organisationer. Den största var Svenska arbetsgivareföreningen.

Andra folkrörelser

En rörelse som arbetarrörelsen brukar kallas en *folkrörelse*. Under 1800-talet uppstod flera folkrörelser som på olika områden strävade efter förändringar. Vi har tidigare nämnt, att *frikyrkliga rörelser* uppstod, när religionsfriheten ökade.

Mot den tilltagande dryckenskapen arbetade *nykterhetsrörelsen,* vars främste man var prosten *Peter Wieselgren*. En viktig åtgärd för att minska superiet vidtogs på 1850-talet. Då beslöt riksdagen förbjuda husbehovsbränningen. Tillverkning av brännvin fick därefter endast ske i särskilda fabriker, brännerier. Brännvinet gjordes också dyrare genom att det belades med hög skatt.

Nykterhetsrörelsen ville emellertid inte nöja sig med att spritmissbruket minskade. Målet var ett *helnyktert* folk. Nykterhetsvännerna föregick själva med gott exempel. Arbetet på att införa totalt förbud mot alkoholdrycker ledde inte till något resultat.

Kvinnorörelsen

Kvinnorörelsen arbetade för att kvinnorna skulle bli likställda med männen. Författarinnan *Fredrika Bremer* var en av de inflytelserikaste personerna inom denna rörelse. Från mitten av 1800-talet skedde en rad förändringar, som gav kvinnorna lika arvsrätt som männen och rätt att utöva de flesta yrken samt gjorde ogifta kvinnor myndiga. Först långt in på 1900-talet nådde kvinnorna samma rättigheter som männen på de flesta områden.

SAMMANFATTNING

Industriarbetarnas antal ökade ständigt. De måste oftast arbeta under mycket svåra förhållanden. Socialismen ville ge arbetarna större del av industrins vinster. En arbetarrörelse grundades. Den skulle hjälpa arbetarna att förverkliga socialismens idéer. Bland arbetarnas förkämpar i Sverige märks August Palm och Hjalmar Branting. På arbetarrörelsens program stod allmän rösträtt och förkortad arbetstid. Andra stora folkrörelser, såsom de frikyrkliga rörelserna, nykterhetsrörelsen och kvinnorörelsen började sin verksamhet vid ungefär samma tid.

Levnadssättet förändras

Storindustrin och samfärdsmedlens utveckling bidrog till att levnadssättet förändrades i hög grad efter mitten av 1800-talet. Man skulle kunna tala om en fredlig revolution. Ända sedan medeltiden hade man levt på ungefär samma sätt släktled efter släktled. Nu förändrades hela tillvaron för människorna. Det blev en mängd nymodigheter och förbättringar.

Bostäderna

Bostäderna blev i allmänhet rymligare och bekvämare. Bönderna byggde tvåvåningshus i stället för de gamla trånga stugorna. I köken sattes järnspisar in i

stället för de öppna härdarna. På väggarna satte man upp tapeter där det förut bara funnits målade träväggar. Här och där kunde man kosta på sig tavlor och fotografier som prydnader. Golven gjordes av hyvlade bräder, och man lade mattor på dem. Senare blev det brukligt att lägga på korkmattor. På kvällarna lystes rummen upp med fotogenlampor, som gav ett ofantligt mycket bättre ljus än torrvedsstickor och talgljus.

I städerna byggdes höga stenhus. Där fick man vattenledning, avlopp och gasljus. Kring sekelskiftet leddes även elektriskt ljus in. Gatorna i nya stadsdelar gjordes breda och raka. Den gamla kullerstensbeläggningen ersattes med jämna plana gatstenar.

Klädedräkten

Kläderna förändrades också. De gamla sockendräkterna användes inte så mycket som förr. I stället köpte man färdigsydda kläder av modernare snitt. Den gamla skillnaden i klädedräkt mellan olika samhällsklasser försvann. Även olikheterna mellan stad och landsbygd minskade.

Fester och nöjen

Förr i världen hade människorna inte så många tillfällen till att roa sig som vi har. I samband med de kyrkliga högtiderna och barndop, bröllop och begravning har emellertid nöjen länge förekommit.

Vårens ankomst firades vid Valborgsmässan. Då tände man eldar. Midsommaren var ungdomens fest. Då plockade man blommor som enligt folktron kunde bota olika krämpor. Bruket att resa en midsommarstång, prydd med löv och blomsterkransar, är gammalt. Att på detta sätt pryda något med löv och blommor kallades förr "att maja". Därav kommer namnet majstång, som ofta används om en midsommarstång.

Julens ankomst firades med sång och tända ljus på Luciadagen. Redan för tre hundra år sedan hade man "Lusse-fester" i svenska skolor. Julen firades med mycket mat och dryck. Många av de maträtter, som vi serverar vid jul är minnen från gamla tider, t. o. m. från hednisk tid. Till följd av det ivriga drickandet var det vanligt med slagsmål under de stora festerna.

Men festerna ägnades inte bara åt att äta och dricka. Man dansade och lekte. Olika modedanser förekom. På 1700-talet

var menuetten populär. På 1800-talet kom valsen på modet. Men man glömde inte bort de gamla svenska folkdanserna även om svenskarna var svaga för utländska danser. Folkdanser och melodier att dansa till skapades i alla delar av landet. De speglade folkets kynne.

Vardagen var inte helt utan sina nöjen. Man förströdde sig med olika spel. Forskare har funnit tärningar och spelbrickor, som är mer än tusen år gamla. Schack är ett urgammalt spel, som kommit från Orienten. Pjäserna var ibland utförda i elfenben eller ädla metaller och därför mycket dyrbara.

Våra dagars tärningsspel har gamla anor. Kortspel har förekommit i många hundra år i vårt land. Särskilt omtyckt var det på 1800-talet.

Riddartidens tornerspel levde länge kvar. Den folkliga leken "slå katten ur tunnan" var ett nöje som säkert hängde samman med de gamla tornerspelen. I en tunna, som hängdes upp t. ex. mellan två träd, sattes en katt. Man red med en påk i hög fart under tunnan och slog till den så att katten kastades ut.

I större inomhuslokaler förekom redan på 1600-talet ett bollspel, som liknade våra dagars tennis. Vid Slottsbacken i Stockholm låg ett berömt bollhus.

Barnen fick tidigt lära sig att uppträda med stor värdighet. Under fester var de klädda som vuxna. Flickorna lekte med dockor och dockskåp. Pojkarna hade gunghästar. Under storhetstiden var det vanligt med krigiska leksaker.

Vi vet egentligen ganska lite om hur leksakerna förr såg ut. Barnen använde dem tills de var utslitna och få saker är därför bevarade.

Andra nyheter

Cyklar började komma i bruk. De underlättade samfärdseln. Man kunde nu komma från ort till ort utan långa och tröttsamma vandringar till fors.

I många hem skaffade man *symaskiner,* som sparade tid och krafter för husmödrarna.

Mathållningen blev i allmänhet bättre. Nödåren blev inte så ödesdigra, då man kunde imponera spannmål. Efter 1870 har egentligen ingen hungersnöd förekommit i vårt land.

Kaffet blev en omtyckt folkdryck och fick ofta ersätta brännvinet.

Titlarna herr, fru och fröken, som tidigare fått användas bara av de högre samhällsklasserna, kom i allmänt bruk.

Separatorn var en viktig uppfinning. Den skilde

mjölk och grädde åt på ett enkelt sätt. Den drevs som på bilden eller för hand.

Från början hade telefonen en fast mikrofon och en lös hörlur. Alla telefonsamtal kopplades av telefonister och någon fingerskiva för automatisk koppling fanns ännu inte. Väggapparater fanns också tidigt.

Vetenskap

För att uppmuntra vetenskapsmän och författare instiftade ingenjören *Alfred Nobel* de s. k. Nobelprisen. Nobel var mångmiljonär och räntorna på hans väldiga penningsummor skulle utdelas som belöningar. Pristagare blev de, som gjort särskilt viktiga upptäckter på *fysikens, kemins* och *medicinens* områden eller gjort en betydelsefull insats inom *litteraturen* eller arbetat framgångsrikt för *freden* i världen.

En hel rad svenskar vann berömmelse som uppfinnare och tekniker. *John Ericsson* uppfann propellern. *Gustav de Laval* konstruerade separatorn. L. At, *Ericsson* förbättrade telefonen. F. *W. Lindqvist* uppfann primusköket och *Gustaf Dalen* agafyren.

Svante Arrhenius var världsberömd både som fysiker och kemist.

Den mest framgångsrike upptäcktsresanden var *Adolf Nordenskiöld,* som med sitt fartyg "Vega" seglade norr om Asien till Berings sund ("Nordostpassagen").

Konstnärer

De mest betydande konstnärerna var *Anders Zorn,* som bl. a. målade tavlor med motiv från Dalarna, *Bruno Liljefors,* som specialiserade sig på att måla djur, och *Carl Larsson,* som blev känd för sina tavlor med motiv från familje- och hemliv.

Vetenskapen

Den vetenskapliga forskningen gjorde mycket stora framsteg under 1800-talet. Många upptäckter och uppfinningar förbättrade människans levnadsförhållanden.

Engelsmannen *Charles Darwin* skapade den moderna utvecklingsläran. Han menade att alla varelser utvecklats ur lägre d j urformer. Den läran bröt helt mot den gamla uppfattningen om livets uppkomst. Man hade dittills trott att de levande varelserna sett ungefär likadana ut sedan tidernas begynnelse då de skapats av en allsmäktig gud.

Österrikaren *J. G. Mendels* lagar om ärftligheten av vissa egenskaper har gjort det möjligt att förädla växt- och djurarter.

Redan i slutet av 1700-talet hade

engelsmannen *Jenner* framställt vaccin mot smittkoppor.

I Frankrike arbetade *Louis Pasteur* framgångsrikt med att utforska bakteriernas värld. De ökade kunskaperna om bakterierna räddade sedan många människoliv.

Röntgenstrålarna upptäcktes av den tyske vetenskapsmannen *Wilhelm Röntgen*. Med dessa strålars hjälp kan man genomlysa och undersöka människokroppens inre.

Makarna *Curie* började använda metallen radiums strålningsverkan.

Elektriciteten kom till praktisk användning under 1800-talet. *Morse* konstruerade den första telegrafen och *Bell* den första telefonen. Amerikanen *Edison* tillverkade den första glödlampan år 1880.

Under 1890-talet blev det möjligt att sända elektrisk Ström genom ledningar långa vägar.

Konsten

Under 1800-talet genomgår konsten stora förändringar. Konstnärerna hade oftast arbetat i ateljéer och skapat sina målningar med hjälp av modeller, som antingen kunde vara människor eller föremål. Nu tar i stället konstnärerna med sig sin utrustning utomhus och målar gärna bilder ur det dagliga livet. Många av dem strävade efter att skapa en ögonblicksbild ungefär som en kamera gör. Dessa målare brukar kallas *impressionister*. Några av de mest kända är *Manet, Monet, Renoir* och *Degas*.

Fransmannen *Gauguin* ville måla enkla människor. Han strövade omkring och sökte motiv på den franska landsbygden men gav sig också ända till Tahiti för att leva och måla bland infödingarna.

Med holländaren *van Gogb* kommer en ny stil, *expressionismen*. Expressionisterna vill att tavlan ska visa konstnärens egenskaper. Han ska ge uttryck åt sin sinnesstämning även om han målar motiv som inte handlar om honom själv, van Gogh skapade tavlor där t. o. m. träd och blommor visar att van Gogh var en kraftfull och livlig människa.

Århundradets stora skulptör hette *Rodin*. Han var fransman och formade bilder av t. ex. arbetande människor. Deras rörelser är livliga.

Litteraturen

Den svenska litteraturen hade en blomstringstid under de två sista årtiondena av 1800-talet.

Viktor Rydberg skrev mycket lästa

romaner och dikter. *August Strindberg* är vår förnämste skådespelsförfattare. Hans arbeten är verklighetstrogna skildringar ("realism").

Verner von Heidenstam, Gustaf Fröding och *Selma Lagerlöf* gav fantasien mera spelrum.

Heidenstams mest kända verk är Karolinerna och Svenskarna och deras hövdingar. Fröding skrev mest dikter om sin värmländska hembygd. Selma Lagerlöf vann världsrykte med romanen Gösta Beriings saga. En berömd Sverigeskildring har hon gjort i Nils Holgerssons underbara resa.

SAMMANFATTNING

Levnadssättet förändrades för stora delar av vårt folk under senare delen av 1800-talet. Både på landet och i städerna ändrades t. ex. bostäderna, klädedräkten och matvanorna. Svenska vetenskapsmän, konstnärer och författare gjorde sig kända långt utanför landets gränser. En av de mest berömda männen var Alfred Nobel som gynnade kulturen genom att instifta stora penningpris.

DE NORDISKA GRANNLÄNDERNA

Danmark hade efter freden i Kiel blivit en småstat som inte längre tänkte på anfall mot Sverige. I stället behövde danskarna Sveriges stöd mot den tyska stormakten.

Norge hade tvingats in i unionen med Sverige, men man gjorde allt kraftigare försök att få självständighet.

Finland hade fått en ganska självständig ställning inom det ryska kejsardömet. Inom landet började motsättningar märkas mellan de svensktalande och de finsktalande invånarna.

Skandinavismen

Efter 1814 insåg man i Danmark mera allmänt, att fiendskap mellan de nordiska folken var förödande. Man ville börja samarbeta. Kanske kunde de skandinaviska staterna bilda ett förbund.

På 1840-talet växte fram en rörelse med detta program. Den kallades *skandinavismen* och intresserade särskilt studenterna. Man ville skapa ett gemensamt försvar. För danskarna var detta särskilt viktigt, om de skulle behöva bjuda tyskarna motstånd.

Men Danmark blev besegrat av Tysk-

land och måste avträda Schleswig och J Holstein. Danskarna hade litat på svensk hjälp. När den aldrig kom, svalnade intresset för skandinavismen.

I våra dagar betyder samarbete inom Norden mycket mer. Att nu förena länderna är det inte tal om.

Norskt missnöje med unionen

Norrmännen var missnöjda med att den svenska utrikesministern skulle sköta även Norges förbindelser med främmande makter. Nackdelarna blev tydligare sedan Norges handel och sjöfart ökat starkt under 1800-talet. Norge blev då en av världens främsta sjöfartsnationer.

Nationalkänslan stärktes av Norges två världsberömda diktare *Björnstierne Björnson* och *Henrik Ibsen*. Björnson skrev lysande skildringar av norskt folkliv. Han diktade nationalsången "Ja, vi elsker dette landet". Ibsen skrev skådespel som räknas till värdslitteraturens allra bästa.

Unionsupplösningen

Slitningarna mellan Sverige och Norge blev allt svårare. Till sist kunde **Oskar II** inte få några norrmän att bilda en regering som ville samarbeta med stortinget. Stortinget förklarade då unionen upplöst.

Detta var en revolution. Svenskarna kunde inte utan vidare finna sig i norrmännens sätt att avbryta en så viktig fråga. Ett krig hotade att bryta ut. Man lyckades emellertid få igång förhandlingar. I ett avtal, som ingicks i Karlstad, bestämdes att unionen skulle upplösas.

Norrmännen fick förplikta sig att riva ner fästningar, som de byggt utmed gränsen mot Sverige. Både riksdagen och stortinget godkände avtalet. Sedan var Sverige och Norge två jämställda, fria stater.

Finland under ryskt välde

På det hela taget blev 1800-talet en ganska lycklig tid för Finland. Välståndet ökade under den långa fredsperioden. Men orosmoln avtecknade sig vid horisonten. Omkring 1890 började ryssarna visa en strävan att upphäva Finlands fria ställning och knyta landet fastare vid Ryssland. I Finland satte man sig givetvis emot detta. Då började ryssarna utöva ett hårt förtryck.

Kulturen i Finland vilade på det svenska språket. Landets största diktare skrev på svenska.

Johan Ludvig Runeberg diktade bl. a. Fänrik Ståls sägner, en märklig skildring

av händelser under kriget 1808—1809. Ur Fänrik Ståls sägner är Finlands nationalsång, "Vårt land", hämtad.

Zacharias Topelius' mest bekanta verk är Fältskärns berättelser, som innehåller en hel rad skildringar ur Sveriges historia.

Småningom uppkom även en finskspråkig litteratur. Den förste av de mera betydande finskspråkiga författarna var *Alexis Kivi,* vars mest berömda roman heter "Sju bröder".

Från och med 1860-talet blev finska språket jämställt med svenskan som officiellt språk. Sedan dess är Finland tvåspråkigt.

SAMMANFATTNING

Skandinavismen uppstod i Danmark. Rörelsen strävade efter ett ökat samarbete mellan de nordiska folken. Särskilt viktigt var samarbetet för Danmark som hotades av Tyskland. Norrmännen var missnöjda med unionen, som upplöstes. Finland lydde under Ryssland. Landet behandlades i stort sett väl. I både Norge och Finland växte sig nationalitetskänslan stark bl. a. genom stora författares insatser.

UTE I VÄRLDEN

Det första världskriget

Avstånden mellan länderna hade krympt genom samfärdsmedlens utveckling. Riskerna för krig som omfattade hela världen ökade också därigenom. Det första världskriget utbröt år 1914. Det fanns många orsaker till att en sådan ohygglig kraftmätning kunde börja.

Ekonomisk tävlan

I de stora industriländerna fortsatte industrins utveckling utan avbrott. Till industriländerna räknades från början av 1900-talet också USA. Tidigare var USA mest ett jordbruksland.

Det uppstod en tävlan mellan stormakterna om tätplatserna i kapplöpningen om ökade rikedomar. Det viktigaste var att skaffa råvaror till industrin. Billiga råvaror fick de europeiska makterna från sina kolonier. Men den nya stormakten Tyskland hade i början inga kolonier. När tyskarna började se sig om efter områden att kolonisera fanns inte mycket av värde kvar. Ändå kastade sig den tyske kejsaren Wilhelm II in i tävlan. Han skapade en siark flotta.

Engelsmännen, som sedan gammalt varit herrar på haven, kände sig hotade av Tysklands rustningar och krav på kolonier.

Två stormaktsgrupper

Bismarck hade fått till stånd ett förbund med *Österrike,* ganska snart efter det att *Tyskland,* blivit kejsardöme. Dessa två kejsardömen hade vissa gemensamma intressen. Däremot misslyckades Bismarck i längden med att närma Tyskland och Ryssland. Till det tysk-österrikiska förbundet slöt sig senare *Italien*.

Mot denna grupp av tre stormakter kom att stå ett annat förbund av likaledes tre stater.

Frankrike slöt förbund med *Ryssland*. Båda dessa stater hade anledning bevaka, att Tyskland inte blev för mäktigt. Senare anslöt sig *England* till det fransk—ryska förbundet. Därmed var även detta stormaktsblock färdigbildat.

Krigsutbrottet 1914

En till synes ganska obetydlig anledning gav signalen till krig. Tronföljaren i Österrike och hans gemål blev mördade under ett besök i staden *Sarajevo*. Nu hör Sarajevo till Jugoslavien men var då österrikiskt. Österrikarna skyllde händelsen på *Serbien*. Vid denna tid fanns nämligen en nationell rörelse, som hade till mål att samla alla slaviska folk till ett förbund. Fördenskull ville de lösrycka de slaviska områden, som hörde till Österrike från kejsardömet.

Österrike förklarade Serbien krig. Tyskland förklarade Ryssland krig för att hjälpa Österrike, som troligen hade att vänta ett ryskt anfall. Tyskarna började därefter krig mot Frankrike för att förekomma ett franskt angrepp. Fransmännen måste nämligen känna sig förpliktade att hjälpa ryssarna.

Det stora kriget började med en tysk marsch genom Belgien ' mot Frankrike. Denna kränkning av ett icke krigförande land väckte ovilja mot Tyskland på många håll i världen.

England gick med i kriget på Frankrikes sida.

Världen står i brand

Tyskland och Österrike fick utkämpa kriget ganska ensamma. Italien ställde sig i början utanför men övergick s^dan till

fiendesidan. Endast Bulgarien och Turkiet understödde Tyskland och Österrike, som kallades *centralmakterna*.

Mot centralmakterna stod en stor skara fiendemakter, både i Europa och i andra världsdelar. I Asien trädde Japan in på motståndarsidan, som kallades *ententemakterna*. (Av namnet på förbundet mellan England och Frankrike, *ententen.)*

Från år 1917 kom USA med i kriget på ententemakternas sida på grund av förbittringen över Tysklands hänsynslösa krigföring till sjöss, det s. k. *oinskränkta ubåtskriget*. I Europa var det bara Sverige, Norge, Danmark, Holland, Schweiz och Spanien, som lyckades hålla sig utanför kriget.

Sammanbrott

Tyskarna vann till en början stora framgångar både på västfronten i Frankrike och på östfronten i Ryssland. Men i längden kunde krafterna inte räcka till. Kriget stelnade i fasta frontlinjer, och med tiden började verkningarna av fiendernas blockad mot de tyska förbindelserna över haven göra sig gällande. Tyskarna kunde inte få in varor utifrån, och till slut blev der nöd och svält inom landet. Det hjälpte inte, att tyska ubåtar härjade på haven och störde fiendernas transporter.

En ljusning för tyskarna tycktes det bli, när tsardömet i Ryssland störtades år 1917. En kommunistisk styrelse upprättades under *Lenin*. Ryssarna slöt då fred och avlastade därmed trycket i öster mor centralmakterna.

Men USA:s ingripande samtidigt gjorde det omöjligt för tyskarna att vinna framgångar i väster.

Till slut måste centralmakterna kapitulera år 1918. Fred slöts följande år i Versailles. Dessförinnan hade kejsar Wilhelm II störtats och republik utropats.

Freden

Versaillesfreden var mycket hård. Tyskland fick avträda *Elsass-Lothringen* till Frankrike. Norra delen av *Schleswig* överlämnades till Danmark och stora områden i öster övergick till det återuppståndna *Polen*. Vidare måste tyskarna lämna ifrån sig alla sina *kolonier* och lova att betala ett enormt *krigsskadestånd*.

Kejsardömet Österrike upphörde. Själva *Österrike* blev en republik, och inom rikets forna gränser bildades ytterligare flera fria stater: *Ungern, Tjeckoslovakien* och *Jugoslavien*.

Bulgarien fick sitt område starkt för-

minskat, och *Turkiet* förlorade bl. a. Syrien, Palestina och Arabien.

Många andra förändringar ägde också rum. Världskartan hade fått ett helt nytt utseende.

SAMMANFATTNING

I början av 1900-talet bildades två stormaktsblock, ententen och centralmakterna. De stred mot varandra i det första världskriget (1914—18). Till lands och till sjöss utkämpades det ohyggligaste krig som dittills plågat människorna. Kriget slutade med ett svårt nederlag för Tyskland. Fred slöts i Versailles. Genom fredsavtalen uppstod en rad nya stater i Europa. I Ryssland gjorde folket revolution mot tsardömet år 1917.

1900-TALET I SVERIGE

Gustav V blev regent i Sverige år 1907. Han var då en medelålders man. Men ändock har ingen svensk kung haft en så lång regeringstid som han. När Gustav V dog 1950 var han 92 år. Så gammal hade aldrig någon svensk kung tidigare blivit. *Gustav VI Adolf,* började sin regeringstid vid 68 års ålder.

Rösträttsfrågan

Sedan unionen med Norge upplösts, gällde det att lösa den besvärliga *rösträttsfrågan*. Bara en ganska liten del av folket hade rätt att rösta vid valen till riksdagen ända fram till 1900-talets början. Arbetarna var i regel utestängda, eftersom de inte hade tillräckligt höga inkomster. Visserligen gjorde löneökningarna, att allt flera fick rösträtt, men liberaler och socialdemokrater tyckte det gick för långsamt.

Frågan om utvidgad rösträtt togs upp på allvar, sedan liberalerna blivit det största partiet i andra kammaren år 1903. Den liberale ledaren *Karl Staaff* bildade år 1905 en regering, som framlade ett förslag till lösning av rösträttsfrågan. Förslaget föll emellertid på motstånd från den konservativa "högern". Högern hade stor majoritet i första kammaren.

Allmän rösträtt för män

Efter Staaff bildade högerledaren *Arvid Lindman* en regering. Lindman insåg, att motstånd i längden skulle vara förgäves. Han kom med ett nytt förslag. Detta gav män, som fyllt 24 år rösträtt till andra kammaren om de betalt sina skatter och fullgjort sin värnplikt. För att trygga att högerpartiet, som var mindre än det liberala partiet, inte skulle förlora så mycket

inflytande, föreslog Lindman, att valen skulle vara *proportionella*. Det betydde att varje parti skulle få riksdagsmän i förhållande ("proportion") till de röster det fått vid valen.

Lindmans förslag antogs år 1909. Därefter var rösträtten *allmän för män*. Kvinnorna däremot saknade rösträtt, ända tills en ny rösträttsreform genomfördes år 1921. Då blev också *rösträtten vid kommunala val* allmän. Varje röstande fick även vid dessa val endast *en* röst ("lika" rösträtt). Förr hade de förmögnare haft flera röster i förhållande till sin förmögenhet.

Demokratin genomförd

Efter 1921 var full demokrati genomförd vid alla val. Det betydde, att folket fått rätt att säga, hur det ville styras. För arbetarklassen innebar det, att dess möjlighet att få vara med och bestämma hade ökats i hög grad. Många var rädda för att den skulle missbruka makten, som den fått genom att besätta de flesta platserna i andra kammaren. Men ledaren *Hjalmar Branting* ledde in rörelsen på lugna banor. Branting bildade snart van lands första *socialdemokratiska regering*.

Försvarsfrågan

Vid sidan av rösträttsfrågan var försvarsfrågan brännande aktuell i början av 1900-talet. Läget i världen var, som vi vet, hotande. I Europa hade en fredsperiod rått sedan fransk-tyska krigets slut år 1871.

Stormakternas tävlan kastade en hotfull skugga över livet i vår världsdel. Sverige måste också vara berett. Sveriges försvar skulle efter indelningsverkets tid byggas helt på allmän värnplikt. Övningstiden var kort och över huvud taget var landet svagt rustat. Bönderna var nu mera försvarsvänliga än förut. Bördorna delades ju mera rättvist.

Men i stället var det stora flertalet av arbetarna inte villiga att satsa mer på försvaret. En del var övertygade *fredsvänner* och hoppades på fortsatt fred i världen. Andra menade, att fosterlandet inte var värt att försvara, så länge arbetarna inte hade något att säga till om i samhället.

Det sista resonemanget gjorde, att försvarsfrågan sammankopplades med rösträttsfrågan.

Försvarsfrågan löses

Då rösträtten utsträcktes, gick *vänstern* (liberaler och socialdemokrater tillsammans) med på att försvaret skulle stärkas.

Men högern ville ha snabba åtgärder och en strid mellan högern och vänstern uppstod.

Kungen tog parti för försvarsvännerna år 1914. Den dåvarande liberala regeringen under Staaff avgick och en högerregering bildades i stället. Men vänstern hade ändå övervikt i andra kammaren. Försvarsfrågan var därför på väg att lösas enligt vänsterns planer.

Men så kom något som med ens avgjorde striden: det första världskriget bröt ut. Då enades alla om att Sverige måste ha ett starkt försvar för att kunna värja sig mot alla eventuella angrepp utifrån.

Sverige under första världskriget

Vårt land slapp undan krigets härjningar, men vi fick stark känning av oron i världen. Vi blev praktiskt taget *isolerade från yttervärlden*. Lyckligtvis fick vi rätt till utrikeshandel i viss utsträckning.

I början av kriget kunde emellertid handeln över Östersjön fortsätta ganska ostört. Tyskarna köpte en mängd varor från oss. Detta ville engelsmännen förhindra. De började ett handelskrig mot Sverige. Vi tvingades snart sluta med handeln på Tyskland. Ett annat skäl till detta var, att det så småningom blev varubrist i vårt eget land. Priserna steg, och det blev allt svårare att få även livsviktiga varor. Man måste tillgripa sträng *ransonering* under de sista åren av kriget. Nöden blev allt större, och verklig hungersnöd hotade.

Högerregeringen måste avgå 1917. ;, Nödtiden gav oppositionen vind i seglen, j Det var fara för att de som ville förändra } samhället allra mest skulle ta makten genom en revolution, som kommunisterna gjort i Ryssland. För att dämpa missnöjet ökades rösträtten efter vänsterns önskemål.

SAMMANFATTNING

Rösträttsfrågan och försvarsfrågan var viktiga uppgifter att lösa för det svenska folket i början av seklet. 1909 infördes allmän rösträtt för män. Försvarsfrågan löstes när det första världskriget bröt ut 1914. Hjalmar Branting bildade den första socialdemokratiska regeringen. Sverige slapp undan kriget men vi blev isolerade från yttervärlden med varubrist som följd.

Efter kriget

Sverige hämtade sig oväntat snabbt från krigets alla följder. De första fredsåren blev dock påfrestande. *Priserna föll* kraftigt, när det blev god tillgång på varor. *Arbetslösheten steg*. Men det svenska näringslivet visade sig äga stor livskraft. Industrierna utvidgades och det blev åter goda tider. Svenska varor gick i ökande mängd ut över hela världen.

Vårt handelsutbyte med främmande länder blev ett av de största i världen i förhållande till folkmängden. Man talade om "Sveriges andra storhetstid" och menade då, att Sverige blivit en stormakt på det ekonomiska området.

Svenska affärsmän grundade företag med anläggningar över hela världen. Flera av dem blev mångmiljonärer. En av de mest kända finansmännen var Ivar Kreuger.

Men blomstringstiden avbröts av en världskris, som nådde vårt land i början av 1930-talet. Ett av krisens offer var Kreuger. Hela hans stora jätteföretag störtade samman, och många som satsat pengar i hans många stora bolag förlorade dem.

Krisen bekämpas

Den svenska regeringen stod vid denna tid inför två svåra uppgifter. Dels skulle den bekämpa arbetslösheten, som följde i krisens spår och få igång industrin i full utsträckning. Dels måste den göra Sverige berett på ett hotande andra världskrig.

I riksdagen hade socialdemokraterna fått en allt starkare ställning utan att ha fullständig majoritet. Mot socialdemokraterna och de få kommunisterna stod de s. k. *borgerliga*. Dessa bestod av högern, bondeförbundet, som bildats under kriget, samt de liberala och frisinnade partierna.

År 1933 genombröts gränsen mellan de båda grupperna, ty då kom socialdemokraterna och bondeförbundet överens om att stödja varandra. Socialdemokraterna fick stöd för att bekämpa arbetslösheten, och bönderna fick en del förmåner för jordbruket, som också befann sig i ett krisläge.

Upprustning

Tre år senare beslöts en upprustning av vårt försvar.

Vid 1925 års riksdag hade beslutats en nedrustning, eftersom man hoppades på en varaktig fred under åren närmast efter första världskrigets slut. Men tio år senare

stod det klart för de flesta, att ett nytt storkrig inte var avlägset. År 1936 bestämdes att försvaret skulle rustas upp. Upprustningen hann dock inte helt genomföras, innan det andra världskriget bröt ut år 1939.

Kulturen mellan krigen

År 1930 anordnades en stor utställning i Stockholm. På den visade svenska arkitekter och hantverkare modeller och föremål i "funkisstil" (funktionalismen). Husen och bruksföremålen hade enkla, räta linjer. Ingen onödig utsmyckning fick förekomma. Under 1930-talet byggdes många funkisvillor och bostadshus i samma stil. De inreddes med möbler av metallrör, glas och trä i enkla former.

Under mellankrigstiden och tiden närmast före började en rad s. k. arbetarförfattare ge ut böcker. De skildrade arbetarklassens förhållanden med hjälp av sina egna upplevelser. Bland dessa författare märks Jan Fridegård, Eyvind Johnson, Ivar Lo-Johansson, Harry Martinson och Vilhelm Moberg. I sina böcker från 1930-talet visar författarna att de tror på en ljus framtid för människorna.

En av de mest kända konstnärerna var skulptören Carl Milles som högg bilder av berömda svenskar och av kända historiska händelser. Hans verk pryder torg, parker och byggnader både i Sverige och andra länder. I Förenta Staterna var han mycket uppskattad.

Målarna studerade för det mesta i Frankrike. De arbetade i många olika stilar. Fler och fler började få i uppdrag att utsmycka offentliga lokaler. Biografer, teatrar, skolor och Folkets Hus-lokaler har målningar från denna tid av konstnärer som Isaac Griinewald, Otte Sköld, Hilding Linnqvist, Einar Jolin, Bror Hjorth, Sven Erixson och Albin Amelin.

På musikens område tränger en ny musikform fram. Det är jazzen, som kommer från Förenta Staterna och sprids över Europa. Jazzen var inte bara en ny sorts dansmusik. Den påverkade också dem som komponerade konsertmusik. De bästa jazzmusikerna var negrer som Louis Armstrong och Duke Ellington.

Grammofoninspelningarna blev bättre genom nya uppfinningar och grammofonskivor med den nya musiken började säljas i stora upplagor.

Nya uppfinningar

År 1925 sändes det första svenska radioprogrammet. Radioapparaterna var mycket

enkla men för 1920-talets lyssnare var det en sensation att höra röster som överfördes trådlöst långa vägar. Innan det andra världskriget bröt ut hade radion utvecklats så att man kunde lyssna på utländska radiostationer och själv uppfatta t. ex. de stora politikernas radiotal. Radion har brutit alla gränser.

Filmen fick sitt genombrott vid ungefär samma tid. I dess barndom visades stumfilmer. En pianist i biografsalongen stod för ljudillustradonerna. När ljudfilmen så småningom kom var det redan tydligt att biobesöken skulle bli det vanligaste folknöjet för lång tid framöver.

Inom filmvärlden blev Förenta Staterna den ledande nationen. Under stumfilmens dagar hade också svensk film en storhetstid. Den svenska filmstjärnan Greta Garbo blev mycket uppskattad i flera länder.

Bilen var ingen ny uppfinning, men det var under mellankrigstiden som bilarna började bli vanliga. Från början hade man ansett bilen vara en lyxvara för några få intresserade. Men när man i Amerika under Henry Fords ledning började tillverka bilar i stor mängd anade man att bilen skulle bli var mans egendom. Priset sjönk och den s. k. T-forden tillverkades i 15 milj. exemplar under årens lopp.

Bussar fick stor betydelse för städernas trafik och för landsbygdens kommunikationer. Under andra världskriget stoppades den största delen av biltrafiken av bristen på bensin.

Idrotten

I det antika Grekland övades många idrotter. Grekerna ansåg att vården av kroppen var lika viktig som vården av själen.

På Island förekom idrotter av olika slag under forntiden.

Senare tiders människor försummade idrotten. Visserligen har den kroppsliga styrkan och snabbheten alltid behövts, inte minst i strider, men inte förrän under 1800-talet började man att ägna sig åt idrott.

De olympiska tävlingarna hos grekerna togs till förebild, då man år 1896 anordnade en olympiad i Aten.

Därmed hade den moderna idrotten på allvar kommit igång. Sverige blev ett av de länder som visade stort intresse för idrotten. Svenska idrottsmän har under vårt århundrade ofta gått segrande ur tävlingar av många skilda slag.

Bland framgångsrika svenska idrottsgrenar kan nämnas fri idrott, brottning, båtsport, skytte och fotboll. Men typiskt

för den svenska idrotten är dess bredd, dvs. att så många idrottsgrenar samlar ungdomar till träning och tävling.

Stockholm fick hedern att anordna olympiaden 1912. Till det evenemanget byggdes Stockholms stadion. Under den olympiaden vann svenskarna fler tävlingar än vid någon annan olympiad.

Idrotten är vår största folkrörelse. 100 000-tals människor har under vår tid arbetat inom 1000-tals klubbar. Utan någon ersättning har de arbetat för sitt stora intresse.

Många gånger har politiska ledare försökt utnyttja idrotten i propagandan för det egna landet. Att få hissa det egna landets flagga på segrarmasten har betytt mer än att få glädjas åt en spännande och ärlig idrottskamp. Men för det mesta har idrotten visat att samvaron på tävlingsbanan och i träningsläger förmår människor att glömma osämja mellan nationer. Idrotten för människor i skilda länder närmare varandra.

SAMMANFATTNING

Efter det första världskriget ökade arbetslösheten. Men tiderna blev snart bättre. Välståndet i landet växte. De båda politiska partierna socialdemokraterna och bondeförbundet samarbetade i regeringen. Efter en tids nedrustning bestämde man åter att försvaret skulle stärkas. Ett nytt storkrig utbröt 1939. Under mellankrigstiden verkade många kända författare och vetenskapsmän.

DET ANDRA VÄRLDSKRIGETS TID

En ännu mindre värld

I historien har vi hittills behandlat Sveriges historia för sig och den övriga världens historia för sig. Men under de senaste skedena av historiens förlopp har vi märkt att vårt lands öden blivit mer och mer hopknutna med andra länders.

Världen har blivit "mindre" genom snabbare förbindelser, genom ökat varuutbyte, genom större kunskaper hos folken. Samtidigt som vi människor på så sätt kommit varandra närmare, har vi bli-

vit mycket beroende av varandra, överallt inser man att mycket av det som händer i ett annat hörn av världen, är viktigt också där man själv bor. Inget land kan gå sin egen väg. Inget folk kan med framgång företa sig något utan att tänka på andra folk.

Från det andra världskrigets tid läser vi svensk och allmän historia som en enhet. Det var nämligen särskilt under den tiden och tiden närmast efter detta Stora krig, som man märkte hur liten världen hade blivit och hur viktigt samarbetet var för alla.

Nationernas förbund

Efter det första världskriget hoppades man allmänt på att ett liknande krig aldrig skulle bryta ut. Man litade till två medel att förhindra krig. Det skapades för det första en stor sammanslutning av länder, *Nationernas förbund,* som skulle se till att alla tvister löstes på fredlig väg.

För det andra skulle det *demokratiska styrelsesättet* genomföras allmänt. Man menade, att om folken själva fick bestämma, så skulle de aldrig börja krig. Krigen hade ju berott på maktlystna regenter och regeringar.

Alla var inte med

Idén att skapa en världsorganisation för freden framfördes av den amerikanske presidenten *Wilson*. Nationernas förbund grundades enligt en bestämmelse i Versaillesfreden och meningen var, att alla stater skulle vara medlemmar med *en röst var.* De besegrade staterna fick dock inte vara med i början. Tyvärr ställde sig också USA utanför. Nationernas förbund fick därför aldrig den betydelse, som man hoppats på. Stormakterna kom senare i konflikt med varandra, och under 1930-talet utträdde flera stater ur förbundet.

Demokratier och diktaturer

I så gott som alla europeiska länder var styrelsesättet efter det första världskriget demokratiskt. Folken bestämde själva genom valda ombud. Så var det till synes också i Ryssland. Tsarernas välde hade ersatts med ett system, där folkvalda råd ("sovjet") hade makten. Men endast ett parti var tillåtet: det kommunistiska. Alla som hade en annan uppfattning än den kommunistiska förföljdes. Många avrättades ("likviderades"). Sov j elsystemet var i själva verket en *diktatur.*

I Italien, där man var missnöjd med

den klena vinsten för detta land i freden efter första världskriget, gjorde sig Benito Mussolini till diktator år 1922. Hans parti, *fascisterna,* blev det enda tillåtna.

Tolv år senare skedde en liknande omvälvning i Tyskland. Adolf Hitler i spetsen för *nationalsocialisterna* ("nazisterna") stönade det demokratiska styrelsesättet.

Diktaturerna var ett hot mot freden. Diktatorerna ville göra sina stater stora och mäktiga. Mussolini angrep Abessinien (Etiopien) år 1935. Landet gjordes till en italiensk lydstat. Kort därefter råkade Albanien ut för samma öde.

Hitler ville ta hämnd för de tyska förlusterna i Versaillesfreden. Genom flera överrumplande anfall lade han under sig Tjeckoslovakien och Österrike.

Krigsutbrottet 1939

De demokratiska stormakterna England och Frankrike var beslutna att hejda Hitlers frammarsch. Inför det tyska hotet mot *Polen* gavs detta land löften om hjälp. När Hitler ändå lät tyska trupper rycka in i Polen den l september 1939, förklarade England och Frankrike Tyskland krig.

Ryssland hade ett par veckor tidigare lovat hjälpa Tyskland. Ryssarna angrep därför polackerna österifrån. På några få veckor bröts det polska motståndet. Fienderna var oerhört överlägsna.

Ryssland fortsätter anfallen

Ryssarna nöjde sig inte med att få en del av Polen. De ville utvidga sina gränser även på andra håll. *Finland, Estland, Lettland* och *Litauen,* som alla var nybildade stater efter det första världskriget, utgjorde mål för de ryska angreppen.

Först i tur kom Finland. Ryska trupper inföll i Finland på senhösten 1939. De finska styrkorna kunde inte stå emot övermakten mer än några månader. I freden, som slöts 1940, tvingades Finland avstå stora landområden. I detta krig deltog svenska frivilliga. Sverige bidrog också bl. a. med krigsmateriel.

Kriget närmar sig Sverige

Våren 1940 gick *tyskarna* till anfall på flera fronter. *Danmark* ockuperades överraskande utan att danskarna hann sätta sig till motvärn. *Norge* erövrades men det tog längre tid för tyskarna att lägga under sig detta land. Norrmännen kunde ganska länge försvara sig tack vare den svåra terrängen.

Frankrike krossas

Endast en månad senare satte tyskarna i gång ett stort anfall mot *Holland, Belgien,* in och tyskarna lyckades att på kort tid krossa motståndet. *Italien* trädde nu in i kriget på Tysklands sida. Detta land liksom *Japan* hade redan före kriget slutit förbund med Tyskland. Japan höll sig dock tillsvidare utanför kriget.

Englands motstånd

På sommaren 1940 var Hitler i samma situation som Napoleon, när han var som mäktigast. Större delen av Europa var under hans välde. Ryssland var bundsförvant och endast England var en obesegrad fiende. Ett anfall över havet mot England var lika omöjligt för Hitler som för Napoleon. Den engelska flottan spärrade vägen. Men Hitler hade, vad Napoleon saknade: ett flygvapen, som kunde bekämpa England från luften. Det engelska luftförsvaret var emellertid starkt. Under *Winston Churchills* ledning höll engelsmännen ut under alla tyska luftangrepp.

Ryska fronten

Tyskarna fick också en annan front att kämpa på. Någon verklig vänskap fanns inte mellan det nazistiska Tyskland och det kommunistiska Ryssland. Tyskarna anföll Ryssland på sommaren 1941. Tyska arméer tågade långt in i Ryssland. Först framför Moskva hejdades de. Ryssarna hade, precis som på Karl XII: s och Napoleons tid, en mäktig bundsförvant i vinterkölden.

Finland gick med i kriget på Tysklands sida.

USA griper in

Japan fann tiden vara inne för att delta i kriget, när det såg ut, som om Tyskland skulle segra. Japanerna gjorde ett överrumplande bombanfall mot amerikanska krigsfartyg på Hawaii. Därmed drogs USA in i kriget, som nu hade blivit ett världskrig.

USA, med president *Franklin D. Roosevelt* som ledare, betydde ett oerhört kraft-tillskott för Tysklands fiender. Förenta Staternas styrka fällde utslaget till Tysklands nackdel.

I slutet av kriget utsågs amerikanen D. *Eisenhower* till överbefälhavare för alla trupper som i Europa bekämpade Tyskland. Eisenhower blev efter kriget president i USA.

Tyskland besegras

Engelska och amerikanska trupper drev ut italienare och tyskar från Nordafrika. Därefter landsteg de i Italien och avsatte Mussolini. Efter Italiens fall satte ryssarna igång en offensiv i öster. Engelsmän och amerikanare landsteg i Frankrike. Anfallna från alla håll hade tyskarna inte möjligheter att värja sig i längden.

Hitler befallde dock, att man skulle göra motstånd till det yttersta. Först i maj 1945 kapitulerade Tyskland. Hela landet hade då härjats av fruktansvärda bombanfall från luften och fiendernas angrepp till lands. Dessförinnan hade Hitler begått självmord.

Segrarmakterna England, Frankrike, USA och Ryssland delade upp Tyskland, så att var och en fick ett område ("zon") att ansvara för. Huvudstaden Berlin delades upp på samma sätt.

Krigsslutet

Sedan Tyskland besegrats, kapitulerade även de tyska trupperna i de ockuperade länderna, bl. a. Danmark och Norge. Några månader senare måste även Japan ge upp, sedan amerikanska flygplan fällt *atombomber* över städerna *Hiroshima* och *Nagasaki*.

Det andra världskriget var slut men atombomberna hade fyllt världen med skräck.

Sverige

Sverige blev avskuret från utlandsförbindelserna som under första världskriget. Men vi hade erfarenheterna att bygga på och allt gick betydligt smidigare. Genom ransonering såg man till att alla varor som det var ont om fördelades rättvist. Genom priskontroll lyckades man också hålla prisstegringarna inom rimliga gränser.

Sveriges farliga läge fordrade ett enigt uppträdande utåt. De fyra stora demokratiska partierna högern, bondeförbundet, folkpartiet och socialdemokraterna bildade en *samlingsregering* med *Per Albin Hansson* som ledare och statsminister.

Alla var eniga om att Sverige skulle försöka hålla sig utanför den stora kraftmätningen. Flertalet svenskar önskade att de demokratiska staterna skulle segra. Men i början, när Tyskland var mycket starkt, och det svenska försvaret illa rustat, måste man ge efter för vissa krav från

Tyskland. Hade tyskarna bemötts för avvisande hade vi möjligen råkat ut för samma öde som grannländerna.

Under de sista krigsåren hade emellertid vårt försvar blivit så starkt att vi kunde uppträda mer självständigt.

SAMMANFATTNING

Nationernas förbund förmådde inte rädda freden. Diktaturerna i Tyskland och Italien rustade kraftigt och ett andra världskrig inleddes 1939. De tyska framgångarna var i början mycket stora. Men västmakterna höll ut och krigslyckan vände sig bl. a. genom USA:s inträde i kriget. Atombomber användes.

Alla de nordiska länderna utom Sverige var inblandade i kriget. Vi led emellertid förluster i människoliv genom fartygsförlisningar och under beredskapstjänst.

EFTER KRIGET

En fredlig värld

Åter gällde det att bygga upp en ny, fredlig värld. En ny världsorganisation för freden skapades. Den kallades *Förenta Nationerna*. Men oron i världen och motsättningarna mellan de stora staterna fortsatte.

Som Förenta Nationernas högste ämbetsman, *generalsekreterare,* tjänstgjorde en tid svensken *Dag Hammarskjöld*. Hans arbete inom FN försvårades av stormakternas osämja, men han vann allmän uppskattning. Hammarskjöld omkom under en flygresa i Kongo.

Hammarskjölds närmaste efterträdare blev U Thant från Burma.

Kampen för freden

Redan under kriget förberedde man Förenta Nationerna. De fem stormakterna England, Frankrike, USA, Sovjetunionen och Kina fick en särställning i FN, som organisationen för det mesta kallas. Var och en av dessa kunde ensam förhindra ett beslut genom sitt *veto*.

Vetorätten gjorde snart FN:s arbete omöjligt under långa perioder, eftersom det kommunistiska Ryssland satte sig emot de övriga stormakternas förslag. Läget blev ännu mera invecklat, när Kina blev kommunistiskt. Landet representerades ändå av den gamla regeringen som endast hade kvar ön Formosa utanför Kinas kust.

Det gick långsamt med fredssluten. Småningom fick bl. a. Finland, Italien, Japan och Österrike fred, men Tyskland

stod utanför alla dessa uppgörelser. Detta land delades i praktiken upp på två stater, det demokratiska Västtyskland och det kommunistiska Östtyskland.

De två maktblocken

Världen delades efter kriget i två stora maktblock. Det ena var demokratiskt, västblocket eller *västmakterna,* med USA, England, Frankrike och Västtyskland som ledande makter. Det andra var kommunistiskt, *östblocket,* med Sovjetunionen och Kina som ledare. Mellan blocken stod en rad neutrala stater. Bland de större av dessa kan nämnas Indien. Dessa stater var dock knutna till västmakterna t. ex. genom sina demokratiska statsskick.

Jugoslavien, som var kommunistiskt, ställde sig emellertid i motsatsförhållande till Sovjetunionen.

Människan flyger

I en gammal grekisk sägen berättas om en man vid namn Daedalus och hans son Ikaros. De var fångna hos kung Minos på Kreta. Daedalus tillverkade vingar av trådar, fjädrar och vax. Med vingarnas hjälp flög de båda männen mot hemlandet Grekland. Men Ikaros svingade sig för högt upp och solvärmen smälte vaxet. Han störtade i havet. De båda grekerna hade försökt härma fåglarnas flykt.

Många stora män har senare lekt med tanken på att erövra luften. Leonardo da Vinci var en av dem. Den svenske filosofen och vetenskapsmannen Swedenborg gjorde på 1700-talet ett utkast till en flygmaskin.

I slutet av 1700-talet lyckades bröderna Montgolfier i Frankrike få en ballong av tunt tyg att lyfta med hjälp av varmluft. Senare ersattes varmluften av vätgas, som är lättare än luft.

År 1785 seglade fransmannen Blanchard med en ballong från England till Frankrike. Svensken S. A. Andrée försökte nå Nordpolen med en ballong. Han startade på Spetsbergen, men förolyckades.

Luftballongerna hade ett stort fel: man kunde inte styra dem.

Den tyske greven Zeppelin konstruerade styrbara luftskepp. De användes bland annat under första världskriget t. ex. i bombanfall mot London, Efter kriget byggdes fler luftskepp, men svåra olyckor inträffade och såväl luftskepp som ballonger övergavs.

Hittills hade man lyckats flyga enligt systemet "*lättare än luften*". Ballonger och luftskepp kunde lyfta från marken därför att de var fyllda med lätta gaser.

Men långt tidigare hade människan försökt flyga enligt systemet "*tyngre än luft-ton*". Människorna hade kastat sig ut från klipputsprång och höga torn för att med vingars hjälp segla fritt i luften. De flesta hade slagit ihjäl sig.

Tysken Lilienthal gjorde emellertid i slutet av 1800-talet glidflygningar med ett slags segelflygplan.

Den första flygningen med en motordriven, bemannad luftfarkost, som var tyngre än luften, varade i tolv sekunder. Bragden utfördes av de amerikanska bröderna Wright. Flygningen ägde rum den 14 december 1903.

Under första världskriget utvecklades flyget snabbt. Mot slutet av kriget förekom strider med flera hundra deltagande plan. Efter kriget började passagerarflygningarna. Post började sändas med flyg.

Den amerikanske svenskättlingen Charles Lindbergh flög 1927 med flygplanet "Spirit of S:t Louis" ensam över Atlanten. Han hyllades av väldiga människomassor vid sin ankomst till Paris, överflygningens mål. Det var den första atlantflygningen och samtidigt en milstolpe i flygets historia. Under tiden mellan världskrigen utvecklades" flyget snabbt. Stormakterna, särskilt Tyskland, byggde ut sitt stridsflyg. Under andra världskriget gjordes planen allt större. De kunde medföra mycket stora bomblaster och efter bombanfallen var ödeläggelsen fruktansvärd.

Under de senaste årtiondena har de propellerlösa jetplanen blivit allmänna. Passagerarplan av jätteformat flyger nu dubbelt så fort som andra världskrigets snabba jaktplan.

Tack vare sin förmåga att stå stilla i luften används helikoptrar till olika uppgifter. En del modeller kan betraktas som flygande lyftkranar.

Människan har lärt sig flyga snabbare och snabbare, högre och högre. Inte ens färder ut i rymden är längre omöjliga. Den första rymdfararen (astronauten) var ryssen Jurij Gagarin som 1961 sändes upp i rymdskeppet Vostok. Under 80 minuter färdades Gagarin utanför jordens atmosfär. Han har sedan fått flera efterföljare.

Ryssland före revolutionen

Under tsar Peter I skedde stora förändringar i Ryssland. Ett slags indelningsverk infördes efter svenskt mönster. Tsaren gjorde sig till kyrkans överhuvud.

Den ryska tronen bestegs efter Peters död av hans dotter Elisabeth, som i sin tur lämnade kronan till *Katarina den stora*. Katarina strävade efter att förbättra

levnadsförhållandena i det efterblivna Ryssland. Hon ville hjälpa bönderna ur fattigdom och livegenskap. Men hon lyckades inte uträtta mycket eftersom hon fick storgodsägarna emot sig. Hennes utrikespolitik riktade sig mot grannarna Sverige och Turkiet. Under frihetstidens partistrider stödde hon mösspartiet. Men när Gustav III blev kung upphörde det ryska inflytandet i vårt land.

I början av 1800-talet regerade tsar Alexander I i Ryssland. Han var en av de ledande vid Wienkongressen och den förste tsaren, som styrde det från Sverige erövrade Finland.

Under 1800-talet växte sig missnöjet med tsarväldet starkt. För en tid blev emellertid tsaren mer omtyckt eftersom han år 1861 upphävde livegenskapen.

Kritiken tystnade inte. Många författare skrev om missförhållandena i sina böcker. Flera av dem straffades för detta och förvisades till Sibirien.

I början av 1900-talet led ryssarna svåra nederlag på slagfälten, först i ett krig mot Japan 1904-1905 och därefter i första världskriget mot de tyska trupperna.

Vid tiden för det första världskriget gjorde det ryska folket uppror mot självhärskaren.

Ryssland från 1917

Den ledande gestalten under den ryska revolutionen, som började år 1917, var *Lenin*. Hans mål var att genomföra en världsrevolution. Lenin höll eldande tal till folket. I krigsmakten bildades soldatråd och på fabrikerna samlades de upproriska till arbetarråd. Tsaren tvingades att avgå och senare mördades hela tsarfamiljen. Ryssland slöt fred med Tyskland år 1917. Det dröjde ännu några år under vilka inre strider rasade, innan revolutionen segrade.

Lenin var den nya republikens ledare till sin död år 1924, då hans medarbetare *Josef Stalin* övertog makten.

Världsrevolutionen lyckades inte men Ryssland började byggas upp som en kommunistisk stat. Inga gränser mellan olika samhällsgrupper fick förekomma. Folket skulle självt styra landet.

Ryssland, som tidigare varit ett jordbruksland, fick en stor industri. Uppbyggnadsarbetet planerades noga genom upprättandet av s. k. femårsplaner.

Efter Stalins död 1953 blev Nikita Krustjov landets mäktigaste man. Han avsattes år 1964.

Under de senaste åren har Ryssland haft stora framgångar på det vetenskapliga området. Ryssarna sände upp den första bemannade rymdfarkosten.

I Sverige efter kriget

Sverige hörde till de neutrala staterna under andra världskriget. Vårt land ville även efter kriget vara helt neutralt och kunde därför inte gå med i några sammanslutningar på en sida i den Stora maktkampen. I motsats till grannarna Danmark och Norge gick Sverige inte med i Västmakternas stora försvarsorganisation, *Atlantpakten*.

Den svenska regeringen litade i stället på att vi tack vare en stark försvarsmakt och ett opartiskt uppträdande skulle kunna undgå eventuella krig.

Efter krigsslutet fanns inte samma behov av samlingsregering som under krigstidens påfrestningar. Socialdemokraterna övertog då alla ministerposterna. Sedan Per Albin Hansson hastigt avlidit, blev Tage Erlander statsminister.

De viktigaste problemen efter kriget blev de ekonomiska. Man räknade med prisfall och arbetslöshet som efter första världskriget. Men i stället blev det nya prisstegringar ("inflation") och brist på arbetare. Oron i världen med bl. a. ett krig i Korea samt uppbyggnadsarbetet efter kriget gav vårt land goda möjligheter att exportera varor.

Rasproblem

Då de europeiska folken grundade kolonier i främmande världsdelar behandlade de oftast de infödda mycket illa. De vita kom som erövrare och ansåg att de färgade människorna inte hade samma värde som européerna. De infödda miste för det mesta sin frihet. De måste leva som de vitas underlydande och ibland som de vitas slavar.

Färgade människor betraktades en tid till och med som en handelsvara. I Afrika bedrevs jakt på infödingar. De transporterades över Atlanten under synnerligen svåra förhållanden och såldes till amerikanska plantageägare.

Senare i tiden har de vita folken i Europa också begått svåra brott mot andra raser. Under nazisternas tid i Tyskland utsattes judarna för förföljelser och grymheter. Judarna var sedan århundraden tillbaka spridda över stora delar av världen. Nazisterna beslöt sig för att utrota de judar som bodde i Tyskland och i de länder som Tyskland erövrade. Miljoner människor föll offer för nazisternas rasförföljelse. Det enda "fel" judarna hade var att de inte tillhörde samma ras som tyskarna själva.

I Förenta Nationernas stadga har man bestämt att människor av olika raser ska

ha samma rättigheter. Det ska aldrig i något sammanhang göras någon skillnad på människor med olika hudfärg.

Men tiden efter andra världskriget har visat, att man i flera länder haft svårt att glömma den gamla tanken på människorasernas olika värde.

Byggnader berättar

Ett stycke in på 1700-talet började man tröttna på den tunga, ståtliga barockstilen. Målare, skulptörer och arkitekter skapade då en lätt och lekfull stil, *rokokon*. Typiskt för denna stil är de lätta svängda formerna, som finns på t. ex. väggdekorationer, spegelramar och bordsben. Färgerna är ljusa och läckra. Pärlgrått och rosa är vanliga. Man sparar inte heller på förgyllningen.

Människorna under rokokotiden hade en längtan till friheten och ett liv i naturen. Herden, som strövade omkring med sin fårahjord, avbildades gärna av konstnärerna.

Mot slutet av århundradet fick man åter stort intresse för antikens värld. I Italien fann man vackra statyer av marmor, som länge legat gömda i jorden.

Man försökte efterbilda dessa statyer och arkitekterna började använda sig av gammal grekisk och romersk stil i pelare, portaler, fönster m. m. Denna stil kallas t Sverige för den *gustavianska* eftersom den tillämpades under Gustav III: s tid. Den gustavianska stilen övergick senare i *Karl Johans-stilen* som också tog upp former och mönster från antiken.

Under senare delen av 1800-talet förlorade man förmågan att skapa något alldeles nytt. Man lånade idéer från alla stilar och blandade ihop alltsammans. Husens fasader blev som stora bilderböcker med motiv från gångna tider. Alla ville bo i palats men pengarna räckte inte alltid till. Därför måste byggnadsmaterialet vara billigt. Att hugga ornament i sten blev för dyrt. Man använde murbruk och cement att forma i.

Funktionalismen, som i Sverige först visades på Stockholmsutställningen 1930, öppnade vägen till en ny stil inom byggnadskonsten.

SAMMANFATTNING

Efter andra världskriget bildades Förenta Nationerna med uppgift an arbeta för freden. Världen delades snart i två maktblock. Arbetet i Förenta Nationerna har präglats av kampen mellan dessa block. Sverige har valt att stå helt utanför alla sammanslutningar mellan grupper av länder för att visa sin neutralitet.

I det följande några sidor från

Sven Wimnell 050510+050610+061220:
Världshistorien och framtiden.
Samhällsplaneringens problem.
Hur ska man kunna förbättra världen ?

http://wimnell.com/omr40y.pdf

Områdena kring östra Medelhavet.
Från äldsta tid till 1930-talet.

Ingenstans i hela världen har uppstått och gått under så många stora riken som i områdena kring östra Medelhavet.

Det började före år 3000 f Kr i Egypten och Mesopotamien med stora riken och stora städer som Memfis och Ur. Mesopotamien hade sannolikt byggts upp av sumerer som förmodligen kommit österifrån.

Omkring år 2000 f Kr hade kulturområdet utvidgats och omfattade då bl a det grekiska området och områden vid Medelhavets östkust med bl a Jeriko. I Mesopotamien härskade då semiter och Babylon var den nya huvudstaden. Störste kungen där var Hammurabi, som regerade omkring år 1700 f Kr, och som lämnat efter sig stora skriftsamlingar bestående av kilskrifter på lertavlor.

På Kreta utvecklades en högkultur på 2000-talet f Kr. Det antika Grekland påbörjades omkring år 2000 f Kr av Joner som kom norrifrån och gjorde Aten till huvudstad .

Omkring 1400 f Kr gick det Egyptiska riket upp utefter Medelhavets östkust och i Mindre Asien hade hettiter kommit in och bildat ett stort rike. Babyloniens makt och omfång hade då minskat.

På 1300-talet f Kr hade akajerna kommit in i Grekland och gjort Mykene till huvudstad, då på höjden av rikedom. Senare tog dorerna makten i Grekland varvid Sparta blomstrade upp. Andra stora städer vid den här tiden var Korint och Tebe samt Troja i Mindre Asien, vars västkust ingick i grekernas rike, så även Kreta. I Mykene härskade bl a Agamemnon som förekommer i samband med de gamla sagoliknan-de berättelserna i Iliaden och Odysséen av Homeros, där bl a skildras hur greker med hjälp av den trojanska hästen vid ett tillfälle intog Troja.

På 1200-talet f Kr fanns fenicier vid Medelhavets östkust, de bildade världens första stora sjömakt och gjorde afrärer runt hela Medelhavet. Söder om febnicierna vandrade då in israeliterna som lade under sig Kanaan. Deras stamfader Abraham kom enligt sagorna med brorson Lot och hustru Sara från Sydbabylonien. Israelkungarna David och Salomo gjorde Jerusalem till huvudstad. Omkring år 900 f Kr delades det israeliska riket i Israel och Juda rike och de erövrades sedan av folk från öster.

Omkring år 600 f Kr hade det hettitiska riket fallit samman, istället fanns då ett lydiskt rike och öster om det ett mycket stort mediskt rike. Babylonien hade blomstrat upp till det nybabyloniska riket och lagt under sig bl a områdena vid Medelhavets östkust, med bl a Palestina och Syrien. Under babyloniske härskaren Nebukadnessar II:s regeringstid började judarnas sjuttioåriga babyloniska fångenskap, beskriven i Bibeln.

På 600-talet f Kr grundades Kartago i Nordafrika av fenicier, en stor handelsstad som snart blaev självständig. Grekerna anlade kolonier på Sicilien och i södra delarna av den italienska halvön. I de norra delarna fanns bl a etrusker och romare. Enligt sagorna grundades Rom på 700-talet f Kr av bröderna Romulus och Remus som fötts upp av en varghona sedan de som små satts ut i en korg i Tibern för att dö. Rom utvecklades till en mäktig republik, där det fanns två samhällsklasser, patricier (“bättre” folk) och plebejer (“sämre”).

På 500-talet f Kr anlades i Aten det första Athenatemplet på Akropolis, som ursprungligen var platsen för en kungaborg. En av Atens ledare på 400-talet f Kr, Perikles, gjorde Akropolis till Greklands konstcentrum med många tempel, statyer etc. Ungefär vid den här tiden byggdes också sportanläggningar i 0lympia och stora kulturanläggningar i Delfi.

Omkring år 500 f Kr hade perserna lagt under sig hela Främre Orienten bort till Indus: Egypten, Libyen, Mindre Asien och en del av Balkan. Den store perserfursten då var Darius. En av hans företrädare hade löst judarna ur den babyloniska fångenskapen. Perserna hade då från grekerna tagit grekiska områden i Mindre Asien och gjorde också misslyckade försök att ta hela Grekland. År 490 f Kr segrade grekerna i ett slag vid Maraton. Den lyckliga utgången förmedlades till Aten av en budbärare som sprang den 42 km långa vägen mellan de två platserna. Persisk storkonung var vid den här tiden Xerxes.

I mitten av 400-talet f Kr kunde grekerna återta de gamla grekiska områdena i Mindre Asien, och efter krigen mot perserna upplevde Aten en ekonomisk och kulturell storhetstid med en demokratisk författning, som dock inte svarade mot 1900-talets krav på demokrati. Aristofanes författade och filosorerna Sokrates och Platon undervisade. I Sparta rådde ett aristokratiskt välde och Aten och Sparta kom i strid. Under dessa strider växte sig Greklands granne i norr, Makedonien, allt starkare.

I mitten av 300-talet f Kr blev Filip II kung i Makedonien och slog under sig Grekland. Filips son Alexander, som senare fick tlllnamnet "den store" hade Aristoteles som lärare, fortsatte efter faderns död Makedoniens expansion och tog hela det väldiga perserriket ,bl a med hjälp av ett fältslag vid Issus år 333 f Kr. I hans stora rike växte fram den hellenistiska kulturen, en blandning av grekisk och orientalisk kultur med centrum i Alexandria, som han anlade i Egypten. Alexander den store dog 323 f Kr och riket föll sedan samman i ett stort antal riken av varierande storlek.

På 200-talet f Kr hade det romerska riket utvecklat sig under cirka 500 år och ömfattade i stort set^t den italienska halvön och Spanien. Det bredde sedan ut sig i alla väderstreck. Caesar gjorde sig till enväldig makthavare, diktator, i det romerska riket vid tiden för vår tideräknings början, gjorde jordlösa proletärer tlll kolonister i provinser och gav sina soldater jord att bruka. Han mördades år 44 f Kr då det romerska riket slagit under sig nära nog alla områden runt Medelhavet och större delen av Främre Orienten. Omkring år 100 e Kr nådde romarriket sin största amfattning med områden långt upp i Europa, bl a England, och i öster områden fram till ungefär Tigris, därbortom fanns ett stort rike som behärskades av parter.

Efter Caesars död som ordnats av bl a Brutus och Cassius, gjordes romarriket till ett kejsardöme med Augustus som förste kejsare. Augustus förekommer i Bibeln i samband med berättelserna om Jesus, de tre vise mannen från östmern, etc. På Augustus tid levde skalden Vergilius, som bl a skrev Eneiden, samt historieskrivaren Livius. En av Augustus motståndare flydde till Egypten och fick som gemål drottningen Kleopatra där, men de begick självmord när Augustus kom och erövrade Egypten.

Romarriket bestod i flera hundra år men föll till slut samman. Det delades år 395 i Västrom och Östram med gräns i havet öster om italienska halvön. Då hade krlstendomen etablerat sig. Kejsaren Konstantin den store flyttade sitt residens tlll Bysantion som döptes om till Konstantinopel. Konstantin var kristendomsvänlig och döpte sig till kristendomen på dödsbädden år 337.

Västroms vidare öden ska inte behandlas nu, bara nämnas att romarrikets sönderfall och isynnerhet Västroms konflikter därefter ansetts ha så betydande konsekvenser att man från omkring år 400 räknar en helt ny tid, medeltiden. Det nyal fick karaktär genom kristendomens seger i det romerska riket, romarrikets sönderfall och de germanska folkvandringarna , dvs folkförflyttningar och konflikter som sattes igång av bl a Attila och hans hunner som omkring år 375 ridit in och anfallit goter norr om Svarta havet.

I Västrom och Europa norr därom utvecklades den romersk-katolska kristna läran, i Östrom den grekisk-ortodoxa. Östrom bestod längre än Västrom, men utsattes för intrång från perser och araber.

På 62o-talet grundade Muhammed den islamska läran och samlade arbiska nomadstammar kring Koranens lära. Från Mecka och Medina proklamerade han heligt krig mot de otrogna, dvs de kristna. Hans erterträdare hade på 800-talet slagit under sig Arabien och områdena öster därom bort till Indien, Palestina, Syrien, Armenien, Nordarrika och spanska halvön. Det var kalifatet, ett av världshistoriens stora imperier, som bÜehärskades av kalifen, dvs Allahs ställföreträdare. Centrum för väldet blev Bagdad i Irak. I kalifatet utvecklades en efter tiden mycket högtstående kultur. För svenska vikingar som tog sig åt sydväst ned genom Ryssland till Konstantinopel, som de kallade Miklagård, var Särkland de muhammedanska länderna. I slutet av 800-talet började väldet falla samman och på 900-talet hade det skingrats i en rad statsbildningar betingade av naturliga gränser, där den islamska kulturen dock fortrarande härskade.

Mellan åren 1096 och 1291 företog sig Europeiska kristna s k korståg

mot Jerusalem, som gick ut på att till de kristna återerövra staden, som hade en symbolisk betydelse för de kristna. Man kan räkna upp till sju korståg som hade vissa framgångar, men på det hela taget till slut blev ett misslyckande för de kristna. En effekt av korstågen blev dock att den arabiska kulturen kom till europeernals kännedom och berikade den europeiska kulturen.

Pa 1200-talet gick Bagdadkalifatet under när mongoler erövrade stora delar av det från öster. Kaliftiteln övergick på 1500-talet till härskarna, sultanerna, i det Osmanska riket (Ottomanska riket) som 1299 grundades i de nordvästra delarna av Mindre Asien och som sedan l922 blev Turkiet, varvid kaliftiteln togs bort.

Det Östromerska riket smälte med åren samman och omfattade i mitten på 1300-talet bara Konstantinopel och ett litet område väster därom, det gränsade till det Osmanska riket som expanderade och bl a 1453 gjorde slut på det Östromerska riket, det bysantinska kejsardömet.

Det Osmanska riket var som störst 1683 och omfattade då Nordafrika, Palestina, Syrien, Mindre Asien och ett stort område öster därom ned till Persiska viken, samt Balkan i östeuropa upp till gränsen mot Polen och med områden norr om Svarta havet.

Men även det Osmanska riket föll samman med tiden.1699 förlorades Ungern och Transylvanien till Österrike. Sultanen hade problem med att hålla ställningarna i norr, där ryssarna var angelägna återta gamla ryska områden och många folkgrupper och furstar på Balkan ville göra sig fria. Svenske kungen Karl XII krigade mot ryssarna bl a i södra Ryssland inte långt från sultanens rike. I det svensk-ryska slaget vid Poltava 1709 leddes ryssarna av tsar Peter den store och svenskarna förlorade, Karl XII var sårad i foten och kunde inte själv föra befälet. Han lyckades med en del av sina mannar ta sig över till sultanens rike, där han sedan stannade i fem år. Han hoppades att turkarna skulle göra gemensam sak med honom mot ryssarna, men det blev inte så. Sultanen slöt tillfälligtvis fred med Ryssland och ville bli av med svenskarna och ordnade i det syftet med kalabaliken i Bender 1713. 1714 red Karl XII till Stralsund, drygt 200 mil på 15 dagar. Karl XII lånade bl a pengar av den upproriske kosackhöv-dingen Mazepa, vars änka sedermera krävde pengarna tillbaka och då fick Tynnelsö slott som ersättning. Hon flyttade dit men gillande inte svenskarna och deras klimat, skaffade pengar genom att sälja det dyrbara koppartaket på slottet och åkte hem, slottet blev en ruin.

Under 1700-talet för övrigt hade sultanen flera krig och freder med Ryss1and och trängdes på det hela taget tillbaka. Napoleon gjorde i slutet på 1700-talet ett misslyckat försök att ta Egypten. Efter Wienkongressen 1815 låg det Osmanska rikets nordgräns ungefär vid Donau. Grekland gjorde sig fritt 1830. 1840 fick Egypten en hög grad av självständighet. I mitten av århundradet tog fransmännen Algeriet, och då försiggick också det s k Krimkriget efter vilket det Osmanska riket minskade. I ett nytt krig mellan ryssar och turkar 1877 kom ryssarna ända ned till Konstantinopel och efter det förlo-rades större delen av om rådena på Balkan. Cypern ställdes under Engelsk förvaltning och 1882 besatte engelsmännen Egypten. 1898 blev Kreta fritt. Inre åsiktsbrytningar ledde till en statskupp 1908 varvid sultanen avsattes, och andra tog vid. Tripolis i Nordafrika förlorades till Italien 1911. Efter komplicerade balkankrig 1912-1913 förlorade turkarna allt europeiskt område utom landet kring Konstan-tinopel.

Av det Osmanska/turkiska riket återstod vid första världskrigets början 1914 Mindre Asien inklusive Konstantinopel och områdena nedanför mot arabiska halvön samt större delen av halvöns.

Turkiet nödgades gå med i första världskriget på Tysklands sida, och ansattes av de allierade, England-Frankrike-Ryssland, från Egypten, Persiska viken och från Ryssland. Efter fred återstod av Turkriket Konstantinopel och Mindre Asien. Irak, Kuwait, Jordanien och Palestina förvaltades av britterna, Syrien av fransmännen. Folken på arabiska halvön blev fria från Turkiet, men rivaliserande furstar ordnade inte upp förhållandena förrän 1932 då Saudi-Arabien bildades och 1934 då Jemen blev självständigt. Egypten blev självständigt 1922. Libyen hörde till Italien och Algeriet och Tunisien till Frankrike. Persien var självständigt. Cypern blev brittiskt. Etcetera.

Konsthistoria.

Tingen kan användas praktiskt för materiella/kroppsliga behov eller användas som symboler/informationsmedel för att överbringa budskap av ollka slag och då påverka psyken. En bil kan sålunda användas praktiskt som transportmedel men kan också användas som källa tlll känsloupplevelser då man t ex tycker bilen är vacker eller ful och kan användas som symbol t ex för ägarens uppfattning om sin ställning och betydelse i samhället.

De flesta föremål som tillverkas är avsedda att användas praktiskt och får form därefter. En lyftkran t ex utformas så att den kan lyfta det som ska lyftas och får den form som det kräver, men det hindrar inte, att den som ser kranen kan uppfatta den som vacker eller ful. Tingens skönhetsvärden och symbolvärden beror alltså av betraktarens uppfattningar i psyket.

Den materiella/praktiska användbarheten kan mätas med naturvetenskapernas mått, men det finns inga tydliga mått för hur man mäter påverkan på psyket. Individerna har olika psyken och det som en uppfattar som vackert kan en annan upp fatta som fult. En individ kan vid ett tlllfälle uppfatta en sak som vacker och vid ett senare tillfälle uppfatta saken som ful. För grupper av människor kan finnas gemensamma upprattningar om vackert och fult etc och olika grupper kan strida om vem som har den bästa uppfattningen. Uppfattningarna kan vara olika på olika ställen i världen och kan vara olika under olika perioder och epoker. Moden växlar.

En del föremål tillverkas för att i första hand påverka psykena, t ex bilder. Den påverkan som avses kan ha olika syften. Bilden kan t ex vara en ritning som bara avser att beskriva något eller vara en tavla som avser att göra ett vackert intryck och göra betraktaren glad. Man talar i detta sammanhang om “konst”.

Någon allmän vedertagen uppfattning om vad som ska räknas som konst finns inte. Man kan säga, att konst är det som etablerade konsthistoriker betraktar som konst. Till konsten i snäv mening brukar de räkna av människor skapade synliga föremål i den mån de kort sagt inte används praktlskt. Till konsten i vidare mening hör också skönlitteratur, musik, dans och skådespel o d och man 1är här kunna räkna in talekonst och språkbehanling. Sentida konstformer i den här kategorin är fllm-, TV- och videokonst. Karnevaler och umgängesliv o d kan ses som skådespel och också räknas som konst.

Konst har till uppgift att påverka psyken, men det finns konstformer där de skapade föremålen också är avsedda att användas praktiskt. En mellanform är konsthantverk där den praktiska användbarheten väger eller borde väga tyngre än den psykiska påverkan. Möbler och inredningar od och kläder och frisyrer o d kan räknas till konsthantverk. En annan mellanform gäller industriprodukter där den praktiska användbarheten är övervägande men där man lagt till “design” för att locka till köp. Inom bildkonsten är reklamkonsten en mellanform där bilderna avser att påverka med syfte att vinna kunder eller anhängare.

En annan mellanform är byggnadskonten eller arkitekturen där byggnaderna ska svara mot praktiska krav och behov och byggas upp efter naturvetenskapernas krav rörande hållbarhet, klimatreglering, belysning o d, men där utformningen också ska svara mot krav i fråga om skönhet och social status o d. Inom byggnadskonsten spelar byggnadskostnaderna stor roll. I samhällen och epoker med stora klasskilnader och stor spridning i fråga om penningresurser finner man oftare pråliga och påkostade byggnader än i samhällen med större jämlikhet där pengarna fördelas mer lika mellan byggprojekten.

Till arkitekturen hör formgivningen av den yttre miljön, dvs stadsbyggnadskonst, landskapskonst, trädgardskonst o d. Man bör noga skilja mellan byggnadsteknik och byggnadskonst. I byggnadstekniken är det bara de materiella/naturvetenskapliga förhållandena som räknas, i byggnadskonsten räknas utöver detta dessutom påverkan på psyken.

Konsthistoriker brukar undersöka och till konsten räkna byggnadskonst/arkitektur, skulptur/föremålskonst och bildkonst omfattande måleri, teckning och grafik o d .

För att kunna överblicka konstens utveckling och betydelse görs

indelningar i epoker och stilar. En stil är benämning på en epoks, ett områdes ellor en persons konstnärliga egenart.

Konstens historia är lång. Som de äldsta konstverken kan man se grottmålningarna i Sydfrankrike och Spanien som kan vara 20 000 år gamla. Konsten under de äldsta historisk tiderna brukar delas in efter geograrfiska områden, som i stort sett följer kulturens vandring från äldsta tider med början i det gamla Egypten. Grundläggande för de vanligaste indelningarna är byggnadskonstens utveckling. För konst från omkring år l000 brukar i första hand användas stilbeteckningar som inte bygger på geograriska områden. För konst fr o m l800-talet är stilarna så många och inflätade i varandra att man ofta hellre använder årtalsindeIningar .

Stilar o d inom brggnadskonsten är inte alltid användbara för bildkonst och föremålskonst. Å andra sidan används inom blldkonsten ibland stilbegropp som inte används inom byggnadskonsten. Med det påpekandet kan konsten studeras efter följande indelning, som huvuddsakligen är kronologisk med början i det gamla Egypten ca 3000 år f Kr.

Egyptens konst
Främre Orientens konst (Mesopotamien, Persien, Mindre Asien mm)
Kretisk-mykensk konst
Grekisk konst
Etruskisk konst (Norditalien)
Romersk konst (Romarriket)
Fornkristen och bysantinsk konst
Rysk konst
Indiens konst
Östasiens konst (Kina, Japan mm)
Islams konst
Primitiv konst mm (Afrika, Stillahavsöarna, gamla Amerika mm)
Fornnordisk och Longobardisk konst
Karolingisk och Ottonsk konst (på 800-tal)
Romansk konst. Den romanska konsten tog gestalt under 900-l000-talen och övergick under ll00-och 1200-talen i gotiken vid skilda tidpunkter i olika länder.
Gotiken. Uppstod i Frankrike ibörjan av 1100-talet.
Renässansen. Uppstod i Italien i böran av 1400-talet och spred sig sedan– ut över Europa, slog igenom i Nordeuropa i början av l500-talet.
Barocken, europeisk sti1 som rådde under l600-talet och i några länder också i början av 1700-talet.
Rokokon (med Regencen) i början och mitten av 1700-talet
Nyklasslcismen (Gustaviansk stil i Sverige), i slutet av 1700-talet.
Empiren och Romantiken, i början av 1800-talet.
Konsten under l800- och 1900-talen. Tiden fr o m 1800-talet kan inte enkelt delas in i tydliga stilepoker, men man brukar räkna med att romantiken avlöses av Realismen i mitten av l800-talet. Svårigheten att göra enkla indelningar beror bl a på att omfattnigen av de konstnärliga verksamhetorna ökat kratigt. Fr o m l800-talet löper olika stilar vid sidan av varandra. Inom arkitekturen användes under 1800-talet stilar från äldre tider och fick då beteckningar som nygotik. nyrenässans etc. Vid sekelskiftet uppträdde Jugendstilen. I Sverige förekom i början av 1900-talet den s k nationalromantiken som på 1920-talet avlöstes av e»n nyklassisk stil. Omkring 1925 kom så funktionalismen där arkitektema helt frigjort sig från alla gamla stilar oeh anlägg-ningarna fick en asketisk anstrykning. På det hela taget har funktionalismen härskat sedan 1930-talet , men den har ofta fått inslag av annat, bl a brutalitet och romantik.

För bildkonsten under l800-och l900-talen har präglats många stilbegrepp i form av “ismer” t ex naturalism, impressionism, expressionism, primitivism, naivism, symbolism, kubism, surrealism dadaism futurism, konstruktivism, konkretism, fauvism, purism, neoplasticism, spontanism, socialrealism , pointilism.

Byggnadskonsten

För att en byggnad ska komma till behövs som regel en byggherre, dvs en som vill ha och vill betala en byggnad, en arkitekt som tänker ut hur den ska se ut samt en byggmästare som bygger. Byggandet kräver byggmaterial och arbetskraft .

Människosläktets första anläggningar var enkla bostäder där individerna var både byggherrar, arkitekter och byggmästare. Vartefter som människorna bildade samhällen med arbetsfördelning, maktfördelning och klasskillnader fick makthavarna och de välbärgade klasserna möjligheter att avdela resurser till stora och påkostade anläggningar.

I forntidens högkulturella och folkrika samhällen i Egypten, Mesopotamien, Grekland och Rom byggdes stora anlaggningar som pyramider, palats och borgar, grekiska tempel, romerska teatrar etc. I de här områdena var skogarna snart skövlade så att det var ont om trämaterial, byggena gjordes i sten och tegel. Trä ruttnar lätt och brinner upp men sten och tegel klarar sig bättre. Därför finns det kvar en hel del anläggningar från forntiden .

I Norden däremot finns från forntiden kvar nästan inga byggnader, här var befolkningen liten och skogarna stora, trä var det vanligaste byggmaterialet och trähusen från de äldsta tiderna har förtärts av tidens tand. Det som finns kvar från forntiden i fråga om anläggningar är mest bara försvarsanläggningar i form av stenrösliknande fornborgar.

Romarriket sträckte sig på l00-talet långt upp i Europa, ungefär till en linje mellan Holland och Svarta havet och omfattade också England. Det angreps från 200-talet ständigt av folken norr därom. År 375 kom in i Europa från Asien ryttarfolket hunnerna under Attila, och under den s k folkvandringstiden som började då rördes det om rejält i Mellan- och Sydeuropa. Romerska kejsardömet delades år 395 i Västrom och Östrom, även kallat Bysans, och Västrom erövrades av folk från norr på 400-talet.

År 313 blev kristendomen tillåten i romarriket och år 323 blev den statsreligion. Vid den här tiden började katolska kyrkans maktperiod. Från omkring år 400 fanns i Europa en ny maktstruktur i Europa karakteriserad av påven i Rom som en betydande maktfaktor och kraftfulla makthavare norr om Alperna.

Den nya maktstrukturen påverkade byggnadskonsten. Perioden med den fornkristna och bysantinska konsten började när kristendomen bröt igenom.

De södra delarna av det stora romarriket, dvs Främre Orienten, Nordafrika och Spanien föll i händerna på härskare med islamsk religion stiftad av Muhammed på 600-talet. I de här områdena uppstod en särskild islamsk byggnadstradition.

Furstarna norr om Alperna byggde slott och borgar och katolska kyrkan stimulerade till kyrkobyggen vartefter som den kristna läran trängde norrut. Under den första tiden efter 400-talet blev romarrikets byggnadstraditioner bestående men efter hand utvecklade mellaneuropeerna egna byggstilar.

En betydande makthavare var Karl den store som behärskade större delen av Mellaneuropa norr om Rom. Han kröntes år 800 till kejsare och menade att han övertagit Västroms kejsarkrona. När Karl dog delades riket och efter många förvecklingar var Otto den store en makthavare som behärskade i stort sett Karls rike utom Frankrike. Han kröntes till kejsare år 962 i det tysk-romerska riket och menade att det nu var han som innehade den romerksa kejsarkronan.

Inom byggnadskonsten räknar man med en karolingisk-ottonsk period med namn efter Karl och Otto den store. Den Karolingiska-ottonska konsten ledde fram till det som kallas den romanska konsten, som började på 900-talet och gällde i Frankrike, Italien, Tyskland och England. Den karolingiska-ottonska och romanska periden motsvarar ungefär vikingatiden i Norden, vars slut svarar mot normandernas erövrirg av England l066.

Den gotiska stilen utvecklades i Frankrike i slutet av ll00-talet och nådde höjdpunkter i franska kyrkor. Den gotiska perioden inträffade under korstågstiden 1096-1291 då kristna från Europa gjorde misslyckade försök att erövra Jurusalem från Muhammedanerna.

Under den har tiden växte fram en samhällsklass av rika köpän bl a i Holland och Venedig, vilka började bygga monumentala byggnader åt sig. Tidigare bestod det monumentala byggandet huvudsakligen av kyrkor och furstepalats o d.

Gotiken övergick i Italien i början av l400-talet i renässansstilen, i vilken delar av det gamla romarrikets byggnadskonst kom till användning. Renässansstilen spred sig sedan till resten av Europa. Stilen övergick i den dramatiska barockstilen påbörjad i Italien på l600-talet. Den gjordes sedan sirligare i rokokostilen på 1700-talet, påbörjad i Frankrike.

Rokokon var en slutpunkt i byggnadskonstens utveckling i västerlandet sedan romarrikets fall. De överdådiga byggnadsverken under barocken och rokokon var uttryck för den oinskränkta furstemakten. I och med upplysningstidens ideer, den franska revolutionen 1789 och slutet för furstarnas makt började en ny tid som i byggnadskonsten tog sig uttryck i den enklare nyklassicismen.

Fram till och med 1700-talet gällde byggeriet enkla bostäder o d för gemene man huvudsakligen på landsbygden och större magnifika anlägœgringar: kyrkor och palats o d för furstar och storgodsägare o d. Fr o m 1800-talet fick byggandet en annan inriktning. Städerna växte och det behövdes mer än förr byggnader för industri och handel ,för utbildningsväsendet och sjukvården etc. Till en början, hela 1800-talet, lät man byggen för de nya ändamålen få arkitektoniska dräkter som påminde om gamla furstepalats o d, men i början av 1900-talet blev det klart att det var meningslöst att efterbilda gamla stilar med anor från det gamla romarriket. Det var funktionalismen som kom omkring 1925 och i den var byggnadernas användning utgångspunkt för formgivningen och inte gamla fördomar om hur husen skulle se ut.

Funktionalismens genombrott har natturligtvis samband med demokratins genombrott. Funktionalismen innebär ett byggande för hela folket och inte bara för mäktiga och rika.

Industrin och utvecklingsprocesserna.

Genombrottet för den fabriksmässigt bedrivna industriproduktionen i stor skala började i England i slutet av 1700-talet och början av 1800-talet, i Sverige betydllgt senare och senare än i flertalet västeuropeiska länder. Industrialiseringen satte stark prägel på utvecklingen men var bara en av många utvecklingsprocesser som hakade in i alla andra processer sedan tidernas begynnelse.

Industrierna byggde mycket på teknologiska uppfnningar av olika slag och tlllverkade varor för konsumtion och produktion, som var hjälpmedel i människornas många olika verksamheter. De behov industrivarorna täckte hade dessförinnan tillfredsställts på andra sätt.

De första människorna strövade omkring efter föda, de åt bär och frukter o d, jagade och fiskade och sökte skydd i grottor och håligheter eller gjorde tak av grenar och blad. Såsmåningom blev de bofasta jordbrukare, hade boskap och byggde hus. De vävde av ull och lin. De slöt sig samman i grupper för att hjälpa varandra i det dagliga arbetet och vid försvar. De gick också ut för ett ta av varandra. Dπe skaffade sig redskap och för att tlllverka och reparera behövde de materia1 av olika slag och andra redskap. I större grupper kunde man specialisera sig: några byggde hus eller gjorde redskap, andra blev krigare etc.

När grupperna blev större behövde man mer transportmedel för människor, varor och meddelanden. För uppvärmning, belyning, matberedning, tlllverkning och transporter behövdes mer kraftkällor. Elden gav både värme och ljus. Oxar drog plogar och hästar spändes för vagnar. Somliga saker kunde man i grupperna inte klara själva, man bytte och reste långa vägar för attt byta och hämta hem. Man kom överens om mynt. Såsmåningom förlade man handel och hant-verk som berörde många och gemensam administration o d tlll särskilda platser, städer.

Under det dagliga slitet fanns en längtan efter vackra och behagliga ting. Man prydde sig med smycken. När man vävde gjorde man

mönster och färgade. När man byggde hus sirade man ut allt efte¿r de material man använde och formade husen efter behov av utrymme men också så att de blev så ståtliga som anseendet krävde. Särskilt duktiga byggmästare reste runt och byggde. Målare målade och musikanter och gycklare spelade och underhöll.

Bakom det hela fanns tankar om livet, döden och framtiden, man formade riter och religioner och teorier om hur det hela förhöll sig i själva verket och några blev specialister på det obegripliga.

Under hela denna utvecklingsprocess skiktades människorna upp i klasser, krigarna blev adelsmän, specialisterna på det obegripliga blev präster, handelsmän och hantverkare blev borgare och jordägande jordbrukare blev bönder. Och så var det en stor grupp som inte blev någonting, bara blev tjänare åt de andra.

De olika grupperna fick olika makt och status och överst över alla fanns under 1600- och 1700-talen ofta en furste med makt över allt och alla. Det är inte förvånande att maktpyramiderna ogillades av dem längre ned. Därför kom igång processer som bröt ned pyramiderna och det togs några viktiga steg i nedbrytningen i Sverige så sent som 1921 när det gäller rösträtt och 1974 när det gäller kungamakten.

Hinder i utvecklingen har varit människors fördomar och fasthållande vid invanda förhållanden. De som kunnat skaka av sig auktoriteternas stelnade tankemönster och tänkt utifrån varje tids egna förutsättningar har kunnat förändra utvecklingsförloppen till det bättre.

Ett hinder har varit åsikter om att gudomligheter formar och styr världen och då bl a skiktar människor i olika klasser. Före Darwins bok om arternas uppkomst 1859 levde fortfarande starkt tron på en gudomlig världsordning även om tron fått kraftiga törnar under flera hundra år dessförinnan. Folkundervisningen sköttes i Sverige fram till mitten av 1800-talet av prästerna och det de skulle lära ut var främst kyrkans förkunnelse. Bibeln och psalmboken var i början av 1800-talet vanligen de böcker enkelt folk hade om de överhuvudtaget hade några böcker.

Det som lärdes ut om det förgångna var före 1800-talet ofta mer saga än sanning, t ex det som fanns i Olof Rudbecks “Atlantica” och Olof von Dahlins svenska historia. Vetenskapliga metoder för historieskrivning började tillämpas i slutet av på 1700-talet. Bland de första vetenskapliga historieskrivarna var Erik Gustaf Geijer, 1783-1847, som gav ut “Svea rikes hävder” och “Svenska folkets historia” 1832-1836.

Människornas sjukdomar var i gamla tider omgivna av mystik. I början av 1800-talet kände man inte till bakterierna. Den ungerske läkaren Semmelweis,1818-1865, arbetade på barnbördshus och kunde få ned dödligheten där genom att föreskriva, att personalen skulle tvätta händerna mellan varje undersökning, men hans förekrifter blev inte accepterade av läkarkåren. 1865 utförde Lister,1827-1913, den första kirurgiska operationen med hjälp av kemikalier som förhindrade bakterietillväxt. LouisP⁄asteur, 1822-1895, och Robert Kock, 1813-1910, är stora namn inom bakteriologin, deras grundläggande rön publicerades på 1860-1870-talen. Konsten att bedöva och använda narkos kom till på 1840-talet.

Man kan urskilja många utvecklingsprocesser som griper in i varandra och påverkar varandra. Processerna följer av mänskliga verksamheter och förlöper olika på olika ställen i världen alltefter omständigheterna. Vid nya tidens början fanns en kamp mellan de religiösa lärorna och naturvetenskaperna. Naturforskarna vann mer och mer tilltro framför de religiösa lärorna. Med ökade naturkunskaper utvecklades människornas teknologier för de materiella behoven.

Skillander i materiella levnadsförhållanden mm påverkade uppfattningar om staternas styrningar. När den allmänna rösträtten genomfördes var det naturligtvis för att utjämna de ojämlika levnadsförhållandena. Ändrade maktförhållanden medförde utjämning av levnadsvillkoren och produktion av mer varor, byggnader och anläggningar för flera.

Utvecklingen under 1800-talet grundades i stor utsträckning på utvecklingen av kraftkällor och transportmedel. En förutsättning var god tillgång på järn och möjligheter att bearbeta järnet med tillräcklig precision.

Uppfinningar och upptäckter

Ångmaskinen, som uppfanns i slutet av 1700-talet, var en flyttbar kraftkälla som gjode att man kunde lägga industrier nästan var som helst, en ny frihet. Ångmaskinen kunde också användas för transportmedel.

Den första ångbåten gjordes 1788 som en hjulångare av en skotte. Engelsmannen Samuel Owen flyttade till Sverige 1806 och byggde här den första svenska ångbåten, med propeller, 1816, och den gick i trafik i Mälaren.

Trollhätte kanal kunde öppnas för trafik år 1800. Göta kanal byggdes 1810-1812. Suezkanalen byggdes 1859-1869 och Panamakanalen 1907-1914. Den jättelika atlantångaren Titanic, som var byggd "osänkbar" sjönk på sin jungfrufärd 1912 varvid 1500 personer omkom.

Den första järnvägen för offentlig trafik öppnades 1825 i England. 1829 vann Stephenson pris för välfungerande ånglokomotiv. De första större järnvägarna tillkom i Frankrike 1832, Belgien 1835, Tyskland 1838. De första järnvägarna i Sverige för ångdrift tillkom 1856 på några kortare sträckor. Utbyggnaden av järnvägarna i Sverige leddes av Nils Ericson. Stambanan Stockholm- Göteborg blev klar 1862 och övriga stambanor var i stort sett utbyggda på 1880-talet. Järnvägana bildade ett nytt nät av transportleder som i många fall gav upphov till nya samhällen utefter banorna. I USA fick järnvägarna särdeles stor betydelse, deras första år är kända genom otaliga vildavästernhistorier.

Norra Södermanlands järnväg Södertälje-Eskilstuna med bibanor till Strängnäs och Mariefred byggdes i privat regi och blev klar 1894. Bandelen till Strängnäs invigdes med pompa och ståt av Oscar II och skolbanen och "hela staden" var ute och deltog. Järnvägen inköptes av SJ 1931 och elektrifierades 1936.

För belysning lär,, talgljus ha kommit i bruk på 1100-talet. Stearinljusen är från 1825. Oljelampor fannas sedan forntiden. Lampglas som gav bättre låga tillkom i mitten av 1700-talet. Fotogenlampor konstruerades 1855 av en amerikan. Fotogen lär första gången ha införts till Sverige 1861.

Tankar på en förbränningsmotor fanns i slutet på 1700-talet, men en praktiskt användbar sådan fanns inte utvecklad förrän 1878 då tysken Nicolaus Otto på världsutställningen i Paris visade en fyrtaktsmotor som väckte uppmärksamhet. 1883 konstruerade Daimler en bil. Luftgummihjul uppfanns av Dunlop 1887.

Den första flygningen gjordes 1783 med varmluftsballong konstruerad av bröderna Montgolfier. De första motordrivna flygplanen gjordes av bröderna Wright 1903. 1852 gjordes ett ångmaskindrivet luftskepp, år 1884 ett drivet med förbränningsmotor. Den store luftskeppsbyggaren var greve Zeppelin, som i början av 1900-talet byggde jättelika skepp. Luftskeppsepoken tog slut när "Hindenburg" på några minuter brann upp vid en landning 1937.

Den första cykeln tillkom 1790, det var två hjul förenade med ett trästycke och man sparkade sig fram. Höghjulingen kom på 1860-talet. Dagens cykel var i princip klar i slutet av 1880-talet, då den också fått luftgummihjul

Örsteds upptäckt av elektromagnetismen 1820 och upptäckt av andra elektriska fenomen ledde till enorma förändringar. Ampère formulerade 1820 en regel om magnetismens riktning, 1821 visades kraftlinjer med hjälp av järnfilspån. Ohms lag om elektriskt motstånd formulerades 1831 av Faraday (1791-1867)

Den första prakiskt användbara elektriska motorn konstruerades av Siemens 1857. Den gav ännu större frihet än ångmaskinen att driva industrier. Den första användbara glödlampan konstuerades 1879. Växelströmsgeneratorn i kombination med trefassystemet uppfanns 1891 av svensken Jonas Wenström. Det första större svenska vattenkraftverket, det i Trollhättan, blev färdigt 1911. ASEAgrundades 1883.

Optiska telegrafnät konstuerades i Frankrike under franska revolutionens tid. I Sverige byggdes 1794 en optisk förbindelse mellan Stockholm och Drottningholm utanför staden. Med cirka en mils mellanrum hade man signalsystem som avlästes med kikare. Den första elektriska telegraflinjen anlades 1833 i Tyskland. Morse

(1791-1872) konstruerade ett nytt system som först gjordes i USA 1844. I Sverige öppnades den första Morse-linjen mellan Stockholm och Uppsala. Den första atlantkabeln för telekommunikation lades ned 1858. 1876 uppfann Bell telefonen. Den första telefonlinjen i Sverige kom 1877. LM Ericsons telefonaktiebolag grundades.

Maxwell formulerade 1864 viktiga rön om elektriska fält och vågor. Herz gjorde viktiga undersökningar om dessa vågor. Marconi fick 1897 patent på trådlösa radioförbindelser och 1901 skickades de första radiomeddelandena över Atlanten.

Nobel uppfann dynamiten, första typen kom 1865. Han instiftade Nobelprisen 1895 och de första prisen delades ut 1901.

År 1801 konstruerades de första pappersmaskinerna för storproduktion. Dessförinnan gjordes papper hantverksmässigt. Man utgick vanligen från textilfiberlump. På 1840-talet började man använda träfiber, som man fick fram genom att slipa trä. Senare användes kemikalier när man gjorde papper av trä, den första sulfatmassefabriken anlades 1872 i Småland och den första sulfitmassefabriken 1874 i närheten av Söderhamn.

Daguerre uppfann fotografikonsten 1837, Edison byggde en filmkamera för rörliga bilder 1891 och uppfann fonografen. Den första skrivmaskinen gjordes 1843, men den skrev på baksidan av papperet. 1888-1890 gjordes de första maskinerna som var snarlika dagens mekaniska och som skrev på papperets framsida. I Sveige tillverkades första maskinen, av märket Halda, 1896. Snällpressar för tidningsproduktion tillkom omkring 1850. Dagstidningar började bli vanliga i mitten av 1800-talet. Aftonbladet grundades 1830, Strengnäs Tidning 1846.

Inom bergsbruk, järnframställning och jordbruk gjordes förbättringar.

Bessemer fick 1855 patent på en metod för järnframställning. 1858 utexperimenterades den praktiskt av svensken Göransson. Thomas uppfann omkring 1875 en metod för järnframställning som också gav som biprodukt ett gödningsämne, thomasfosfat.

Konstgödsel i form av benmjöl förekom i slutet av 1700-talet. Den första fabriken för superfostfatgödning anlades 1843. 1873 uppfann S D Locke en knytapparat för bindgarn, som gjorde det möjligt att tillverka självbindare. Den gamla metoden för tröskning var med slaga. I slutet av 1700-talet och början av 1800-talet konstuerades olika typer av tröskmaskiner. 1887 konstruerade Gustaf de Laval en separator för avskiljning av grädden från mjölken.

Vapen och utrustning för krigföring utvecklades i takt med den teknologiska utvecklingen. Till nordamerikanska inbördbeskriget 1861-1865 konstruerade svensken John Erikson en ubåt. Vid första världskrigets utbrott1914 fanns många redskap för krigföring.

Inom naturvetenskapen har redan nämnts Darwins bok om arternas uppkomst 1859 och Mendels arbeteten om ärftlighet. Ryssen Mendelejev lade pussel med grundämnena och formulerade 1869-1871 det periodiska systemet för ämnena. Inom fysiken upptäckte Röntgen de s k röntgenstrålarna och madam Curie upptäckte radium och radioaktiviteten. Utforskningen av atomernas inre byggnad kom igång, men den forskningen och tillämpningar av rönen tillhör mest tiden efter 1914.

De uppfinningar som nämnts här förut är bara en liten del av alla som gjordes och som resulterade i industrier. Man ser av årtalen att de flesta nya sakerna kom under andra hälften av 1800-talet och man kan räkna med att större spridning inte hade skett förrän i slutet av århundradet. Allteftersom teknologierna gjorde det möjligt växte industrierna fram och levnadsmönster ändrade, samtidigt ökade specialiseringen och växte fram nya yrkesgrupper som ändrade samhällsstukturerna. Å andra sidan ställde de nya levnadsmönsten nya krav på teknologierna.

Byggnadskonsten utvecklades. De gamla byggnadsmaterialen var i första hand trä, sten och tegel. Under 1800-talet tillkom bruket av betong, isynnerhet armerad betong, och stål. Stål användes till en början främst för broar och för stora hallar, t ex Kristallpalatset i London, en stor utställningshall som byggdes i stål och glas till utställningen där 1851. Den mest bekanta stålkonstruktionen lär vara Eiffeltornet som byggdes för världsuställningen i Paris 1889 till

minnet av franska revolutionen 100 år tidigare. Stålbyggnadstekniken var en förutsätt‡ning för skyskrapsbyggandet. Som den första skyskrapan ses Singer Building byggd 1907 i New York.

Städerna blev vanligen större och större under 1800-talet och det medförde problem med vatten och avlopp. I Stockholm ordnades med kommunalt vatten och avlopp 1859-1861.

Det fanns i början av 1800-talet många vita fläckar på världskartan. Nya teknologier gjorde det möjligt att bättre utforska jorden. Livingstone undersökte 1849-1873 delar av Afrika och undsattes av Stanley 1871. Nordostpassagen seglades första gången av Nordenskiöld 1878. Andrée försökte 1887 nå nordpolen med luftballong men misslyckades och alla i expeditionen omkom. Anundsen nådde som förste man sydpolen 1911 och flög med luftskepp över nordpolen 1926.

Teknikhistoria.

Teknik och IT.

Från sid 18-19 i IT-kommissionens rapport "IT och nationalstaten" (SOU 1998:58) (980518)
(http://www.itis.gov.se/studiematerial/kopia/pdf/211.pdf)

"Tekniken har varit ett av 1900-talets mest synliga förändringsområden. Bilar, tåg, flygplan, telefoner, biografer, television och andra sätt att kommunicera och sprida information och underhållning har öppnat upp världen för var och en av oss. Datorer har hittat användning inom en mångfald områden och under 90-talet har datakommunikation blivit en självklarhet. Vilka trender är centrala inför framtiden?

Kort historik över teknikutvecklingen:

1830-talet	Den elektriska telegrafen uppfinns.
1843	Alexander Bain tar patent på en föregångare till faxen.
1876	Bell får patent på första fungerande telefonen. L M Ericsson startas.
1880	Telefonen får genombrott i Sverige.
1884	Rörliga bilder överförs via elektriska signaler.
1885	Ericsson uppfinner telefonluren.
1897	Katodstråleröret, som sitter i nästan alla teveapparater och datorskärmar uppfinns.
1923	Man kunde ringa direkt till abonnenter i andra länder.
1925	Effektiva kylskåp (Baltzar von Platen och Carl Munters uppfinning) börjar säljas och blir grunden för Electrolux.
1926	Svartvit television introduceras, dock inget ljud.
1930-talet	Radion blir allmänt spridd i Sverige.

1931	Elspis med ugnstermostat.
1935	Första elektriska skrivmaskinen.
1937	Den första reguljära tevsändningen.
1944	Första stora elektromekaniska räknaren Mark 1. (800 000 delar, 800 km kabel, vikt 5 ton).
1945	Vannevar Bush publicerar en beskrivning av Memex, en maskin som innehåller "...lagrad information av alla sorter Böcker, bilder, tidningar och korrespondens."
1947	Den första transistorn konstrueras i USA.
1948	Första maskinen som kombinerar elektronisk beräkning med lagring av data och instruklioner.
1952	Den första produkten med masstillverkade transistorer, en hörapparat.
1954	IBM första dator med transistorer (2000 st) introduceras.
1955	Mikrovågsugnar för hemmabruk.
1956	Videobandet för inspelning av teveprogram uppfinns. Första transatlantiska telefonkabeln.
1957	IBM 1401, en stordator med 10 000 transistorer introduceras.
1959	Första integrerade kretsen byggs.
1960-talet	Teven blir allmänt spridd i Sverige.
1962	PAL-systemet för färgteve uppfinns.
1968	fick Alan Kay idén om en bärbar maskin, stor som en bok, som vem som helst kunde använda, speciellt barn, och som var elektroniskt uppkopplad till stora centrala informationsbanker.
1970	Floppydisken och IBMs skrivmaskinskula.
1971	Intel säljer de försrsta mikroprocessorerna.
1972	Videobandspelare för hemmabruk.
1973	Winchester, den typ av hårddisk som finns i de flesta av dagens persondatorer.
1974	Internet föds i USA. AXE-växeln föds hos Ericsson.
1978-82	De flesta tidningar lämnar blyet och går över till offset-tryck. Datorer införs i tidningsproduktionen.
1981	IMB PC i ntroduceras. Radions totala sändningstid är cirka l500 tim/vecka.
1983	Televerkets monopol på modem upphör. Satellitteve introduceras.
1984	Macintosh lanseras, "mus" och "fönster" får ny innebörd.
1985-90	Kabelteve blir allmänt spridd i Sverige.
1990	Bärbara datorer blir vanliga. Radions totala sändningstid är cirka 8000 tim/vecka.
1992	På hösten blir GSM tillgängligt för de första svenska kunderna.
1993	Newton, en elektronisk hjälpreda (PDA) från Apple.
1994	Internet öppnas för kommersiell trafik i USA.
1995	En pentiumprocessor (hjärtat i en vanlig pc) innehåller 5 500 000 transistorer på en yta av några kvadratmillimeter.
1996	Internet blir välkänt bland svenskarna. Provsändningar påbörjas med digitalteve.

"Igår var nästan alla yrkeskategorier tvungna att kunna räkna och läsa. I morgon kommer nästan alla att behöva kunna hantera datorer, inte bara i yrkes1ivet utan också i ökande utsträckning i hemmet. Vi kommer att betjäna oss själva i banken, livsmedelsbutiken och på resan med hjälp av telefon och dator. Datorer kommer att följa oss i bilen, på arbetet, i sängen oeh kanske till och med i badet. De kommer att vara små, bärbara och kommer att kommunicera trådlöst med Internet, eller vad som kommer efter. De kommer att hantera inte bara text och siffror utan ljud, bild och video. Men vad skall alla medier fyllas med?"

Medicinhistoria.

Dagens Nyheter den 1 april 1999 sid A6:
”Milstolpar i medicinens och sjukvårdens historia.

ca 460- 377 f Kr Hippokrates, läkekonstens fader
529 e Kr. klostersjukvården startar(Benedikt av Nursia)
1300-talet de första glasögonen
1348-1352 digerdöden dödar var fjärde person i Europa
1495 syfilis sprids i Europa och vidare till indianerna i Amerika
1510-1580 Paré, den moderna kirurgins fader
1628 blodomloppet kartläggs(Harvey)
1683 mikroskopet gör det möjligt att se bakterier
1727 första mätningen av blodtrycket
1752 Serafimen, Sveriges första lasarett
1785 effekten av digitalis på hjärtat upptäcks
1796 smittkoppsvaccinet tas fram
1816 vaccination mot smittkoppor blir obligatorisk i Sverige
1817 koleraepidemier i Europa (även 1826, -46, 63, -73 och -91)
1846 16 okt, eterdagen, den första narkosen
1848 blindtarmsoperationer
1859 läran om det naturliga urvalet (Darwin)
1863 Röda korset bildas
1865 ärftlighetsläran presenteras (Mendel)
1880-talet kirurgerna opererar inne i kroppen
1885 rabiesvaccin (Pasteur)
1895 röntgenstrålarna (Röntgen)
1898 radium (makarna Curie)
1901 människans olika blodgrupper kartläggs
1902 EKG-apparaten (Einthoven)
1905 hjärnkirurgi (Cushing)
1921 vaccination mot tbc (Calmette)
1921 insulin mot diabetes (Banting mfl.)
1927 graviditetstest
1932 första antibiotikan, sulfa
1939 DDT mot smittöverförande bakterier
1941 cytostatika börjar testas i cancerbehandling
1942 penicillinet
1950 vetenskapliga bevis för att rökning kan ge lungcancer
1950-talet konstgjorda höftleder och knän (Charnley)
1953 DNA-strukturen (Watson, Crick)
1954 första njurtransplantationen(Murray)
1955 poliovaccin (Salk)
1956 första benmärgstransplantationen på en cancerpatient
1959 första kromosomavvikelsen hos människa upptäcks, Downs syndrom
1960 interferon, ett kroppseget virusläkemedel, upptäcks
1960-talet datortomografin, radiologiska undersökningar, börjar användas
1967 första hjärttransplantationen (Barnard)
1969 den första onkogenen, "cancergenen' presenteras
1978 första "provrörsbarnet"
1978 första diagnosen av sjukdom med genteknik "sickle-cell"
1979 sjukdomen smittkoppor utrotad
1980-talet acetylsalicylsyra används mot hjärtinfarkt och stroke
1981 aids upptäcks
1982 mänskligt insulin produceras i bakterier
1984 upptäckten att hiv orsakar aids
1985 tillväxthormon tillverkas i bakterier
1988 abortpillret RU 486 börjar användas
1988 magsårsmedicinen Losec börjar användas
1990-talet ett flertal sjukdomsgener identifieras
1991 kartläggningen av människans arvsmassa startar, Hugoprojektet

Källor: Bra Böckers läkarlexikon, Nationalencyklopedin, Nobelstiftelsen ”

Världen byggdes om på 1900-talet.

I de följade huvudsakligen om 1900-talet och efterkrigstiden.

Först en översikt om utvecklingen i världen skriven 1990 och med utvecklingen framförd till och med 1990, i några fall till ungefär julen 1991. När den skrevs visste man ingenting om det som sedan hände.

Makt och sociala relationer i världen 1914

År 1914 behärskade europeerna en stor del av världen utanför Europa, de hade kolonier eller härskade på annat sätt. Självständiga stater utanför Europa var huvudsakligen i Amerika USA, Mexiko och de flesta staterna som 1990 finns söder därom, i Afrika Etiopien och Liberia och i Asien Turkiet, Arabien, Persien och Afghanistan i Främre orienten och bortom Indus Kina, Mongoliet, Japan, Siam och några småstater i Tibet.

I Europa var de mest betydelsefulla makthavarna kungariket Storbritannien (England), republiken Frankrike, Tsarväldet Ryssland och kejsarrikena Österrike-Ungern och Tyskland.

Engelske regenten härskade även i Brittiska samväldet, det Brittiska imperiet, och var från 1876 också kejsare av Indien. Drottning Viktoria som regerade 1837-l901 var den första engelska regenten med denna titel. 1910-1936 regerade sonsonen Georg V. Kejsartiteln upphörde efter andra världskriget. Indien blev fri repøublik 1950 .

I Frankrike hade efter revolutionen 1789 förekommit omväxlande statsskick, ibland republik, ibland kejsardöme. Det sista kejsardömet upphörde 1870 och 1914 gällde “den tredje republiken" med R Poincarè som president.

Den siste tsaren, Nikolaj II, regerade 1894-1917. Furstarna i Ryssland började från och med Ivan den förskräcklige 1533 kalla sig tsar, kejsare. De menade att de övertagit kejsarkronan från det Östromerska kejsardömet som upphörde 1453. Moskvafursten, tsaren, blev den grekiske kejsarens efterträdare som Guds ställföreträdare på jorden med gudagiven och därför oinskränkt makt. Under Nikolajs hela regeringstid rådde i Ryssland upprorsstämningar av flera olika slag, bla gjorde arbetare 1905 ett upprorsförsök som dock slogs ned av tsaren.

Det gamla Tyskromerska riket som grundades 962 av Otto den store upphörde 1806 och kejsarkronan gällde fr o m l804 bara Österrike. Österrike-Ungern bildades l867 och hade Frans-Josef som kejsare från 1848 till hans död 1916.

Det nuvarande Tyskland tillkom 1871 och blev då ett kejsarrike med Wilhelm I som kejsare och Otto v Bismarck som rikskansler. Kejsarens sonson Wilhelm II regerade 1888-1918 (d 1941).

Ferioden 1815-1914 har här förut karakteriserats som genombrottstid för demokrati och industri, men det bör tilläggas att när det gller demokratin var genombrottet i knappaste laget. l914 1evde kvar mycket av de gamla fursteepokernas tänkesätt där makten kom uppifrån. Visserligen hade några kungar och kejsare lämnat ifrån sig en del av maktutövningen, men den avgörande makten stannade kvar i relativt begränsade ledarskikt

Parlamentarism innebär att statschefen lämnar regeringsmaktens utövning åt dem som har majoritet i folkrepresentationen. Parlamentarism infördes i Sverige 1914-1917. I Norge 1884, i Danmark 1901. I England kan begynnelseåret sättas till 1832 då en parlamentsreform genomfördes. I Finland och Tyskland efter första världskriget. I Frankrike återinfördes parlamentarismen under tredje republiken. I Österrike infördes något slags parlamentarism 1867. Men hur ett land med parlamentarism fungerar beror av hur parlamentet kommer till genom rösträttsregler, opinionsbildning mm, och tar man med det var demokratin på det hela taget 1914 i sin linda.

År 1914 fanns i alla jordens länder, även i de mest utvecklade, stora klassskillnader och ojämna levnadsvillkor.Det fanns spänningar och konflikter av många olika slag: mellan stater och rivaliserande kolonialmakter, mellan grupper av stater och regioner, mellan kolonier och moderlärder, centralmakter och underlydande, mellan klasser, raser, politiska och religiösa riktningar, mellan olika språkgrupper och grupper med olika kulturella traditioner, mellan fattiga och rika, kvinnor och män , unga och gamla och mellan olika yrkesgrupper etc. Några särdeles långt komna tankar om att människorna befann sig i ödesdigra konflikter med växt- och djurvärÍlden och jordens klimat fanns knappast .

Tänkesätten och de sociala relationerna.

Tänkesätten och de sociala relationerna i början av 1900-talet var annorlunda än på 1990-talet. I en bilaga, “Det svenska folklynnet” (G Sundbärg, Norstedt Sthlm 1911), till den statliga emigrationsutredningen som började 1907, framskymtar rågot av hur man såg på klasser, nationer och krig o d. Några utdrag ur bilagan återges i det följande. Krig sågs före första världskriget inte som det elände som det blev från och med det kriget. Vidare rådde uppfattningar om att nationerna borde kämpa sig fram till mäktiga positioner. Engelsmännen var världens herrar, och det var något att se upp till och efterlikna .

I de gamla fursteepokerna behövde furstarna stora landområden där de kunde ta ut skatter av befolkningen och ta ut soldater för att behålla och utvidga maktområdena. I en välfungerande demokrati år problemet att åstadkomma välfärd och trygghet för befolkningen och då har krig mellan länderna mest bara negativa konsekvenser. Däremot kan inrikes revolutioner, helst icke våldsamma sådana, ha ett berättigande om det gäller att förbättra välfärdsfördelningen inom ett land.

I England rådde 1914 ett parlamentariskt styrelseskick sedan länge, men det innebar inte att klasskillnaderna var borta, levnadsstandarden jämn. Svenska TV-tittare har på senare år kunnat se flera program som skildrar klasskillnaderna i England före första världskriget, t ex “Herrskap och tjänstefolk” och “Forsytesagan” av J Galsworthy, som fick Nobelpriset i litteratur 1932. Engelsmännen som härskare i Indien har också skildrats i TV. För de yngre TV-tittarna kommer vartefter nya program om äldre tider.

Före kriget 1914 rådde i England den s k viktorianska livsstilen, som har beskrivits som “högborgerlig, strängt konventionell, överdrivet pryd och trångbröstad”. Med första världskriget var det i stort sett slut med den livsstilen, med sysslolös överklass med många tjänare som var så extrem i England och som i olika grad fanns i hela Europa.

Den livsstilen försvann inte med en gång. I Sverige var det relativt vanligt med hembiträden i “bättre” familjer fram till slutet på 30-talet. I de svenska filmlustspelen på 30-talet, som sågs av en stor del av svenska folket, tilldrog sig hanlingen ofta i borgerliga över- och medelklassmiljöer med pigor och betjänter i köksregionerna, där dock överklassen till slut drog de kortaste stråna, det roliga fanns i löjliga klassmotsättningar. Filmerna slutade ofta med att flickan “av börd” efter långt motstånd från pappan fick “mannen av folket” och att pigan med sina undangömda besparingar räddade den höge direktören från konkurs.

Synen före första världskriget på det man kallade naturfolken dominerades i de mer ekonomiskt utvecklade länderna av överlägsenhetskänslor, och man såg nog naturfolken som dumma och efterblivna. I den första ljudfilmen som gjordes i USA i slutet på 20-talet, "“Jazzsångaren", uppträdde den vite Al Jolson sminkad til neger på ett sätt som inte accepteras 1990 och som nu betecknas som rasistiskt Judar hade rykte om sig att lura folk på pengar.

Trots allt förhärligande av krig som förekom före första världskriget var många på det klara med att man borde undvika krig. På 1890-talet började man konferenser i Haag med syfte att åstadkomma regler som skulle hindra krig och befrämja samarbete. Den första fredskonferensen hölls 1899 mellan ombud för 26 stater, den andra 1907 mellan 44 stater. På konferenserna lyckades man åstadkomma vissa konventioner. Ur konfererserna utvecklades sedan Internationella domstolen i Haag, som 1990 ingår i FN-systemet och har domare som utses av de högsta FN-organen. Den avgör tvister mellan stater som erkänt domstolens domsrätt och som undertecknat konventioner man dömer efter. År 1914 kunde Haagkonventionerna inte hindra första världs-kriget.

Första världskriget, mellankrigstiden och and,ra världskriget ses ibland som ett enda stort krig med en tjugoårig vapenvila mellan krigen. Hur som helst är de två världskrigen viktiga gränser i världshistorien.

Utdrag ur “Det svenska folklynnet” (1911)

“Det svenska folket är af oblandadt germanskt ursprung, och svenskens utseende vittnar ock härom. Han är i regeln lång och välväxt, har ljust hår, bred, hög panna samt blå eller grå ögon. Hufvudskålens bildning är dolikocefal ehuru äfven brakycefala bildningar förekomma - samt ortognat.

Svenskarna äro en af de resligaste nationer i världen. Möjligen stå de i detta hänseende icke tillbaka ens för något annat af de civiliserade folken. Medellängden för en svensk man vid uppnådda trettio à trettiofem år utgör enligst nyaste beräkningar 170,8 centimeter.

Hvad folkupplysningen angår, torde vara allmänneligen kändt, att samtliga de skandinaviska folken härutinnan intaga en mycket fördelaktig ståndpunkt. För Sverige egendomligt är, att konsten att läsa innantill i bok hos oss varit allmänt utbredd redan under flere generationer. Häraf har hos Sveriges folk åstadkommits en andlig mognad, som erbjuder en ovanligt solid grundval för fortsatt utbildning. Å andra sidan saknas kanske till följd häraf understundom den ungdomliga entusiasm för kunskapers inhämtande, som ofta träffas hos nationer, där de stora massorna först nyligen hunnit fram till den bokliga bildningens källor.

Generationer af vårt folk ha alltså redan införts i det uppfostrande tankearbete, som läskunnigheten alltid medför. Gentemot detta står, att landets vidsträckthet och glesa befolkning, väl också mångenstädes fattigdomen, medfört, att lifvet själft ej hos oss lämnar så många tillfällen till andlig utbildning som i rikare och mera tätt befolkade länder. Häraf sker, att den själiska utvecklingen ofta hos vårt folk förefaller ojämn och ej har full förmåga att göra sig gällande i det praktiska lifvet. En viss råhet i sinnet ligger ock ännu mångenstädes kvar såsom ett arf fran flydda seklers oupphörliga krig - och kanske äfven från den period af starkt utbredd dryckenskap, som karakteriserade förra delen af det nyss tilländagångna århundradet.

De egenskaper, som åstadkomma en duglig krigare, hafva i alla tider varit skarpt utpräglade hos vårt folk, och utan öfverdrift kan sägas, att Sveriges krigshistoria är bland de vackraste, som något folk äger. Att dessa egenskaper ännu alltjämt fortlefva, till trots för en åttioarig fred, är af många tecken tydligt. Knappast föres äfven i våra dagar någonstädes ett krig, där ej af egen drift deltager ett betydande antal svenskÿar, och sällan händer väl, att ej dessa frivilliga stridsmän göra sitt folks gamla rykte heder.

Man må om kriget tänka hvad man vill: det kan ej för nekas, att det uppkallar den mänskliga kraften till en utomordentlig höjd, och i själfva verket gifver hvarje folk i denna situation ett ovanligt klart vittnesbörd om sitt innersta kynne. Hvad vårt svenska folk angår, framträder härvid tydligt den öppna, klara, så att säga ljusa beskaffenheten af dess naturell: ett oförväget mod, ståndaktig tapperhet, oegennyttig själfuppoff'ring och ädel ridderlighet - allt egenskaper som fira sin största triumf under öppen strid på slagfältet." (Sid 1-2)....

"Svenskarnas hufvudegenskaper äro i eminent mening manliga. Denna sida af det svenska folklynnet är det som skapat de otaliga svenska hjältebragderna på lifvets alla områden.

"Zevs, gif släktet gosselynne, hoppfull håg och fantasi!"

Dessa Viktor Rydbergs underbara ord ha väl aldrig träffat så in på något folÎk som på engelsmännen. Och de ha blifvit världens herrar. (Sid 100)....

" Så träder ock nu för tiden allt mera i dagen, att en ny idé börjar vinna en afgörande makt öfver de europeiska folkens åskådning. Denna nya kraft, som väl skall bli nästa tidehvarfs största, är den sociala idén.

Redan känna sig kroppsarbetarna öfverallt såsom bröder, från det ena folket till det andra; och om än denna klass har tagit initiativet, så skola de öfriga efter hand följa efter." (Sid 137)...

"Detta vill naturligtvis icke säga, att folken komma att uppgifva sig själfva såsom folk. Tvärtom, liksom Europas fördelning efter trosbekännelser än i dag är i hufvudsak densamma som år 1648, så skola ock de europeiska nationerna komma att bestå sådana de utkristallisera sig under nationalismens tidehvarf. Därmed skall detta tidehvarf hafva fyllt sin världshistoriska uppgift.

De folk "skola bestå", som äga kraft och mod därtill. Men historien vittnar tillräckligt om, att just i dylika öfvergångstider farorna äro störst för de små och svaga.

I tider af världsomstörtande förändringar är det nödvändigare än någonsin att vara starkt rustad till försvar. Det folk går under, som i dylika ögonblick uppträder svagt och osolidariskt. Och inom den nya världsbyggnaden skola de folk tillkämpa sig den bästa platsen, som stå högst i andlig och materiell kraft." (Sid 138-139)....

"Man säger, att allting nivelleras i våra dagar. Detta är sant i en viss grad. Det kan ej förnekas, att den bildade klassens úmänniskor nuförtiden alltmera föra ungefär enahanda lefnadssätt i Europas alla länder. Och äfven till de lägre samhällslagren sprider sig nivelleringen så småningom. Öfver allt bor man i ungefär lika inredda hotell, öfverallt äro järnvägar och spårvägar ungefär desamma. Folkdräkterna försvinna, och lefnadssättet i allmänhet närmar sig mer och mer att blifva ungefär enahanda inom alla klasser." (Sid 139)....

"Framtiden skall skapa nya förbindelser de olika folken emellan, förbindelser hvilkas art och gestaltning vi ännu icke kunna göra oss fullt reda för. Men det är en stor fara för, att vårt land kommer att ingå i dessa nya organisationer under sämre villkor än som behöfde bli händelsen, - därför att vi komma att ingå med svagare national-medvetande än andra folk." (Sista sidan, 142)

Första världskriget

Första världskriget hade som förspel “skotten i Sarajevo” då Österrike-Ungerns tronföljare mördades. Mordet ingick i de komplicerade politiska förhållandena på Balkan som då blivit “Europas oroliga hörn”. Det hörnet levde 1914 i efterdyningarna efter strider som länge pågått där. Det Osmanska/Turkiska riket gick när det var som störst i slutet på 1600-talet upp urgefär till och med Ungern och Rumänien och omfattade också delar av södra Ryssland. 1699 förlorades Ungern till Österrike och därefter pågick ständiga konflikter om resten på Balkan. 1914 var Turkiet tillbakaträngt från Europa, men så sent som 1912-1913 rasade där krig mellan olika intressenter.

Efter mordet pågick omfattande diplomatiska aktiviteter och en månad senare förklarade Tyskland krig mot Ryssland och Frankrike. Belgien blev genast indraget och ockuperades av tyskarna. Österrike-Ungern gick med på Tysklands sida och Storbritannien och Brittiska imp.eriet förklarade Tyskland krig. Snart var 15 rniljoner soldater på krigsfot.

Japan förklarade Tyskland krig med sikte på att få tyska kolonier i Fjärran Östern. Turkarna kom med på Tysklands sida. Italien var till en början neutralt men anslöt sig sedan till de allierade, England-Frankrike-Ryssland. Balkanländerna blev indragna.

Kriget utkämpades huvudsakligen på Tysklands östfront mot Ryssland och på västfronten mot Frankrike. Det förekom också en Österrikisk-Italiensk front och strider runt Turkiet av vilket de allierade ville ha landområden. Tyskland försökte isolera England med sjökrig runt öarna. 1917 gick USA med på de allierades sida.

Under 1917 gjorde arbetare och låga klasser revolution mot tsaren och överklassen i Ryssland, tsaren avgick och han och hans familj fördes till Sibirien och avrättades där. De nya makthavarna slöt fred med Tyskland 1918. Rysslands huvudstad var 1709-1918 Petrograd, som de nya makthavarna döpte om till Leningrad.

Slutet på första världskriget

År 1918 förlorade Tyskland-Österrike-Turkiet kriget och freder stiftades sedan, de viktigaste i Versaille, där de förlorande fick avträda landområden, Tyskland till de flesta av grannarna, Österrike minskades, en del lämnades till Italien, bandet med Ungern upphörde, och av det Osmanska riket/Turkiet återstod huvudsakligen bara Mindre Asien. Tyske kejsaren flydde till Holland och levde där till sin död . Österrikiske kejsaren dog av ålder under kriget. Tyskland förklarades skyldigt till kriget och ålades att betala skadestånd. De tyska kolonierna tilldelades segrarmakterna och av tidigare turkDiska områden ställdes Irak, Palestina och Jordanien under Engelsk förvaltning, Syrien under fransk.

I Ryssland utbröt inbördeskrig som slutade med seger för kommunisterna vilka bildade sovjetstater med enpartisystem och förstatligade egendomar mm. Finland, Estland, Lettland och Litauen blev självständiga stater 1920-1922. Polen återuppstod som självständig stat efter att tidigare ha varit delat på grannländerna. På Balkan ordnades gränserna upp och några nya stater bildades. Nedanför Polen blev det Tjeckoslovakien, Österrika, Ungern, Rumänien, Bulgarien, Jugoslavien, Albanien och Grekland.

Efter inbördeskrig på Irland vid slutet av första världskriget blev större delen av Irland självständigt medan Nordirland stannade hos britterna.

I samband med ryska revolutionen 1917 blev Finland en självständig republik. Det anses att finnarna i Finlad ursprungligen kom söderifrån och att de under århundradena före vikingatiden bosatte sig i Finland. Svenskar slog sig under vikingatiden ned vid kuster i söder och sydväst. Under medeltiden inlemmades Finland i det svenska riket. Det förlorades till Ryssland l809. Den nya republiken 1917 fick först en borgerlig regering under ledning av P E Svinhufvud. Socialister önskade ett nyare samhälle och inbördeskrig bröt ut mellan ”vita”(höger) och “röda”(vånster). General Mannerheim anförde de vita och besegrade de röda.

Mellankrigstiden

Nationernas förbund bildades efter kriget men blev inte någon tillräckligt kraftfull organisation, bl a därför att varken USA eller Sovjetunionen kom med.

Tyskland blev efter många konflikter republik med manlig och kvinnlig rösträtt, den s k Weimarrepubliken, som räknas mellanj 1919 och 1933 då Hitler tog makten. Tyskarna kunde inte betala krigsskadeståndet och elände och konflikter bredde ut sig. Regeringen skaffade pengar genom att trycka sedlar med allt större valörer vilket bara innebar att priserna steg. Till slut kostade en dollar mer än tusen miljarder mark.

I det kaos som uppstod dök österrikaren Adolf Hitler upp och kunde, sedan han blivit tysk medborgare, till slut ta makten 1933. Han gjorde sig till diktator, rustade för krig och förföljde judar. Han kom från fattiga förhållanden och började sin politiska karriär som grov missnöjespolitiker, var framgångsrik som demagog. Han skapade den nationalsocialistiska nazistiska, ideologin, som han beskrev i den bok "Mein Kampf" han började skriva på 20-talet då han en tid satt i fängelse. Han menade att arierna var bäst och borde bli världens herrar, i det korta perspektivet kräLvde han "livsrum" för tyskarna.

Hitler kom till makten när Hindenburg (f 1847) var president 1925-1934. Efter Hindenburgs död 1934 blev Hitler statschef med titeln "Führer und Reichskanzler".

Han föreskrev en särskild hitlerhälsning som skulle tillämpas både inom militären och inom den civila förvaltningen både i början och slutet av sammankomster: högra armen rak sträckt snett uppåt samtidigt som "Heil Hitler" uttalades. Han föreskrev att barn och ungdomar skulle vara med i "Hitlerjugend" och liknande organisationer där deltagagarna fostrades i den nazistiska ideologin och tränades för krig.

Hitlers främste medhjälpare var Herman Göring. En betydelsefull person var propagndaministern Goebbels, som med alla resurser som behövdes såg till att bara från Hitlers synpunkt lämplig information spreds.

I Italien, som var ett kungarike med Viktor Emanuel III som regent 1900-1946 tog i praktiken Benito Mussolini makten, en själslig frände till Hitler och upphovsman till den italienska fascismen. Italienarna erövrade Abessinien (Etiopien) 1936 och Viktor Emanuel blev kejsare av Abessinien. Mussolini menade att det antika romerska imperiet därmed var återuppväckt. I början av 1939 tog de Albanien. Hitler och Mussolini fann varandra genom de likartade galenskaperna och bildade en "axel" mellan Tyskland och Italien. Hitler var den mäktigaste av de två, Mussolini stod så att säga i skuggan av Hitler. Hitler kommer att leva kvar i världshistorien och kanske som den mest tragiska personen under hela 1900-talet.

Spanien var i början av 1900-talet ett tämligen outvecklat kungarike. Rösträtt till landets parlament (cortes) var sedan 1890 allmän för män, men pn g a okunnighet fungerade demokratin inte väl. Arbetare började med demonstrationer och upplopp. Efter många förvecklinger kunde 1931 skapas en republik med vänsterpolitik. Kvinnlig rösträtt infördes 1933 och sedan blev politiken mer högerbetonad. Det utvecklade sig till ett inbördeskrig mellan vänster- och högerkrafter som slutade 1939 med seger för högerkrafterna och med att general Franco blev diktator, han fick viss hjälp från Hitler och Mussolini. Det spanska kriget anses ha kostat 600 000 människor livet.

Portugal blev republik 1910 i vilken förekom många konflikter. l928 upprättades en diktatur som varade över andra världskriget.

I Ryssland grep Josef Stalin makten efter Lenins död 1924 och blev diktator med en kommunistisk politik bedriven med våld och terror. Ryska förhållanden finns skildrade i romaner mm som tillhör litteraturhistoriens klassiker. I- "Krig och fred" har Tolstoj behandlat Napoleontiden. I "Brott och straff" har Dostojevskij givit en inblick i l800-talets Ryssland. 1900-talet har skildrats i "Doktor Zjivago" av Pasternak, som 1958 fick Nobels litteraturpris, och bl a i "Gulag-arkipelagen. Fängelseindustrin" av Solsjenitsyn, Noblepristagare 1970.

I de östeuropeiska nya staterna förekom under mellankrigstiden många konflikter. I Polen, Lettland och Litauen uppstod diktaturregimer. I Österrike höll fascismen på att ta överhanden. I Jugoslavien rådde oroligheter. I Grekland förekom revolutioner. I Turkiet avsattes sultanen och en modernare republikansk författning infördes.

I Indien introducerade engelsmännen 1919 en ny författning som gav indierna vissa nya rättigheter. Mohanda Gandhi trädde fram som företrädare för dem som helt ville frigöra Indien, han tillämpade en ickevåldsprincip för den revolution han ville ha. Han verkade till 1948 då han mördades. I de indiska konflikterna ingick åsiktsskillnader mellan muslimer, dvs muhammedaner med islamsk lära, och andra religiösa riktningar. 1935 ändrades författningen till indiernas fördel.

Jordanien och Irak blev självstandiga med stark anknytning till Storbritannien. Oljeledningar anlades från de två länderna fram till Tripolis och Haifa vid Medelhavet. Engelsmännen behöll sin förvaltning av Palestina. Judar från världen utanför började invandra dit i stor skala. Det uppstod många konflikter mellan judar och araber.

I USA rådde under mellankrigstiden vissa isolationistiska hållningar som innebar ovilja att ha med europeisk politik att göra. Invandringen reglerades hårt, men man tog gärna in vetenskapsmän och andra kunniga personer, bl a framstående judar som blev eller riskerade att bli förföljda i Europa, framför allt i Tyskland. Negrerna i USA särbehandlades och fick inte de vitas rättigheter. Depressionen som följde efter kursfallen på New Yorks börs 1929 föranledde åtgärder som satte ekonomin på fötter igen, i betydande utsträckning igångsatta av presidenten 1933-1945 Franklin D Roosevelt .

I Mexiko ägde på 10-och 20-talen rum en decennielång vänsterrevolution med uppemot 2 miljoner dödsoffer. I Latinamerika för övrigt rådde spända relationer mellan åtskilliga av staterna och inom staterna fanns på olika sätt regimer som inte tillhörde de bästa i världen.

Fjärran östern med bl a Kina och Japan låg under mellankrigstidien mycket långt från Europa, det tog veckor att ta sig dit från Europa, det fanns inget flyg av betydelse, det tog lång tid att åka båt dit eller ta sig fram landvägen, och inga kanonkulor kunde gå så långt. I Sverige upprördes man mer av det som hände i Europa, Främre orienten och Afrika än av det som hände i Kina.

Japanerna hade i gamla tider isolerat sig från yttervärlden, men USA tvingade dem 1854 att öppna några hamnar för handel. Med det trängde den europeiska kulturen in i Japan, som utvecklade sig till en aggresiv stat och som expanderade mot Korea, Kina och Ryssland. Kina hade också isolerat sig men måste l839-1842 öppna hamnar för handel. Inre strider i Kina ledde till att kejsaren avsattes och landet blev en republik 1912.

Under första världskriget gick Japan som nämnts med på de allierades sida, och Kina förklarade Tyskland krig, något som dock p g a avståndet inte rnedförde några krigshandlingar dem emellan. Kina och Japan var fiender men stod båda på de allierades sida, frederna efter kriget bar spår efter detta.

Den kinesiska nya republiken kunde inte hållas samman utan det uppstod stridigheter mellan olika krigsherrar. Kinas kommunistiska parti kom till i början av 20-talet med Mau Tse-tung som ledare. Partiet samarbetade till en börian med Kuomintangpartiet, men de kom att bli fiender. Om herraväldet i Kina utvecklades strider mellan kommunisterna med Mau och Chiang Kai-shek som företrädde kuomintangpartiet

Hitler gjorde 1936 överenskommelser med Japan om samarbete, vilket resulterade i att Japan 1937 började stora militäroperationer som siktade till att erövra hela Kina. Inom några år hade Japan ockuperat stora områden av Kina. Chiang fick lämna sina områden. Mao och kommunisterna förde gerillakrig mot japarerna. OrgaÒniserat samarbete mellan de två kinesiska grupperna mot den gemensamma fienden Japan förekom inte och de västerländska makterna protesterade bara lamt mot Japans intrång i Kina.

Andra världskriget

Det andra världskriget bröt ut hösten 1939 sedan Hitler efter hotfulla manipulationer tagit Österrike och Tjeckoslovakien "under sitt beskydd" som han sade. Fransmän och engelsmän under ledning av brittiske premiärministern N Chamberlain försökte hindra det på diplomatisk väg, men gav efter. Det var när Hitler sedan gav sig in i Polen för att erövra det som kriget kom. Dessförinnan hade han i all hast träffat en överenskomlelse med Stalin, som innebar att de två skulle samarbeta. I en hemlig del gjorde man upp om att Stalin skulle "få" Finland, Estland, Lettland och en del av Polen, och Hitler "få" Litauen och en annan del av Polen.

Ett par dar efter det tyskarna börjat krig mot Polen förklarade England och Frankrike krig mot Tyskland. Men Polen krossades snart och delades upp mellan Tyskland och Sovjetunionen. På Tysklands västfront kom kriget igång med till en början relativt små strider.

I slutet av 1939 angreps Finland av Sovjetunionen, som fått nekande svar från finnarna på en begäran om att få anlägga militärbaser i Finland. Detta krig tog slut våren 1940, har kallats "vinterkriget" och Finland fick avträda vissa områden till Sovjetunionen.

I de baltiska staterna fick Sovjetunionen anlägga baser och efter vissa nyval till de baltiska staternas parlament begärde de att få bli sovjetiska delrepubliker.

Den 9 april 1940 ockuperade tyskarna Danmark och Norge, som bara kunde kapitulera. Den 10 april bröt tyskarna in över Holland, Belgien och Luxemburg, som efter några dagar kapitulerade. Tyskarna fortsatte in i Frankrike, och Italien trädde in i kriget på Tysklands sida. Frankrike måste kapitulera i juni 1940. Norra halva Frankrike besattes av tyskarna medan den södra halvan avrustades och administrerades av den då 84-årige marskalken Petain som ledare för en regering i Vichy. Franske generalen Charles de Gaulle ledde en fransk motståndsrörelse från England.

I England avgick Chamberlain våren 1940 och efterträddes av Winston Churchill, som sedan ledde kriget och som förklarade att han inte hade något annat att bjuda på än blod, svett och tårar.

Hitlers önskan var att erövra England för att sedan ta Sovjetunionen. Trots omfattande luft- och sjökrig gick det inte att ta England. Mussolini satte igång krig i sydöstra Europa och Nordafrika och Hitler måste hjälpa till med det. Med Japan träffade Tyskland-Italien överenskommelser som gick ut på att Japan skulle få dominera i Östasien sedan axelmakterna erövrat världen.

I juni 1941 började Hitler krig mot Sovjetunionen med en fälttågsplan som gick under kodnamnet Barbarossa, han tänkte sig att Leningrad och Moskva skulle vara hans inom några månader. Men det gick inte som han tänkt sig.

Finland kom med i kriget på Tysklands sida mot Sovjetunionen i ett krig som kallas "fortsättningskriget" och som för Finlands del tog slut 1944.

Japıanerna utnyttjade Hitlers framgångar till att stärka sin ställning i Östasien. Japanerna bombade USAs flottbas Pearl Harbor på Hawaii den 7 dec 1941 och det medförde att USA kom med i kriget på Englands och Sovjetunionens sida. President i USA var F D Roosevelt.

Med kriget mellan Tyskland och Sovjetunionen och kriget mellan Japan och USA ingick andra världskriget i ett skede nummer två med krigsaktiviteter över stora delar av världen.

I skede nummer tre, som började under 1943 vände krigslyckan för Tyskland-Italien-Japan så att kriget på det hela taget tilll slut 1945 vanns av de allierade

Under skedena två och tre förekom omfattande strider i Stilla havet och Östasien främst mellan USA-styrkor och japaner. 1943 möttes Stalin, Roosevelt och Churchill i Teheran och diskuterade krigsstrategi och hur det borde bli sedan de allierade vunnit. I Europa ansattes Tyskland-Italien från Sovjetunionen och från Nordafrika , och den 6

juni 1944 landsteg de allierade på franska kusten i Normandie under» general Eisenhowers befäl.

I början på 1945 träffades till ett andra möte Stalin, Roosevelt och Churchilli i Jalta på Krim, och man gjorde överenskommelser om framtiden, bl a diskuterades kampen mot Japan. Roosevelt dog snart därefter av sjukdom och efterträddes av vicepresidenten Harry S Truman.

I Eururopa trängde de allierade allt närmare Berlin som var Tysklands hjärta. Hitler vistades där i en underjordisk bunker och begick självmord den 30 april 1945. Mussoini likviderades av italienska partisaner några dagar därefter och efter ytterligare några dagar följde en formell allmän tysk kapitulation.

I Fjärran Östern fortsatte dock striderna och för att få ett snabbt slut på kriget beordrade Truman i augusti 1945 två atombomber över Hirochima och Nagasaki i Japan, med så omfattande förstörelse att Japan efter några dagar kapitulerade. Den i Japan upprättade ockupationsförvaltningen fick den amerikanske generalen MacArthur som chef.

Det andra˜ världskriget kostade mycket i döda och skadade människor och i materiell förstörelse. Antalet stupade militärer har beräknats till 6 miljoner för Sovjetunionen, 2,25 för Tyskland, 1,2 för Japan och för Frankrike, Jugoslavier, Brittiska samväldet och USA vardera om kring 0,3 miljoner. Antalet civila som fick sätta livet till har beräkrats till 15 miljoner för Sovjetunionen, 5,7 för Polen, 0,35 för Tyskland, 1,4 för Jugoslavien, 0,45 för Frankrike och 0,4 för Ungern, detta inklusive judar som dödats av nazisterna. Den materiella förstörelsen var störst i Sovjetunionen, där går kampen på östfronten under beteckningen “det stora fosterländska kriget”.

I Europa blev efter kriget staterna och deras gränser i stort sett som 1938 före kriget, med några undantag. Finland fick ungefär 1940 års gränser. De tre baltisk staterna blev republiker i Sovjetunionen. Polen flyttades västerut. Rumänien fick lämna en del till Sovjet. Italien blev republik. Tyskland sattes under förvaltning av Frankrike-England-UÚSA och Sovjetunionen som vardera fick vissa zoner.

Island som var självständigt kungarike med kungagemenskap med Danmark från 1918 blev självständig republik 1944.

Atombomberna 1945

Andra världskriget tog snabbt slut som en följd av de två atombomberna över Japan i augusti 1945. Man kan nog våga påstå, att de två bomberna inledde en ny epok i världshistorien.

De praktiska möjligheterna att göra en atombomb blev klara en kort tid före krigsutbrottet 1939 då forskare i ett laboratorium iÙ liten skala kunde konstatera att en klyvning av uranatomer ägt rum sedan atomerna bombarderats med neutroner. Man insåg att det frigjordes neutroner vid klyvningen och att dessa skulle kunna klyva ytterligare atomer varvid ännu mer neutroner frigjordes som skulle kunna klyva atomer i en kedjereaktion. Detta var intressant därför att vid klyvningen av varje aton frigjordes energi, som vid en kedjereaktion skulle uppgå till mycket stora mängder.

När sedan kriget kom igång satte forskare igång med att försöka göra atombomber. Den första uppgiften gällde att få fram uran av lämplig sort, viIket inte var så enkelt. Den uransort som lättast kan klyvas, uran 235, finns vanligen bara till en knapp procent i det uran som finns i naturen.

Efter 1940 hölls atombombsforskningn hemlig. Hur det gick till har blivit känt först efter 1945. 1943 koncentrerades allt arbete med bomben till USA och i en öken där gjordes i juli 1945 det första provet med en bomb, en explosion av aldrig tidigare skådat slag. Den› 6 och 9 augusti 1945 fälldes bomberna över Japan.

Världen under efterkrigstiden efter andra världskriget

Vid krigsslutet efter andra världskriget kunde man konstatera att rangordningen bland världens ledande makter ändrats sedan före kriget, nu framstod USA och Sovjetunionen som de mäktigaste, och USA, som före kriget inte velat blanda sig i världspolitiken, blev den ledande västmakten. Sovjetunionens krigsmakt hade under kriget byggts upp kraftigt med hjälp från USA. Storbritannien och Frank-rike hade 1945 kvar sina kolonier men förlorade snart greppet om dem, de två imperiemakternas ekonomier var nergångna.

Under efterkrigstiden har kolonierna nästan helt frigjort sig från moderländerna och bildat självständiga stater. I kolonier lever 1990 i runda tal bara 10 miljoner personer. Antalet självständiga stater ca 170.

Under processerna med koloniernas frigörelser har inom och mellan de olika länderna ofta förekommit kamp och strider mellan olika grupper som önskat onlika slags samhällssystem. Två system som stått emot varandra har bland andra system varit extrema kommunistiska system som i Sovjeturionen och kapitalistiska system som i USA. Denna kamp har också på olika sätt försiggått i de gamla självständiga staterna.

Världspolitiken har sedan några år efter andra världskriget präglats av motsättningar mellan ”supermakterna” USA och Sovjetunionen och de samhällssystem de representerar. Spänningen mellan de två systemen har tagit sig uttryck bl a i en gränslinje i Europa mellan väst- och östmakter och i enorma krigsmakter och krigsförberedelser på båda sidorna.

Många ansträngningar har under årens lopp gjorts för att minska spänningen mellan de två sidorna och minska krigsmaskinerierna. Systemet i Sovjetunionen och öststaterna har såsmåningom undergått en förändring, som 1989-1990 lett till begynnande sönderfall för det kommunistiska system som byggdes upp av Stalin under mellankrigstiden och som fått karaktär av visst monopol för det kommunistiska partiet, maktfullkomlig partiapparat och centraldirigerad varuprocuktion och varufördelning.

I de östeuropeiska staterna mellan Sovjetunionen och de västorienterade staterna har 1989-1990 gjorts tämligen fredliga revolutioner med förändringar i riktning till väststaternas kapitalistiska system. B1 a har Östtyskland 1990 upphört och uppgått i Västtyskland.

Under 1990 har också träffats avtal mellan väst och öst om minskning av krigsmedel. I Sovjetunionen har 1989-1990 synts tydliga strävanden dels att göra samhällssystemet mer demokratiskt, varvid kommunistpartiet mist sin politiska monopolställning, dels att göra systemen för varuproduktion och varufördelning mer lika dem i kapitalistsystemen där produktion och fördelning som grundprinöcip sker med hjälp av s k marknadskrafter, som dock tuktas av statliga regleringar och internationella överenskommelser av många slag.

I det följande görs en relativt kort genomgång av utvecklingen i världen under efterkrigstiden varvid mest bara noteras förhållanden kring statsbildringar och förekomst av revolutioner o d. Någon närmare genomgång av de många ländernas olika samhällssystem och levnadsvillkor görs inte och utvecklingen förs vanligen fram bara till mitten av l980-talet, undantagsvis längre. Avsikten med redovisningen är att den ska ge en allmän bakgrund så att det kan bli lättare att förstå de stora långsiktiga dragen i utvecklingen, och så att det ska bli lättare att fundera ut hur framtiden bör byggas.

Utgångsläget för framtidsbyggandet är att det 1990 finns ca 170 stater (unioner som USA och Sovietunionen räknas som vardera en stat) och att problemet är hur de kan och bör förbättra förîhållandena inom staterna och hur de kan och bör förbättra relationerna mellan staterna. Genomgången antyder att det finns mycket som borde förändras inom staterna och de förändringarna torde inte kunna ske utan förbättringar i många avseenden mellan staterna.

Det problem staterna har gemensamt är hur man ska kunna åstadkomma en bättre välfärdsfördelning och hur höja den genomsnittliga

välfärdsnivån. Somliga menar att de två delproblemen strider mot varandra. Man talar i det sammanhanget om “tillväxt” och “fördelning” och menar att ökad tillväxt måste ske på fördelningens bekostnad. Det kan ses som en huvuduppgift för de yngsta generationerna att bevisa att förbättring av välfärdsfördelningen väl kan kombineras med tillväxt. All erfarenhet visar att stora skillnader i levnadsvillkor i ett land ger upphov till konflikter som i svåra fall blir blodiga revolutioner med otrygghet och lidande. Stora sk§illnader mellan länder kan leda till krig.

Världens befolkning är 1990 ca 5 miljarder och världens stater har då en genomsnittlig befolkning på ca 30 miljoner. Räknar man bort USA, Sovjeturlionen, Kina och Indien, som tillsammans har drygt halva jordens befolkning, blir genomsnittet för övriga stater ca 16 miljoner

Krig är dyrt. FN-alliansen i kriget mot Irak i januari 1991 sägs kosta tre miljarder kr per dag. Med Iraks kostnader blir det ca fem. Ansvar för kriget har Irak med ca15 miljoner invånare, de bör betala, och det blir ca 300 kr per person och dag. För en familj på 3 personer blir kostnaden ca l00 000 kr för ett tremånaderskrig. Pengarna borde kunna användas på ett bättre sätt.

Förenta Nationerna, FN, bildades i juni 1945 redan före krigsslutet av länder som deltagit i kriget mot Tyskland-Italien-Japan. Det blev sedan möjligt för andra stater att ansluta sig. Sverige anslöt sig 1946. 1990 är nästan alla …stater med i FN. Vid mitten av 80-talet stod följande utanför: Andorra, Kiribati, Liechtenstein, Monaco, Nauru, San Marino, Schweiz, Sydkorea och Nordkorea. Taiwan, Tonga, Vatikanstaten och Västsahara, representerande ca 60 miljoner personer i Korea och för övrigt ca 7 miljoner.

FNs grundläggande organ är Generalförsamlingen, där varje medlemsstat har en röst. Vid sidan och under den finns andra organ bland vilka Säkerhetsrådet vakar över freden i världen och Ekonomiska och sociala rådet vakar över levnadsförhållanden och mänskliga rättigheter. FNs sekretariat är det verkställande organet och har i ledningen FNs generalsekreterare.

När FN bildades var huvudsyftet att trygga freden och med hänsyn till det är Säkerhetsrådet det viktigaste organet, det har fem permanenta medlemmar med vetorätt, USA, Sovjetunionen, Storbritannien, Frankrike och Kina samt ett antal representanter för andra stater som väljs av Generalförsamlingen för två år, i början va«r det sex st ‚senare ändrat till tio. Avsikten med Säkerhetsrådet var att det skulle kunna tvinga förbundsmedlemmarna att medverka i atgärder, även militära, mot en angriparstat, om det behövdes för fredens skull.

Vid krigsslutet upptäcktes att nazisterna, som många år förföljt judar, hade särskilda förintelseanstalter för judar och att miljontals judar avlivats. Mängder av utmärglade judar som ännu var i livet kunde räddas. De uppdagade förhållardena väckte den civiliserade världens avsky. Judarna var sedan något århundrade e kr ett folk utan land. Genom FNs insatser kunde judarna ett par år efter kriget bilda staten Israel i Palestina.

I Nürnberg inrättade USA, Sovjeturionen, Frankrike och Storbritannien efter kriget en militärdomstol där man dömde ledande personer i Hitlerregimen för krigsförbrytelser och för brott mot freden och humaniteten. I den första rättegången dömdes 1946 24 st åtalade, de mest ledande, 11 st, till döden genom hängning ocßh resten till fängelsestraff eller frikändes Bland de dödsdömda var Göring, men han undgick hängningen genom att begå sjävmord. Sedan följde flera rättegångar.

Efter kriget sattes Tyskland under förvaltning av England, Frankrike, USA och Sovjetunionen, som vardera fick vissa zoner. Berlin låg i den sovjetiska zonen ca 15 mil från västmaktszonerna och förvaltades i zoner av de fyra makterna. För att västmakterra skulle kunna komma till Berlin överenskoms om vissa transportleder för dem genom sovjetzonen. Förvaltningen skulle ske tills man kommit överens om någon mer permanent ordning .

Sovjetunionen kom att dominera de östeuropeiska staterna mer än västmakterna tänkt sig, där bildades folkrepubliker med kommunistiskt styre av sovjetisk modell. Detta och annat ledde till minskad enighet mellan Sovjetunionen och västmakterna, som 1946 menade att

Sovjetunionen och de östliga folkrepublikerna dragit ned en “järnridå” mot västmakterna. Det “kalla kriget" började.

De krigförande staterna i Europa blev av kriget försvagade ekonomiskt sett. USA-presidenten Truman och hans utrikesminister George Marshall fann det nödvändigt att hjälpa dem och det tillkom hjälp enligt en plan 1947 som kallats Marshallplanen. Sovjetunionen och de andra öststaterna erbjöds hjälp men avböjde. Hjälpen kom därför att gälla bara de västeuropeiska staterna. För distribution av hjälpen bildades 1948 organisationen OEEC, som sedan 1961 ombildades till OECD, Organization for Economic Cooperation and Development, ett rådgivande och utredande organ i ekonomiska frågor, gemensamt för de europeiska staterna utom östblocket samt USA, Kanada, Japan, Australien och Nya Zeeland, säte i Paris.

Sovjetunionen och öststaterna bildade 1947 en propaganda-organisation Kominform som bl a ville visa att USA kom med sin hjälp bara för att stärka sin egen maktställning, USA var ett ho«t mot kommunismen menade de och så var det ju också. Bland öststaterna ville Jugoslavien under ledning av Tito, fastän kommunistiskt, inte underordna sig Sovjetunionen och utstöttes 1948 ur Kominform. Jugoslavien behöll sedan sin självständiga attityd gentemot Sovjetunionen. Kominform upphörde 1956.

Under 1948 ville västmakterna av sina zoner göra en egen stat “Västtyskland”. Sovjetunionen ogillade detta och stängde av västmakternas vägar till Berlin. De kunde dock försörja Berlin luftvägen och “berlinblockaden” upphörde 1949. En bestående konflikt mellan Sovjetunionen och västmakterna var etablerad.

Det var klart att väststaterna och öststaterna åtminstone tillsvidare måste gå skilda vägar. För fredligt internationellt samarbete bildades 1949 Europarådet av Storbritannien, Frankrike, Belgien, Holland, Luxemburg, Italien, Irland, Danmark, Norge och Sverige. Senare har tillkommit resterande västeuropeiska stater samt bl a Grekland och Turkiet.

…1949 bildades Förbunds republiken Tyskland (BRD Västtyskland) och Tyska demokratiska republiken (DDR Österrtyskland). Västtyskland kom med i Europarådet. 1948 bildades GATT, “allmänna avtal om tullar och handel” för att främja internationell handel. För viss samordning av kol- och stålprodukter bildades 1951 kol- och stål-unionen mellar Frankrike, Beneluxländerna, Västtyskland och Italien.

Atlantpakten, ur vilken sedan bildades militärorgarisationen NATO, bildades 1949 av USA, Kanada, Storbritannien, Frankrike, Benelux, Italien, Portugal, Danmark och Norge. Som en motvikt bildade öst-staterna Warzavapakten, 1955. I NATO har senare tilIkommit Island, Grekland, Turkiet, Västtyskland och Spanien. Frankrike lämnade det militära samarbetet 1966 men kvarstår i atlantpakten.

De sex staterna i kol- och stålunionen gjorde 1957 det s k romfördraget som sedan låg till grund för organisationen EEC för europeisk ekonomisk gemenskap, i kraft 1958. 1959 bildades organisationen EFTA av Storbritannien, Danmark, Norge, Sverige, Österrike, Schweiz och Portugal, Finland associerades 1961, för samarbete ungefär motsvarande EEC.

1963 slogs kol- och stålunionen ihop med EEC till EG, Europeiska gemenskapen. In i EG har senare inträtt Storbritannien, Irland och Danmark 1973, Grekland 8l, Spanier och Portugal. Inträde i EG innebar i förekommande fall utträde ur EFTA. EG har ett antal delorgan: kommission och ministerråd i Brüssel, parlamert och domstol i Luxemburg. Frågan om huruvida Sverige ska söka medlemsskap i EG eller ej har diskuterats länge och särdeles intensivt efter slutet av 1980-talet. Konsçekvenserna av medlemsskap är många och stora och 1990 otydliga. (1995 Sverige blev medlem av europeiska unionen 1995).

Josef Stalin dog 1953 och många i världen drog en lättnadens suck. Hans styre övertogs av en samling höga befattningshavare av vilka Nikita Crusjtjev såsmåningom blev den ledande. Han kritiserade personkulten kring Stalin och inledde en “avstalinisering” och medverkade till en något mjukare Sovjetisk utrikespolitik.

Stalins död ingav förhoppningar inom öststaterna om ett mänskligare styre. Arbetare i Östberlin strejkade och demonstrerade1953 men det slogs ned med hjälp av ryska stridsvagnar. I Polen hände

något liknande. I Ungern kom det 1956 till en stor revolution som dock slogs ned av ryska trupper. En liknande resning som också slogs tillbaka ägde rum i Tjeckoslovakien 1968,

Det sovjetiska samhällssystemet medförde att människor i öststaterra gärna ville flytta till Västeuropa, men öststaterna hindrade det genom utreseförbud och gränskontroller. I Berlin byggdes 196l mellan väst- och östzonerna en stor mur, "Berlinmuren", som varit föremål för hat och som snabbt revs 1990.

Andra världskriget fick ett snabbt slut genom atombombsinsatserna 1945. Det var första gången atombomber användes och under hela efterkrigstiden har legat ett hot om att atombomber skulle kunna användas igen. USA och Sovjetunionen byggde upp sina atombombs-kapaciteter till÷ enorma nivåer och gjorde vätebomber som var ännu värre än de första.

Supermakterna tävlade inom rymdtekniken och Sovjet skickade 1957 upp den första satelliten, Sputnik I, och Sputnik II med hunden Laika, USA skickade upp en satellit några månader senare. Bl a med hjälp av rön inom detta teknikområde utvecklade supermakterna nya vapen och vapensystem. De byggde ubåtar som från undervattensläge kunda avfyra atombomber, byggde roboter och raketer som kunde skickas mellan kontinenterna, för försvar byggdes antirobotar etc etc. Med strategiska vapen, som används över stora avstånd, till skillnad från taktiska för närstrid, höll supermakterna en "terrorbalans". Började ena sidan med atomkrig skulle andra sidan genast fortsätta och hela vårlden kunde läggas i ruiner.

En värld i ruiner var till nytta för ingen och det blev klart att det var nödvändigt att avbryta kapprustningen och istället rusta ned. Efter kriser i samband med berlinmurens byggande 1961 och cubakrisîen 1962, som redovisas mer i det följande, upprättades 1963 en direkt telefonförbindelse mellan makthavarna i Washington och Moskva. Supermakterna förstod, att fredlig samlevnad måste etableras.

Nedrustningskonferenser hölls på 50-talet och1958 slutade super-makterna med kärvapenprov ovan jord, 1968 ingicks ett formellt avtal om stopp för kärvapenprov, som undertecknades även av andra, bl a Sverige, men inte av Frankrike och Kina. Frankrike gjorde sitt första atombombsprov i Sahara 1960, Kina 1964. 1968 ingicks ett avtal som skulle förhindra spridning av kärnvapen till nya stater. 1972 ingicks ett avtal SALT nr 1 mellan USA och Sovjetunionen om vapenbegräns-ning, senare följt av ytterligare avtal.

1975 hölls en säkerhetskonferens i Helsingfors med stort antal deltagare, bl a supermakterna, man kom bl a överens om att man inte skulle använda våld mot vararldra och att eventuella justeringar av statsgränser som bildats efter andra världskriget kunde ändras bara med fredliga medel.

I Spanien dog ledaren Franco 1975. Landet blev en demokratisk snäll monarki. I Portugal störtades diktaturregimen 1974 och landet blev en modern demokrati.

Grekland hade 1967 inre problem och militärer gjorde en kupp och införde diktatur. Kungen gjorde en misslyckat motkupp och måste fly landet. Makthavarna störtades 1973 av andra militärer, som hade ut-rikeskonflikter med Turkiet om Cypern och nödgades uppge sitt styre 1974. Efter folkomröstning och val återinfördes demokratin, men monarken avskaffades och Grekland blev en respektabel republik.

I Polen inleddes 1980 en revolt mot regimen genom en strejk, som till ledare fick Lech Walesa, senare fredspristagare och 1990 vald till landets president. Rumäniens makthavare Ceausescu avrättades julen 1989.

Asien

Utvecklingen i Asien under efterkrigs tiden har präglats av konflikterna kring Israel, koloniernas frigörelser och problem i de nya självständiga staterna samt utvecklingen i Kina med den kinesiska kommunismens utveckling och Japan med den kapitalistiska utvecklingen som gjort Japan till en ekonomisk stormakt.

Främre Orienten/mellanöstern

Syrien och Libanon, som efter första världskriget ställdes under fransk förvaltning, blev självständiga 1941-1944, och därmed var alla stater i Främre Orienten självständiga utom Palestina och några småstater i sydost på arabiska halvön som stod under engelskt inflytande och som kan räknas sorn självständiga från 1971.

Cypern, förvaltad av Storbritannien sedan 1925, blev 1960 den självständiga republiken Cypern med grekcypriotiske ärkebiskopen Makarios som förste president. Tvister mellan öns grekiska och turkiska befolkningar och mellan Grekland och Turkiet har därefter orsakat svåra konflikter. Makarios sörtades 1974 men återkom snart till makten. Han dog 1977.

Som ett samarbetsorgan mellan fria och halvfria arabstater bildades 1945 Arabförbundet, antalet medlemmar har sedan ökat och är 1990 ca ett dussin stater på den arabiska halvön upp till och med Syrien och Irak och ca ett halvdussin i norra Afrika utefter Medelhavet och Rödda havet. PLO, en organisation för palestiniers rätt till eget land, bildades 1964, av Arabförbundet erkänt som palestiniernas representant, är också med i förbundet. PLO-ledare har länge varit Yasir Arafat.

Israel och Palestina.

Palestina förvaltades sedan första världskriget av Storbritannien. Britterna ville efter andra världskriget frånträda och FN utarbetade och antog 1947 ett förslag om landets delning i ett judiskt och ett palestinsk område. Arabiska och islamska stater reserverade sig mot FN-beslutet.

När den brittiska förvaltningen upphörde 1948 utropade den judiska befolkningen i Palestina FN-planens judiska områden som republiken Israel. Kringliggande arabstater och Irak ogillade det och angrep den stat Israel menade sig ha bildat. Stora strider utkämpades. FN lyckades 1949 skilja de stridande åt. Medlare var en tid svensken Folke Bernadotte, som mördades av judar under medlingsförsök. Många arabiska palestinier som bodde i områden som blev judiska flydde mot öster och norr och har åstadkommit ett betydande flykting-problem för palestinier utan eget land. Trots allt fick judarna ett område som i stort sett hade FNs välsignelse, men som inte godtogs av araberna. Israel har mottagit många judiska invandrare och blivit med-lem i FN.

Israel har efter 1949 varit centrum för otaliga konflikter. Israel var inblandat i den s k suezkrisen 1956. I det òs k sexdagarskriget 1967, som började av Israel efter vissa attacker utifrån, tog Israel delar av Palestina som inte ingick i 1948 års Israel samt från Egypten Sinaihalvön. Efter sexdagarskriget antog FN en resolution 22 nov 1967: de israeliska trupperna skulle dras tillbaka från “områden som ockuperades under den senaste konflikten”, men resolutionen krävde ock-så erkännande av “alla inom området belägna staters suveränitet, territoriella integritet, politiska oberoende och rätt att leva i fred inom säkra och erkända gränser” .

I det s k oktoberkriget 1973, som började av Egypten och Syrien, stärktes araberna ställning och Israel drog sig senare bort från Sinai. En fred med Egypten kom till 1979, men löste inte problemen.

Syrien och Libanon.

I det nya självständiga Syrien rådde stora inre motsättningar, politiska, sociala och religiösa. Krig och konflikter har präglat utrikespolitiken hela efter krigstiden, Israel har varit huvudfiender. Syrien har engagerat sig i strider i Libanon, där 1975 bröt ut ett inbördeskrig p g a motsättningar, framför allt mellan kristna och muslimer, som är ungefär lika många till antalet där. Det finns i området många typer av religioner som anses ha traditioner ända från korstågstiden. De inre

motsättningarna i Libanon har kombinerats med konflikter med Israel bl a 1978 då Israel trängde in. Många palestinier har flytt in i Libanon. PL0 hade en tid högkvarter där och attackerade Israel därifrån, där är stora skador

Jordan, Saudiarabien och småstaterna.

Jordanien är ett kungarike med kung Hussein som regent sedan 1952.Han har under efterkrigtiden varit en politisk balanskonstnär, med viss västorientering. Jordanien kan ses som demokratiskt i europeisk mening medan de andra arabstaterna mest regeras på andra sätt.

Oljeförekomsterna i Främre Orienten har under efterkrigstiden i hög grad påverkat utvecklingen. På arabiska halvön finns 1990 följande självständiga stater Syrien, Libanon, Irak Kuwait, Israel, Jordanien, Saudiarabien, i öster Bahrain, Qatar, Förenade arabemiraten och i söder Oman (Muskat och Cman), Sydjemen (Demokratiska folkrepubliken Jemen) och Nordjemen (Arabrepubliken Jemen). Saudiarabien och småstaterna har i de flesta fall en gammal monarkistisk styrelseform, ett undantag är Sydjemen. I Saudiarabien ligger muslimernas heliga städer Mecka och Medina.

Irak och Iran. Kurder

Irak blev självständigt 1932 och var ett kungarike till 1958 då det efter en kupp blev republik. Saddam Hussein blev president och ordförande i revolutionsrådet 1979. En fjärdedel av befolkningen, i norr, är kurder som komplicerat de inre förhållandena, de vill göra sig fria från Irak. Kurder finns också i stora områden i Turkiet, där de förföljs, och i Iran där de kämpar. Kurderna är ett folk som vill ha en egen stat, Kurdistan, men inte kunnat astadkomma det.

I Persien, som numera kallas Iran, härskade schahen av Iran till 1979 då han tvingades gå i landsflykt och dog 1980. Han förde ett auktoritärt styre som var inriktat på modernisering av landet men också medförde sociala orättvisor. Sedan han tvingades iväg kom en regim ledd av den tidigare landsflyktige religiöse ledaren ayatollah Khomeni. Hans styre byggde på fundamentalistisk, dogmatisk tilllämpning av Koranen och lär knappast ha förbättrat de sociala förhållandena i landet. Han dog i slutet av 1980-talet, efterträdarna har gått i samma spår. En författare på de brittiska öarna, som kommenterat några rader i Koranen, har av den iranska regimen dömts till döden, med rätt för varje rättrogen muslim att slå ihjäl honom.

Mot Iran startade lrak 1980 ett stort krig som pågick till 1988 med stora förluster för båda sidorna men för övrigt utan några tydliga praktiska resultat.

Hösten 1990 invaderades Kuwait av Irak vilket väckte protester världen över, både i övriga arabstater och i Sovjetunionen, Kina och västmakterna. Diplomatiska försök att få Irak att dra sig tillbaka från Kuwait misslyckades. I en FN-resolution gavs Irak en frist till mitten av januari 1991, därefter kunde våld användas för att tvinga Irak tillbaka. En allians med USA i spetsen öppnade krig mot Irak någon dag efter det tids fristen gått ut, kanske dittills den största händelsen i krigshistorien efter andra världskriget.

Främre Orienten/mellanöstern 1991

FN-alliansens krig mot Irak pågick i sex veckor och slutade när Kuwait återtagits från Irak. Irak ålades betala skadestånd, förstöra vapen mm. Saddam Hussein stod kvar som makthavare i Irak trots försök att störta honom.

Situatuonen för kurderna i norra Irak försämrades.

Efter kriget kom igång förhandlingar mellan Israel och araber/palestinier om deras konflikter, främst genom påverkan från USA.

(De stora höga dubbelbyggnaderna i New York rasade ihop 11 september 2001 efter terroristanfall med kapade flygplan. Sedan har USA startat krig mot Irak och Saddam Hussein tagits tillfånga. Irak har fått en ny regering, men oroligheterna där är inte slut 2005)

Asien bortom Iran

De engelska kolonierna.

I engelsmännens indiska kolonier fanns inre motsäättningar mellan olika grupper, framför allt mellan muslimer och hinduismanhängare. Sedan engelsmännen bestämt sig för att lämna Indien fritt delades landet 1947 i två stater med viss anknytning till Storbritannien,1ndiska unionen (Indien) med övervägande hinduer och Pakistan med övervägande muslimer. Helt självständiga republiker blev de 1950. Frigörelseprocesserna irnehöll många konflikter Det självständiga Indiens förste ledare blev Nehru. Senare ledes landet periodvis av hans dotter Indira Gandhi, som mördades 1984. Därefter har hennes son Rajiv Gandhi stundtals haft makten.

Pakistan kom att bestå av två delar 150 mil från varandra, Västpakistan och Östpakistan, med många olikheter, bl a ifråga om språk. Efter inbördeskrig 1968 och ett krig 1971 mellan Indien och Pakistan, som förlorades av Pakistan, blev Östpakistan en egen självständig stat, Bangladech, som därefter haft många inre konflikter. Bangladech är landet som ofta drabbas av översvämningskatastrofer

Storbritanniens koloni Burma blev självständig 1948, likaså Ceylon, där staten sedan 1972 heter Sri Lanka. Siam var självständigt, men har efter kriget bytt namn till Thailand. I gränstrakterna kring Burma och Thailand finns “den gyllene triangeln” med ett av världens största narkotikaproducerande områden.

Britternas kolonier på de ostindiska öarna blev självständiga efter långa konflikter, Malysia bildades där på 1960-talet. Singapore blev egen stat 1965.

De holländska kolonierna.

Större delen av de ostindiska öarna var nederländska/holländska kolonier. Holländarna var inte lika villiga som engelsmännen att lämna kolonierna, men efter många strider där bildades Indonesien 1949 som en självstandig stat, där de holländska delarna av Guinea inlemmandes först 1963.

De franska kolonierna.

Fransmännens kolonier i Asien, som de erövrade i slutet på l800-talet, “Franska Indokina”, omfattade i stort sett 1990 års Vietnam, Laos och Kampuchea. I Vietnam uppträdde efter första världskriget rörelser som ville frigöra landet, det var Vietnams Kuomintang och Indokinas kommunistiska parti under ledning av Ho Chi Minh. Under 1930-talet gjorde de uppror som slogs ned av fransmännen. Under andra världskriget ockuperades Vietnam av japanerna och motståndsrörelserna slogs ihop till organisationen Viet Minh med Ho Chi Minh som ledare. När japarlerna kapitulerade proklamerade Ho Vietnams självständighet 1945. Frankrike ville inte släppa greppet om Vietnam och det blev krig där, som varade 1945-1954. Viet Minh blev en kommunistisk rörelse och fransmännen satte upp en antikommunistisk regim i Saigon. Kriget spred sig till Laos och Kambodja (Kampuchea). Resultatet blev såsmåningom att det 1954-1956 bildades två delar, det kommunistiska Nordvietnam och det antikommunistiska Sydvietnam med 17:e breddgraden som gräns. Frankrike drog sig senare ur Sydvietnam och i stället kom, där USA som stöd.

USA menade att kommunismens utbredning borde hindras. Ur det utvecklades det stora vietnamkriget mellan Nordvietnam och Sydvietnam +USA, som pågick 1965-1975. USA lämnade landet 1973 efter att det i stor utsträckning förstörts med bomber och andra stridsmedel. Antalet dödade och skadade var mycket stort på båda sidor. USA förlorade i döda många tiotusental. Vietnam blev 1976 en självständig republik med kommunistisk regim.

Laos och Kambodja, numera Kampuchea, blev självständiga ungefär samtidigt efter komplicerade och svårartade konflikter, som ännu 1990 inte är avslutade. I Kampuchea togs 1975 makten av de s k röda khmererna, en extrem kommuniströrelse under ledning av Pol Pot. De har på ett grymt sätt försökt genomföra en samhällsomvandling och därvid enligt beräkningar dödat miljontals människor. 1979 besattes landet av Vietnam. Prins Sihanouk, som avsates 1970, har försökt få ordning där.

Kina.

Sovjetunionen erkände 1945 kuomintangledaren Chiang Kai-shek som Kinas ledare och alltså inte kommunistledaren Mau Tse-tung, vilken inte följde direktiven från världskommunismens ledare Stalin. De gamla striderna mellan Kuomintang och kommunisterna fortsatte efter 1945 och 1948-1949 utkämpades dem emellan ett stort fältslag, där Chiang Kai-shek förlorade. Han begav sig till ön Taiwan (Formosa) och blev president i en regim som gjorde anspråk på att representera hela Kina. I det stora Kina på fastlandet grundade Mao 1949 Folkrepubliken Kina med Peking som huvudstad. Kinas plats i FN, i generalförsamlingen och i säkerhetsrådet, besattes av Taiwan. Folkrepubliken Kina hindrades många år av USA att bli medlem av FN, men 1971 övertogs Kinas plats i FN av folkrepubliken.

I Maos Kina började en modernisering och industrialisering av landet. Motsättningarna mellan Kina och Sovjetunionen ökade.1964 provsprängde Kina sin första atombomb, 1967 sin första vätebomb. Åren 1966-1969 bedrev Mao en "kulturrevolution" en renlärighets-och utrensningskampanj som syftade till att utplåna som han menade borgerliga, kontrarevolutionära och revisionistiska tankar och vanor. Maos "lilla röda" bok var vägledande. Revolutionen avbröts av en partikongress 1969. USA-presidenten Nixon besökte Kina 1972 och gjorde vänskapliga överenskommelser med Mao, bl a som ett led i försöken att minska sovjetkommunismens maktställning.

1973 började "de fyras gäng" under ledning av Maos hustru försöka återinföra kulturrevolutionen, Mao var då gammal. De lyckades inte. Mao dog 1976 och därefter modifierades hans dogmatiska kommunistiska politik kraftigt. I det sammanhanget dömdes Maos änka i en rättegång för övergrepp under Maos tid. Det kinesiska samhället liberaliserades, men folket tycks ha gått för fort fram i liberal riktning för att passa makthavarna. Studenter m fl protesterade mot regimen bl a på Himmelska fridens torg 1989 och då slog regimen tillbaka med vapenmakt, något som fördömdes över hela världen.

Japan.

Japan var bland förlorarna i andra världskrieget och ställdes under ledning av USA-generalen MacArthur. I Överenskommelser vid krigsslutet skulle bl a krigsförbrytare bestraffas, Japan demilitariseras och ombildas i demokratisk liberal riktning. Stora bank- och industrikoncerner skulle upplösas mm. Vissa delar av territorier som tidigare behärslats av japanerna skulle avträdas, bl a skulle Korea bli en egen självständig stat och vissa områden överlämnas till Sovjetunionen och USA. Kejsarinstitutionen fick vara kvar, men med starkt begränsad makt, styrelsen blev parlamentarisk. Såsmåningom avvecklades de amerikanska kontrollorgaren. Japan har efter svårigheter i början utvecklat sig till en av de ekonomiskt starkaste staterna i världen.

Korea, Filippinerna, Afghanistan mm.

Korea skulle bli en stat, men ockupationsförhållandena i slutet på kriget ledde till bildning av två stater med 38e breddgraden som gräns, Demokratiska folkrepubliken Korea i norr och Republiken Korea i söder. Nordkorea öppnade erövringskrig mot Sydkorea 1950 och FN med trupper från många länder, främst USA ställde sig på Sydkoreas sida. Det slutade 1953 med oförändrad gräns sedan Kina också varit med i kriget. Omkring 6 miljoner människor dödades i Kriget, varav ca 3,5 civila. Koreakriget skakade världen.

Filippinerna var USAs koloni fram till 1946 då där blev en självständig republik. Ferdinand Marcos blev president 1965, missbrukade grovt sin ställning för egen vinning, valdes bort 1986 och måste fly.

I Stilla havet har efter andra världskriget bildats ett antal relativt små självständiga stater. I bergstrakterna mellan Kina och Indien har förekommit konflikter och förändringar, bl a i Kashmir och i Tibet som kineserna ockuuperade1951. Tibets Dalailama flydde ur landet , 1959.

Afghanistan var en monarki, blev republik1973 och fick1978 en kommunistisk ledning som dock hade svårt hävda sig. Sovjetunionen sände in trupper i landet som hjälp till kommunisterna. Västmakterna protesterade och de sovjetiska trupperna drogs långt om länge tillbaka.

Afrika

I Afrika finns 1990 drygt 50 självständiga stater med drygt en halv miljard människor. I några små delar med anknytning till Frankrike och Storbritannien bor i runda tal en halv miljon. Före första världskriget,1914, fanns där två självständiga stater, Liberia och Etiopien. Under mellankrigstiden blev Egypten självständigt 1922, resten var kolonier knutna till europeicka stater. Afrikas stater har blivit självständiga huvudsakligen efter andra världskriget. l963 bildades av ett antal fria afrikastater utom Sydafrika organisationen OAU för samarbete.

Liberia bildades på 1800-talet som hem för frigivna amerikanska negerslavar. Etiopien kallades förr Abessinien och är en statsbildning med anor från forntiden. Kejsare i landet var Haile Selassie 1930-1936 och från 1941 tills han avsattes 1971, och landet blev republik.

Staten Sydafrika bildades l910 med anknytning till Storbritannien, fick större självständighet 1931 och blev helt självständig 1961. Situationen där har präglats av och präglas ännu 1990 av förhållandet mellan de vita makthavarna och den svarta befolkningen. De svarta är förtryckta och de vita är ovilliga till demokrati för alla och utjämning av levnadsvillkoren. Premiärministern Verwoerd mördades 1966. Åtskillnadspolitiken, apartheidspolitiken, som rör förhållandet vita-svarta, ogillas av en stor del av världen utan för Genom sanktioner och blockader o d har man försökt få makthavarna att ändra till förmån för de svarta. (Apartheidregimen upphörde och Nelson Mandelas blev president i Sydafrika 1994)

Egypten fick på senare tid viss självständighet inom det Osmanska riket, stod en tid urder engelskt inflytande men blev sjä1vstädndigt 1922, då med något inflytande från engelsmännen, något som dock senare försvunnit. Under 1953 gjordes en vänsterrevolution under ledning av överste Nasser, varvid den kung som fanns där tidigare avsattes och republik infördes. Nasser blev president 1954 och förstatligade 1956 Suezkanalen varvid Frankrike och England som hade intressen där började krig. FN kunde inte göra något åt det p g a Frankrikes och Englands vetorätt i säkerhetsrådet, men genom diplomatiska ingripariden från USA och Sovjetunionen avblåstes kriget, där ocksa Israel varit med. Den engelska premiärministern måste avgå. Hela förloppet går under beteckninger “Zuezkrisen”.

Den ekonomiska utvecklingen i Egypten fick uppsving genom ett väldigt dammbygge vid Assuan, där en stor sjö bildades och gamla stentempel sågades ned och sattes upp igen på högre nivå för att inte komma under vatten.

Egypten har varit och är part i Israels konflikter med omvärlden, bl a i sexdagarskriget 1967 och oktoberkriget 1973. 1977 försökte Egyptens president Sadat åstadkomma varaktig fred med Israel och fick bl a tala i Israels parlament, knesset, andra arabstater ogillade detta. Amerikanske presidenten Carter försökte medverka till fred och inbjöd Sadat och Israels premiärminister Begin till sitt sommarresidens, Camp David, varvid vissa men inte tillräckliga framgångar i fredssträvandena nåddes genom det s k Camp-David-avtalet. Sadat och Begin fick Nobels fredspris 1978. Ett fredsavtal mellan Eypten och Israel ingicks 1979, men det innbar inte slutet på konfllkterra, Sadat mördades 1981.

Libyen blev ett självständigt kungarike 1951, men där gjorde överste Kadaffi en statskupp 1969 och gjorde landet till republik med sig själv som ledare. Tunisien blev självständigt 1955 och Marocko 1956. Algeriet sågs av fransmännen som en del av Frankrike, men det blev ändå fritt 1962 efter ingrepp från franske presidenten de Gaulle och efter blodiga revolutioner ända sedan 1954.

De övriga kolonierna frigjorde sig på olika sätt och många gånger under svåra strider och revolutioner. Ghana bildades 1957, Nigeria 1960, Kongo 1960, Kenya 1963, Uganda 1962, Tanzania 1964, Malawi och Zambia 1964, Rhodesia 1965 och ändrade regim och blev 1980 Zimbabve, Mocambique och Angola 1975 etc etc. FNs generalsekreterare, svensken Dag Hammarskjöld, omkom i en flygolycka på väg till medlingssamtal i Kongo.

Utöver många politiska problem i Afrika finns problem med svält och fattigdom.

Amerika

Utvecklingen i Amerika har gått och går olika i USA-Kanada och Latinamerika, dvs Mexico och staterna söder därom.

USA och Kanada har uppstått ur engelska och franska kolonier, man talar engelska där och i Kanada delvis franska, den dominerande religionen är protestantisk kristendom, men det finns många katoliker, den s k ekonomiska utvecklingen är i världspersrektiv god.

De latinamerikanska staterna har bildats ur sparska och port ugisiska kolonier, rnan talar moderländernas språk, dominerande religion är romersk-katolsk kristendom och den ekonomiska utvecklingen där är fylld av svårigheter.

I vänsterevolutionen i Mexico åren kring första världskriget förstatligades naturrikedomar, vilket antyder att styrningsprinciperna där är annorlunda än i det privatkapitalistiska USA. Mexico var med i andra världskriget på de allierades sida, men styrelseskicken i USA och Mexico är för olika för att det ska råda fullständigt samförstånd dem emellan. Under efterkrigstiden tycks regimen i Mexico trots sin vänsterinriktning ha prioriterat snabb ekonomisk utveckling framför utjämning av levnadsvillkoren. Mexico City har blivit en av världens största städer med omfattande fattig slum kring lyxiga rikemansområden.

Åv de sydamerikanska staterna kom de flesta med i andra världskriget på de allierades sida, men som passiva deltagare utom Brasilien som medverkade i strider.

Efter kriget bildades för gemensamt uppträdande vid kriser, krigsfara och krig organisationen OAS för amerikanska stater, i vilken ingår stater både från Nord- och Sydamerika.

De latinamerikanska staterna blev självständiga huvudsakligen under l800-talet och hade i början av 1900-talet ofta ålderdomliga traditioner och samhällssystem. Statsgränserna är vanligen arv från kolonialtiden. Under efterkrigstiden har i dem förekommit många revolutioner som gått i olika riktningar, ibland åt vänster, ibland åt höger.

I Asien och Afrika har frigörelser från moderländerna, gränsdragningar och inre omvälvningar gått hand i hand. I Latinamerika finns ett tidsavstånd mella staternas frigörelser och efterkrigstidens inre omdaningar. De på l800-talet frigjorda staternas styrelseskick fick från början l800-talskarakRtär. Så hade t ex Brasilien en kejsare från 1822 till 1891 då landet blev republik med militärdiktatur. Slaveri avskaffades i Brasilien 1889 och vid andra världskrigets slut kan där ha funrits ännu levande frigivna slavar. Konflikterna i de latinamerikanska delarna av Amerika gäller i första hand de inre förhållandena, men i flera fall finns motsättringar i gränsfrågor. I början av 1930-talet fördes krig mellan Bolivia och Paraguay.

Nordamerikanska kapitalägare gjorde urder mellankrigstiden investeringar i de latinamerikanska länderna, i olja, gruvor industrier mm, som väckte viss ovilja där investeringarna gjordes. I Peru bildades på 1920-talet en organisation som ville samla indianska foIk till kamp mot USA-kapitalismen.

I Chile fanns på 1930-talet fascistisk makt och nazistsypatier. I Argentina beundrade på 1930-talet en del geneíraler och godsägare Mussolini. I Brasilien rådde en fascistisk diktatur från början av 1930-talet till 1945, men landet gick 1942 med i kriget på de allierades sida.

Under efterkrigstiden framträdde i flera latinamerikarlska länder vänsterradikala riktningar. För tiden fram till mitten av 1980-talet kan man notera bl a följande.

På Cuba gjordes 1959 en blodig revolution då Fidel Castro störtade en högerdiktatur och inrättade ett kommunistiskt styre. Han förstatligade bla mot obetydlig ersättning nordamerikansk egendom, vilket starkt ogillades av USA. USA försökte invadera Cuba 1961 i Grisbukten men misslyckades. USAs försök ogillades av FN. Sovjetunionen fick inflytande på Cuba och installerade där raketbaser som kunde skjuta bomber mot USA. USA kände sig hotat och krävde att Sovjetunionen skulle föra bort sina offensiva vapen från Cuba. Inför risken av krig mellan USA och Sovjetunionen, kanske med kärnvapen, drogs raketbaserna bort. Detta var “Cubakrisen”, som setts som mycket allvarlig i världsfredsperspektiv.

I Colombia blev det inbördeskrig mellan flera olika grupper. I Bolivia störtades 1952 en härskarde militärjunta, men armén slog tillbaka 1964 och ett inbördekrig bröt ut, där 1967 Castros medarbetare Che Guevara stupade. l979 gjordes försök att återinföra civil regering.

I Peru har under större delen av efterkrigstiden härskat militärjuntor som till en del fört reformvänlig politik.

I Chile inledde kristna demokrater på 1960-talet en reformpolitik. l970 vann socialisten Allende presidentvalet och började en hårdare vänsterkurs, bl a med förstatligande av koppargruvor. Det väckte reaktion och Allende störtades och mördades 1973 av en militärjunta under ledning av general Pinochet, som sedan förde ett diktatoriskt högerstyre. En viss förbättring har senare skett

I Argentina blev Juan Peron 1946 president och diktator, störtades 1955. En ny regim störtades 1966. 1973 kom Peron tillbaka som ledare men dog 1974 och efterträddes av hustrun Isabel i ett Argentina på gränsen till inbördeskrig. Isabel störtades 1976, terror och våld rådde. 1982 försökte Argentina ta Falklardsöarna från Storbritannien, varvid utbröt ett krig som engelsmännen vann. Argentinas misslyckande i kriget ledde till en ny regim.

I Brasilien störtades efter andra världskriget den rådande diktaturen och en tämligen parlamtntarisk regim rådde fram till 1964 då militärer tog makten och förde en otrevlig politik. Vid mitten av 1980-talet återställdes demokratin.

I de mellanamerikanska småstaterna har särskilt på senare år förekommit mycket omfattande strider och revolutioner.

Britternas koloni i Guyana blev 1966 den självständiga republiken Guyana, med viss anknytning till Storbritannien. Holländska Guyana blev 1975 den själv ständiga republiken Surinam. Franska Guyana är fortfarande en fransk koloni.

I Amerikas övärldar har under efterkrigstiden bildats några självständiga nya stater. På Haiti fanns ett diktatoriskt styre som störtades 1986.

I norvästra delarna av Sydamerika finns områden med stor produktion av narkotika, som sedan förs ut och ställer till elände i världen.

För staterna i Mellan- och Sydamerika gäller att de i de flesta fallen har stora klasskillnader med välbärgade klasser och klasser med många fattiga som lever under usla förhållarden. Det ger politiska spänningar som leder till kupper och revolutioner än åt vänster än åt höger. Stabilitet för regimerna lär man inte kunna räkna med förrän levradsvillkoren utjämnats mera.

Kanada blev brittiskt 1867, men har sedan dess blivit mer och mer självständigt. Det har ännu 1990 viss formell anknytning till Storbriannien, men kan i praktiken ses som helt självständigt, isynnerhet som 1947 antogs en lag om kanadensiskt medborgarskap.

Amerikas förenta stater/USA

USA kan kort karakteriseras som kapitalistiskt och är kommunismens motståndare nummer ett. Efter andra världskriget växte där fram en extrem rädsla för kommunismen, som de såg breda ut sig över stor del av världen, bl a i de östeuropeiska staterna väster om Sovjetunionen, och i Asien. I USA pågick från 1950 och 1952-1954 under ledning av senator Mc Carthy en förföljelse av personer som var eller misstänktes vara kommunistsympatisörer. Många fick lida av det. Den världsberömde filmskaparen Chaplin kom på den svarta listan och flyttade till Schweiz, han var kritisk mot kapitalismens avig-sidor, bl a i filmen “Moderna tider” 1936.

I USA bildades 1947 underrättelseorganet CIA, som ofta fungerat som ett hemligt verktyg för utrikespolitiken. FBI är en avdelning inom USAs förvaltning som ska sörja för landets inre säkerhet.

Slaveriet avskaffades i USA efter inbördeskriget 1861-1865, men de frigivna och deras efterkommande har haft svårt att få de fullständiga rättigheter de ska πha. 1964 antogs vissa lagar som skulle förhindra orättvisor den ickevita befoIkningen utsattes för. Den avsedda effekten inställde sig inte med ens och de färgade måste ännu 1990 kämpa för sina rättigheter. En av kämparna var Martin Luther King, som fick Nobels fredspris 1964 och mördades 1968.

USA är landet där nästan var och en har ett skjutvapen och beredskapen att anvånda vapnen är hög. President John Kennedy mördades 1963 och hans bror Robert mördades 1968 när han ställde upp som presidentkandidat.

President Nixon avgick p g a den s k Watergateskandalen, där Nixons partikamrater gjorde inbrott i motståndarpartiets lokaler och gjorde saker som medverkade till att Nixon återvaldes till president 1972 efter hans första presidentperiod.

USA har världens största industriproduktion, största krigsmakt och står i främsta ledet när det gäller naturvetenskaplig forskning och teknologi. USA var inte först i rymden med satellit, men vawr först med att sätta en människa på månen,1969.

USA är först, bäst och störst i många avseenden men har inte lyckats skapa paradiset på jorden. I USA hyllar man konkurrens och frihet, frihet för var och en att göra affärer med nästan vad som helst, tjäna pengar, bli miljonärer och bygga upp ett eget lyckorike. Tyvärr har systemet en baksida med utslagning av dem som inte hänger med. Det finns fattigdom och slum i USA som USAs kapitalistiska marknadssystem inte tycks kunna hantera tillfredsställande.

USA har under efterkrigstiden blivit ett slags världspolis som vakar över individernas frihet i världen enligt USAs principer och har därvid gjort ingrepp i världspolitiken som inte alltid varit lyckade. Vietnamkriget var en olycka för USA. I länder i Mellan- och Sydamerika har USA mer eller mindre öppet försökt styra den politiska utvecklingen med diskutabla metoder.

(De stora höga dubbelbyggnaderna i New York rasade ihop 11 september 2001 efter terroristanfall med kapade flygplan. Sedan har USA startat krig mot Irak och Saddam Hussein tagits tillfånga. Irak har fått en ny regering, men oroligheterna där är inte slut 2005)

Oceanien, polarområdena och rymden.

Till Oceanien räknas Australien, Nya Zeeland och världshaven till de delar de inte räknas in i de stora kontinenterna. Den enda som enligt den offentlig statistiken har besittningar i polarområdena är Norge, som har ett område vid sydpolen.

Som en ny kontinent kan man räkna rymden kring jorden, som under efterkrigstiden stundtals varit och är befolkad.

Europa 1991

Under 1991 gick förändringarna i Sovjetunionen snabbt: Kommunistpartiet förbjöds och upplöstes, Sovjetunionen upphörde att existera vid jultiden. De tre baltiska staterna blev självständiga och de flesta av de övriga delstaterna i Sovjetunionen bildade “De oberoende staternas samvälde”, OSS, där de tre största staterna är Ryssland, Vitryssland och Ukraina och där Rysslands folkvalde president Boris Jeltsin blev den främste ledaren. Ryssland dominerar och har intagit Sovjetunionens plats i FN.

I Jugoslavien började 1991 ett inbördeskrig till följd av gamla konflikter mellan delstater och folkgrupper, och en upplösning till flera oberoende stater började.

Sverige ansökte om medlemsskap i EG. EG-staterna kom i slutet av året överens i princip om att bilda en union, bl a med gemensam centralbank och gemensam valuta, inom några år.(1995 Sverige blev medlem av europeiska unionen 1995).

Världens djur-och växtvärld.

I det föregående har berättats om människornas värld. Men det finns annat levande som har rätt att leva pa planeten, djuren av alfila de slag och växterna. I dagens demokratier har djuren och växterna ingen rösträtt, mänliskorna måste tänka på att föra deras talan.

Källor till världshistorien:

- Å Holmberg, Vår världs historia, NoK 1952.
- Å Holmberg och A Thulstrup: Historien efter 1914, 2 upplagan, Esselte Stud.1981.
- Bra böckers världshistoria.
- Bonniers världshistoria.

Makthavare i världen efter andra världskriget.

(010604. Datum och stavning är troligen rätt, men det kan finnas fel i stavningen av namnen.)

Sovjetunionen.
Upphörde 1991.Unionen ersattes av OSS, Oberoende Staters Samvälde, men Ryssland framstår som främste makthavaren.

1917-24 Vladimir Iljitj Lenin. Död i ämbetet.
24-53 Josef Stalin .Död i ämbetet.
53-55 Georgij Malenkov (regeringschef) utmanövrerad 1955+Nikita Chrustjev (förste sekr. i kommunistpartiet).
55-58 Chrusjtjev (k-partiet) + Nikolaj Bulganin (regeringsch, utstött 1958. Död 1975.
58-64 Chrusjtjev (k-sekr.+regch.) Avsatt. Död 1971.
64-77 Alexej Kosygin (reg-ch). Död1980+ L$eonid Bresjnev (sekr k-partiet)
77-82 Bresjnev (k-sekr+president).Död i ämbetet
82-84 Jurij Andropov (k-sekr+president) Död i ämbetet
84-85 Konstantin Tjernenko (k-sekr+ president . Död i ämbetet.
85-91 Mikhail Gorbatjov (president mm)

53-56 Utrikesminister V Molotov.
57-85 Utrikesminister Andrej Gromyko
85-91 Utrikesminister Edvard Sjevardnase
91-91 Utrikikesm. Alex Bessmertnych + Boris Pankin + Sjevardnase

Ryssland.
1992-99 Boris Jeltsin
00- 08Vladimir Putin
08-

Amerikas förenta stater. USA.Presidenter.
1933-45 Franklin D Roosovelt (D=demokrat= amerikansk vänster). Död i ämbetet.
45-53 Harry S Truman. (Demokrat)
53-61 Dwight D Eisenhower (R= republikan= amerikansk höger)
61-63 John F Kennedy (Dem, mördad)
63-69 Lyndon B Johnson (Dem)
69-74 Richard M Nixon (Rep, Avsatt)
74-77 Gerald R Ford (Rep)
77-81 Jimmy Carter (Dem)
81-89 Ronald Reagan (Rep)
89-93 George Bush (Rep)
93-00 Bill Clinton (Dem)
01-08 George W Bush (Rep)
09-

Storbritannien/England. Premiärministrar.
1940-45 Winston Churchill (konservativ med samlingsregering)
45-51 Clement Attlee (Labour =vänster)
51-55 Churchill (konservativ= höger)
55-57 Anthony Eden (k)
57-63 Harold Macmillan (k)
64-70 Harold Wilson (lab)
70-74 Edward Heath (k)
74-76 Wilson (lab)
76-79 James Callaghan (lab)
79-90 Margaret Thatcher (k)
90-97 John Major (k)
97- 07 Tony Blair (lab)
07- Gordon Brown (lab)

Frankrike. Makthavare och Presidenter.
1944-46 Provisoriska regeringar, chef till jan 1946 Charles de Gaulle, motståndsledare under kriget, därefter Gouin, Bidault, Blum.

47-59 "Fjärde republiken”, relativt svag presidentmakt med många regeringar med svårigheter. Presidenter: 1947-54 Vincent Auriol,
54-59 René Coty. De Gaulle reger¨ingschef fr o m juli 1958.
59-"Femte republiken",med stark presidentmakt, skapad av de Gaulle.
Härefter presidenter:
59-69 Charles de Gaulle (höger)
69-74 Georges Pompidou (höger)
74-81 Valery Giscard d 'Estaing (höger)
81-95 Francois Mitterand (socialist=v)
95-07 Jacques Chirac (höger)
07- Nicolas Sarkozy (höger UMP)

Tyskland. Förbundskansler.
(tom hösten 1990 enbart Västtyskland)
1949-63 Konrad Adenauer (CDU= högerparti)
63-66 Ludwig Erhard (CDU)
66-69 Kurt Georg Kiesinger (samlingsreg)
69-74 Willy Brandt (SPD= socialdem=v)
74-83 Helmut Schmidt (SPD)
83-98 Helmut Kohl (CDU)
98- 2005 Gerhard Schröder (SPD)
2005- Angela Merkel (CDU)

Förbundsrepubliken Kina
1949-76 Mau Tse-tung (Zedong)
1977-97 Deng Xiaoping (partiordf.). Död 1997.
1997- Jiang Zemin (partiordf.) ...
2002(ca) president Hu Jintao. 2003(ca) premiärminister Wen Jiabao

FNs generalsekreterare
1946-53 Trygve Lie
53-61 Dag Hammarskjöld
61-71 U Thant
71-81 Kurt Waldheim
82-92 Javier Péres de CuellÉar
92-96 Boutros Boutros Ghali
97- 06 Kofi Annan
07- Ban Ki Moon

Sveriges statsministrar.
Tage Erlander
11 oktober 1946 -14 oktober 1969, s
Olof Palme
14 oktober 1969 - 8 oktober 1976. s
Thorbjörn Fälldin
8 oktober 1976 -18 oktober 1978, c
Ola Ullsten
18 oktober 1978 -12 oktober 1979, fp
Thorbjörn Fälldin
12 oktober 1979 - 8 oktober 1982, c
Olof Palme
8 oktober 1982 - 28 februari 1986, s
Ingvar Carlsson
1 mars 1986 - 4 oktober 1991, s
Carl Bildt
4 oktober 1991- 7 oktober 1994, m
Ingvar Carlsson
7 oktober 1994 - 22 mars 1996, s
Göran Persson
22 mars 1996 - 6 oktober 2006, s
Fredrik Reinfeldt
6 oktober 2006 - ? , m

Ledamöter av EU-kommissionen: under ledning av J M Barroso (2004-2009)

Från EUs hemsida 050630.

* Barroso	Ordförande
* Almunia	Ekonomiska och monetära frågor
* Barrot	Vice ordförande Transport
* Borg	Fiske och sjöfart
* Dimas	Miljö
* Ferrero-Waldner	Yíttre förbindelser och den europeiska grannskapspolitiken
* Figel	Utbildning, kultur och mångspråkighet
* Fischer Boel	Jordbruk och landsbygdsutveckling
* Frattini	V ordförande Rättvisa, frihet o säkerhet
* Grybauskaite	Ekonomisk planering och budget
* Hübner	Regionalpolitik
* Kallas	Vice ordförande Administrativa frågor, revision och bedrägeribekämpning
* Kovács	Skatter och tullar
* Kroes	Konkurrens
* Kyprianou	Hälsa och konsumentskydd
* Mandelson	Handel
* McCreevy	Inre marknaden och tjänster
* Michel	Utveckling och humanitärt bistånd
* Piebalgs	Energi
* Potocnik	Vetenskap och forskning
* Reding	Informationssamhälle och medier
* Rehn	Utvidgning
* Spidla	Sysselsättning, socialpolitik och lika möjligheter
* Verheugen	Vice ordförande Näringsliv och industri
* Wallström	Vice ordförande. Kontakter mellan institutionerna och kommunikations-strategi

http://europa.eu.int/comm/commission_barroso/wallstrom/index.htm

Mer om EU finns i:
Sven Wimnell 051015: Om EU. Politikområden. Kommissionen. Parlamentet. Utskott. Ledamöter. EU-nämnden. EU-historia. mm. Förslag till ny konstitution. Grundlag. Folkomröstningar. Lagrådet. Junilistan. (http://www.wimnell.com/omr32a.pdf)

1900-talet.

Referat av en sammanställning i Dagens Nyheter, DN, 991210 sid A7. Ett urval händelser och ett urval nobelpris i kemi, fysik och medicin, text av Clas Svahn.

1900-1909

Guglielmo Marconi skickar de första radiosignalerna från England till Kanada 1901, något som kommer att påverka hela århundradet. l USA gör bröderna Wright en 40 meter lång flygfärd (1903) och tre åår senare konstrueras den första elektriska glödlampan med volframtråd. 1909 når Robert Peary nordpolen och samma år grundas scout-rörelsen.

Nobelpris:

Kemi 1902: Emil Fischer för förståelsen av hur organiska molekyler ser ut, bland annat socker, vilket har lett till flera kemiska industrier. Fischers upptäckter utvecklades sedan av A von Baeyer, som belönades 1905.

Fysik 1901: Wilhelm Röntgen för upptäckten av röntgenstrålningen som i dag används i otaliga sammanhang, bland annat inom medicinen.

Fysik 1903: Henri Becquerel, Pierre Curie och Marie Curie för upptäckten av radioaktiviteten och att kärnan i en radiumatom sönderfaller.

Fysik 1909: Guglielmo Marconi och F Braun för upptäckten av radiovågorna.

Medicin 1902: Ronald Ross för att han visat att myggor bär på malaria.

Medicin 1905: Robert Koch för upptäckten av tuberkelbakterien, en upptäckt som kom att rädda miljoner liv.

1910-1919

Norrmannen Roald Amundsen når sydpolen 1911, och 1912 förliser atlantångaren "Titanic" varvid mer än 1 500 människor omkmmer. Året efter inför Henry Ford det löpande bandet på sina bilfabriker och Charlie Chaplin filmdebuterar. 1914 startar det första världskriget med att den österrikiske tronföljaren mördas; Panamakanalen invigs och öppnar en port mellan Atlanten och Stilla havet. 1915 produceras de första stridsvagnarna och det första flygplanet helt i metall. 1917 skakas Ryssland av en revolution, bolsjevikledaren Lenin kommer till makten. Första världskriget slutar 1919.

Nobelpris:

Kemi 1911: Marie Curie för upptäckten av flera radioaktiva element, radium och polonium vilket används för att behandla cancertumörer. Också Ernst Rutherfords forskning, som belönades 1908, var viktig i detta sammanhang.

Kemi 1918: Fritz Haber för upptäckten av hur man syntetiserar ammoniak, vilket gav upphov till bland annat konstgödseli∑ndustrin.

Fysik 1918: Max Planck för upptäckten av energikvantat, att energi uppträder i små paket. Planck lade fram teorin år 1900 och kom att påverka hela 1 900-talets fysik på ett grundläggande sätt. Flera upptäckter byggde vidare på Plancks energikvanta och ledde sedan fram till kvantfysiken.

1920-1929

Sverige får allmän rösträtt 1921 och året efter väljs fyra kvinnor in i andra kammaren och en i första. 1924 blir George Gershwin världsberömd för sin "Rhapsody in blue" för piano och orkester; de första vinterolympiska spelen hålls i franska Chamonix, men först i efterhand gavs tävlingarna olympisk status. 1925 publicerar en för världen okänd Adolf Hitler sitt politiska manifest "Mein Kampf"; den självhäftande tejpen uppfinns. 1927 införs graviditetstester och Charles Lindbergh gör den första ensamflygningen nonstop över Atlanten. 1928 uppfinns bandspelaren. Årtiondets sista år blir händelserikt: televisionen uppfinns och börsen på øWall Street kraschar, vilket blir inledningen till en djup depression.

Nobelpris:

Fysik 1921: Albert Einstein för beskrivningen av fotonen, bäraren av

ljuset. Man kan säga att Einstein "uppfann" fotonen, något som bland annat lett fram till laser och fotocell. I hans Nobelpris ingår också ett erkännande för relativitetsteorierna (den speciella 1905 och allmänna 1916) och teorin om materiens atomstruktur.
Fysik 1922: Niels Bohr för upptäckten av hur en atom är uppbyggd, att elektronerna rör sig i banor runt en kärna.
Medicin 1924: Willem Einthoven för elektrokardiogrammet, EKG, som visar vilka skador som uppstått på hjärtat efter en infarkt.

1930-1939
Årtiondet inleds med upptäckten av planeten Pluto, den första Musse Pigg-filmen med ljud, och Adolf Hitler tar makten i Tyskland (1933). Medan depressionen fortsätter, fram till vändningen i en börshausse 1936-37, får världen uppleva uppfinningar som 8 mm smalfilm (1932) och nylonet (1935). BBC inlΔeder regelbundna tv-sändningar 1935. 1937 skapar Alan Turing den första datorn, p-automater införs, den första helautomatiska tvättmaskinen tillverkas och i England byggs den första radarstationen. Samma år exploderar luftskeppet "Hindenburg" utanför New York. Olyckan innebär slutet för all trafik med luftskepp. 1938 står Golden Gate-bron i San Francisco klar. 1939 bryter andra världskriget ut.
Nobelpris:
Kemi 1931: Garl Bosch och Friedrich Bergius för deras upptäckt av kemiska metoder för att framställa syntetisk bensin och olja ur stenkol vilket lade grunden till en stor del av den kemiska industrin.
Fysik 1932: Werner Heisenberg för osäkerhetsrelationen. Han visade att man inte kan bestämma en partikels läge och energi sam-tidigt utan att rubba den.
Fysik 1939: Ernest Lawrence för cyklotronen som framställer radioaktiva preparat genom att accelerera laddade partiklar och skicka dem in i kärnan. Används för att ta fram kortlivade radioaktiva preparaÃt som inte skadar patienten, för att hitta sjukdomstillstånd eller för att motverka cancertillväxt.
Medicin 1930: Karl Landsteiner för upptäckten av blodgrupperna vilket möjliggör säkra transfusioner. Tidigare misslyckades flertalet transfusioner utan att man visste varför.
Medicin 1939: Gerhard Domagk för upptäckten av prontosil, en typ av sulfa mot bakterier.

1940-1949
För andra gången under 1900-talet skakas världen av ett storkrig. När kriget slutar 1945 har USA bland annat kommit att fälla de första taktiska atombomberna över Hiroshima och Nagasaki. 1941 har vad som kommit att kallas "världens bästa film", Orson Welles "Citizen Kane", premiär. 1942 genomförs den första kontrollerade kärnklyvningen och Astrid Lindgren ger ut "Pippi Långstrump". 1946 får amerikanska AT&T tillstånd att driva ett mobilt telefonnät. 1947 sätts den så kallade Marshallplanen i verket; ett amerikanskt återuppbyggnadsprogram för Västeuropa. lBM presenterar den första kommersiella datorn 1948 och George Orwells dystra framtidsroman "1984" ges ut.
Nobelpris:
Kemi 1944: Otto Hahn för upptäckten av att atomkärnan kunde klyvas vilket gav upphov till atombomben och kärnkraftverken.
Kemi 1948: Arne Tiselius för upptäckten att man genom att låta laddade partiklar vandra i elektriska fält separerar ämnen. Pharmacia växte upp ur hans upptäckter.
Fysik 1947: Edward Appleton för upptäckten av hur radiovågorna rör sig i jonosfären. Han visade därmed hur man kan sända radio över långa sträckor. 1946 lyckades Appleton skicka en radarsignal till månen och tillbaka.
Medicin 1945: Alexander Fleming, Ernst Boris Chain och Howard Walter Florey för upptäckten av penicillinet och dess verkningar. Fleming gjorde sin upptäckt redan 1928.
Medicin 1948: Paul Hermann Müller för upptäckten av växtgiftet DDT som trots sitt dåliga rykte har räddat miljoner liv i u-länderna.

1950-1959

Den första respiratorn tas i bruk 1950. 1951 uppfinner Erik Wallenberg förpackn'ingsmetoden Tetra Pak, grunden till en svensk miljard-industri; i Afrika slås kolonierna Tripolis, Cyrenaica och Fezzan samman till Libyen. 1952 spränger USA en vätebomb och följs snart av Sovjetunionen. 1954 uppfinns den kiselbaserade solcellen; Ernest Hemingway får Nobelpriset i litteratur. 1956 avlider seklets mest namnkunnige vetenskapsman, Albert Einstein, och den första telefonkabeln dras över Atlanten. När Sovjet skickar upp den första satelliten 1957 inleds en kapplöpning med USA om herraväldet i rymden. 1958 deklarerar Kinas ledare Mao Zedong "Det stora språnget framåt"; pacemakern uppfinns och p-pillren in troduceras. 1959 blir Ingemar Johansson världsmästare i tungviktsboxning.

Nobelpris:

Kemi 1953: Hermann Staudinger för upptäckten att polymerer består av mycket stora molekyler vilket utgör grunden för plastkemin .

Kemi 1954: Linus Pauling för hans forskning kring kemiska bindningar som lade grunden till för-ståelsen för hur dessa, och all kemi, fungerar.

Fysik 1952: Felix Bloch och Edward Purcell för upptäckten av NMR, Nuclear Magnetic Resonance, grunden till magnetkameran som kan se in i kroppens olika organ. En vidareutveckling belönades 1991.

Fysik 1956: William Shockley, John Bardeen och Walter Brattain för transistorn, byggstenen i all modern elektronik.

Medicin 1952: Selman Abraham Waksman för upptäcken av streptomycin, den första verksamma antibiotikan mot tuberkulos.

Medicin 1954: John Enders, Thomas Weller och Frederick Robbins för upptäckten av hur poliovirus förökar sig, vilket ledde till poliovaccinet.

1960-1969

Den 12 april 1961 blir Jurij Gagarin, Sovjet, den första människan i rymden. Samma år omkommer FN:s generalsekreterare Dag Hammarskjöld i en flygkrasch i nuvarande Zambia. 1962 står supermakterna på randen till ett kärnvapenkrig under Kubakrisen. 1963 skakas världen av mordet på USA:s president John F Kennedy, året efter ingriper USA i det vietnamesiska inbördeskriget på Sydvietnams sida. 196'5 utbryter krig mellan Indien och Pakistan och 1967 sexdagarskriget mellan Israel och Egypten, Syrien och Jordanien där Israel erövrar Golanhöjderna och Västbanken. 1968 mördas Robert Kennedy under en valturné. Den 21 juli 1969 landar "Apollo 11 " på månen och Neil Armstrong blir första människan på en annan himlakropp.

Nobelpris:

Kemi 1960: Willard Frank Libby för upptäckten av C14-metoden som kan åldersbestämma organiskt material.

Kemi 1962: John Kendrew och Max Perutz för att ha visat att proteiner har en tredimensionell struktur vilket har varit viktigt inom den biotekniska industrin.

Fysik 1964: Charles Townes, Nikolaj Basov och Aleksandr Prokhorov för lasern.

Fysik 1969: Murray Gell-Mann för upptäckten av kvarkarna. Han upptäckte 1964 att protoner, neutroner med flera är uppbyggda av ännu mindre partiklar. Också 1957 års pris, som visade att umversum skiljer på höger och vänster, samt 1979 års pris, där den elektromagnetiska och svaga växelverkan förenades har◊ lagt grunden till en ny syn på materiens innersta väsen.

Medicin 1962: Francis Crick, James Watson och Maurice Wilkins för att de visat hur DNA-molekylen är uppbyggd och därmed hur den mänskliga arvsmassan fungerar. Upptäckten, som gjordes 1953, lade grunden till den biotekniska industrin, som tillverkning av mänskligt insulin som har räddat livet på manga diabetiker (se även 1978 års pris).

1970-1979

Årtiondet inleds med uppfinnandet av mikroprocessorn, grunden till hemdatorerna. 1971 tar sonden "Mariner 9" de första detaljerade bilderna av Mars. 1972 konstrueras det första tv-spelet. Samma år skakas USA av Watergateskandalen som leder till president Richard Nixons avgång två år senare. Popgruppen ABBA vinner schlagerfestivalen 1974; forskare varnar för att freoner kan skada ozonskiktet. 1975 börjar de första hemdatorerna säljas i USA. Mao Zedong avlider 1976. 1977 har filmen "Star Wars" premiär, 583 månniskor dödas vid en flygolycka på Teneriffa. 1978 föds världens⁄ första provrörsbarn. 1979 inträffar en allvarlig olycka vid kärnkraftverket i Harrisburg, USA.

Nobelpris:

Fysik 1971: Dennis Gabor för hologrammet som används inom industrin för analys och för att se och skapa 3D-bilder.

Fysik 1978: Arno Penzias och Robert Wilson för upptäckten av den kosmiska bakgrundsstrålningen som visade att universum med stor sannolikhet har bildats genom en ursmäll, Big Bang.

Medicin 1978: Werner Arber, Daniel Nathans och Hamilton O Smith för hur man klipper isär och fogar ihop DNA. Pristagarna grundlade den genetiska ingenjörskonsten .

Medicin 1979: Alan M Cormack och Codfrey N Hounsfield för datortomografi. En metod som gör det möjligt att se strukturer i hjärnan och att upptäcka tumörer.

1980-1989

1980 mördas John Lennon i New York. 1981 går U 137 på grund i Karlskrona skärgard. 1982 bryter Falklandskriget ut mellan Argentina och Storbritannien; aids upptäcks. 1985 konstaterar forskarna ett hål i ozonskiktet över Antarktis. 1986 mördas statsmin‡ister Olof Palme på Sveavägen i Stockholm; kärnkraftverket i Tjernobyl havererar. Magsårsmedicinen Losec börjar användas 1988. 1989 försvinner jarnridån och Berlinmuren rivs; World Wide Web introduceras.

Nobelpris:

Kemi 1980: Paul Berg, Walter Gilbert och Frederick Sanger för att de kunde visa hur DNA var uppbyggt i sekvenser. Grunden för den moderna biotekniken.

Kemi 1989: Sidney Altman och Thomas Cech för upptäckten att RNA kan ha samma funktion som protein.

Fysik 1986: Ernst Ruska för elektronmikroskopet som gjorde det möjligt att se föremål mindre än ljusets våglängd. I dag kan det förstora omkring två miljoner gånger. Ruska tillverkade sitt mikroskop redan 1931 men belönades först 55 år senare.

Fysik 1989: Norman F Ramsey för upptäckten som ledde fram till atomuret som i dag utgör grunden för GPS-navigeringen. Priset byggde på andra upptäckter som hade belönats 1943 och 1944.

Medicin 1988: James W Black, Gertrude B Elion och George H Hitchings för att de visat att betablockerare hjälper mot för högt blodtryck.

1990-1999

Tyskland återförenas 1990, kriget vid Persiska viken, och rymdteleskopet "Hubble" skjuts upp. 1991 börjar Jugoslavien falla sönder då Slovenien och Kroatien förklarar sig självständiga och ett blodigt krig startar i Kroatien. 1992 inleds ett krig också i Bosnien. 1993 störtar ett Jas-plan i Stockholm. 1994 sjunker passagerarfarjan "Estonia" och 852 människor omkommer; tunneln under Engelska kanalen öppnas; Nelson Mandela blir president i Sydafrika. 1997 lyckas forskare klona ett får som döps till Dolly. Prinsessan Diana omkommer i en trfikolycka i Paris.

Nobelpris:

Kemi 1993: Kary Mullis för upptäckten att man från en liten mängd celler kan kopiera DNA, vilket gör att kriminaltekniker kan spåra gärningsmän utifrån hudfragment eller mycket srnå mängder blod. Filmen "Jurassic Park" bygger på denna upptäckt.

Kemi 1995: Paul Gutzen, Mario Molina och Sherwood Rowland för upptäckten att ozonlagret påverkas av kemiska ämnen i atmosfären.

Fysik 1991: Pierre-Gilles de Gennes för upptäckten av flytande kristaller. Grunden för platta datorskärmar.
Fysik 1992: Georges Charpak för konstruktionen av en känslig medicinsk detektor som gör att man kan använda betydligt lägre röntgendoser vid undersökningar.
Fysik 1997: Steven Chu, Claude Cohen-Tannoudji och William D Philips för en vidareutveckling som kan bli framtidens atomur.
Medicin 1990: Joseph E Murray och E.Donnall Thomas för hur man kan transplantera mänskliga njurar.

2000-2009

Sverige under 1900-talet.

Riksdagens tidning, Från Riksdag och departement, nr 40 1999: Inför år 2000. Så började och slutade 1900-talet.

1900 John Filip Nordlund, mördaren på Prins Carl, halshuggs.
1901 Allmän värnplikt införs.
1902 Gatukravaller och tre dagars storstrejk för allmän rösträtt.
1903 Lapplands-Expressen avgår från Stockholm till Narvik.
1904 Den första biografen öppnas.
1905 Unionen med Norge upplöses. Det nya riksdagshuset på Helgeandsholmen tas i bruk.
1906 LO och SAF erkänner varandra i avtal. I Mölle har damer och herrar setts bada tillsammans.
1907 Oscar II avlider och efterträds av Gustav V.
1908 Dramaten sätter upp Strindbergs ”Mäster Olof”.
1909 Allmän rösträtt för män till andra kammaren. Stor lockout och storstrejk berör 300000 arbetare. Efter en månad gav arbetarsidan upp.
1910 Den sista avrättningen äger rum i Sverige. Hinke Berggren håller föredraget "kärlek utan barn"och döms till fängelse.
1911 Karl Staaff (lib) bildar regering.
1912 Olympiska spel i Stockholm.
1913 Folkpension, som dock är för liten för att man ska kunna leva på den.
1914 Bondetåg, borggårdskris och nyval.
1915 Matpriserna stiger kraftigt.
1916 På två år har 40 svenska fartyg drabbats av tyska torpeder eller minor vilket kostat 128 människor livet.
1917 Parlamentarismens genombrott. Nils Eden (lib) bildar regering tillsammans med Hjalmar Branting (s). Hungerdemonstrationer i Västervik och Stockholm. Brödbutiker och bagerier plundras i Norrköping, Göteborg och Seskarö. Militärer sätts in.

1918 Klädransonering. Spanska sjukan bryter ut i Malmö, 27 000 människor dör i epidemin under året.
1919 Riksdagen beslutar om åtta timmars arbetsdag.
1920 Motbok införs i hela landet, tilldelningen är 4 liter starksprit i månaden. Sverige går med i Nationernas Förbund. Den första rent socialdemokratiska ministären bildas.
1921 Allmän och lika rösträtt för män och kvinnor. NF beslutar att Åland ska vara finskt.
1922 Folkomröstning om alkoholförbud. Motståndarna vinner med 51 procent.
1923 För första gången sänds en gudstjänst i radio.
1924 Allsvenskan i fotboll startar.
1925 Radion börjar sända reguljärt.
1926 Det första eldrivna tåget går mellan Stockholm och Göteborg.
1927 Den första serietillverkade Volvobilen. Fem bilar produceras per dag. Telefonlinjer öppnas till Paris, London och New York.
1928 Stora protester mot riksdagens lag om kollektivavtal och arbetsdomstol.
1929 Diktantologin "Fem unga" utkommer.
1930 Riksdagen beslutar om fri fart på vägarna. Passfrihet vid resor över Öresund.
1931 Militär skjuter fem demonstrerande arbetare i Ådalen. Arbetslösheten stiger. Devalvering. Riksbanken överger guldmyntfoten.
1932 Ivar Kreuger skjuter sig i Paris. Bankkris och ruin för småsparare. Per Albin Hansson (s) bildar regering.
1933 Kohandel mellan socialdemokraterna och bondeförbundet. Ernst Wigforss lägger en expansiv statsbudget.
1934 Riksdagen inför arbetslöshetsförsäkring. Rekordlåga födelsetal.
1935 En statlig utredning föreslår övergång till högertrafik.
1936 Skolplikten förlängs till 7 år. Den borgerliga riksdagen beslutar mot s-regeringens vilja att försvaret ska rustas upp. Regeringskris. Semesterregering. Efter valet koalitionsregering (s och bf).
1937 Riksdagen förbjuder svenskar att ta värvning i spanska inbördeskriget.
1938 Lag om två veckors betald semester. LO och SAF undertecknar "Saltsjöbadsavtalet".
1939 Regeringen avger en neutralitetsförklaring i samband med att andra världskriget börjar. Ransoneringskort utdelas. De fyra stora riksdagspartierna bildar samlingsregering. En militär frivilligkår för Finland börjar organiseras. Ture Nermans "Trots Allt!" tas i beslag.
1940 För att spara bensin förbjuds all privatbilism. Riksdagen tillåter censur. Livsmedelsransoneringar införs. Regeringen godkänner ysk transitering av personal och krigsmaterial till Norge. En Karl Gerhard-revy förbjuds.
1941 Rösträttsåldern sänks från 23 till 21 år. Regeringen tillåter att tysk trupp passerar från Norge till Finland. Gunder Hägg sätter världsrekord på 1500 meter. Vilhelm Moberg ger ut "Rid i natt! Eyvind Jonsson "Grupp Krilon".
1942 Livsmedelsransonerna är knappa. Det är brist på eldningskol. Två svenska malmbåtar på väg till Tyskland torpederas.
1943 Läger inrättas. Ubåten Ulven minsprängs. Efter tyskarnas nederlag på östfronten stoppar regeringen den tyska transittrafiken till Norge. Nöjesskatt på dans införs.
1944 Exporten av kullager till Tyskland upphör. I stället går exporten till England. Under hösten flyr 30 000 balter till Sverige. Statsystemet i jordbruket avskaffas.
1945 Tyskland kapitulerar. Samlingsregeringen ersätts av en s-regering. Metallstrejken pågår i fem månader.
1946 Sverige utlämnar 146 balter (flyktingar i tysk uniform) till Sovjetunionen. Engelska blir första främmande språk i alla skolor. Riksdagen beslutar om fria skolböcker och skolmåltider. Sverige blir medlem av FN. Tage Erlander blir statsminister efter Per Albin Hansson.
1947 Födelsenummer införs och källskatten dras på lönen. Penicillin börjar säljas på apoteket. Bilkörning på söndagar förbjuds för att minska bensinimporten. Barnbidrag införs.

1948 Ungdomskravaller på Södermalm i Stockholm. FN-medlaren. Folke Bernadotte, mördas av Stemligan i Jerusalem. Bertil Ohlin blir oppositionsledare för folkpartiet.
1949 Ny tryckfriheÎtsförordning. Kronan devalveras med 30 procent mot dollarn.
1950 Nioårig enhetsskola.
1951 Koalitionsregering (s och bf). Lagstadgade semestern förlängs från två till tre veckor. Religionsfrihetslag antas.
1952 Passfrihet införs i Norden. Ett svenskt militärflygplan av typ DC 3 försvinner över Östersjön.
1953 Dag Hammarskjöld blir generalsekreterare i FN.
1954 TV-sändningar börjar. Norden blir en gemensam arbetsmarknad.
1955 Motboken avskaffas. Det blir ett bestämt nej i folkomröstning om högertrafik (82,9 %). Allmän sjukförsäkring införs.
1956 Torsten Kreuger säljer Stockholms-Tidningen och Aftonbladet till LO.
1957 Folkomröstning om ATP. Bondeförbundet lämnar regeringen i protest.
1958 Nyval till andra kammaren.
1959 Med en rösts övervikt beslutar riksdagen att införa ATP.
1960 Omsättningsskatt införs. Sverige sänder en FN-styrka till Kongo.
1961 Sverige beslutar att inte söka medlemskap i EEC. Dag Hammarskjöld omkommer i en flygolycka i Kongo.
1962 Riksdagen beslutar att minska antalet kommuner till cirka 300.
1963 Fyra veckors semester. Riksdagen beslutar att införa högertrafik.
1964 Polisväsendet förstatligas.
1965 Rösträttsåldern sänks från 21 till 20 år. Asea får en order att ställa i ordning det första kärnkraftverket i Oskarshamn.
1966 Amerikanska flaggan bränns utanför USA:s ambassad i samband med Vietnamdemonstrationer.
1967 Vietnamdemonstranter och polis drabbar samman.
1968 Olof Palme, då utbildningsminister, går i en Vietnamdemonstration tillsammans med Nordvietnams Moskva-ambasadör och håller ett USA-kritiskt tal. USA kallar hem sin Stockholmsambassadör. Femdagarsvecka införs. Kårhusockupationen.
1969 Olof Palme efterträder Tage Erlander. Högerpartiet byter namn till moderata samlingspartiet. Riksdagen beslutar att avskaffa ett- och tvåöringarna. Den vilda strejken vid LKAB:s gruvor varar i fyra månader.
1970 Sydkraft får tillstånd att uppföra den första reaktorn i Barsebäck. TV sänder i färg. En värnpliktig döms till fängelse för att ha vägrat att klippa sitt långa hår. Val hålls till den nya enkammarriksdagen.
1971 Enkammarriksdagen med 350 ledamöter öppnar. Riksdagen flyttar tillfälligt till Kulturhuset vid Sergels torg.
1972 Olof Palme jämför USA:s bombningar i Vietnam med nazisternas terrordåd.
1973 Riksdagsvalet resulterar i två jämnstarka block, 175 mandat mot 175 mandat. IB-affären. Opec minskar utbudet av olja och oljepriserna stiger.
1974 Riksdagen antar en ny regeringsform och ny riksdagsordning. Parlamentarismen grundlagsfästs. Kungen får bara ceremoniella uppgifter. Rösträtts- och myndighetsåldern sänks till 18 År.
1975 Riksdagen (s och m) beslutar om fortsatt utbyggnad av kärnkraften.
1976 Riksdagen beslutar om en rejäl daghemsutbyggnad. Medbestämmandelagen antas. LO lägger fram sitt löntagarfondsförslag. Socialdemokraterna förlorar regeringsmakten efter 44 år. Thorbjörn Fälldin blir statsminister för en trepartiregering. Regeringen ger klartecken till laddning av Barsebäck II.
1977 De statliga budgetunderskotten börjar växa. Lag om fem

veckors semester. Kronan devalveras med 10 procent Stora demonstrationer mot kärnkraften.

1978 Centern godtar att Forsmark III byggs. Trepartiregeringen faller på kärnkraftsfrågan. Ola Ullsten (fp) blir statsminister.

1979 Efter reaktorhaveriet i Harrisburg bestäms det att en folkomröstning ska avgöra kärnkraftsfrågan. De borgerliga partierna vinner riksdagsvalet med ett mandat.

1980 Folkomröstning om kärnkraften. Inget alternativ vinner majoritet. Riksdagen tolkar resultatet som att de tolv reaktorerna ska vara avvecklade till år 2010. Storkonflikt på arbetsmarknaden.

1981 Moderaterna lämnar trepartiregeringen sedan mittenpartierna gjort upp med socialdemokraterna om skatten. Kronan devalveras med 10 procent. En soövjetisk ubåt går på grund i Karlskrona skärgård.

1982 Socialdemokraterna gör ett bra riksdagsval och återtar regeringsmakten. Kronan devalveras med 16 procent.

1983 I Stockholm samlar 4-oktoberkommitten 75 000 demonstranter mot löntagarfondema. U-båtsjakter pågår, bland annat i Horsfjärden.

1984 FN-konferensen i Stockholm.

1985 Sverige får sin första kvinnliga partiledare i Karin Söder (c).

1986 Olof Palme mördas på Sveavägen i Stockholm. Ingvar Carlsson utses till statsminister.

1987 Socialdemokraterna beslutar att avskaffa kollektivanslutningen av LO-medlemmar till partiet.

1988 Miljöpartiet kommer in i riksdagen. Ebbe Carlsson-affären leder till att riksdagens konstitutionsutskott inleder TV-sända utfrågningar.

1989 Rättegången mot Christer Pettersson inleds. Tingsrätten dömer Pettersson för mordet på Olof Palme, men hovrätten frikänner honom. För första gången påÖ länge finns inget underskott i statsbudgeten. En okänd kommunalpolitiker från Katrineholm, Göran Persson, blir skolminister.

1990 Den socialdemokratiska regeringen gör en helomvändning och vill föra in Sverige i EG. En stor skattereform genomförs.

1991 Ny demokrati lyckas komma in i riksdagen. Miljöpartiet åker ur riksdagen. Carl Bildt bildar en fyrpartiregering (m, kd, fp och c).

1992 Stora budgetunderskott. Löntagarfonderna avskaffas. Bankkris. Ränte- och valutakris. Regeringen och socialdemokraterna lägger fram flera gemensamma krisprogram. Försvaret av kronan misslyckas och i november börjar kronan flyta fritt.

1993 Arbetslösheten är mycket hög.

1994 Passagerarfärjan"Estonia" går under, 852 människor omkommer. Socialdemokraterna vinner riksdagsvalet. Ny demokrati åker ut och miljöpartiet kommer tillbaka. EG- omröstningen slutar med 52,3 prEocent ja och 46,6 procent nej.

1995 Sverige blir medlem av europeiska unionen. Mona Sahlins kontokortsaffär gör henne omöjlig som partiledare och statsminister efter Ingvar Carlsson.

1996 Göran Persson blir socialdemokratisk partiordförande och statsminister. För första gången sedan 1940-talet råder deflation.

1997 Spel på Joker för 12 kronor ger 61 miljoner kronor i spelvinst.

1998 Den socialdemokratiska regeringen samarbetar med miljöpartiet och vänsterpartiet i riksdagen. Vid en diskoteksbrand i Göteborg omkommer 63 ungdomar, cirka 140 skadas.

1999 En av kärnkraftsreaktorerna i Barsebäck stängs. Aktiekursema på Stockholmsbörsen går upp med cirka 50 procent.

50 år med FN.

Svenska FN-förbundet. April 1999.
(http://www.sfn.se/2/1212sfn.html)

FN skapades i en tid av fredsyra, men också i en tid med färska sår efter de stora världskrigen. Aldrig skulle dessa hemskheter upprepas. 50 år senare inser vi att varje tid har sina hemskheter och sina glädjeämnen. Många sidor kan ägnas åt att beskriva vad FN lyckats med, minst lika många åt det som FN inte lyckats uppnå. Här följer en krönika med ett urval av viktiga händelser i FN:s historia.

40-talet

Först ut - Trygve Lie
1945. 26 juni 1945 skrev 50 stater under FN-stadgan. 24 oktober trädde den i kraft. Sverige blev medlem 1946. FN:s förste generalsekreterare var norrmannen Trygve Lie. Han valdes av generalförsamlingen 1946 och avgick efter påtryckningar av bland andra Sovjetunionen 1952.

"De som gav sina liv för att vi skulle bli fria, de som miste sina hem och de som led och alltjämt lider av krigets följder har gett oss en helig uppgift: att skapa en fast grund för freden i världen. Vi kan komma att möta svårigheter och hinder. Men ju vanskligare uppgiften är, desto större är belöningen. Det är hela den civiliserade världens framtid som står på spel."

Trygve Lie när han 1 februari 1946 valdes till FN:s förste generalsekreterare

Palestina delas.
FN:s generalförsamling beslutade 1947 att dela området Palestina i två stater: Israel och FN:s arabiska stat. Judarnas inofficiella regering godtog planen som gav dem 56 procent av området. Palestinerna och arabstaterna godtog inte planen. 1996 pågår fortfarande konflikten i Israel/Palestina. I snart 30 år har stora delar av det område som FN tilldelade palestinerna ockuperats av Israel.

Alla har samma rättigheter
1948. 10 december antogs deklarationen om mänskliga rättigheter. Efter de förfärliga kränkningar av de mänskliga rättigheterna som skett under andra världskriget fanns det en stark opinion för att FN skulle skapa regler i form av internationella avtal.

Stärkt u-landsbistånd
1949. Det utvidgade programmet för tekniskt bistånd, EPTA, bildades. Det innebar en kraftig förstärkning av FN:s hjälp till u-länderna. 1950 bidrog 54 regeringar med sammanlagt 20 miljoner dollar. 1965 ombildades EPTA till FN:s utvecklingsprogram, UNDP. 1995 omfattade UNDP:s budget cirka 1,7 miljarder dollar. UNDP samordnar det bistånd som ges av FN och fackorganen. För närvarande stödjer UNDP över 6000 projekt runt om i världen.

Vykort räddar liv
1949. Det första Unicef-kortet gavs ut 1949. Under alla dessa år har korten gett ett nettotillskott på 500 miljoner dollar, vilket räcker till att vaccinera 33 miljoner barn mot polio, mässling, tuberkulos, difteri, kikhosta och stelkramp.

50-talet

Storkrig i Korea
FN beslutade att ingripa militärt när Nordkorea angrep Sydkorea 1950. 16 länder sände trupper under FN-kommando med amerikansk ledning för att bistå Sydkorea. Det var första gången som säkerhetsrådet beslutade att använda vapenmakt mot ett fredsbrott.

1953 upphörde striderna i Korea. En tillfällig gräns mellan Nord- och Sydkorea skapades vid 38:e breddgraden. FN:s agerande i Koreakriget är ett av de få militära ingripanden som FN gjort.

UNHCR bildas

1951 fick FN en högkommissarie för flyktingar, UNHCR. Samma år utformades en flyktingkonvention som definierar vem som är en flykting och vilka rättigheter och skyldigheter som en flykting har. 1951 fanns det 1,2 miljoner flyktingar i världen. 1995 bistod UNHCR 27 miljoner människor.

Kamp mot apartheid

1952. Generalförsamlingen fördömde apartheidpolitiken i Sydafrika som ett brott mot mänskligheten 1952. Därmed kunde frivilliga sanktioner genomföras mot Sydafrika trots att den sydafrikanska regeringen ansåg att apartheidpolitiken var en inre angelägenhet.

Dag Hammarskjöld

1953. Svensken Dag Hammarskjöld valdes till Trygve Lies efterträdare.. "FN är inte till för att föra människorna till himlen, utan för att rädda dem från helvetet." Dag Hammarskjöld.

Samtal om befolkning

1954. FN:s första internationella befolkningskonferens hölls i Rom. Inga beslut fattades. Inga rekommendationer utfärdades. Konferensen var bara ett tillfälle att utbyta åsikter och erfarenheter. 1950 var jordens befolkning 2,5 miljarder. Idag är den 5,8 miljarder och år 2050 beräknas den vara 10 miljarder.

Historisk FN-styrka

FN genomförde sin första fredsbevarande operation 1956 när krig bryter ut om Suezkanalen. Det är något helt nytt och saknar direkt stöd i FN:s stadga. Styrkan kallades UNEF (United Nations Emergency Force) och placerades i Sinai för att övervaka eldupphör. Det var inga stridande förband, utan fick bara använda sina vapen i självförsvar. En huvudprincip för UNEF - och alla efterföljande fredsbevarande styrkor - är att utplacering och verksamhet måste ske med värdlandets samtycke.

Barnets rättigheter

1959. En allmän förklaring om barnets rättigheter antogs. 40 år senare, 1989, skapades en internationell lag om barnets rättigheter (barnkonventionen). 1996 hade 188 länder skrivit under konventionen.

60-talet

Snabb avkolonisering

1960. 17 nya stater blev medlemmar i FN. 16 av dem var afrikanska stater som blivit fria från kolonialt förtryck. FN hade 100 medlemmar 1960. Generalförsamlingen antog en deklaration om självständighet för koloniala länder och folk. I den står det att kolonialismen kränker grundläggande mänskliga rättigheter och bör avskaffas omedelbart.

En procent i bistånd

1960. Generalförsamlingen utfärdade en rekommendation att cirka en procent av de rika ländernas totala nationalinkomster ska gå till bistånd. Förslaget antogs av 87 röster mot noll. 1995 gav världens rika länder i genomsnitt cirka 0,3 procent av BNP i bistånd.

Hammarskjöld omkommer

1961. Dag Hammarskjöld oÀmkom i en flygolycka på väg till förhandlingar om fred i Kongo 18 september. U Thant från Burma valdes till ny generalsekreterare 1962.

Kärnvapenprov förbjuds

1963. FN:s generalförsamling hade arbetat länge för ett totalt prov-

stoppsavtal. 1963 skrev tre av fem kärnvapenstater - Sovjetunionen, USA och Storbritannien - under ett provstoppsavtal. Kina och Frankrike anslöt sig inte till avtalet. 1996 antog generalförsamlingen ett provstoppsavtal.

Apartheid olagligt

1965. En konvention antogs som förbjuder alla former av rasdiskriminering. 1996 hade 145 länder skrivit under konventionen.

Obligatoriska sanktioner

1966. För första gången beslutade FN:s säkerhetsråd om obligatoriska ekonomiska sanktioner mot Sydrhodesia. Säkerhetsrådet menade att den vita minoritetsrevolten i Sydrhodesia hotade den internationella freden och säkerheten. Efter val 1980 blir Sydrhodesia den fria staten Zimbabwe.

Fem kärnvapenstater räcker!

1968. Icke-spridnings–avtalet undertecknades av kärnvapenstaterna Sovjetunionen, Storbritannien och USA. De lovar därmned att inte förse andra länder med kärnvapen. Kina och Frankrike undertecknade inte avtalet. Ungefär 50 icke-kärnvapenstater undertecknade också avtalet som innebär att de förbinder sig att inte ta emot eller utveckla kärnvapen. 1995 hade 178 av FN:s 185 medlemsstater anslutit sig till icke-spridningsavtalet.

70-talet

Biologiska vapen förbjuds

1971. En konvention antogs som förbjuder utveckling, produktion och lagring av bakteriologiska vapen. Det är det första internationella avtal som innebär egentlig nedrustning, det vill säga att befintliga vapen ska förstöras.

Waldheim generalsekreterare

1971. Österrikaren Kurt Waldheim efterträdde U Thant som FN:s generalsekreterare. I efterhand visade det sig att han tjänstgjort som tysk officer på Balkan under andra världskriget.

Miljön i fokus

1972. I Stockholm samlades representanter för 113 länder för att diskÃutera miljöfrågor. Temat var “En enda värld”. I en FN-rapport om människan och miljön från 1969 står det: “För första gången i mänsklighetens historia existerar en global kris som berör både i- och u-länder. Den gäller människans relation till sin miljö. Oroande tecken har varit synliga länge: befolkningsexplosionen, en mäktig teknologisk expansion som inte anpassats till miljöns villkor, förstörelsen av odlad jord, städernas oplanerade tillväxt, krympande öppna områden och en ökande risk för utrotning av många former av djur- och växtliv. Det finns ingen tvekan om att framtida liv på jorden hotas om detta får fortgå.”

Ny ekonomisk världsordning

1974. U-länderna ställde krav på en ny mer rättvis ekonomisk världsordning (NIEO). En deklaration och ett handlingsprogram antogs av FN:s generalförsamling. Några viktiga krav var:

* full kontroll över råvarutillgångarna
* mer förädlingsindustri i u-länderna
* bort med handelshinder för u-ländernas industrivaror
* avskrivning av skulder

FN och jämställdheten

1975. I Mexico City höll FN sin första kvinnokonferens. Konferensen drog upp riktlinjer för jämställdhetsarbetet tio år framåt. I september 1995 ägde den fjärde kvinnokonferensen rum i Beijing.

Vapenembargo mot Sydafrika

1977. FN:s säkerhetsråd beslutade att införa obligatoriskt vapenembargo mot Sydafrika. Anledningen är att Sydafrikas apartheidpolitik hotade den internationella freden och säkerheten. I augusti 1977 genomförde FN och den afrikanska organisationen OAU en antiapartheidkonferens.

80-talet

Smittkopporna utrotade

1980. Efter en världsomfattande kampanj som Världshälsoorganisationen genomfört förklarades 1980 att smittkopporna utrotats.

Pérez de Cuéllar generalsekreterare

1982. Peruanen Javier Pérez de Cuéllar efterträdde Waldheim som generalsekreterare. Han anses ha stärkt FN, gett organisationen en ledande roll i världspolitiken.

Svältkatastrof i Afrika

1984. 150 miljoner människor i 20 länder i Afrika drabbades av svält efter en lång tids torka. Detta gjorde att diskussionen om Afrikas kritiska ekonomiska situation tog fart. FN upprättade ett kontor - Office of Emergency Operations in Africa - för att samordna alla hjälpinsatser i Afrika. Kontoret meddelade 1985 att det som kunde ha blivit den värsta hungerkatastrofen i fredstid avvärjts tack vare det internationella biståndet. Unicef (FN:s barnfond) satte 1984 igång ett program för att rädda de minsta barnen i de fattiga länderna. Fyra punkter ingick i detta program:

* amning istället för bröstmjölksersättning
* viktkontroll
* socker/saltlösning i kokat vatten mot livshotande diarréer
* vaccinering mot sex vanliga och dödliga sjukdomar: difteri, polio, tuberkulos, stelkramp, kikhosta och mässling.

FN fyller 40 år

1985. Kritiken mot FN var stor när FN firade 40-årsjubileum. Sekretariatet kritiserades för slösaktighet och ineffektivitet.

"Låt oss inte göra Förenta Nationerna till syndabock för problem som återspeglar våra egna brister. Det är inte Förenta Nationerna som inte nått upp till oss. Det är vi som inte nått upp till Förenta Nationernas ideal. Det är genom att själva förbättra oss och vår politik som vi kan förbättra Förenta Nationerna."

Olof Palme i generalförsamlingen 21 oktober 1985

"Hållbar utveckling"

1987. Norges statsminister Gro Harlem Brundtland ledde Kommissionen för miljö och utveckling 1983-1987. I kommissionens rapport "Vår gemensamma framtid" lanserades begreppet hållbar utveckling, det vill säga en ekonomisk utveckling som tillfredsställer dagens behov utan att äventyra framtida generationers möjligheter till samma utveckling.

Namibia blir fritt

1989. Sydafrika lämnade Namibia under FN-övervakning. Fria val organiserades av FN. Över 97 procent av de röstberättigade deltIog i valet. Flyktingar återvände i tusental varje dag från mitten av 1989.

90-talet

Mandela frigivs

1990. Nelson Mandelas frigivning 12 februari firades som en seger för antiapartheidrörelsen. I juni talade Nelson Mandela inför generalförsamlingen och tackade FN för dess insatser för hans och andra politiska fångars frigivning.

Irak invaderar Kuwait

1990. Efter kalla kriget fick FN en ny roll. Säkerhetsrådet, som länge varit handlingsförlamat på grund av de två stormakternas ständiga

veton, enades om en hård linje mot Irak. 1991 inleddes “Operation ökenstorm”, en USA-ledd militär aktion som säkerhetsrådet accepterat. 3 april 1991 angav FN i resolution 687 ett slut på konflikten.

Boutros Boutros-Ghali

1991. Egyptiern Boutros Boutros-Ghali valdes till FN:s sjätte generalsekreterare.

Jugoslavien delas

1992. Kroatien, Slovenien och Bosnien-Hercegovina blev medlemmar i FN 1992. 1993 blev även Makedonien det. I mars upprättades Unprofor (United Nations Protection Force) för att skydda tre FN-zoner i Kroatien. Styrkan bestod av 14.000 man och hade också till uppgift att skydda FN-organ som sköter biståndet. I augusti 1995 var antalet FN-soldater och annan personal i det forna Jugoslavien över 52.000. Konflikten förvärrades efter en längre vapenvila och under sommaren misslyckades FN med att försvara de muslimska enklaver i Bosnien-Hercegovina som FN utsett till fredade zoner. Massakrer på bosniska muslimer utfördes. 14 december 1995 undertecknades ett fredsavtal mellan parterna.

Toppmöte om jorden

1992. FN:s konferens om miljö och utveckling anordnades i Rio de Janeiro. Ett handlingsprogram, Agenda 21, antogs. En konvention om biologisk mångfald, en annan om klimatet och 27 skogsprinciper förhandlades fram. 1996 arbetade i princip alla kommuner i Sverige med en lokal Agenda 21.

Allt sämre ekonomi

1994. Medlemsländernas sammanlagda skuld var i juli 1994 3,4 miljarder dollar. USA hade största skulden 1500 miljoner dollar. Ryssland skuld var 629 miljoner dollar.

Toppmöte om fattigdom

1995. För första gången anordnade FN ett toppmöte om social utveckling. Man enades om tio åtaganden, bland annat:

* att utrota fattigdomen
* att skapa fullständig jämlikhet mellan män och kvinnor
* att sträva mot full sysselsättning
* att ge utbildning och primärhälsovård till alla

En redovisning av FNs historia och underorgan finns på:
http://wimnell.com/omr93b.html

Världsarvslistan finns på
http:/wimnell.com/omr91b.html

Förenta Nationernas Millenniedeklaration.

Millennietoppmötet New York den 6-8 september 2000
FN:s Millenniedeklaration. Svensk version utgiven av:
FN:s informationskontor för de nordiska länderna,
Svenska FN-förbundet
Översättning: Lars Eriksson
Formgivning efter originalutgåvan: Cinna Gross
Tryckeri: Ekblads, Västervik 2002
Svenska FN-förbundet Box 15 115 104 65 Stockholm
Tel 08-462 25 40 E-post info@sfn.se Hemsida www.sfn.se
FN:s informationskontor för de nordiska länderna:
Midtermolen 3 DK-2100 Köpenhamn Ö Tel +45 35 46 73 00
E-post unic@un.dk Hemsida www.un.dk

FÖRORD

Förenta Nationernas Millenniedeklaration är en milstolpe på vägen in i ett nytt århundrade. Den antogs av Millennietoppmötet som hölls från den 6 till den 8 september 2000 i New York och är ett uttryck för 147 stats- och regeringschefers och totalt 191 nationers oro och engagemang för världens framtid. Mötet var den dittills största sammankomsten av världens ledare.

Deklarationen tog form under månader av diskussioner. Hänsyn togs till slutsatser och förslag från rúegionala konferenser och Millennieforum där enskilda organisationers och individers röster gjort sig hörda. Det gläder mig att många av de åtaganden och mål som jag föreslog i min Millennierapport ingår i deklarationen.

Min avsikt med att föreslå Millennietoppmötet var att utnyttja den symboliska kraften i millennieskiftet för att rikta uppmärksamheten på människors verkliga behov världen över. När jag lyssnade på världens ledare och läste deklarationen slogs jag av hur anmärkningsvärt väl ledarnas krav på handling svarade mot utmaningarna vi står inför.

Ledarna satte upp de specifika målen att halvera antalet människor som lever i extrem fattigdom, att förse människor med rent vatten och ge alla grundutbildning, att stoppa spridningen av hiv/aids och nå andra utvecklingsmål. De krävde att FN:s fredsoperationer stärks så att utsatta samhällen kan räkna med oss när de är hotade. Och de bad oss att bekäåmpa orättvisor och ojämlikhet, terror och brottslighet och att bevara vårt gemensamma arv, jorden, åt kommande generationer.

I deklarationen har världens ledare anvisat klara riktlinjer för hur Förenta Nationerna skall anpassas till det nya århundradets krav. Med rätta är de bekymrade över organisationens effektivitet. De vill se handling och, framför allt, resultat. För min del bekräftar jag att jag själv och min personal hängivet skall genomföra det mandat vi fått. Men ytterst är det ledarna själva som är Förenta Nationerna. Det står i deras makt att uppnå de mål som de har fastställt och därför är det också deras ansvar. Till dem och deras medborgare, världens alla människor, säger jag: bara ni kan avgöra om Förenta Nationerna skall klara av att svara på utmaningen.

Kofi A. Annan
Förenta Nationernas generalsekreterare

Generalförsamlingen antar följande deklaration:
Förenta Nationernas Millenniedeklaration

I. VÄRDERINGAR OCH PRINCIPER

1. Vi, stats- och regeringschefer, har varit samlade till möte i Förenta Nationernas högkvarter i New York från den 6 till den 8 september 2000, i gryningen till ett nytt millennium, för att åter betyga vår tro på organisationen och dess stadga som oumbärliga grundstenar för en fredligare, rättvisare och mer välmående värld.

2. Vi erkänner att vi, utöver våra förpliktelser i våra egna länder, har ett kollektivt ansvar för att principerna om människors värdighet, jämlikhet och jämställdhet upprätthålls på det globala planet. Vi som ledare är därför ansvariga inför alla människor i världen, särskilt de mest sårbara och utsatta, och framför allt världens barn, eftersom framtiden tillhör dem.

3. Vi bekräftar åter vår anslutning till de ändamål och principer som är inskrivna i Förenta Nationernas stadga och som visat sig vara tidlösa och universella. I själva verket har deras relevans och kraft att inspirera ökat i takt med att länder och folk blivit allt mer sammanlänkade och beroende av varandra.

4. Vi är beslutna att skapa en rättvis och bestående fred i hela världen i enlighet med stadgans mål och principer. Vi ålägger oss på nytt att stödja varje ansträngning att upprätthålla respekten för alla staters suveräna likställdhet och deras territoriella integritet och politiska oberoende, att lösa tvister med fredliga medel i enlighet med rättvisans principer och internationell rätt, att garantera rätten till självbestämmande för folk som fortfarande lever under kolonialt styre och utländsk

ockupation, att tillämpa principerna om icke-inblandning i staters inre angelägenheter, respekt för mänskliga rättigheter och grundläggande friheter och respekt för allas lika rätStigheter utan åtskillnad på grund av ras, kön, språk eller religion samt att samverka internationellt vid lösning av internationella problem av ekonomisk, social, kulturell och humanitär art.

5. Vi tror att den centrala utmaning vi står inför idag är att säkerställa att globaliseringen blir en positiv kraft för världens alla människor. Även om globaliseringen erbjuder stora möjligheter är vinsterna för närvarande mycket ojämnt fördelade, vilket också kostnaderna är. Vi inser att utvecklingsländer och länder med övergångsekonomier har särskilt svårt att svara på denna utmaning. Därför kan globaliseringen gynna människorna på ett rättvist sätt och skapa en god framtid för alla endast genom kraftfulla och uthålliga insatser som bygger på vår gemensamma värdegrund av medmänsklighet och humanism. Dessa ansträngningar måste innehålla riktlinjer och åtgärder på det globala planet som möter behoven hos utvecklingsländerna och länderna med övergångsekonomier. De måste formuleras och genomföras med dessa länders aktiva deltagande.

6. Vi anser att vissa grundläggande värderingar är särskilt viktiga i de internationella relationerna under det tjugoförsta århundradet.

Dessa är:
* Frihet. Män och kvinnor har rätt att leva sina liv och fostra sina barn i värdighet, fria från hunger och från fruktan för våld, förtryck och orättvisor. Demokratisk samhällsstyrning i vilken medborgarna är delaktiga och som utgår från folkets vilja är den bästa garantin för dessa rättigheter.

* Jämlikhet. Ingen individ och ingen nation får förnekas möjligheten att dra nytta av utveckling. Lika rättigheter och möjligheter för kvinnor och män måste garanteras.
* Solidaritet. Globala utmaningar måste mötas på ett sätt som fördelar kostnaderna och bördorna i överensstämmelse med grundläggande principer om jämlikhet och social rättvisa. De som lider eller missgynnas förtjänar hjälp från dem som gynnas mest.
*Tolerans. Människor måste respektera varandra oavsett skillnader i tro, kultur och språk. Skillnaderna inom och mellan samhällen bör varken fruktas eller undertryckas utan tas till vara som värdefulla tillgångar för mänskligheten. En kultur av fred och samtal mellan alla civilisationer bör aktivt främjas.
*Respekt för naturen. Alla levande arter och andra naturtillgångar måste behandlas och användas på ett klokt sätt i enlighet med principerna för hållbar utveckling. Endast med den inställningen kan de omätbara rikedomar som naturen försett oss med bevaras och överlämnas till våra efterkommande. De rådande ohållbara mönstren för produktion och konsumtion måste ändras med tanke på vår egen och kommande generationers framtida välfärd.
* Delat ansvar. Ansvaret för hanteringen av ekonomisk och social utveckling världen över och av hot mot internationell fred och säkerhet måste delas av världens länder och bör utövas multilateralt. Som den mest universella och mest representativa organisationen i världen måste Förenta Nationerna ha den centrala rollen.

7. För att omsätta dessa värderingar i handling har vi identifierat viktiga mål som vi tillmäter speciell betydelse.

II. FRED, SÄKERHET OCH NEDRUSTNING

8. Vi skall göra vårt yttersta för att befria våra folk från krigets gissel som i konflikter inom och mellan länder har krävt mer än 5 miljoner liv under det senaste årtiondet. Vårt mål är också att eliminera de faror som massföJrstörelsevapnen utgör.

9. Vi beslutar därför:
* Att stärka respekten för lag och rätt i internationella så väl som nationella angelägenheter och särskilt säkerställa att medlemsstater, i mål där de är parter, rättar sig efter beslut som fattats av Internationella domstolen i enlighet med Förenta Nationernas stadga.
* Att göra Förenta Nationerna effektivare när det gäller att upprätthålla fred och säkerhet genom att ge organisationen de resurser och medel som den behöver för att förebygga konflikter, lösa tvister fredligt, sätta in fredsbevarande operationer och medverka efter konflikter med freds och återuppbyggnad. I detta sammanhang erinrar vi om rapporten från expertpanelen om Förenta Nationernas fredsoperationer och uppmanar generalförsamlingen att snarast behandla panelens rekommendationer.
* Att stärka samarbetet mellanS Förenta Nationerna och regionala organisationer i enlighet med föreskrifterna i stadgans kapitel VIII.
* Att tillse att stater som är parter till fördrag på områden som vapenkontroll och nedrustning, internationell humanitär rätt och mänskliga rättigheter efterlever dessa. Vi uppmanar alla stater att överväga att underteckna och ratificera Rom-stadgan för den internationella brottmålsdomstolen.
* Att vidta samordnade åtgärder mot internationell terrorism och snarast möjligt tillträda alla relevanta internationella konventioner.

* Att fördubbla våra ansträngningar för att fullgöra vårt åtagande att motverka världens drogproblem.
* Att intensifiera våra ansträngningar att bekämpa transnationell brottslighet i alla dess dimensioner, inklusive handel med och smuggling av människor samt penningtvätt.
* Att minimera de icke önskvärda e]ffekterna av Förenta Nationernas ekonomiska sanktioner som drabbar oskyldiga människor, att genomföra regelbundna granskningar av sådana sanktioner och eliminera oönskade effekter av sanktioner som drabbar tredje person.
* Att eftersträva avskaffande av massförstörelsevapen, särskilt kärnvapen, och hålla alla möjligheter öppna för att uppnå detta mål, inklusive sammankallande av en internationell konferens för att identifiera metoder att undvika riskerna med kärnvapen.
* Att genomföra gemensamma åtgärder för att stoppa den illegala handeln med små och lätta vapen, i synnerhet genom större öppenhet vid vapenaffärer och stöd åt regionala nedrustningsåtgärder, varvid rekommendationerna från Förenta Nationernas kommande konferens om illegal handel med små och lätta vapen skall beaktas.
* Att uppmana alla stater att överväga anslutning till konventione[n om förbud att använda, lagra, tillverka och sälja antipersonella minor och att förstöra sådana minor. Staterna uppmanas också att ansluta sig till det reviderade protokollet till konventionen om konventionella vapen.

10. Vi ber medlemsstaterna att iaktta den olympiska freden, individuellt och kollektivt, nu och i framtiden, och att stödja Internationella olympiska kommittén i dess ansträngningar att främja fred och förståelse mellan människor genom sporten och det olympiska idealet.

III. UTVECKLING OCH FATTIGDOMSBEKÄMPNING

11. Vi skall göra vårt yttersta för att befria våra medmänniskor – män, kvinnor och barn – från den extrema fattigdomens elände och förnedring. Mer än en miljard lever just nu i extrem fattigdom. Vi förbinder oss att förverkliga allas rätt till utveckling och att befria hela mänskligheten från nöd.

12. Vi beslutar därför att skapa en miljö – på både nationell och global nivå – som främjar utveckling och fattigdomsbekämpning.

13. Om dessa mål skall nås krävs bland annat god samhällsstyrning i varje land. Även på det internationella planet krävs god styrning, och dessutom öppenhet i de finansiella och monetära systemen och i handeln. Vi är anhängare av ett öppet, rättvist, regelstyrt, förutsägbart och icke-diskriminerande multilateralt system för handel och finanser.

14. Vi ser med oro på de hinder som utvecklingsländer möter när de försöker mobilisera resurser som de behöver för att finansiera sin långsiktiga utveckling. Vi kommer därför att göra allt vi kan för att konferensen om finansiering för utveckling, som skall hållas under 2002, skall bli framgångsrik.

15. Vi åtar oss också att möta de minst utvecklade ländernas särski7lda behov. I detta sammanhang välkomnar vi Förenta Nationernas tredje konferens om de minst utvecklade länderna i maj 2001 och vi kommer att göra vårt bästa för att den blir en framgång. Vi uppmanar de industrialiserade länderna:
* Att antaga, helst vid den konferensen, riktlinjer för tullfrihet och borttagande av importkvoter för i det närmaste all export från de minst utvecklade länderna.
* Att utan dröjsmål tillämpa det utvidgade programmet om skuldlättnader för de svårt skuldsatta fattiga länderna och att gå med på att avskriva alla offentliga bilaterala skulder som dessa länder har i utbyte mot att länderna visar beslutsamhet att minska fattigdomen.
* 6

* Att ge mer generöst utvecklingsbistånd, särskilt till länder som gör
* ärliga ansträngningar att använda sina resurser för att minska fattig
* domen.

16. Vi &är också beslutna att genomgripande och effektivt ta itu med låg- och medelinkomstländernas skuldproblem genom olika nationella och internationella åtgärder, avsedda att göra dessa skulder hanterbara på lång sikt.

17. Vi beslutar också att ta itu med de särskilda problem som möter små utvecklingsländer som är öar genom att snabbt och fullständigt genomföra handlingsprogrammet från konferensen i Barbados och resultatet av generalförsamlingens tjugoandra extra möte. Vi uppmanar enträget världssamfundet att vid framtagandet av ett sårbarhetsindex beakta de behov som är speciella för små utvecklingsländer som är öar.

18. Vi erkänner de speciella behov och problem som kustlösa länder har och uppmanar både bilaterala och multilaterala givare att öka det finansiella och tekniska biståndet till dessa länder för att möta deras särskilda utvecklingsbehov och hjälpa dem att lösa sina geografiska problem genom att underlätta transporter till och från dem genom andra länder.

19. Vi beslutar vidare:
* Att till år 2015 halvera antalet människor vars inkomster är lägre än en dollar per dag och som svälter, och till samma år halvera antalet människor som inte har tillgång till säkert dricksvatten på nära håll eller inte har råd att skaffa vatten.
* Att garantera att alla barn, både flickor och pojkar, till år 2015 har möjlighet att fullfölja hela grundskoleutbildningen och att flickor och pojkar har samma tillgång till utbildning på alla nivåer.
* Att till samma år ha minskat mödradödligheten med tre fjärdedelar
* och dödligheten bland barn under fem år med två tredjedelar jämfört
*
* 7

* med nuvarande nivåer.
* Att då ha stoppat och börjat minska spridningen av hiv/aids, malaria och andra svåra sjukdomar som plågar mänskligheten.
* Att ge särskild hjälp till barn som blivit föräldralösa på grund av hiv/aids.
* Att år 2020 ha uppnått betydande förbättringar av levnadsvillkoren för åtminstone 100 miljoner människor som bor i slum, vilket föreslagits i ”städer-utan-slum-initiativet”
.
20. Vi beslutar också:
* Att främja jämställdhet och stärkandet av kvinnors makt över sina egna liv som effektiva vägar att bekämpa fattigdom, hunger och sjukdomar och stimulera en utveckling som verkligen är hållbar.
* Att utveckla och genomföra strategier som ger ungdomar i hela världen en reell chans att få bra och produktiva arbeten
* Att uppmuntra läkemedelsind˜ustrin att göra de nödvändigaste läkemedlen mer tillgängliga och åtkomliga till lägre priser för alla som behöver dem i utvecklingsländerna.
* Att utveckla ett nära samarbete med den privata sektorn och det civila samhällets organisationer i kampen för utveckling och fattigdomsutrotning.
* Att garantera att fördelarna av ny teknik, särskilt informations- och kommunikationsteknik, är tillgängliga för alla i enlighet med Ecosocs ministerdeklaration 2000.

IV. SKYDD AV VÅR GEMENSAMMA MILJÖ.

21. Vi skall göra vårt yttersta för att befria hela mänskligheten, framför allt våra barn och barnbarn, från hotet om ett liv på en planet som är oåterkalleligt förstörd av mänskliga aktiviteter och vars naturtillgångar inte längre räcker för människornas behov.

22. Vi bekräftar på nytt vårt stöd för principerna om hållbar utveckling, däribland principerna i Agenda 21 som antogs vid Förenta Nationernas konferens om miljö och utveckling.

23. Vi beslutar därför att i alla åtgärder som rör miljön följa en ny etik för god hushållning och förvaltning, och som ett första steg beslutar vi:
* Att göra allt vi kan för att garantera att Kyoto-protokollet träder i kraft, helst före tioårsjubiléet av Förenta Nationernas konferens om miljö och utveckling 2002, och att vi påbörjar den erforderliga minskningen av utsläpp av växthusgaser.
* Att intensifiera våra gemensamma insatser för skötsel, skydd och hållbar utveckling av alla typer av skogar.
* Att verka för fullständig implementering av konventionen om biologisk mångfald och konventionen för kamp mot ökenspridning i länder som drabbats av extrem torka och/eller ökenspridning, särskilt i Afrika.
* Att sätta stopp för den ohållbara exploateringen av vattentillgångar genom att utveckla strategier för vattenhushållning på regional, nationell och lokal nivå så att alla får tillgång till vatten i tillräcklig mängd.
* Att intensifiera samarbetet för att minska antalet och verkningarna av naturkatastrofer och katastrofer som orsakas av mänskliga aktiviteter.
* Att garantera fri tillgång till information från kartläggningen av det mänskliga genomet.

V. MÄNSKLIGA RÄTTIGHETER, DEMOKRATI OCH GOD SAMHÄLLSSTYRNING

24. Vi skall göra vårt yttersta för att främja demokratin och stärka rättssäkerheten, liksom respekten för alla internat ionellt erkända mänskliga rättigheter och grundläggande friheter, inklusive rätten till utveckling.

25. Vi beslutar därför:
* Att helt och fullt respektera och försvara den allmänna förklaringen om de mänskliga rättigheterna.
* Att målmedvetet arbeta för fullständigt skydd och stärkande i alla våra länder av medborgerliga, politiska, ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter för alla.
* Att stärka kapaciteten i alla våra länder att tillämpa demokratins principer och arbetssätt samt respektera mänskliga rättigheter, inklusive minoriteters rättigheter.
* Att bekämpa alla former av våld mot kvinnor och efterleva konventionen om avskaffande av all slags diskriminering av kvinnor.
* Att vidta åtgärder för att garantera respekt för och skydd av invandrares, migrerande arbetares och deras 9familjers mänskliga rättigheter, stoppa rasistiska och främlingsfientliga handlingar som ökar i många länder och främja större harmoni och tolerans i alla samhällen.
* Att arbeta gemensamt för att bredda den politiska beslutsprocessen genom aktivt deltagande av alla medborgare i alla våra länder.
* Att garantera mediernas frihet så att de kan spela sin viktiga roll och allmänhetens rätt att få tillgång till information.

VI. SKYDD AV DE SÅRBARA.

26. Vi skall göra vårt yttersta för att säkerställa att barn och andra civila som drabbas oproportionerligt hårt av naturkatastrofer, folkmord, väpnade konflikter och andra humanitära nödsituationer får allt det bistånd och allt det skydd som de behöver för att de skall kunna återgå till ett normalt liv så snart som möjligt.

Vi beslutar därför:
* Att utvidga och stärka skyddet av civila i nödsituationer i enlighet med internationell humanitär rätt.
* Att stärka det internationella samarbetet, inklusive fördelningen av kostnaderna för och samordningen av humanitärt bistånd till länder som härbärgerar flyktingar, och att hjälpa alla flyktingar, även internflyktingar, att frivilligt återvända till sina hem i trygghet och värdighet för att på ett lämpligt sätt återintegreras i sina samhällen.
* Att uppmuntra till ratificering och fullständig tillämpning av konventionen om barnets rättigheter och dess frivilliga protokoll om barn i väpnade konflikter och om handel med barn, barnprostitution och barnpornografi.

VII. ÅTGÄRDER FÖR ATT MÖTA AFRIKAS SÄRSKILDA BEHOV.

27. Vi skall medverka till att demokratin stärks i Afrika och bistå Afrika i dess kamp för varaktig fred, utrotning av fattigdomen och hållbar utveckling och därigenom ge Afrika en betydande roll i världsekonomin.

28. Vi beslutar därför:
* Att fullt ut stödja de politiska och institutionella strukturer som byggs upp i de nya demokratierna i Afrika.
* Att uppmuntra och understödja regionala och subregionala mekanismer för förebyggande av konflikter och främjande av politisk stabilitet, och att garantera ett tillförlitligt flöde av resurser till fredsbevarande operationer i Afrika.
* Att vidta särskilda åtgärder för att möta utmaningar som fattigdomsbekämpning och hållbar utveckling i Afrika, bland annat skuldavskrivning, förbättrad tillgång till marknader, ökat offentligt utvecklingsbistånd och mer av utländska direktinvesteringar, liksom överföring av teknologi.
* Att hjälpa Afrika att bygga upp sin kapacitet att ta itu med spridningen av hiv/aids och andra infektionssjukdomar.

VIII. ETT STARKARE FÖRENTA NATIONERNA.

29. Vi skall göra vårt yttersta för att göra Förenta Nationerna till ett mer effektivt verktyg i genomförandet av alla dess prioriteringar: kampen för utveckling åt världens alla folk; kampen mot fattigdom, okunnighet och sjukdomar; kampen mot orättvisa; kampen mot våld, terror och brott samt kampen mot misskötseln och förstörelsen av vårt gemensamma hem.

30. Vi beslutar därför:
* Att åter bekräfta generalförsamlingens centrala ställning som Förenta Nationernas mest representativa organ och det viktigaste överläggande och policyskapande organet och att möjliggöra för församlingen att effektivt spela denna roll.

* Att intensifiera våra ansträngningar att genomföra en omfattande reformering av säkerhetsrådet och därvid beakta alla aspekter.
* Att ytterligare stärka ekonomiska och sociala rådet, och därvid byîgga på de förbättringar som nyligen genomförts, för att hjälpa det att fullfölja den uppgift som det tilldelats i stadgan.
* Att stärka Internationella domstolen för att den skall garantera rättvisa och rättssäkerhet i internationella relationer.
* Att uppmuntra till regelbundna konsultationer mellan de viktigaste organen inom Förenta Nationerna för samordning och uppföljning av deras verksamheter.
* Att säkerställa att organisationen kan räkna med och i föreskriven tid förses med de resurser som den behöver för att kunna utföra sina uppgifter.
* Att uppmana sekretariatet att på bästa sätt utnyttja dessa resurser enligt klara regler och procedurer som beslutats av generalförsamlingen i alla medlemsstaters intresse genom att använda de bästa metoderna och den bästa tekniken som står till buds och genom att koncentrera verksamheten på uppgifter som prioriterats genom beslut av medlemsstaterna.
* Att verkva för staters anslutning till konventionen om säkerhet för Förenta Nationernas och andra organisationers personal.
* Att uppnå bättre samstämmighet och samordning i policyfrågor mellan Förenta Nationerna, dess fackorgan, Bretton Woods-institutionerna, Världshandelsorganisationen och andra multilaterala organ i syfte att åstadkomma en helt samordnad hantering av freds- och utvecklingsproblemen.

* Att ytterligare stärka samarbetet mellan Förenta Nationerna och nationella parlament genom deras världsorganisation, Interparlamentariska unionen, på olika områden, bland annat fred och säkerhet, ekonomisk och social utveckling, folkrätt och mänskliga rättigheter samt demokrati och genderfrågor.
* Att öka möjligheterna för den privata sektorn, icke-statliga organisationer och hela det civila samhället att bidra till förverkligandet av organisationens mål och program.

31. Vi anmodar generalförsamlingen att regelbundet övervaka de framsteg som görs för att genomföra åtagandena i denna deklaration och ålägger generalsekreteraren att framlägga periodiska rapporter om detta för behandling av generalförsamlingen och till grund för framtida åtgärder.

32. Vi bekräftar ånyo högtidligen, vid detta historiska tillfälle, att Förenta Nationerna är hela den mänskliga familjens oumbärliga gemen-samma verktyg, med vilket vi skall försöka förverkliga våra universella förhoppningar om fred, samarbete och utveckling. Därför lovar vi att oreserverat stödja dessa gemensamma mål och uttalar vår beslutsamhet att nå dem.

Resolution A/RES/55/2
8 september 2000

Läget i världen 2002.

Från svenska FN-förbundets hemsida på Internet,www.sfn.se, 050505

MÄNSKLIG UTVECKLING

De flesta uppgifter i tabellen kommer från olika FN-organ. En del uppgifter har sekretariatet för Human Development Report sammanställt. I Human Development Report finns hänvisningar till samtliga källor.

DEMOKRATI OCH DELAKTIGHET

Framsteg

- Sedan 1980 har 81 länder gjort stora framsteg mot demokrati. 33 militärregimer har ersatts av civila regeringar.
- 140 av världens närmare 200 stater har nu fria val i vilka flera politiska partier deltar. Det är fler länder än någonsin i historien.
- År 2000 fanns det 37.000 registrerade internationella icke statliga organisationer, en ökning med en femtedel från 1990. Mer än 2.150 organisationer har rådgivande ställning i FN:s ekonomiska och sociala råd (ECOSOC) och 1.550 är knutna till FN:s informationsavdelning.
- 125 länder med 62 % av världens befolkning har fri eller delvis fri press.
  Mellan 1970 och 1996 mer än fördubblades antalet dagstidningar i utvecklingsländerna från 29 till 60 tidningar per 1.000 personer och antalet TV-apparater ökade 16-falt.
- Antalet länder som har ratificerat de sex grundläggande konventionerna om mänskliga rättigheter har ökat dramatiskt sedan1990. Antalet ratificeringar av konventionen om ekonomiska,sociala och kulturella rättigheter resp. medborgerliga och politiskarättigheter har ökat från omkring 90 till närmare 150.
- I tio länder är mer än 30 % av parlamentarikerna kvinnor.
- Bara sex veton lades i FN:s säkerhetsråd mellan 1996 och 2001 mot 243 mellan 1946 och 1995, ett genomsnitt på 50 veton per årtionde.

Bakslag

- Av de 81 nya demokratierna är endast 47 helt demokratiska. Flera andra är på väg från demokrati till auktoritärt styre, några är krigsdrabbade.
- Bara 82 länder med 57 % av världens befolkning är helt demokratiska.
- 51 länder har inte ratificerat Internationella arbetsorganisationens (ILO:s) konvention om rätten att organisera sig och 39 länder har inte ratificerat konventionen om den kollektiva förhandlingsrätten.
- Fortfarande har inte enskilda organisationer rådgivande ställning i FN:s säkerhetsråd och generalförsamling. Bara 251 avde 1.550 organisationerna som är knutna till FN:s informationsavdelning kommer från utvecklingsländer.
- 61 länder med 38 % av världens befolkning saknar fortfarande fri press.
- Under 2001 dödades 37 journalister i tjänsten, 118 fängslades och mer än 600 journalister och redaktioner utsattes för våld eller hot.
- 106 länder kränker fortfarande viktiga medborgerliga och politiska rättigheter.
- 38 länder har ännu inte ratificerat konventionen om medborgerliga och politiska rättigheter, 41 har inte ratificerat konventionen om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter.
- Totalt i världen är endast 14 % av parlamentarikerna kvinnor och i tio länder finns det inga kvinnliga parlamentariker alls.
- I Världshandelsorganisationen (WTO) gäller en röst per land, men de flesta viktiga beslut tas av de ledande ekonomiska stormakterna utanför möteslokalerna.
- Exekutivdirektörerna som representerar Frankrike, Japan,

Saudiarabien, Storbritannien, Tyskland och USA i Världsbanken har 46 % av rösterna i banken och 48 % av rösterna i Internationella Valutafonden (IMF).

EKONOMISK RÄTTVISA

Framsteg

- Andelen av världens befolkning som lever i extrem fattigdom minskade från 29 % 1990 till 23 % 1999.
- Under 1990-talet halverades andelen extremt fattiga i Östasien och Stilla havsområdet och minskade med 7 procent i Sydasien.
- Östasien och Stilla havsområdet hade en årlig ekonomisk tillväxt
  räknat i inkomst per capita med i genomsnitt 5,7 % under 1990-taletet, Sydasien hade 3,3 %.
- De omkring 500 miljoner Internetanvändare som finns i dag beräæknas öka till nästan en miljard år 2005.

Bakslag

- De rikaste fem procenten av världens befolkning har en inkomst som är 114 gånger större än inkomsten för de fattigaste fem procenten av världens befolkning.
- Under 1990-talet ökade antalet extremt fattiga människor i Afrika söder om Sahara från 242 till 300 miljoner.
- I Central- och Östeuropa och länderna i forna Sovjetunionen minskade inkomsten per capita med 2,4 % per år under 90-talet.I Afrika söder om Sahara var minskningen 0,3 %.
  20 länder i Afrika söder om Sahara med drygt hälften av regionens befolkning är fattigare i dag än de var 1990. 23 länder är fattigare än de var 1975.
- 72 % av Internetanvändarna bor i de rika OECD-länderna med 14 % av världens befolkning. 164 miljoner bor i USA.

HÄLSA OCH UTBILDNING

Framsteg

- Sedan 1990 har 800 miljoner människor i världen fått bättre tillgång till vatten och 750 miljoner fått bättre sanitet.
- 57 länder med totalt hƒälften av jordens befolkning har halverat hungern eller är på väg att göra det till år 2015.
- En del utvecklingsländer har gjort framsteg i kampen mot hiv/aids. Uganda minskade förekomsten av hiv från 14 % i början av 1990-talet till omkring 8 % i slutet av 90-talet.
- Mellan 1970 och 2000 minskade dödligheten bland barn under fem år från 96 till 56 dödsfall per 1.000 levande födda.
- Globalt sett ökade inskrivningen i grundskolan från 80 % 1990 till 84 % 1998.
- 51 länder med 41 procent av världens befolkning har nått eller är på väg att nå målet allmän grundutbildning.
- 90 länder med drygt 60 % av världens befolkning har nått/är på väg att nå målet att könsdiskriminering i grundskolan ska vara avskaffad 2015 – drygt 80 länder när det gäller gymnasieskolan.

Bakslag

- Vaccineringen av barn mot de vanligaste barnsjukdomarna har minskat till under 50 % i Afrika söder om Sahara.
- Med nuvarande insatsnivåer kommer det att t†a mer än 130 år att utrota hungern i världen.
- Vid slutet av 2000 hade närmare 22 miljoner människor dött av aids, 13 miljoner barn hade förlorat sin mor eller båda föräldrarna i aids och drygt 40 miljoner människor hade hiv. Av dessa bodde 90 % i utvecklingsländerna varav 75 % i Afrika söder om Sahara.
- Varje dag dör mer än 30.000 barn i sjukdomar som kan förebyggas.
- Runt om i världen ”saknas” 100 miljoner kvinnor som skulle ha levat om de inte blivit offer för barnamord, försummelse eller abort av flickfoster.

- Varje år dör mer än 500.000 kvinnor i samband med graviditeter och förlossningar.
- 113 miljoner barn går inte i skolan, 97 % av dem bor i utvecklingsländer.
- 93 länder med 39 % av världens befolkning har inga data på inskrivning i grundskolan.
- 60 % av barnen som inte går i grundskola är flickor.
- Av omkring 854 miljoner ej läs- och skrivkunniga i världen är 544 miljonyer kvinnor.

FRED OCH PERSONLIG SÄKERHET

Framsteg

- 38 fredsbevarande operationer har upprättats sedan 1990, jämfört med 16 mellan 1946 och 1989.
- När 60 länder hade ratificerat stadgan för Internationella brottmålsdomstolen i april 2002 inrättades en permanent domstol för brott mot mänskligheten.
- Omkring 1.400 icke statliga grupper och organisationer har bidragit till att 1997-års konvention som förbjuder minor har ratificerats av 123 stater.

Bakslag

- Folkmord begicks i Europa och Afrika med 200.000 människor dödade i Bosnien 1992-95 och 500.000 i Rwanda 1994.
- Nya former av internationell terrorism ledde till att omkring 3.000 människor från drygt 80 länder dog i attacken mot World Trade Centre i New York den 11 september 2001.
- Stora länder som Kina, Ryssland och USA har inte ratificerat minkonventionen.
- 90 länder är fortfarande svårt drabbade av laRndminor som 15.000-20.000 människor blir offer för varje år.

FN:s allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna.

Från utrikesdepartementets hemsida på internet.

Förenta Nationernas generalförsamling antog och kungjorde den 10 december 1948 en allmän förklaring om de mänskliga rättigheterna.
Omedelbart efter denna historiska händelse uppmanade generalförsamlingen alla medlemsstater att offentliggöra förklaringens text och att "göra den spridd, känd, läst och förstådd framför allt i skolor och andra undervisningsinstitutioner utan hänsyn till olika länders eller regioners politiska förhållanden".

INLEDNING

Enär erkännandet av det inneboende värdet hos alla medlemmar av människosläktet och av deras lika och oförytterliga rättigheter är grundvalen för frihet, rättvisa och fred i världen,

enär ringaktning och förakt för de mänskliga rättigheterna lett till barbariska gärningar, som upprört mänsklighetens samvete, och enär skapandet av en värld, där människorna åtnjuta yttrandefrihet, trosfrihet samt frihet från fruktan och nöd, kungjorts som folkens högsta strävan,

enär det är väsentligt för att icke människan skall tvingas att som en sisùta utväg tillgripa uppror mot tyranni och förtryck, att de mänskliga rättigheterna skyddas genom lagens överhöghet,

enär det är väsentligt att främja utvecklandet av vänskapliga förbindelser mellan nationerna,

enär Förenta Nationernas folk i stadgan ånyo uttryckt sin tro på de grundläggande mänskliga rättigheterna, den enskilda människans värdighet och värde samt männens och kvinnornas lika rättigheter, ävensom beslutat främja socialt framåtskridande och bättre levnadsvillkor under större frihet,

enär medlemsstaterna åtagit sig att i samverkan med Förenta Nationerna säkerställa allmän och effektiv respekt för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna,

enär en gemensam uppfattning av dessa fri- och rättigheters innebörd är av största betydelse för uppfyllandet av detta åtagande,

k**ungör GENERALFÖRSAMLINGEN**

denna
ALLMÄNNA FÖRKLARING OM DE MÄNSKLIGA RÄTTIGHETERNA
såsom en gemensam riktlin¢je för alla folk och alla nationer, på det att varje individ och varje samhällsorgan må med denna förklaring i åtanke ständigt sträva efter att genom undervisning och uppfostran befordra respekten för dessa fri- och rättigheter samt genom framstegsfrämjande inhemska och internationella åtgärder säkerställa deras allmänna och verksamma erkännande och tilllämpning såväl bland folken i medlemsstaterna som bland folken i områden under deras överhöghet.

Artikel 1.
Alla människor är födda fria och lika i värde och rättigheter. De är utrustade med förnuft och samvete och bör handla gentemot varandra i en anda av broderskap.

Artikel 2.
Envar är berättigad till alla de fri- och rättigheter, som uttalas i denna förklaring, utan åtskillnad av något slag, såsom ras, hudfärg, kön, språk, religion, politisk eller annan uppfattning, nationellt eller socialt ursprung, egendom, börd eller ställning i övrigt.

Ingen åtskillnad må vidare göras på grund av den politiska, juridiska eller internationella ställning, som intages av det land eller område, till vilket en person hör, vare sig detta land eller område är oberoende, står under förvaltarskap, är icke-självstyrande eller är underkastat någon annan begränsning av sin suveränitet.

Artikel 3.
Envar har rätt till liv, frihet och personlig säkerhet.

Artikel 4.
Ingen må hållas i slaveri eller träldom; slaveri och slavhandel i alla dess former är förbjudna.

Artikel 5.
Ingen må utsättas för tortyr eller grym, omänsklig eller förnedrande behandling eller bestraffning.

Artikel 6.
Envar har rätt att allestädes erkännas som person i lagens mening.

Artikel 7.
Alla är lika inför lagen och är utan åtskillnad berättigade till lika skydd från lagens sida. Alla är berättigade till lika skydd mot varje åtskillnad i strid med denna förklaring och mot varje framkallande av sådan åtskillnad.

Artikel 8.
Envar ®har rätt till verksam hjälp från sitt lands behöriga domstolar mot handlingar, som kränker de grundläggande rättigheter, vilka tillkom-mer honom genom lag eller författning.

Artikel 9.
Ingen må godtyckligt anhållas, fängslas eller landsförvisas.

Artikel 10.
Envar är under full likställdhet berättigad till rättvis och offentlig rannsakning inför oavhängig och opartisk domstol vid fastställandet av såväl hans rättigheter och skyldigheter som varje anklagelse mot honom för brott.

Artikel 11.
1. Envar, som blivit anklagad för straffbar gärning, har rätt att betraktas som oskyldig, till dess hans skuld blivit lagligen fastställd vid offentlig rättegång, under vilken han åtnjutit alla för sitt försvar nödiga garantier.
2. Ingen må dömas för handling eller underlåtenhet, som vid tidpunkten för dess begående icke var straffbar enligt inhemsk eller internationell rätt. Ej heller må högre straff utmätas än vad som var tillämpligt vid tidpunkten för den straffbara gärningens begående.

Artikel 12.
Ingen må utsättas för godtyckliga ingripanden i fråga om privatliv, familj, hem eller korrespondens, ej heller angrepp på heder och anseende. Envar har rätt till lagens skydd mot sådana ingripanden eller angrepp.

Artikel 13.
1. Envar har rätt att inom varje stats gränser fritt förflytta sig och välja sin vistelseort.
2. Envar har rätt att lämna varje land, inbegripet sitt eget, och att återvända till sitt eget land.

Artikel 14.
1. Envar har rätt att i andra länder söka och åtnjuta fristad från förföljelse.
2. Denna rätt må icke åberopas vid laga åtgärder, reellt grundade på icke-politiska brott eller på handlingar, som strider mot Förenta Nationernas ändamål och grundsatser.

Artikel 15.
1. Envar har rätt till en nationalitet.
2. Ingen må godtyckligt berövas sin nationalitet eller förmenas rätten att ändra nationalitet.

Artikel 16.
1. Fullvuxna män och kvißnnor har rätt att utan någon inskränkning på grund av sin ras, nationalitet eller religion ingå äktenskap och bilda familj. De äga lika rättigheter vid giftermål, under äktenskap och vid äktenskaps upplösning.
2. Äktenskap må ingås endast med de blivande makarnas fria och fullständiga samtycke.
3. Familjen är den naturliga och grundläggande enheten i samhället och äger rätt till skydd från samhället och staten.

Artikel 17.
1. Envar har rätt att äga egendom såväl ensam som i förening med andra.
2. Ingen må godtyckligt berövas sin egendom.

Artikel 18.
Envar har rätt till tankefrihet, samvetsfrihet och religionsfrihet. Denna rätt innefattar frihet att byta religion eller tro och att ensam eller i gemenskap med andra offentligt eller enskilt utöva sin religion eller tro genom undervisning, andaktsövningar, gudstjänst och iakttagande av religiösa sedvänjor.

Artikel 19.
Envar har rätt till åsiktsfrihet och yttrandûefrihet. Denna rätt innefattar frihet för envar att utan ingripanden hysa åsikter och frihet att söka, mottaga och sprida upplysningar och tankar genom varje slags uttrycksmedel och utan hänsyn till gränser.

Artikel 20.
1. Envar har rätt till frihet i fråga om fredliga möten och sammanslutningar.
2. Ingen må tvingas att tillhöra en sammanslutning.

Artikel 21.
1. Envar har rätt att ta del i sitt lands styrelse direkt eller genom fritt valda ombud.

2. Envar har rätt till lika tillträde till allmän tjänst i sitt land.
3. Folkets vilja skall utgöra grundvalen för statsmakternas myndighet. Denna vilja skall uttryckas i periodiska och verkliga val, vilka skall äga rum med tillämpning av allmän och lika rösträtt samt hemlig röstning eller likvärdiga fria röstningsförfaranden.

Artikel 22.
Envar äger i sin egenskap av samhällsmedlem rätt till social trygghet och är berättigad till att de ekonomiska, sociala och kultur°ella rättigheter, som är oundgängliga för hans värdighet och för en fri utveckling av hans personlighet, förverkligas genom nationella åtgärder och mellanfolkligt samarbete med hänsyn tagen till varje stats organisation och resurser.

Artikel 23.
1. Envar har rätt till arbete, till fritt val av sysselsättning, till rättvisa och tillfredsställande arbetsförhållanden och till skydd mot arbetslöshet.
2. Envar har utan åtskillnad rätt till lika lön för lika arbete.
3. Envar, som arbetar, har rätt till rättvis och tillfredsställande ersättning, som tillförsäkrar honom själv och hans familj en människovärdig tillvaro och som, där så är nödvändigt, kompletteras med andra medel för socialt skydd.
4. Envar har rätt att bilda och ansluta sig till fackföreningar till skydd för sina intressen.

Artikel 24.
Envar har rätt till vila och fritid, innefattande rimlig begränsning av arbetstiden och regelbunden semester med bibehållen§ lön.

Artikel 25.
1. Envar har rätt till en levnadsstandard, som är tillräcklig för hans egen och hans familjs hälsa och välbefinnande, däri inbegripet föda, kläder, bostad, hälsovård och nödvändiga sociala förmåner, vidare rätt till trygghet i händelse av arbetslöshet, sjukdom, invaliditet, makes död, ålderdom eller annan förlust av försörjning under omständigheter, över vilka han icke kunnat råda.
2. Mödrar och barn är berättigade till särskild omvårdnad och hjälp. Alla barn, vare sig födda inom eller utom äktenskap, skall åtnjuta samma sociala skydd.

Artikel 26.
1. Envar har rätt till undervisning. Undervisningen skall vara kostnadsfri, åtminstone på de elementära och grundläggande stadierna. Den elementära undervisningen skall vara obligatorisk. Yrkesundervisning och teknisk undervisning skall vara allmänt tillgänglig. Den högre undervisningen skall stå öppen i lika mån för alla på grundval av deras duglighet.
2. Undervisningen skall syfta till personlighetens fulla utveckling och till att stärka respekten för människans grundläggande fri- och rättigheter. Undervisningen skall främja förståelse, tolerans och vänskap mellan alla nationer, rasgrupper och religiösa grupper samt befordra Förenta Nationernas verksamhet för fredens bevarande.
3. Rätten att välja den undervisning, som skall ges åt barnen, tillkommer i främsta rummet deras föräldrar.

Artikel 27.
1. Envar har rätt att fritt taga del i samhällets kulturella liv, att njuta av konsten samt att bli delaktig av vetenskapens framsteg och dess förmåner.
2. Envar har rätt till skydd för de moraliska och materiella intressen, som härröra från varje vetenskapligt, litterärt eller konstnärligt verk, till vilket han är upphovsman.

Artikel 28.
Envar har rätt till en social och internationell ordning, i vilken de fri- och rättigheter, som uttalas i denna förklaring, till fullo kan förverkligas.

Artikel 29.
1. Envar har plikter mot samhället, i vilket den fria och fullständiga utvecklingen av hans personlighet ensamt är möjlig.
2. Vid utövandet av sina fri- och rättigheter må envar underkastas endast sådana inskränkningar, som blivit fastställda i lag i uteslutande syfte att trygga tillbörlig hänsyn till och respekt för andras fri- och rättigheter samt för att tillgodose det demokratiska samhällets rättmätiga krav på moral, allmän ordning och allmän välfärd.
3. Dessa fri- och rättigheter må i intet fall utövas i strid med Förenta Nationernas ändamål och grundsatser.

Artikel 30.
Intet i denna förklaring må tolkas såsom innebärande rättighet för någon stat, grupp eller person att ägna sig åt verksamhet eller utföra handling, som syftar till att omintetgöra någon av häri uttalade fri- och rättigheter.

ÅKE HOLMBERG: Vår världs historia.

NATUR OCH KULTUR
Första utgåvan, andra tryckningen. 1987.

INNEHÅLL

Förord
Inledning

MÄNNISKAN OCH MILJÖERNA..... sid 3

Erövringen av jorden 3
De första hundratusen generationerna

1. *Vårt stamträd*

2. *Människans spridning och första redskap*
Äldre paleolitikum
Neanderthalmänniskan
Senpaleolitikum
Paleolitiskt panorama från Kina till Amerika

3. *Jordbruket— "den neolitiska revolutionen"*
Jordbrukets uppkomst
Amerikanska begynnelser
Tidigt jordbruk i Östasien
Den fruktbara halvmånen
Afrikanska jordbrukare
Europeiska spridningsvägar
Omvälvningens följder

4. *Neolitiska kulturer—ett panorama*
Den fruktbara halvmånen än en gång
Europeiska bebyggelseformer och samhällen
i början av neolitikum
Megalitmonumentens tid
Den yngsta europeiska stenåldern
Den yngre stenåldern i Östasien
Sydostasien och Oceanien

Stads- och statsbyggandet..... 39
Högkulturerna

5. *Vad är högkultur?*
Tekniska och ekonomiska förändringar
Politiska och sociala förändringar
Religiösa och kulturella faktorer: skrivkonsten ..

6. *Sumerernas, semiternas och invandrarstaiernas Mesopotamien*
Sumererna
Akkadema
Babylon och invandrarrikena
Mesopotamisk ekonomi och babyloniskt samhälle
Tankar och tro

7. *Egypten—enflodsriket*
Den fördynastiska tiden
Teorier om rikets enande
Härskarstaten
Gamla riket
Mellersta riket
Nya riket

8. *Induskulturen*
Förspelet
Stadskulturen
Nedgången

9. *Shang och Zhou i Kina*
Shangs äldsta skeden
Shangs kulmen
Västra Zhou. Vår och Höst

10. *Europeisk "bronsålder"*
De egeiska kulturerna
Central- och nordeuropeiska glimtar

11. *Järn och imperier*
Järnteknologi
Hettitema
Assyrien
Filistéer och fenicier
Järnhanteringens spridning

12. *Grekisk kultur*
Den första kolonisationen
Den andra kolonisationen
Den grekiska potentialen
Perserriket
Perserkrigen
Grekisk politik
Konsterna och vetenskapen
Alexander och hellenismen

13. *Världsriket Rom*
Erövringen av Italien
Rom blir Medelhavets härskare
Från republik till principal
Maktapparaten
Rom och provinserna

14. *Amerikanska fornkulturer*
Andiska kulturer
Från olmeker till tolteker
Mississippikulturer

MÄNNISKAN OCH VÄRLDSRELIGIONERNA 115

Samfund och samhälle under två tusen år 115
Ca 500 f Kr —ca 1500 e Kr

15. Folkreligioner och världsreligioner
Tillbakablick
Profeterna
Världsreligionerna

Buddhismen i Asien 121

16. *Från Harappa till Buddha*
Vedaskrifterna
Det gammalvediska Indien
Det senvediska samhället

17. *Buddhismen i Indien*
Buddhas lära
De första framgångarna
Ashoka och buddhismen
Buddhismens sista årtusende i Indien

18. *Filosofer, kejsare och munkar i Kina*
Den ekonomiska och sociala förvandlingen
Konfucianismen och andra livsåskådningar
Den första kejserliga dynastin
Han-epoken
Buddhismens ankomst till Kina
Sui, Tång och buddhismens guldålder
Song, världens modernaste rike
Mongolkejsama

19. *Det buddhistiska Japan*
Buddhistisk begynnelse

Heian-perioden
Kamakura-epoken
Japansk buddhism

20. *Centralasiatisk buddhism*
Turkestan
Tibet

21. *Indisk utstrålning i Sydostasien*
Monfolket
Burmanerna
Khmerema
Vietnam
Den indonesiska övärlden
Den buddhistiska vågen över Asien

Kristenheten 161

22. *Kristendomen erövrar Rom*
Kristendom och judendom i den religiösa smältdegeln
Tidig kristen mission och organisation
Kyrkan och romarstaten under de första tre hundra åren

23. *Bysans*
Kejsarstaten och den kristna kyrkan under 300-talet
De växande klyftorna mellan Öström och Västrom
Schismerna inom kyrkan
Klosterväsendets uppkomst
Konstantinopels partier
Epoken Justinianus: horisonter och fronter
Epoken Justinianus: bysantinismen
Den stora krisen: barbarer, sassanider och muslimer
Bysantinsk motoffensiv och mission
Ett rikes undergång
En kulturs livskraft .

24. *Västrom och dess efterträdare*
Problemet Roms fall
Folkvandringarna
Folkvandringarnas verkningar
Frankerriket
Den feodala samhällsordningen

25. *Det katolska Europas uppkomst*
Påvedömet och provinskyrkoma
Katolsk konsolidering i kärnländerna
Offensiv på de brittiska öama
"Den karolingiska renässansen"
Mission i öster och norr
Ett nytt Europa
Cluny

26 Europa och omvärlden under högmedeltiden
Vikingar, normander och saracener
Kampen mellan påve och kejsare
Korstågen
Mongolerna
Korstågens västerländska verkningar
- kunskapen om Österlandet
De vetenskapliga impulserna från öster
Universiteten
Gotiken

27. *Högmedeltidens nya ekonomi och samhälle*
Uppodling och kolonisation
Städerna och handeln
Befolkningsutvecklingen
Den senmedeltida krisen
Social omgestaltning
Ständerstaten i Franrike och England

28. *Kyrkans kris: från katarerna till Hus*
Bogomiler, valdenser och katarer
Franciskaner och dominikaner
Lollarder och husiter

Islam 229

29. *Muhammeds budskap och det muslimska samhället*
Islam som världsreligion
Den arabiska bakgrunden
Muhammed: profeten och hans lära
Från sekt till imperium
Sharia-den heliga lagen
Sunna och shia .
Sufism och folklig fromhet
Kalifatet, arabkulturen och filosoferna
Riktningarna och samhällsklasserna

30. *Erövringarna och riket*
Segrarna över Bysans och Persien
Araberna och de besegrade
Omajjader och abbasider
Kalifatets sönderfall
De sammanhållande banden

31. *Det muslimska Spanien och det kristna*
Ockupationen
Andalusien under omajjadema
Reconquistan och den islamiska reträtten
De kristna staterna
De andalusiska impulserna

32. *Islam i Maghreb och Sudan*
Araber, berber och kristna
Maghreb-dynastier
Sudanhandel .
Ghana, Mali och Songhai

33. *Egypten som islamisk centralmakt*
Kolonialtiden och övergången
Fatimidema
Ayyubider och mamluker

34. *Persiskt och muslimskt Uran*
Iranska impulser under abbasidema
Den persiska litterära renässansen
Iransk kulturpolitik under seldjukema
Persien under mongolerna
Timurider och safavider

35. *Seldjuker och ottomaner som islamiska riksbyggare*
Det seldjukiska samhället
Det ottomanska rikets uppkomst
Segern över Bysans och imperiebyggandet
Stat och samhälle i det ottomanska imperiet

36. *Muslimernas Indien och bortom*
Delhisultanatet
Indien och islam
Mogulema
Muslimsk merkantil expansion

MÄNNISKAN OCH HAVET 283

Kolonialismens värld 1500—1800 283

37. *Färdvägarna*
Tillbakablick
Kineser och européer på de stora haven

Portugisisk offensiv
Från Columbus till Cook
Det portugisiska sjöhandelsimperiet
Det ekonomiska misslyckandet

38. *Kolonialamerika modell Syd*
Conquistadortiden: aztekernas Mexiko
Conquistadortiden: inkas Peru
Den fortsatta erövringen
Indianfolken och spanska kronan
Indianfolken och kolonisterna
Indianfolken och kyrkan. Slaveriet

39. *Kolonialamerika modell Nord*
Fransk kolonisation
De engelska koloniernas tillkomst
Den indianska faktorn

40. *Afrikas belägring*
Maghreb, turkarna och européerna
Länderna vid Nilen
Den västafrikanska scenen .
Portugiser, afrikaner och araber i Östafrika
Konkurrensen om Väst- och Sydafrika
Slavhandeln och dess verkningar i Afrika

41. *Indien, övärldarna och kompanierna*
Sydasien och portugiserna
Java och holländarna
Filippinerna under Spanien
Indien och den engelska kompanihandeln
Om orsakerna till Mogulimperiets tillbakagång
Europeisk inblandning
Det brittiska härskarsystemet

42. *Östasien och de främmande barbarerna*
Ashikagas Japan
Det kinesiska regeringssystemet under Ming
Ming-Kina och omvärlden
Mings undergång
Japans återsamling
Japansk ekonomi under Tokugawa
Qings glansperiod i Kina

43. *Det ryska storriket*
Gyllene Horden
Moskva tar ledningen
Drivkrafterna bakom expansionen
Den ryska samhällsutvecklingen
»Västerländska» strömningar i Ryssland

Spindeln i nätet 367
Den atlantiska världen 1500—1800

44. *Reformationer och nationalkyrkor*
Skiss av reformationens förlopp
Bakgrundsfaktorerna
»Cuius regio, eius religio»
Katolsk reform och motreformation
Reformation och inbördesstrider i England
Reformationens facit

45. *Den naturvetenskapliga revolutionen och samhällstänkandet*
Vetenskap och teknik
Från Copemicus till Newton
Samhällstänkandet

46. *Den starka staten*
Den spanska monarkin

Det franska enväldets framväxt
Versailles
Byråkrati, kyrka och armé i enväldets tjänst
Upplysning och envälde under 1700-talet
Det brittiska systemet

47. *Den västeuropeiska ekonomin och den kommersiella revolutionen*
Prisrevolutionen
Handelsomvälvningens verkningar i Europa
Merkantilismen
Merkantilismens kritiker

48. Den industriella revolutionen i 1700-talets England
England, Rom och Kina
Jordbrukets omvandling
Den tekniska nydaningen
De sociala verkningarna 1
Bättre eller sämre?

49. *Revolutionstidevarv: Amerika, Frankrike, Europa, världen*
Det amerikanska upprorets orsaker
Revolutionen
Den första självständighetstiden
Den amerikanska revolutionen och Europa
Franska revolutionens bakgrund: klasser och konflikter
Året 1789
Revolutionen radikaliseras
Direktoriet och Napoleon
Revolutionerna och världen

Västerlandet och världen 419
1815—1914

50. Folk och näringar Befolkningsutvecklingen
Migrationema
Jordbrukets expansion
Den fortsatta industrialiseringen och transportrevolutionen
Järnvägarnas betydelse, den europeiska
kontinentens och USA: s framryckning
Industrialismens tredje fas
De sociala verkningarna .

51. *Det europeiska borgerskapets segrar och nederlag*
Konservatismen
Liberalismen
Franskt drama
Brittisk parlamentarism
Tysk nationalism

52. *Proletariatets mobilisering*
Den tidiga arbetarrörelsen och socialismen
Marxismen
Den fackliga och politiska mobiliseringen
Bondeemancipationen i Ryssland
Slavemancipationen i USA
Bonderevolter världen runt

53. *Latinamerikanskt sekel*
Frigörelsen
Instabilitetens orsaker och den sociala hierarkin
Latinamerika i världsekonomin

54. *Afrikas ockupation*
Islam och imperialismen i Nordafrika
Handel och mission i Östafrika
Antislavhandelskampanjer och rivaliteter i Västafrika
Folkvandringar i Sydafrika
Den stora rusningen
Vinster och förluster

55. *Asien under imperialismens epok*
Rysk framryckning och turkisk tillbakagång
Indien från kompani till kongress
Spirande nationalism i Sydostasien
Kejsarnas Kina mot undergång
Det japanska undret

KONFRONTATIONERNAS SEKEL 483

Världskrig och världsrevolution 483
1914—1945

56. *Första världskriget*
Bakgrunden
Krigets förlopp
Fredsvillkor och långtidsverkningar

57. *Ryska revolutionen* .
Populism och marxism, arbetare och bönder
Revolution och reaktion 1905-1917
Revolutionen från februari till oktober 1917
Bolsjevikema tar över makten
Kommunisterna tar över landet
Stalin tar över partiet och Sovjetunionen
Kommunistisk världsstrategi

58. *Värld i vapenvila*
Den mexikanska revolutionen
Välstånd och depression i USA
Östasiatiska konflikter
Britternas indiska välde vacklar
Afrikansk nationalism
Fascismen i Italien
Hitlers Tyskland

59. *Andra världskriget*
Kunde kriget ha undvikits?
Spanska, mellaneuropeiska och polska förspel
Krigets förlopp
De närmaste följderna

Förenade och oförenade nationer 527
Tiden efter 1945

60. *Imperier rasar, nationer byggs*
Det fria Indien
Indisk utvecklingsstrategi
Pakistan .
Sydöstasiatisk frigörelse
Den arabiska frigörelsen
Afrika söder om Sahara

61. *Ideologier och maktpolitik: revolutioner och kontrarevolutioner*
Kommunismens väg till makten i Kina
Den kinesiska kommunismens egenart
Den permanenta revolutionen i Kina
Vietnam som världskris
Afrikanska omvälvningar
Revolution och kontrarevolution i Latinamerika
Det irrationella Iran

62. *Människorna, tekniken och miljöerna: fattigdom och rikedom*
Befolkningsexplosionen .
Naturvetenskap och teknik under 1900-talet
Livsvetenskapema
Hoten mot mänskligheten
Industriländernas ekonomiska tillväxt
Sovjetisk ekonomi
Utvecklingsländerna
Kinas ekonomiska utveckling
Förhållandet rika - fattiga länder

63. *Från nationalstat till överstat?*
Kommunikationer knyter ihop världen
Världsorganisation
Litteraturanvisningar
Bildkällor och fotografer
Register

INLEDNING

“ Världshistoria är till stor del en efterhandskonstruktion. Vi försöker överblicka det som efter hand blir känt om de första årmiljonerna av människans liv på jorden, den något fylligare kunskap vi har om de följande tiotusentalen år och den väldiga faktamängd som står till buds från de senaste århundradena. Ur det förrådet välj er vi ut sådant som uppfyller åtminstone två villkor:

1. Det skall nu efteråt förefalla oss viktigt, dvs det skall ha påverkat människors tillvaro och synsätt i något betydelsefullt avseende och inte bara tillfälligt. Här förskjuts perspektivet oavbrutet. 1870 tyckte människor åtminstone i Västerlandet, att Tysklands seger över Frankrike var en världshistorisk händelse. Hundra år senare är vi kanske alltjämt intresserade men tror knappast, att mänsklighetens öde ändrades väsentligt av den episoden. Vår egen tids kriser och frågor, som i tur och ordning dominerar nyhetsmedia, kommer också att sållas av tiden. Få av dem blir kvar bland de viktiga.

2. Det som hör hemma i en världshistorisk framställning skall också ha global betydelse, röra inte bara en vrå av världen utan direkt eller genom sina långsiktiga verkningar jordens olika kontinenter och regioner. Gustav Vasa var viktig i Sveriges historia, Gandhi säkert i Indiens, men bara Gandhi hör hemma i världshistorien, eftersom hans ideal har lyst klotet runt.

Men naturligtvis blir vi aldrig ense om vad som är viktigt, varaktigt och globalt, framför allt inte i fråga om enstaka händelser och enskilda individers insatser. Däremot finns knappast någon som inte anser konsten att metodiskt bruka jorden och att producera industriellt som några av de stora märkena i världshistorien. Människan själv i praktiskt taget alla tider och trakter har också fäst ett oerhört avseende vid sitt förhållande till den del av tillvaron som faller utanför vår kontroll: usprunget, döden, rättfärdigheten. Inte mycket har därför påverkat historien så djupt som de stora religionerna.

I en världshistoria måste vidare allt som har med kommunikation att göra vara väsentligt. Både produktionsförhållanden och religion kommuniceras naturligtvis; idéerna, idealen, metoderna sprider sig sakta eller hastigt. Men därjämte är de direkta mötena mellan olika regioners människor starka sammanhållande band i en framväxande världshistoria: handelns, upptäckternas, missionerandets, infiltrationens, invandringarnas, erövringarnas kommunikationer ger efter hand alla människor en handgripligt gemensam världshistoria.

I grova drag är detta de urvalskriterier som har använts för denna världshistoria. Det som fångas i detta nät är förhoppningsvis hårddata, sådant som de spår det förgångna lämnar efter sig tillåter oss att veta med ett stort mått av säkerhet. Man har länge ansett att historikern bör nöja sig med spåren i skrift, så att berättelsen egentligen inte börjar förrän med skrivkonsten och de bevarade skriftliga dokumenten. Det som ligger före hieroglyfema och kilskriften bör historikern lämna åt akeologerna att rekonstruera och tolka. Som praktisk arbetsdelning i forskningen har detta fortfarande sin giltighet. Men en historia som skulle börja mitt uppe i de skrivkunniga högkulturema och lämna 100000 tidigare generationer åt förordet eller helt enkelt därhän, det vore en omvänd torso, ett huvud utan kropp.

Historikern måste börja med att låna friskt från arkeologen.”

Några sidor från
Sven Wimnell 24 december 2013: Socialdemokraternas politik. Krav om bättre politik och bättre information om politik. Krav om bättre samhällsinformation och bättre skolundervisning.
http://wimnell.com/omr36-39zze.pdf

Innehåll
Sid

6 **Sveriges historia i 8 delar från Norstedts förlag.**
6 *Sveriges historia: 13000 f.Kr- 600 e.Kr.*
6 *Sveriges historia: 600 -1350.*
7 *Sveriges historia: 1350-1600.*
7 *Sveriges historia: 1600-1721.*
8 *Sveriges historia: 1721-1830.*
8 *Sveriges historia: 1830-1920.*
9 *Sveriges historia: 1920-1965.*
9 *Sveriges historia: 1965-2012.*
10 Vänstervåg. Högervåg.
14 Blunda inte för hatet och hetsen i Sverige.

211 Norstedt: Sveriges historia.
218 Vänstervåg. Högervåg.

Sveriges historia i 8 delar från Norstedts förlag.

Sveriges historia: 13000 f.Kr-600 e.Kr.

av Stig Welinder. Sveriges historia (del 1)

De första människorna i högan nord satt för fjorton eller femton tusen år sedan på några öar på västkusten vid randen av ett ishav och vid några småsjöar - nästan med inlandsisens rand inom synhåll - där nu Skåne ligger.

De sista resterna av isen såg jägare-samlare i Jämtland och Norrbotten smälta bort 7500-7000 f.Kr. På 500-talet e.Kr. satt välbeställda bondesläkter, hövdingar och småkungar på gårdar från Öresund i söder till trakten av Skuleberget i norr. Deras arbetsfolk ärjade kornåkrar, vallade boskap, smälte fram järn och dukade gästabudsbord med bronskittlar och glasbägare från verkstäder på kontinenten och Brittiska öarna. Under de många årtusendena däremellan vimlar *Sveriges historias* första band av högst olikartade människor, som alla levt sina liv inom det område som nu råkar vara kungariket Sverige. Det var långt innan något Sverige fanns. De många och annorlunda människorna är - för oss - föremål och platser; arkeologiska utgrävningar som blivit magasin och arkiv, och de synliga fornlämningarna i landskapet. På bokens sidor har de tysta och stumma föremålen och platserna blivit ord och text. De berättar historia före den skrivna historien om avlägsna och annorlunda människor.

Under våren 2010 inviger Historiska museet en utställning om Sveriges historia som tar sin början i 1000-talet. utställningen beräknas pågå i cirka fem år och är nära knuten till bokverket. Besök museets sida om utställningen. Sveriges Historia – ett samarbete mellan Historiska museet, och Norstedts förlag
Provläs

Sveriges historia: 600-1350

av Dick Harrison. Sveriges historia (del 2)

Det här är historien om hur Sverige grundades under en 750 år lång process som inleddes på 600-talet. Då bestod landet av självstyrande bygder och landskap som på 1100-talet enades under en kung. Riket stärktes sedan under Birger Jarl och hans söner.

Den röda tråden i andra volymen av *Sveriges historia* är det svenska rikets uppkomst. När boken börjar, år 600, finns inte ens en tillstymmelse till riksorganisation. Det område som motsvarar dagens Sverige består av självstyrande bygder med sinsemellan mycket stora ekonomiska och sociala skillnader. När boken slutar, omkring 1350, har allt förändrats; den gamla bygdemakten har fått vika för en expansiv riksmakt med kung, drottning och råd. Under ledning av Birger Jarl och hans familj har det svenska politiska systemet formats till en medeltida monarki med kyrka, frälse, städer, kungamakt och allmoge.

Historien om hur riket skapades är berättelsen om hur ett flertal företeelser från den europeiska kontinenten och Brittiska öarna fördes in i landet och började prägla kulturen, ibland med fredliga medel, ibland med våld. Till det nya hörde så skilda element som kristendomen, skatteväsendet, riddarväsendet, stads- och befästningsbyggandet, myntväsendet och den kontinentala jordbruksteknologin. Mötet mellan allt det nya och allt det gamla var inte sällan dramatisk och blodig, och det är inte märkligt att epoken i efterhand har blivit föremål för omfattande mytbildning. I synnerhet seklerna mellan 800 och 1100 - vikingatiden - har omgetts av ett närmast romantiskt skimmer som har försvårat för oss att inse hur stora och djupgående förändringarna var.

Detta är historien om de bönder, präster, änkor, krigare, handelsmän och invandrare som byggde upp riket, som gav Sverige en riksidentitet som ännu består.
Provläs

Sveriges historia: 1350-1600

av Bo Eriksson Sveriges historia (del 3)

I mitten av 1300-talet drabbades Sverige av den värsta katastrofen i landets historia. Digerdöden, som förhärjade landet år 1350, blev den första av många pestepidemier som drog fram över Europa under senmedeltiden.

Mellan 1350 och 1420 sjönk folkmängden i Sverige med långt mer än hälften. Åkrar lades öde, betesmarker bredde ut sig och kampen om rikets resurser hårdnade. Kungar, drottningar, fogdar, stormän, sjörövare och upproriska bönder kastades in i en spiral av våld som under vissa perioder urartade till ren anarki.

Kort tid efter det att den senmedeltida politiska krisen kulminerade under 1500-talets två första decennier inleddes en remarkabel demografisk och politisk återhämtning som har kommit att förknippas med Gustav Vasa och hans söner. I traditionell svensk historia har detta uppfattats som en vattendelare mellan medeltiden och den nya tiden, men vi intar en annan ståndpunkt. De långa linjerna mellan det sena 1300-talets och det tidiga 1600-talets samhälle betonas, med tonvikt på folkmängd, agrara näringar och politisk kultur. De stora historiska strukturerna speglas i enskilda individer - i vanliga svenskar som rycktes med av pesternas, krigens och det nya maktsamhällets konvulsioner.

I tredje volymen av *Sveriges historia* skildras ett litet, fattigt land i Europas utkant som drabbades av en närmast omänsklig hemsökelse men likväl överlevde.
Provläs

Sveriges historia: 1600-1721

av Nils Erik Villstrand. Sveriges historia (del 4)

Drottning Kristina ansåg att hennes Sverige var fyrkantigt och inte avlångt. Sverige växte på 1600-talet ut till ett Östersjövälde och en betydande maktfaktor på den europeiska arenan. Samtidigt fanns det svenska ambitioner att få fotfäste på andra kontinenter.

Hur var det möjligt att en statsbildning i periferin blev en europeisk stormakt och varför fick stormaktstiden ett så abrupt slut? I fjärde volymen av *Sveriges historia* ägnas stor uppmärksamhet åt vardagen hemma i Sverige för vanliga bönder och borgare, män och kvinnor i skuggan av de nära nog ständiga krig som fördes under en tid som i klimathistorien kallas lilla istiden. I ett bistert klimat blev utmarken en viktig resurs i bondens ekonomi, när kronans krav på resurser blev allt svårare att undgå. Staten blev starkare och förvaltningen byggdes ut så att den blev den mest effektiva i hela Europa och intressant för grannstaterna att kopiera.

Ett intressant drag i Sveriges 1600-tal är öppenheten. Personer med kontakter, kunskap och kapital flyttade in och uppkomlingen kunde kröna sin framgång med ett adelskap. Religionen var en ständigt närvarande tolkningsram och kyrkan hade en stark position i ett Sverige där den rena läran stod i centrum. Mot slutet av seklet blev kungen enväldig men i förhållandet mellan styrande och styrda fanns ändå rum för en dialog som fångat forskarnas intresse.

Provläs

Sveriges historia: 1721-1830

av Elisabeth Mansén. Sveriges historia (del 5)

Det femte bandet av Sveriges historia spänner över perioden 1721 till 1830. Om sextonhundratalet är stramt och barocktungt i mångas ögon, så framställs artonhundratalet ofta som dynamiskt och moraliserande. Däremellan ligger sjuttonhundratalet, slitet och solkigt, men omsvärmat av Bellmans visor och omslingrat av rokokons blomstergirlander.

Flera revolutioner sker under sjuttonhundratalet, ett sekel fullt av försök, högtflygande planer, vittfamnande reformförslag, udda idéer och nya visioner. Frihet är seklets ideal och man provar nya vägar, i teorin såväl som i praktiken. Sverige utvecklar tidens mest avancerade folkrepresentation och toleransen för olika uppfattningar i politiska och religiösa frågor ökar. Livet i fredstid medför nya ideal.

Småskalig industri startas runt om i landet. Naturaliekabinett och kuriosasamlingar vittnar om att naturen står i fokus för intresset som både nytta och nöje. Vetenskapen blomstrar med Linné i spetsen. Konst och kultur premieras vid Gustav III:s hov. Cajsa Warg sprider kokkonstens dofter och Bellman skildrar stadslivets larm. Resandet blir på modet som aldrig förr, men Ostindiska kompaniets import av lyxvaror väcker en häftig debatt om moral och livsstil.

Samtalet blir sjuttonhundratalets existensform. Nya röster hörs på kaffehus och krogar, i politiska diskussioner, i pressen och den framväxande offentligheten. Men mycket sker i skymundan, i brev och dagböcker eller i handskrivna pamfletter som undgår censuren. Där skildras vardagen, men också intresset för ockultism, alkemi och ordensväsende. Under seklets gång växer en ny tid fram i människors tankevärld.

Provläs

Sveriges historia: 1830-1920

av Bo Stråth. Sveriges historia (del 6)

Tiden från 1830 till 1920 präglades av tron på att framtiden kunde gestaltas genom skapande politik och ekonomiska framsteg. Men framtidstron innebar inte att perioden var en lång raksträcka till det demokratiska genombrottet 1920.

Motsättningarna var tidvis starka och flera olika framtidsscenarier tävlade med varandra under starka intressekonflikter. Utgången av konflikterna var absolut inte given på förhand. En konfliktlinje gällde kungamakt eller folkmakt. Andra motsättningar gällde hur fattigfrågan skulle lösas, fördelningskampen mellan arbete och kapital i det framväxande industrisamhället, bildningsfrågan och statskyrkans religiösa och politiska auktoritet. Feminismen tog form och vann i styrka under perioden.

Här beskrivs också Sveriges definitiva etablerande som en småstat efter tidigare århundradens stormaktsprägel. Detta sker mot bakgrund av en dynamisk europeisk geopolitik med växande motsättningar mellan Ryssland, Storbritannien och från 1871 Tyskland, där det gällde för Sverige att hitta en position i Östersjöområdet. En viktig del av den geopolitiska orienteringen gällde unionen Sverige-Norge (1814-1905).

Bandet består av tre delar:
1. Det långsamma letandet efter kompromisser på politiska konflikter som på sikt ledde till framväxten av en kompromisskultur för inre konsolidering.
2. De ekonomiska framstegen och fördelningskonflikterna, härunder också befolkningens förändringar vad gäller storlek, tillväxt och förvärvsarbete i spåren av industrialisering och urbanisering.
3. Det kulturella formandet av Sverige med vetenskap och konst.

Provläs

Sveriges historia: 1920-1965

av Yvonne Hirdman, Jenny Björkman, Urban Lundberg. (del 7)

"Det goda hemmet känner icke till några privilegierade eller tillbakasatta, inga kelgrisar och inga styvbarn. Där ser icke den ene ner på den andre. Där försöker ingen skaffa sig fördel på andras bekostnad, den starke trycker icke ner och plundrar den svage. I det goda hemmet råder likhet, omtanke, samarbete, hjälpsamhet. Tillämpat på det stora folk- och medborgarhemmet skulle detta betyda nedbrytandet av alla sociala och ekonomiska skrankor, som nu skilja medborgarna i privilegierade och tillbakasatta, i härskande och beroende, plundrare och plundrade."

Det är Per Albin Hansson som talar. Han leder det socialdemokratiska partiet i opposition 1928 och utnyttjar det borgerliga ordet "folkhem" för att fylla det med ett socialdemokratiskt innehåll. Och tittar vi på den svenska historien mellan 1920 och 1965 ser vi en utveckling som Per Albin nog skulle ha gillat: siffrorna för livslängd, reallöneökning, semesterveckor, utbildningsgrad, bostadsstorlek, pensioner och valdeltagande har ökat markant, medan de för arbetslöshet, fattigdom och tbc har sjunkit rejält.

Detta land uppe i norr som dessutom - av klokhet eller feghet - klarade sig undan andra världskriget, och som redan av sin samtid betraktades med såväl avund som djup misstro. Sverige tog den förnuftiga medelvägen mellan kapitalism och kommunism, skrev amerikanen Marquis Childs beundrande, medan den österrikiske ekonomen Friedrich von Hayeck varnade för att samma väg kunde leda till träldom.

Gårdagen tolkas ju alltid i ljuset av nutiden, vilket innebär att historikernas frågor och forskningsområden varierat från tid till annan. Likt årsringar på ett träd avlöser de olika inriktningarna varandra: intresset har i takt med tiden fokuserat på politisk historia, facklig historia, social historia, kvinnohistoria, genushistoria. Att fånga in alla dessa berättelser och perspektiv, att söka skriva en översiktlig men ändå vetenskapligt tillförlitlig historia har varit författarnas strävan eftersom det är en historia värd lära känna.

Provläs

Sveriges historia: 1965-2012

av Kjell Östberg, Jenny Andersson. Sveriges historia (del 8)

Den sista delen av serien *Sveriges historia* börjar under 1960-talets gyllene rekordår när den svenska modellen väckte internationell uppmärksamhet. "Paradiset, det måste väl vara som Sverige, fast med mera sol", utbrast den franske presidenten George Pompidou vid denna tid.

Men tiderna förändras. Vi lever i en nutid där världen och Sverige drabbats av en djup ekonomisk kris vars konsekvenser ingen kan överblicka. Under tiden har Sveriges roll i världen förändrats genom murens fall, 11 september, invandring och internet, globalisering och EU-anslutning.

Utvecklingen spänner från en statlig TV-kanal till hundratals i parabolen, från 44-årigt socialdemokratiskt regeringsinnehav till borgerliga alliansregeringar, från du-reformer till ny-niande, från vänstertrafik till högertrafik. Däremellan ryms finansboomar och IT-bubblor, Ingemar Stenmark och Zlatan, vänstervindar och högervågor, u-båtar, 4 oktoberkampanjer, stödstrumpor, ABBA, Olof Palme och Lisbeth Salander, kärnkraftsomröstning, FRA-lagen, proggen och partnerskapslagar.

Finns det en kontinuitet i denna utveckling eller har Sverige förändrats i grunden under ett turbulent halvsekel? Tillhör folkhemmet historien? Det är den grundläggande fråga som styr framställningen i det avslutande bandet av Sveriges historia.

Provläs:

Innehåller 40 sidor, bl a innehållsförteckning på 8 sidor:

Sid 12	Förord	
23	Del I	Ett land som alla andra?
115	Del II	Välfärdslandet
212	Del III	Sjuttiotalets strömkantring
295	Del IV	Brytningstid
351	Del V	I marknadens skugga
423	Del VI	Ett nytt millennium
490	Bilagor	

Vänstervåg. Högervåg.

Av Hans Norebrink, född 1950, personuppgifter se sidan 218.

“Det fanns ett land och en tid som kanske var det bästa mänskligheten åstadkommit någonsin hittills – Sverige på 70-talet. Men det var inget idealland och från vänstern och arbetarklassen kom kritik och krav på förbättringar. Högern och borgarklassen hakade på kritiken, men hade helt andra förslag på ”förbättringar”.

Dom vann. Det visar den åttonde och sista delen i förlaget Norstedts imponerande historieverk om Sverige. Vår nutids historia. Som även kan läsas utan att ha läst de tidigare sju banden.

I Sverige och i hela västvärlden markerade åren kring 1980 vänstervågens övergång i högervåg. Från socialdemokrati, växande välfärdsstat och keynesianism – alltså statligt reglerad blandekonomi. Till nyliberalism, ständiga sociala nedskärningar, privatiseringar och avregleringar. Från tro på nationell demokratisk politik till tro på EUropeisk och global fri marknad (läs gärna ekonomidiktatur och anarkistiskt oreglerad marknad, min sura kommentar).

År 1980 var jämlikheten som störst, sedan dess har klassklyftorna åter ökat snabbt. Detta på grund av systemskiftet från kollektivism till individualism, från betoning på jämlikhet till betoning på frihet (läs orättvis hierarkisk elitism, min nya sura kommentar). Från marknaden underordnad staten, till staten underordnad marknaden. Och från näringslivet som samhällets tjänare, till samhället som näringslivets tjänare (mina generaliseringar).

Allt detta dock inom den västliga liberala demokratins och kapitalismens ramar – det var ett skifte från välfärdskapitalism till marknadskapitalism. Och under hela efterkrigstidens gyllene tre decennier av ständig tillväxt rådde konsensus (samsyn) från höger till reformvänster om keynesianism och välfärd (i olika grad, och i USA förstås mindre).

Även de borgerliga partierna i Sverige stod fram till 1980 i stort bakom den starka staten och folkhemsbygget. Det som då kunde yttras från center- och folkpartihåll låter som värsta vänsterspråket idag.

Ser man ut över världen markerade det långa 80-talet (från slutet av 70-talet till början av 90-talet) nergången och slutet för tre (påstådda) vägar till socialismen; den östliga ”kommunismen”, den västliga socialdemokratin, och den brokiga sydliga tredjevärlden-socialismen. I alla tre formerna bevarades och/eller återuppstod det klassamhälle man (officiellt i alla fall) ville mildra/avskaffa i nya ofta statsbyråkratiska klassformer. Följt av växande marknadsliberalism.

Den svenska socialdemokratin flirtade med socialismen på 30- och 40-talen, men valde sedan ”funktionssocialism”, alltså statlig reglering av kapitalismen.

Statligt ägande av näringslivet var aldrig stort i Sverige, och när de borgerliga kom till makten genomförde de fler socialiseringar än socialdemokratin. Sverige framställdes i debatten ofta som ett modelland, men välfärdsstaten var ett generellt fenomen i västvärlden. Det unika med Sverige var den offentliga sektorns och därmed skatternas storlek.

Redan när socialdemokratin återtog makten 1982 hade marknadstänkandet trängt in i partiet – och både finansminister Kjell-Olof Feldt och statsminister Olof Palme var drivande i omläggningen. Som kronan på verket avskaffade socialdemokratin 2001 portalparagrafen i

partiprogrammet – den om att lägga bestämmanderätten över produktionsmedlen i hela folkets händer.

Sedan 80-talet har såväl socialdemokraterna som borgarpartierna alltmer marknadsanpassats. De senare har varit något mer pådrivande, men deras ”reformer” har i efterhand accepterats av socialdemokratin. Men i motsats till i andra länder har såväl socialdemokratin som borgerliga partier skyndat långsamt med avvecklingen av välfärdsstaten. Och stora delar av den finns ännu kvar – i mager ”osthyvelnedskuren” form.

”Sveriges historia 1965-2012” har allt detta som rödblå tråd som följande citat ur den 500-sidiga boken visar:

”Man kan hävda att det är just vindkantringen i den idépolitiska grunden kring välfärdsstaten som är den dominerande förändringen i svensk politik under decennierna från 60-talet och framåt. Under denna tid förändrades problemformuleringen kring välfärdsstaten i grunden. Tankevärlden bakom det så kallade starka samhället, en slogan myntat av socialdemokratin vid 50-tlets slut, kom till vägs ände.”

Det är omtumlande och fascinerande att läsa om sin egen tids historia – jag blev politiskt aktiv vid 13 års ålder (1963, jag är 50-talist) och har så fortsatt i olika vänsterformer i ett halvt sekel. Luckor i händelseflödet fylls i av denna välmatade historiebok, detaljer inordnar sig i mönster, och *i stort* känner jag mig nöjd med boken.

Samtidigt känner jag mig skakad, sorgsen och sentimental inför vad som gått förlorat – och rädd och uppgiven inför vilka försämringar och prövningar som väntar framöver. När jag var ung maoist hade jag inte kunnat föreställa mig att jag skulle bli folkhem(s)nostalgisk på gamla dar…

Med ”realsocialismens” död efter murens fall, och socialdemokratins förvandling till ett vanligt marknadsanpassat mittenparti inriktat på att vinna storstadsmedelklassen, så kan ”den enda vägens” marsch högerut fortsätta i avsaknad av hotande alternativ till världskapitalismen (även islamisterna är ju ekonomiska nyliberaler.)

Därmed fortsätter den triumferande deterministiska tillväxt- och framstegsideologin som hotar klimat, miljö och finansvärld. I framtiden skymtar ett civilisationssammanbrott i Ekonomi, Energi och Ekologi (mina framtidsmardrömmar).

Om vi istället (återigen via boken) blickar bakåt i historien var folkhemstanken en välfärdsnationalistisk idé som socialkonservativa och socialliberala förde fram kring förrförra sekelskiftet. Från 30-talet och framåt övertogs det av socialdemokratin, och dess trygghetsbygge inom kapitalismens ramar, och dess korporativa klassamarbete SAP-LO-SAF kom att accepteras av även näringslivet och de borgerliga partierna.

Vad var det då som hände som bröt den här utvecklingen, enligt boken? Varför 60-70-talens radikaliseringsvåg? Och varför följdes de av idag dryga tre decennier av liberal konservativ motreaktion under monetarismens och nyliberalismens banér?

Först 60-talet. Med stigande välfärd, resor, och bättre kommunikationer öppnades världen för inte minst ungdomar, studenter och intellektuella. Vietnam och andra väst- och östimperialistiska dominans/kolonialkrig och stormaktsockupationer av små nationer kom i blickpunkten.

De unga fick pengar och bildade nya ungdomliga subkulturer. Arbetarklassens barn vällde in på de expanderande universiteten och fick nya

idéer och vyer. De växande förväntningarnas revolution skapade ständigt nya krav på reformer.

Samtidigt växte kritiken mot den ”ofärdiga välfärden”. Mot kvarvarande klassklyftor, pampvälde, statscentralism, byråkratisering, enpartidominan(s), myndighetsöversitteri, institutionsövergrepp, flyttlasspolitik, hårdnande krav i arbetslivet politikerbesserwisseri, (delar av denna kritik spann nyliberalhögern senare vidare på).

Liksom kritiken mot socialdemokratins svek mot sina ursprungliga proletära frihetsmål att via den reformistiska vägen bygga ett folkligt socialistiskt samhälle med jämlikhet i ägande och makt, och med ett demokratiskt samhällsägt näringsliv. Marxismen fick ett nytt uppsving.

Den nya tidsandan påverkade även arbetarklassen som på 70-talet bröt mot Saltsjöbadsandans toppstyrda lugna klassamarbete genom en rad vilda strejker (med början i den stora gruvarbetarstrejken). Via LO och SAP pressade man fram en mängd arbetslivsreformer, däribland MBL (medbestämmandelagen).

Det som oroade näringslivet och borgerligheten mer var dock att man under årtiondets lågkonjunkturer och oljechocker pressade fram, i deras ögon, alltför höga löner. Som inte tog hänsyn till företags- och samhällsekonomi. Kunde man längre lita på (klass)samarbetet med den politisk-fackliga arbetarrörelsen?

Än värre blev det när kravet på löntagarfonder antogs av LO och SAP. Taget på allvar skulle dessa fonder leda till att arbetarklassen på lång sikt skulle ta över företagen. Förverkligade skulle de i framtiden (möjligen) tänkas kunna skapa just den decentraliserade, självförvaltande och direktdemokratiska socialism som delar av vänstern i facket, SSU och partiet (s) hade luftat i debatter.

Men att tro att tigern (kapitalismen) snällt skulle acceptera att man bit för bit skar av dess svans var förstås naivt (min kommentar). Löntagarfonderna mobiliserade därför på allvar borgerligheten till motattack och blev en black om foten för socialdemokratin.

Samtidigt var de goda efterkrigsåren över (extra goda för Sverige som hade en oförstörd produktionsapparat 1945). Den hade tillsammans med en relativt nationell ekonomi utgjort folkhemmets och välfärdsstatens materiella grund.

Via exportindustrin var vi samtidigt en del av en internationell marknad där Sverige nu mötte allt hårdare konkurrens. Hela svenska industrigrenar gick i graven (teko, varv etcetera). Detta försvagade dessutom industriarbetarklassen som hade varit den socialdemokratiska (och kommunistiska) politisk-fackliga arbetarrörelsens sociala (klass) bas.

Med arbetarklassen försvagad, ”orimliga” arbetarkrav på makt och resurser, nationalstaten allt mer irrelevant, ekonomisk kris, och internationell konkurrens såg inte företagarklassen längre några större fördelar med samarbetet med arbetarklassen.

Tvärtom såg de det som nödvändigt att stoppa/minska arbetarnas krav och öka företagens och företagsledarnas vinster. Radikaliseringsvågen (vänsterns) bäddade för den borgerliga motoffensiven (högerns), där klassamarbetet övergick i klasskonflikt ovanifrån.

Om man nu kan kalla det så när den ena partnern (arbetarklassen) gradvis kom att passiviseras och avpolitiseras. Ja, så till den milda grad att inte ens dagens nedskärningar, arbetslöshet och bostadsbrist förmår mobilisera (arbetar)ungdomar till en gemensam och samlad kamp för sina rättigheter (min uppgivna kommentar).

På 70-talet var många ungdomar desto mer engagerade i den nya utomparlamentariska vänstern av trotskistiskt, maoistiskt och annat märke. Denna bokstavsvänster, som märktes långt över sin numerär i politik och kultur är alldeles för styvmoderligt behandlad i boken.

”Mitt” dåtida maoiststalinstiska parti KPML(r) – eller Kommunistiska partiet som det heter idag – nämns inte ens trots dess höga svansföring i dåtidens Göteborg, och trots sjukhusspionskandalen (ett SAP-SÄPO-samarbete) där jag och mina kamrater på Sahlgrenska sjukhuset olagligt åsiktsregistrerades (ett exempel på Stockholmsfixering i boken).

”När det var som bäst i Sverige ropade ni på revolution, men var finns ni i vänstern idag när ni behövs ute på arbetsplatserna?” Det frågar mig idag flera arbetskamrater på sjukhuset.

Nu var det ju tur att arbetarklassen inte lyssnade till våra maoistiska kulturrevolutionära locktoner på 70-talet eftersom vi maoister representerade en politiskt misslyckad återvändsgränd.

Kina var inte alls det idealland vi och andra inbillade oss (informationen om regimen var önsketänkande skönmålad och kunskapsmässigt begränsad då). Och som arbetarklassen (men inte vi då) insåg hade de det bättre med sossestyre än de skulle ha haft det med maoistdiktaturens hårda ofria nya klassamhälle (mina efterkloka kommentarer).

Vänsterpartiet var länge ett alternativt arbetarklassparti. Men vilka representerade den nya 70-talsvänstern egentligen, då de var som mest aktiva när arbetarklassen hade det som bäst, och minskade starkt när arbetarklassen fick det allt sämre?

Min hypotes är att nyvänstern i stor utsträckning var en ”ungmedelklassidealistisk” ny subkultur av ungdomar. Den växande tjänstemanna-medelklassen lutade länge åt socialdemokratin. Av dess barn radikaliserade många tillsammans med arbetarklasstudenter på väg in i medelklassen.

Från slutet av 70-talet började dock medelklassen (ihop med de blivande moderaterna och näringslivet) att svänga till höger – en process som ännu fortskrider. Medelklassradikalismen klingade av och vi fick alla dessa svikare som förborgerligades och bytte politisk kamp mot per-sonlig karriär, helt i tidsandans tecken (väldigt mycket mina besvikna kommentarer).

Vad finns det då för mer förklaringar, än de som redan nämnts, till arbetarklassens stora försvagning – utan vilken högervågen knappast hade varit möjlig?

Ur boken kan man sålla fram att arbetarklassen blivit något mindre, och gått från vita, manliga, privatanställda (stor)industriarbetare, till fler ”etniska”, kvinnliga, offentliganställda vård-service-tjänstearbetare på mindre arbetsenheter. Deltid, arbetslöshet, anställningsotrygghet och prekariat (osäkert anställda) är andra faktorer som på olika sätt underminerat arbetarklassens politiska och fackliga klassmedvetande.

Liksom att en del arbetare som upplever sig som den ekonomiska (kris)utvecklingens förlorare vänt sig till högerpopulismens med dess inskränkt nationalistiska kritik av invandring, mångkultur och globaliseringsvåg.

Detta är en farlig utveckling vi ser i hela västvärlden. När kapitalismen nu börjat krisa igen (speciellt i södra och östra Europa) finns få tillräckligt starka och för vanligt folk trovärdiga vänsteralternativ. Där-

emot finns en växande nyfascism med enkla och falska lösningar på sitt populistiska smörgåsbord (min oro).

* Utvecklingen i Sverige under perioden exemplifieras klart av klassklyftornas storlek. Se bokens siffror: ”Den ekonomiska eliten tjänade 26 industriarbetarlöner 1950, nio i slutet av 70-talet…Idag tjänar makteliten femtio gånger mer än industriarbetare”.

”Den politiska eliten tjänade 1980 tre gånger mer än en genomsnittlig industriarbetare, 2012 sju gånger mer.” Allt färre ur arbetarklassen deltar dessutom i den allt mer medelklass-professionaliserade politiken. Arbetarklassen har förlorat såväl resurser som makt.

* Näringslivet (SAF) ställde stora krav på politiska förändringar på 70-talet. Så här gick det enligt boken: ”Att det mesta i detta program idag är genomfört säger något om genomslaget för de nya idéerna”. Och visar också på – som boken om och om igen påpekar – socialdemokratins enorma och konsekventa högervridning (mina ord om denna utveckling).

* Boken och min recension har i stort följt klassperspektivet (stat mot marknad, höger mot vänster, nyliberalism mot keynesianism). Men det har även under tiden skett framsteg för kvinnor, feminism och hbtq-rörelsen.

* Svagt i boken om miljö-klimat. Även du-reformen från 1968 förbigås. Den borde påminnas om idag då många unga börjat ”nia” igen (vilket retar gallfeber på mig, ska vi börja dela upp kvinnor i fru och fröken också? Använda yrkestitlar i tilltal á la gamla pilsnerfilmer igen? Hur långt ska vi backa?).

Hans Norebrink “

DN 22 dec 2013: Peter Wolodarski:

“Blunda inte för hatet och hetsen i Sverige.”

”Hotet mot demokratin”. Så löd rubriken på DN:s förstasida strax före millennieskiftet. De orden fortsätter att vara aktuella.”

“Det var en unik presshistorisk aktion. Aldrig tidigare hade exakt samma nyhetsreportage publicerats samtidigt i Aftonbladet, Dagens Nyheter, Expressen och Svenska Dagbladet.

Men den 30 november 1999 var läget speciellt. Tidigare det året hade syndikalisten Björn Söderberg mördats utanför sitt hem i Sätra. Ett journalistpar i Nacka hade fått sin bil söndersprängd. Och i Malexander sköts två poliser till döds efter ett bankrån.

Det handlade om högerextremt våld som riktade sig mot demokratins kärna: rättsstaten, det politiska engagemanget, den fria opinionsbildningen och journalistiken.

”Rädslan sprider sig och slår rot. I rättsväsendet och bland vittnen, i politiken och på redaktionerna”, skrev de fyra chefredaktörerna när de skulle motivera sitt samarbete. ”Vi tänker inte låta oss skrämmas till tystnad”, fortsatte de.

14 år senare sker åter en mobilisering i Sverige mot rasism och högerextremism. När tusentals människor i dag samlas för att protestera görs det i en tid av växande hot, misstro och rädsla. Den utlösande faktorn var förra helgens nazistiska angrepp på en demonstration i Stockholmsförorten Kärrtorp, men händelsen speglar något större.

Känslan är tydlig: debatten har hårdnat och förråats. Hatet på nätet har flyttat fram sina positioner. Som DN:s reporter Niklas Orrenius och fotograf Anders Hansson visar i sitt omskakande reportage i dagens tidning (sid 8–12) tar sig orden också våldsamma uttryck.

Samtidigt påminner den historiska publiceringen 1999 om att hotet från extremister inte är nytt. Och det var inte nytt för fjorton år sedan heller, även om rubrikerna och proportionerna kunde ge det intrycket.

I själva verket var hatets män väl så aktiva i skarven mellan 1980- och 90-talen, vilket Stieg Larsson och Anna-Lena Lodenius belyste i sin viktiga bok Extremhögern för 20 år sedan. Skinheads marscherade i Stockholm, flyktingförläggningar sattes i brand och lasermannen riktade sitt vapen mot slumpvisa invandrare. Man kunde med fog tala om hatets renässans i flera europeiska länder, inte bara i Sverige.

Den mediala mobiliseringen kom dock först mot slutet av 1999 – delvis framdriven av förfärande uppgifter om gärningsmännen i Malexander.

Men lika hastigt som de fyra rikstidningarna inledde sitt samarbete, lika snabbt avtog också uppmärksamheten. Den unika publiceringen följdes av en segdragen tystnad, bortsett från några smärre avvikelser.

Annat kom emellan. Inte minst 11 september 2001 bidrog till en perspektivförskjutning mot radikal islamism, som det dominerande hotet. När hemska saker inträffade blev muslimska extremister ofta snabbt huvudmisstänkta, också den julidag 2011 då Anders Behring Breivik parkerade sin skåpbil vid regeringshögkvarteret i centrala Oslo.

Dagens antinazistiska manifestation inger hopp om förändring. Men ingen bör intala sig att hotet är nytt, bara för att det på sistone visat sitt fula tryne i Sveriges huvudstad.

När samma nazistiska gruppering demonstrerade på Östermalm i början av november – för övrigt samma dag som minnet av kristallnatten högtidlighölls – var det ett led i en rad liknande aktioner på senare år.

Skillnaden är att dessa fått betydligt mindre utrymme i massmedierna.

I bildarkiven finns emellertid gott om otäck dokumentation:

– Den 30 november 2009 tågade ett 50-tal personer förbi Sveriges riksdag .

– I juni samma år deltog samma gruppering i en manifestation i Skellefteå, som övergick i kravaller.

– 2008 grep polisen en stor grupp nynazister på Gärdet i Stockholm.

– 2008 utbröt bråk på Drottninggatan i Stockholm i samband med en demonstration om Kosovos självständighet.

Nynazister började inte marschera på våra gator 2013, utan har under lång tid ägnat sig åt att manifestera sin ideologi.

Det har sällan synts i offentligheten, därför att medier ogärna velat ge en begränsad grupp uppmärksamhet, men hatsammankomsterna har likväl arrangerats. Den aktuella grupperingen löper ur den vit maktmiljö som gjorde sig gällande redan på 80-talet.

Sen händer något dramatiskt, precis som 1999, och extremismen blir åter huvudnyhet.

Juridiskt sett har polisen små möjligheter att neka nazisterna demonstrationstillstånd. Såväl vår egen grundlag som Europakonventionen (numera införd i svensk lag) skyddar allas rättigheter på denna punkt, om inte tydliga ordningsskäl står i vägen.

I Österrike förvägrade myndigheterna en SS-förening att marschera vid en judisk begravningsplats – det ledde till att den österrikiska staten fälldes i Europadomstolen.

Det starka grundlagsskyddet kan te sig provocerande när nazister går med facklor genom centrala Stockholm, särskilt ett historiskt datum som den 9 november. Men sett till historien finns det goda skäl till att inte låta polisen göra politiska förhandsbedömningar av demonstra-

tioner – på 20- och 30-talen drabbades den demokratiska vänstern i Sverige av just sådana inskränkningar.

Däremot måste hatiska handlingar och uttryck bekämpas med betydligt större beslutsamhet än i dag. När nazistiska grupper lär sig att kringgå lagens definition av hets mot folkgrupp får rättssamhället inte förhålla sig passivt till den vidare kontexten. Ett hatbrott år 2013 kan inte begränsas till Hitlerhälsningar eller ”Sieg heil”. Om polisen inte anser sig ha stöd för att ingripa mot tydliga former av antisemitism, islamfobi och hat mot homosexuella, då måste riksdagen modernisera lagstiftningen.

Samma sak gäller näthatet: Sverige skadar sitt internationella rykte genom att inte ingripa mer systematiskt mot dem som använder digitala kanaler för att hetsa mot enskilda och minoriteter.

Vad gör Säpo? Hur länge till ska Säkerhetspolisen i Sverige ignorera angreppen på personer som verkar i demokratins centrum, men som inte ingår i en snäv krets av partiledare och ministrar?

”Hotet mot demokratin” var den stora rubriken på DN:s förstasida den 30 november 1999. Det upphörde inte.

Peter Wolodarski, peter.wolodarski@dn.se”

Norstedt: Sveriges historia

Norstedts Sveriges historia

Utgivna titlar i serien

Sveriges historia: 13000 f.Kr-600 e.Kr. av Stig Welinder, Dick Harrison
De första människorna i högan nord satt för fjorton eller femton tusen år sedan på några öar på västkusten vid randen av ett ishav och vid några småsjöar - nästan med inlands ...
Utgiven september 2009 Läs mer

Sveriges historia: 600-1350
av Dick Harrison
Det här är historien om hur Sverige grundades under en 750 år lång process som inleddes på 600-talet. Då bestod landet av självstyrande bygder och landskap som på 1100-talet enades under en kung. Riket stä ...
Utgiven september 2009 Läs mer

Sveriges historia: 1350-1600
av Bo Eriksson, Dick Harrison
I mitten av 1300-talet drabbades Sverige av den värsta katastrofen i landets historia. Digerdöden, som förhärjade landet år 1350, blev den första av många pestepidemier som drog fram över Europa under senmede ...
Utgiven maj 2010 Läs mer

Sveriges historia: 1600-1721
av Nils Erik Villstrand, Dick Harrison
Drottning Kristina ansåg att hennes Sverige var fyrkantigt och inte avlångt. Sverige växte på 1600-talet ut till ett Östersjövälde och en betydande maktfaktor på den europeiska arenan. Samtidigt fanns det s ...
Utgiven maj 2011 Läs mer

Sveriges historia: 1721-1830
av Elisabeth Mansén, Dick Harrison
Det femte bandet av Sveriges historia spänner över perioden 1721 till 1830. Om sextonhundratalet är stramt och barocktungt i mångas ögon, så framställs artonhundratalet ofta som dynamiskt och moraliserande. Dä ...
Utgiven september 2011 Läs mer

Sveriges historia: 1830-1920
av Bo Stråth, Dick Harrison
Tiden från 1830 till 1920 präglades av tron på att framtiden kunde gestaltas genom skapande politik och ekonomiska framsteg. Men framtidstron innebar inte att perioden var en lång raksträcka till det demokratiska genombrot ...
Utgiven mars 2012 Läs mer

Sveriges historia: 1920-1965
av Yvonne Hirdman, Jenny Björkman, Urban Lundberg, Dick Harrison
"Det goda hemmet känner icke till några privilegierade eller tillbaka-satta, inga kelgrisar och inga styvbarn. Där ser icke den ene ner på den andre. Där försöker ingen skaffa sig fördel på andras b ...
Utgiven september 2012 Läs mer

Sveriges historia: 1965-2012
av Kjell Östberg, Jenny Andersson, Dick Harrison
Den sista delen av serien Sveriges historia börjar under 1960-talets gyllene rekordår när den svenska modellen väckte internationell upp-märksamhet."Paradiset, det måste väl vara som Sverige, fast med me...
Utgiven april 2013 Läs mer

Norstedts kommentarer till böckerna.

Del 1:
Brukar det finnas länkar där? 10 november 2009 från *stationsvakt*

Mastig kulturgärning 27 juli 2010 från *Svensson*

Sveriges Historia Del 1 - en arkeologs betraktelser
29 april 2010 från *Ting och Tankar*

Bokalfabet 2.0 – W 18 januari 2012 från *TinaO*

13.000 f Kr – 600 e Kr 27 maj 2010 från *Görans tankar och bagateller*

Del 2:
Här låg en kung begraven 10 september 2013 från *Osevärdheter*

Här ligger en kung begraven 15 augusti 2011 från *Bloggar - DN.se*

Bygder blir rike 28 juli 2010 från *Svensson*

600 – 1350 26 juni 2010 från *Görans tankar och bagateller*

Ideella sektorn – en av fyra lika viktiga 11 november 2009 från *Ideella Sektorn*

Del 3:
Väpnad bondemakt 20 augusti 2010 från *Svensson*

1350 – 1600 4 juni 2011 från *Läshörnan*
Sveriges historia på alla plan 31 maj 2010 från *MED ÖGA FÖR HISTORIA*

Del 4:
Bönder Adel Kungastat 23 november 2011 från *Svensson*

1600 – 1721 4 augusti 2012 från *Läshörnan*

Historisk tidskrift hyllar Sveriges Historia 1600-1721, del 4 om Stormaktstiden 28 februari 2012 från *MED ÖGA FÖR HISTORIA*

Del 5:
Mastigt 1700-tal 13 december 2011 från *Svensson*

1721 – 1830 6 juni 2013 från *Läshörnan*

Historisk tidskrift hyllar Sveriges Historia 1600-1721, del 4 om Stormaktstiden 28 februari 2012 från *MED ÖGA FÖR HISTORIA*

Del 6:
Historieserie når mormors tid 4 juli 2012 från *Svensson*

Del 7:
Sveriges Historia 1920-1965 - några reflektioner 23 september 2013 från *MED ÖGA FÖR HISTORIA*

Sossarnas tidsålder 19 februari 2013 från *Svensson*

Tematrio – Önskelistan 9 december 2012 från *enligt O*

Del 8:
Sveriges historia 1965–2012 27 april 2013 från *Copyriot*

Vänstervåg Högervåg 26 juli 2013 från *Svensson*

Sveriges historia 1965–2012. (Om del 8)

April 27th, 2013 historia, litteratur

Sista delen i åttabandsverket Sveriges historia har alldeles nyligen utkommit: Sveriges historia: 1965–2012. Tidigare har denna tidsperiod aldrig blivit föremål för någon historisk syntes av motsvarande slag. Arbetet med de åtta banden har tung förankring i svensk historieforskning via ett vetenskapligt råd. Huvudredaktören heter Dick Harrison och skriver i sista bandets förord:

Hur skriver man en bok som fångar hela detta brokiga spektrum av nu levande människors, upplevelser, åsikter och verklighetsbilder? Hur gör man det myller av politiska, sociala, ekonomiska och kulturella processer och händelser som tillsammans har format det moderna Sverige rättvisa?

Envar läsare må avgöra hur väl vi har lyckats. Kritiska reflexioner är ännu intressantare och ännu viktigare när det gäller detta avslutande band än i fallet med de tidigare. Här ser vi bokstavligt talat hur historia skapas, hur minnen och upplevelser blir till vetenskap, hur det nära förflutna tämjs för att bli begripligt.

Huvudförfattare till sista bandet är Kjell Östberg, medan Jenny Andersson ansvarat för skildringen av Sveriges 1990-tal samt bidragit till helhetens inramning. Därtill kommer tio temaartiklar av olika författare:

- “Välfärdsstatens geografi” av kulturgeografen Erik Westholm
- “Svensk form och Ikea” av designhistorikern Sara Kristoffersson
- “Världens mest sekulariserade land? av religionsvetaren David Thurfjell
- “Medier i förändring” av Andersson & Östberg
- “Miljöfrågan i det moderna Sverige” av historikern Fredrik Charpentier Ljungqvist
- “Skolan – en spjutspets mot framtiden?” av Andersson & Östberg
- “Framtidens arkeologi” av arkeologen Jarl Nordbladh
- “Vi och alla andra” av Jenny Andersson
- “Sverige i världen, världen i Sverige” av historikern Kristian Gerner
- “The Pirate Bay och den nya nätpolitiken” av historikern Rasmus Fleischer

Vänstervåg Högervåg. (Om del 8)

Skrevs den 26 juli, 2013 av Hans Norebrink — Inga kommentarer

Boknytt Sveriges historia 8/8 Östberg/Andersson Norstedts.

Han skriver:” – jag blev politiskt aktiv vid 13 års ålder (1963, jag är 50-talist) och har så fortsatt i olika vänsterformer i ett halvt sekel.”

På 70-talet vaktmästare/patienttransportör på Sahlgrenska sjukhuset i Göteborg, tillika medlem i Kommunistiska partiet. På 80-talet solidaritetsaktivist för Nicaragua och Centralamerika, arbetade sig jorden runt, journalistjobb Sverige runt.

Skrivit för Internationalen och Nyheter från Latinamerika. På 90-talet volontär för indian/bonderörelsen i Bolivia i sex år, plus universitetsstudier i internationella relationer. Intresserad av samhälle, evolution, klass, etnicitet och socialism.

På 00-talet åter vaktmästare/patienttransportör på Sahlgrenska, driver ett integrationsprojekt på vaktmästeriet/akutintaget kallat ”Jämfalda”. Recensent för främst Fria Tidningen. Gästskribent.

Alla inlägg som Hans Norebrink skrivit på bloggen.

Hans Norebink:
Läs mer: SVD, Kulturen, Copyriot, Kollega, KB, Intressant?
Läs även andra bloggares åsikter om Sveriges historia, Östberg, Andersson, Vänstervåg, Högervåg, Socialdemokrati, Nyliberalism, Jämlikhet, Klassklyftor, Folkhem, Välfärd, Reformer, Kontrareformer, Kultur, Böcker, Historia, Sverige, Demokrati, Socialism, Kapitalism, Samhälle, Politik

Sven Wimnell 16 mars 2008: Något om sociala miljöer. Kompletterad 1 juni 2012 med våldet i världen, mänskliga rättigheter, mobbning, diskriminering o d. http://wimnell.com/omr7952-7956d.pdf

Del 1. 16 mars 2008: Något om sociala miljöer.

Sida

7 Utdrag från Sven Wimnell 080202: Fördomar, kunskaper, moral, politik för välfärdsfördelning och koldioxid. (http://wimnell.com/omr36-39t.pdf)
8 Världen. Klimat och sociala relationer.
8 Koldioxidutsläpp.
8 Fysiska och sociala miljöer.
8 Mänsklighetens utveckling.
9 Sociala relationer.
10 Sveriges elva folkhälsomål.
13 FN:s Konvention om barnets rättigheter.
14 Människornas levnadsvillkor och planering av framtiden.
16 Inre verkligheter och sociala miljöer.
16 Rådande och väntade bristsituationer och konfliktrisker medför krav om mer och bättre planeringar
18 Inre verkligheter, spekulativt tänkande och empirism. Framtidsplaneringens möjligheter. Medvetande. Ansvar.
19 Problemen har hopat sig och finns framför allt i de sociala miljöerna som formar de inre verkligheterna.
20 De inre verkligheterna och de sociala miljöerna under tidernas lopp
21 Historien om människan.
25 Åke Holmberg: Vår världs historia.
33 Exempel på inre verkligheter och sociala miljöer.
54 Religioner, världsliga makthavare, klasser och slavar. En sammanfattning av exemplen i det föregående
64 Sven Wimnell 080201: Sveriges och omvärldens historia.
65 Läget i början av 2008.
65 Förenta Nationernas Millenniedeklaration. Sammandrag.
68 Från näbbmus till millenniedeklaration.
70 Något om värdsbilder, livsåskådningar, ideologier, människosyn värderingar, attityder, fördomar, moral, jämställdhet och diskriminering.

Utdrag från http://wimnell.com/omr36-39zg.pdf (2010):
78 Sociala miljöer o verksamheter i fysiska miljöer.
78 Myten om det goda Sverige.
81 Fram med sanningen.
82 Tintin i belgisk rättegång.
83 Dödstraffet viker – men några länder håller emot.
85 Dödsstraffet i världen: Interaktiv karta ger effektfull bild.
86 Ander blev den siste att avrättas.
88 Motvalls i glädjediktaturen. (USA)
90 Barbara Ehrenreich: ”Gilla läget. Hur allt gick åt helvete med positivt tänkande. (USA)
92 Ehrenreich wallraffade i underklassen. (USA)

95 31 maj 2012: Brutal och jämn valrörelse väntar (i USA).

Del 2. 1 juni 2012: Våldet i världen och mänskliga rättigheter.

Utdrag från http://wimnell.com/omr36-39zo.pdf :
97 Något om läget inför 2012
97 Världen.
99 Läs på! Världen har förändrats
101 Optimism: Många julljus i mörkret.

Utdrag från http://wimnell.com/omr36-39zq. pdf :
103 Världen utanför Sverige.
104 Mot en fredligare värld.
106 Steven Pinker: ”The better angels of our nature.
108 Spännande om våldets historia

109 Utdrag från Sven Wimnell 4 maj 2011:
Om mänskliga rättigheter 2007 i alla världens länder enligt Urikesdepartementets utredningar.
http://wimnell.com/omr103a.pdf
109 Från Utrikesdepartementets hemsida på Internet.
114 De mänskliga rättigheterna
115 Konventioner om mänskliga rättigheter som Sverige har undertecknat
118 Vilka rättigheter finns det?
118 Rätten att inte bli diskriminerad
119 Rätten till liv - dödsstraffet
121 Förbud mot tortyr
122 Förbud mot slaveri och slavhandel
123 Regler om rättssäkerheten
124 Privat- och familjelivet
125 Tanke- och religionsfrihet
125 Yttrandefrihet
127 Förenings- och församlingsfrihet
128 Rätten till arbete
129 Rätten till tillfredsställande levnadsstandard
129 Rätten till hälsa
130 Sexuell och reproduktiv hälsa och rättigheter
131 Rätten till utbildning
132 Kvinnors rättigheter
134 Allt du behöver veta om FN:s kvinnokommission
135 Mäns våld mot kvinnor, hedersrelaterat våld och förtryck i samkönade relationer
138 Barnets rättigheter
140 Barns deltagande fick konkret innebörd på evenemang som hölls parallellt med FN debatten om barnets rättigheter
141 Rättigheter för personer med funktionsnedsättning
143 Urfolkens rättigheter
145 Rättigheter för HBT-personer
148 Flyktingars rättigheter
149 Migranters rättigheter
150 Folkmord
152 Väpnade konflikter
153 Våld och förtryck i hederns namn
155 Demokrati och mänskliga rättigheter
155 Utbildningshäften om mänskliga rättigheter
156 På lätt svenska: Vad är mänskliga rättigheter?
158 Vem gör vad?
158 Sverige och mänskliga rättigheter
160 UD:s rapporter om MR i världens länder
162 Dokumentarkiv
163 Polisen
164 MR-arbetet i Sverige framöver

Del 3. 1 juni 2012: Något om mobbning, diskriminering o d.

Några artiklar 2000-2002 om mobbning och dikriminering o d:
166 Skola prickas för mobbning.
168 Friends. Elever mot mobbning.
170 Ökad stress bland elever.
172 Klassmorfar för barnen.
173 Skolverket 2002-11-13.
175 En undersökning som Lärarnas Riksförbund gjorde 2001.

Utdrag från http://wimnell.com/omr36-39zg.pdf :
177 Sociala miljöer o verksamheter i fysiska miljöer.
177 De skrattade bara." Så berövades Safet sitt människovärde.
184 Säg inget vänligt till mig.
190 Fritt fram i Sverige. Men brottsligt i Frankrike.
196 De skiter i vilket" – Så sviker vi de mobbade.
201 Värst för dig själv" – Vår heder har inget pris.

207 Hon orkade inte gå kvar på elitskolan
208 Fem pojkar häktade för misshandel
208 Övergreppen liknar Ondskan
209 1000-tals elever tar ställning mot mobbning
210 Lundsberg tror de står över lagen

Del 4. 1 juni 2012: Myndigheter och organisationer om mobbning och diskriminering.

213 Skolverket
213 webbkarta.
214 Mobbning.
215 Kränkningar och diskriminering.
217 Arbetet mot diskriminering och kränkande behandling (pdf 2798).
221 1. Förbud mot diskriminering och kränkande behandling,
223 2. Att främja barns och elevers lika rättigheter och möjligheter,
226 3. Att förebygga trakasserier och kränkande behandling,
228 4. Att upptäcka och anmäla trakasserier och kränkande behandling,
231 5. Att utreda och dokumentera uppgifter om trakasserier och kränkande behandling,
234 6. Att åtgärda trakasserier och kränkande behandling, samt
235 7. Planer mot diskriminering och kränkande behandling.
239 Bilaga 1. Definitioner och begrepp.
240 Bilaga 2. Aktuella bestämmelser.
245 Utvärdering av program som används för att förebygga och åtgärda mobbning.

247 Arbetsmiljöverket
247 webbkarta.
250 Vad är mobbning?
252 Resultat för sökning på mobbning

255 Diskrimineringsombudsmannen (DO)
255 webbkarta.
257 Diskriminerad?
257 Riskerar du att diskriminera?
258 Webbverktyg Plan för skolan och förskolan.
258 Handbok om europeisk diskrimineringslagstiftning.

259 Socialstyrelsen
259 webbkarta.
266 Sökt mobbning på Socialstyrelsen.

268 Regeringen.se 26 maj 2012. Sökning på mobbning
270 Regeringen.se 26 maj 2012. Sökning på diskriminering
272 Regeringen.se 26 maj 2012. Sökning på kränkande behandling
273 Socialdemokraterna.se 26 maj 2012. Sökning på mobbning
275 Socialdemokraterna.se 26 maj 2012. Sökning på diskriminering.
277 Svenskt Näringsliv. Sökt på mobbing 27 maj 2012

279 LO. EUROPEISKA SOCIALA DIALOGEN. RAMAVTAL OM TRAKASSERIER OCH VÅLD I ARBETET

282 Migrationsverket.

291 Skolinspektionen.
291 Webbkarta
298 Riktad tillsyn av riksinternat
299 Beslut för grundskola och gymnasieskola efter tillsyn av Grennaskolan.
311 Barn- och elevombudet.
313 BEO kräver skadestånd av Lundsbergs skola
314 Statliga myndigheter mm

Del 5. 1 juni 2012: Kort om Samhällsplaneringens problem. Hur ska man kunna förbättra världen?

316 Sven Wimnells hemsida. Samhällsplaneringens problem. Hur ska man kunna förbättra världen ?
316 Utvecklingen mot framtiden beror huvudsakligen amänniskornas verksamheter.
317 De senaste utredningarna i pdf,

320 **Samhällsplaneringens problem.**
Hur ska man kunna förättra världen?
En planeringsfilosofi med ett klassifikationssystem för mänskliga verksamheter

320 **Samhällsplaneringens problem. Hur ska man kunna förbättra världen? Det är människornas verksamheter som avgör världens framtid. För framtidsplaneringen har arbetats fram en planeringsfilosofi och ett klassifikationssystem för mänskliga verksamheter som ska ge bättre underlag för kunskaper om verksamheterna och deras samband - för bättre demokrati och bättre framtid i en gemensam värld.**
(Se även Sven Wimnells hemsida http://wimnell.com)

321 Systemets avdelningar på högsta nivån.
321 Människornas levnadsvillkor beror av fyra föränderbara faktorer.
321 Förändringsprocesserna i världen hålls i de mest väsentliga avseendena igång av människornas verksamheter.

321 Människorna påverkar genom verksamheter i fyra olika roller.
321 Individer och samhällen planerar framtiden.
323 De nio verksamhetsområdena har delats upp så att det blir 129 verksamhetsområden
324 Två sidor med de 129 områdena. Klassifikationssystem för verksamheter.
326 Människorna har olika behov av information i de olika rollerna.
327 Bilder med samband mellan områdena 1-9
328 Den fundamentala påverkanskedjan.
329 Schema med politiska och opolitiska planeringar.
330 Schema över påverkans -och förändringdproblem.
331 Bild med pilar för påverkan mellan olika områden.
332 Klassifikationssystemet för verksamheter ochbiblioteksystem
333 Kort om skillnader mellan klassifikationssystemet för verksamheter och biblioteksystemen DC, DK och SAB.
334 Forskningen om Samhällsplaneringens problem.

Världens befolkning i början på 1990-talet. **Enligt Familjens Nya Världsatlas från Bonniers Lexikon 1994.**

Komplettering 22 dec 2016:

Från

Sven Wimnell 10 maj 2014:
Svensk politik från vikingatiden till oppositionens valplattformar för valen 2014.
http://wimnell.com/omr36-39zzk.pdf

Från Kungar.info på Internet 23 april 2014

Sveriges kungalängd

Sverige har varit en monarki under mycket lång tid. Monarkins innehåll och makt såväl som Sveriges omfattning har dock varierat över tiden. Även själva ordet Sverige har utvecklats med språket, förändringar som ibland används för att benämna olika epoker av utvecklingen, se vidare Svearike.

De äldsta kungarna är endast kända som sagokungar, men även under den historiska tidens regenter som finns i nedanstående lista finns osäkerheter. Samtliga uppgifter mellan Stenkil och Filip och mellan Inge den yngre och Sverker den äldre är osäkra och det har förmodligen funnits ännu fler kungar och tronpretendenter under denna tid än de vars namn överlevt till våra dagar.

Ordningstal på kungar infördes i Sverige med Erik XIV på 1500-talet. Han utgick från Johannes Magnus bok Historia de omnibus Gothorum Sveonomque regibus som framställde en synnerligen fantasifull lista över alla svenska kungar sedan syndafloden, och kom fram till att han var Erik XIV. Samma sak gäller de kungar som har namnet Karl där Karl Sverkersson är den förste historiskt belagde kungen med detta namn, med ordningsnummer VII enligt Johannes Magnus kunglängd. Som den förste historiskt belagda Erik (VIII) är Erik Segersäll eller eventuellt Erik (VII) Erik Väderhatt beroende på vilken källa man utgår från – den förste som alla är överens om är dock Erik Segersäll.

Namn	Regeringstid	Levnadstid
Erik Segersäll	- ca 995	d. ca 995
Olof Skötkonung	ca 995- ca 1022	d. ca 1022
Anund Jakob	ca 1022- ca 1050	d. ca 1050
Emund den gamle	ca 1050- ca 1060	d. ca 1060

Stenkilska ätten

Stenkil ca	1060- ca 1066	d. ca 1066
Halsten	-ca 1070	d. ca 1070
Anund Gårdske	början av 1070-talet	
Håkan Röde och Blot-Sven	ca 1070	
Inge den äldre		d. ca 1100
Filip	ca 1100- 1118	d. ca 1118
Inge den yngre (samregent med Filip 1110-1118)	ca - ca 1120	
Tronstrider mellan Ragnvald Knaphövde och Magnus Nilsson av Danmark	<1120-talet	

Sverkerska ätten (S) och Erikska ätten (E) med flera

Sverker den äldre (S)	ca 1130-1156	d. 1156
Erik den helige (E)	- ca 1160	d. ca 1160
Magnus Henriksson (ej erkänd som kung i hela riket)	1160-1161	d. 1161
Karl Sverkersson (S)	ca 1161-1167	d 1167
Kol och Burislev Sverkersson (S)(erkända i Östergötland)	ca 1170	båda d. 1170
Knut Eriksson (E)	1167- 1195 el. 1196	d 1195 el.1196
Sverker den yngre Karlsson (S)	1196-1208	d. 1210
Erik Knutsson (E)	1208-1216	d. 1216
Johan Sverkersson (S)	1216-1222	1201-1222
Erik Eriksson (E)	1222-1229	1216-1250
Knut Långe (Knut Holmgersson)	1229-1234	d. 1234
Erik Eriksson (E)	1234-1250	1216-1250

Folkungaätten (även kallad Bjälboätten)

Birger jarl (regerande riksjarl)	1248-1266	d. 1266
Valdemar Birgersson	1250-1275	ca1240-1302
Magnus Ladulås	1275-1290	ca 1240-1290
Birger Magnusson	1290-1318	ca 1280-1321
Mats Kettilmundsson	1318-1319 (rikshövitsman)	d. 1326
Magnus Eriksson	1319-1364	1316-1374
Erik Magnusson (kung över delar av riket i opposition till Magnus Eriksson)	1356-1359	1339-1359
Håkan Magnusson (först i opposition och sedan medregent till Magnus Eriksson)	1362-1364	1340-1380

Unionsregenter erkända i Sverige, inhemska kungar samt riksföreståndare

Margareta	1389–1412	1353–1412
Erik av Pommern	1396–1435 och 1436–1439	1382–1459
Engelbrekt Engelbrekt-sson	1435–1436 (rikshövitsman)	d. 1436
Karl Knutsson(Bonde)	1438–1440 (riksföreståndare)	1408 el. 1409–1470
Kristofer av Bayern	1440–1448	1416–1448
Bengt Jönsson (Oxenstierna) och Nils Jönsson (Oxenstierna)	1448 (riksföreståndare)	trol.1390-talet-el. 1450 trol. 1390-talet-tid. 1450
Karl Knutsson(Bonde)	1448–1457	1408 el. 1409–1470
Jöns Bengtsson(Oxenstierna) och Erik Axelsson (Tott)	1457 (riksföreståndare)	1417–1467
Kristian I	1457–1464	1415–1481
Kettil Karlsson (Vasa)	1464 (riksföreståndare)	1426–1481
Karl Knutsson(Bonde)	1464–1465	1433–1465 1408 el. 1409–1470
Kettil Karlsson (Vasa)	1465 (riksföreståndare)	1433–1465
Jöns Bengtsson (Oxenstierna)	1465–1466 (riksföreståndare)	1417–1467
Erik Axelsson (Tott)	1466–1467 (riksföreståndare)	1415–1481
Karl Knutsson(Bonde)	1467–1470	1408 el. 1409–1470
Sten Sture den äldre	1470–1497 (riksföreståndare)	1440–1503
Hans (Johan II)	1497–1501	1455–1513
Sten Sture den äldre	1501–1503 (riksföreståndare)	1440–1503
Svante Nilsson (Sture)	1504–1511 (riksföreståndare)	1460–1511
Erik Trolle	1512 (riksföreståndare)	1460–1529 el. 1530
Sten Sture den yngre	1512–1520 (riksföreståndare)	1492 el. 1493–1520
Kristian II	1520–1521	1481–1559
Gustav Eriksson(Vasa)	1521–1523 (riksföreståndare)	1496–1560

Vasaätten

Gustav I Vasa	1523–1560	1496–1560
Erik XIV	1560–1568	1533–1577
Johan III	1568–1592	1537–1592
Sigismund	1592–1599	1566–1632
Hertig Karl (IX)	1599–1604 (riksföreståndare)	1550–1611
Karl IX	1604–1611	1550–1611
Gustav II Adolf	1611–1632	1594–1632
Kristina	1632–1654 (förmyndarreg. 1632–1644)	1626–1689

Pfalziska ätten

Karl X Gustav	1654–1660	1622–1660
Karl XI	1660–1697 (förmyndarreg. 1660–1672)	1655–1697
Karl XII	1697–1718 (förmyndarreg. 1697)	1682–1718
Ulrika Eleonora	1719–1720	1688–1741

Hessiska ätten

Fredrik I	1720–1751	1676–1751

Holstein-Gottorpska ätten

Adolf Fredrik	1751-1771	1710-1771
Gustav III	1771-1792	1746-1792
Gustav IV Adolf	1792-1809	
	(förmyndarreg. 1792-1796)	1778-1837
Hertig Karl (XIII)	1809 (riksföreståndare)	1748-1818
Karl XIII	1809-1818	1748-1818

Bernadotteska ätten

Karl XIV Johan	1818-1844	1763-1844
Oscar I	1844-1859	1799-1859
Karl XV	1859-1872 (regent 1857-1859)	1826-1872
Oscar II	1872-1907	1829-1907
Gustaf V	1907-1950	1858-1950
Gustaf VI Adolf	1950-1973	1882-1973
Carl XVI Gustaf	1973-	1946-

Från Riksdagens hemsida på Internet 23 april 2014.

Riksdagens historia

Hur länge har det funnits en riksdag i Sverige?

År 1435 kallade man till ett möte i Arboga för att diskutera och besluta om viktiga frågor för landet. Arboga möte har därför ibland kallats Sveriges första riksdag. Men först vid Gustav Vasas två riksmöten i Västerås 1527 och 1544 kan man tala om en riksdag med representation av de fyra stånden – adel, präster, borgare och bönder. Själva termen riksdag började användas under 1540-talet.

När fick Sverige ett partisystem?

Under frihetstiden på 1700-talet koncentrerades i stort sett all makt till de fyra stånden – adel, präster, borgare och bönder. Ett partisystem började växa fram. Två partier, hattar och mössor, dök upp på den politiska arenan. Dessutom utvecklades en form av parlamentarism som hade likheter med den parlamentarism som vi har i dag.

När avskaffades ståndsriksdagen?

I ståndsriksdagen var de fyra stånden – adel, präster, borgare och bönder – representerade. År 1865 avskaffades ståndsriksdagen och ersattes med ett tvåkammarsystem. Första kammaren valdes indirekt genom landstingen och de största städernas kommunala församlingar. Endast män var valbara på grund av ålders-, inkomst- och förmögenhetsvillkor. Vid val till andra kammaren var rösträtten begränsad till män, och för att få rösta krävdes att man hade en fast egendom eller betalat skatt på en årlig beskattningsbar inkomst.

När fick Sverige allmän och lika rösträtt i riksdagsval?

År 1921 blev rösträtten allmän och lika för män och kvinnor i Sverige.

Vad är lotteririksdagen?

År 1971 införde Sverige en riksdag med en kammare med 350 ledamöter. Vid riksdagsvalet år 1973 fick de socialistiska och borgerliga blocken 175 riksdagsplatser var. Detta resulterade i att flera beslut i riksdagen kom till med lottens hjälp. Från 1976/77 års riksmöte har kammaren 349 ledamöter.

Från riksdagens hemsida maj 2013: från 36-39zz.pdf

Riksdagens historia

Lyssna

Hur länge har det funnits en riksdag i Sverige? Svaret på den frågan är inte helt enkel. Det beror nämligen på vad man räknar som en riksdag.

Redan år 1435 kallade man till ett möte i Arboga för att diskutera och besluta om viktiga frågor för landet. Arboga möte har därför ibland kallats Sveriges första riksdag.

Men först vid Gustav Vasas två riksmöten i Västerås 1527 och 1544 kan man tala om en riksdag med representation av de fyra stånden – adel, präster, borgare och bönder. Själva termen riksdag började användas under 1540-talet.

Här kan du läsa mer om några viktiga punkter i riksdagens historia.

Utskotten tar form

På 1600-talet skapades tydligare regler för riksdagen. Systemet med utskott växte fram.

Regler togs fram om vilka som skulle kallas till riksdagen och vid vilka tillfällen som riksdagen skulle kallas in.

Under det karolinska enväldet i slutet på 1600-talet fick kung Karl XI alltmer makt. Riksdagens ställning försvagades, och riksdagen blev i praktiken ett lydigt redskap i kungens händer.

Hattar och mössor

Riksdagen fick en större dominans under frihetstiden på 1700-talet. Då koncentrerades i stort sett all makt till de fyra stånden.

Ett partisystem började växa fram. Två partier, hattar och mössor, dök upp på den politiska arenan. Dessutom utvecklades en form av parlamentarism som hade likheter med den parlamentarism som vi har i dag. Många traditioner i dagens riksdagsarbete har rötter i den här tiden och då särskilt inom utskotten.

Riksdagens ställning kom alltmer att försvagas genom ekonomiska kriser, motsättningar mellan ständerna och korruption. När Gustav III genomförde sin oblodiga statskupp 1772 gled undan för undan mer makt över i kungens händer. Riksdagen förlorade makt och inflytande.

Ny grundlag reglerade makten

År 1809 fick Sverige en ny grundlag. Den reglerade hur makten skulle delas mellan riksdagen och kungen.

I den nya grundlagen fick domstolarna och myndigheterna en självständig ställning. Dessutom inrättade Sverige som första land i världen 1809 en Justiteombudsman, JO. Till JO kunde medborgarna nu vända sig med klagomål på myndigheterna.

En av de nya grundlagarna 1809 var regeringsformen. Principen om maktdelning fick stort inflytande på regeringsformen. Det innebar att man alltmer skilde mellan den lagstiftande, dömande och verkställande makten i samhället.

1809 års regeringsform, låt vara med stora förändringar, kom att gälla till och med 1974. Den lag som reglerar riksdagsarbetet, riksdagsordningen, kom till år 1810.

Tvåkammarsystemet

Under åren 1809–1974 gjordes viktiga förändringar i författningen för att även de framväxande nya samhällsklasserna skulle bli representerade.

År 1865 avskaffades ståndsriksdagen och ersattes med ett tvåkammarsystem. Första kammaren valdes indirekt genom landstingen och de största städernas kommunala församlingar. Den ansågs representera "bildningen och förmögenheten". Endast män var dock valbara på grund av ålders-, inkomst- och förmögenhetsvillkor.

Vid val till andra kammaren var rösträtten begränsad till män och för att få rösta krävdes att man hade en fast egendom eller betalat skatt på en årlig beskattningsbar inkomst.

Rösträtt till alla

Varför hade inte alla människor i Sverige rösträtt? Den frågan debatterades livligt från 1860-talet, och kraven på en allmän rösträtt blev alltmer högljudda.

Allmän rösträtt för män vid val till andra kammaren genomfördes år 1909. År 1921 blev rösträtten allmän och lika för män och kvinnor, och inte förrän då blev riksdagen fullt ut en demokratisk representation för hela folket.

Även efter 1921 var det möjligt att utesluta vissa grupper från rösträtt. Det gällde till exempel personer som en domstol hade omyndigförklarat. Denna inskränkning av rösträtten försvann 1989 när riksdagen avskaffade omyndigförklaring.

Jämsides med den allmänna rösträtten utvecklades och accepterades allmänt det parlamentariska styrelseskicket, som innebär att regeringen är beroende av riksdagens stöd för att kunna styra landet.

Enkammarsystemet

År 1971 övergavs tvåkammarsystemet och en kammare med 350 ledamöter infördes.

Samtidigt gjordes utskottsorganisationen om. Systemet med olika utskott för lagfrågor respektive budgetfrågor övergavs och 16 utskott för olika ämnesområden, fackutskott, inrättades.

Tre år senare, 1974, fick Sverige en ny författning. Parlamentarismens principer skrevs in i författningen och talmannen fick en central roll när en ny regering ska bildas.

Lotteririksdagen

Systemet med 350 ledamöter i kammaren, som infördes 1971, hade brister. Besvären med ett jämnt antal ledamöter visade sig ganska snart.

Vid riksdagsvalet år 1973 fick de socialistiska och borgerliga blocken 175 riksdagsplatser var. Detta resulterade i att flera beslut i riksdagen kom till med lottens hjälp.

Den 10 januari 1975 hölls riksdagens högtidliga öppnande, som från och med detta år kallades riksmötets öppnande, i ett provisoriskt

riksdagshus vid Sergels torg. 1975 års riksmöte varade endast under vårsessionen eftersom riksdagens arbetsår ändrades från att tidigare ha omfattat en vår- och en höstsession till att omfatta en höst- och en vårsession.
Den 15 oktober 1975 öppnades således 1975/76 års riksmöte, och från och med 1976/77 års riksmöte har kammaren 349 ledamöter.

Fyraårig valperiod
1994 fattade riksdagen två viktiga beslut, dels att valperioden skulle förlängas från tre till fyra år, dels att budgetarbetet skulle bli mer effektivt.
Det senare innebär att budgetåret numera följer kalenderåret och att budgetpropositionen läggs fram av regeringen och behandlas av riksdagen under hösten.

Texten granskades: 28 februari 2012

Mer om hur Sverige styrs finns i

Sven Wimnell 20 maj 2013: http://wimnell.com/omr36-39zz.pdf

Sidorna:

74 **Riksdagen**
74 Riksdagens historia
76 Så funkar riksdagen
77 Demokrati
78 Riksdagen i samhället
80 Riksdagens uppgifter
81 Så arbetar ledamöterna
82 Så arbetar partierna
84 Förvaltningen
84 Så arbetar utskotten
85 Så arbetar EU-nämnden
87 Utskotten
87 Svensk författningssamling om utskotten
92 Socialdemokraternas Gruppledare

93 **Om Regeringen.**
93 Alliansregeringens verksamheter i februari 2012 och en socialdemokratisk skuggregering.
98 Departementen 24 april 2013.
99 Ämnen och ansvarsområden A-Ö. Regeringen
109 Statsbudgetens uppläggning
Budgetpropositionen för 2013. Prop. 2012/13:1
110 2013 års ekonomiska vårproposition
111 Tabell 6.2 Utgifter per utgiftsområde
113 Tabell 5.10 Förändring av totala skatteintäkter
114 Tabell 5.4 Offentliga sektorns skatteintäkter och inkomster på statens budget

115 **Hur passar departement och statsråd ihop med riksdagsutskotten?**
115 Socialdemokraternas Gruppledare
116 Finansutskottet (FiU) och de andra utskotten

Från regeringens hemsida på Internet 23 april 2014.
Utdrag från Regeringskansliet genom tiderna

Regeringskansliet genom tiderna

Regeringskansliets historia
År 1974 ändrades grundlagen om hur den svenska staten ska vara organiserad. Kungen lämnade över all makt till riksdagen och regeringen. Samtidigt bytte man namn på kungens kansli från Kunglig Majestäts kansli till Regeringskansliet. Ordbytet speglade en viktig förändring av det svenska statsskicket. Parlamentarismen hade slagit igenom fullt ut.

Tiden fram till Gustav Vasa
Den äldre Vasatiden 1521–1611
Stormaktstiden 1611–1718
Frihetstiden 1718–1772
Gustavianska tiden 1772–1809
Karl Johanstiden och den tidigaliberalismen 1809–1840
Tiden efter 1840
Kvinnor och män i Regeringskansliet
Regeringen och EU
Regeringskansliets lokaler

Tiden fram till Gustav Vasa

I Sveriges äldsta historia var landskapen mer eller mindre egna ”länder” med egna lagar och egna domstolar. Först på 1000-talet förenades landskapen till ett land med en gemensam kung. I det nya Sverige var visserligen kungen och hans män en samlande kraft, men landskapen hade rätt att självständigt sköta många egna frågor. Det säger sig självt att det var omöjligt att styra ett land utan att det fanns en administration som kunde hjälpa till. Och en sådan hade bildats kring kungen, först med olika militära ledare. En av dem var jarlen. Han var kungens närmaste rådgivare och tillhörde alltid någon av de förnämsta stormansätterna. Birger Jarl dog 1266 och var den siste jarlen. Ordet jarl motsvarar det engelska ordet earl som är vanligt på vikingatiden och den tidiga medeltiden. Efter Birger Jarls död ersatte man ordet jarl med hertig.

Förmyndarregering bildas
I början av 1200-talet regerar ett råd som förmyndarregering i stället för kung Erik Eriksson, som var för ung för att regera. Rådet får stor betydelse för framtiden. På 1280-talet kom rådet tillbaka, även då som en förmyndarregering för en kung som var för ung för att regera. Från och med nu blev rådet kvar. I rådet ingick biskopar från den mäktiga kyrkan och stormän från de främsta familjerna. De var de viktigaste krafterna i samhället vid sidan av kungamakten. Från början var det tänkt att rådet skulle vara rådgivande åt kungen, men rådsmedlemmarna uppfattade sig mer och mer som företrädare för kyrkan och stormännen. Den här motsättningen skulle bli viktig i framtiden. Viktigt var också att Sverige fick en gemensam lagstiftning för hela landet under 1300-talet. I Magnus Erikssons landslag från 1350 stod det

bland annat hur kungen skulle väljas och hur han skulle styra landet. På den tiden ärvde kungen inte makten.

Kanslern, marsken och drotsen
Kanslern var den förste riksämbetsmannen som inte var militär. En kansler fanns i rådet redan i början av 1200-talet, kanske redan tidigare. Kanslersämbetet hade vuxit fram ur den romerska förvaltningen. Under medeltiden var kanslern chef för en uppsatt persons kansli och var särskilt kunnig i språk och skrivande. I Sverige fick kanslern en hög ställning och ett stort politiskt inflytande. Andra viktiga ämbetsmän under medeltiden var marsken och drotsen, två ämbetsmän som hade stor betydelse vissa perioder. Marsken var befälhavare under krigen, och drotsen var ställföreträdare för kungen ibland.

Den äldre Vasatiden 1521–1611

Under Gustav Vasas tid var det kungen som styrde Sverige. Han styrde landet på ett mycket personligt sätt. Någon mäktig kansler ville han definitivt inte veta av, särskilt inte någon som var knuten till biskopsämbetet i Strängnäs som seden tidigare hade varit. Visserligen hade han både kansler, sekreterare och skrivare, men genom Stockholms blodbad hade adelns ställning kraftigt försvagats. Gustav Vasa utnyttjade därför de adelsmän som fanns tillgängliga vid hovet. Även annan personal arbetade nära kungen.

Kanslern blev chef för kansliet, som hade sina lokaler på Stockholms slott. Där fanns även kammaren som var den lokal där en kammarmästare och en kamrerare arbetade med skatter,kontroll och bokföring.

Ränte- och räknekammaren
Kammaren delades upp i en räntekammare som hanterade skatterna och en räknekammare som kontrollerade fogdarna. Särskilda kammarråd ledde sedan 1560 kamrarna. Det var alltid medlemmar av högadeln som utsågs till kammarråd. Chefen för räknekammaren kallades överste skattmästare från och med 1571. Räknekammaren blev kvar under en lång tid framöver.

Under årtiondena efter Gustav Vasa blev det vanligare att högadliga män arbetade i den centrala förvaltningen och deltog i regeringsarbetet. Det var något som adeln själv ville, för att bevaka sina intressen. Till exempel blev den högadlige Nils Gyllenstierna kansler 1561. Samtidigt var flera av sekreterarna, skrivarna och notarierna tyska.

Sekreterarna fördelade ärende- na inom kansliet efter språk (tyska eller svenska).
Särskilda problem uppstod när Johan III:s son Sigismund ärvde tronen vid sin fars död 1592. Eftersom Sigismund redan var vald till kung i Polen och han bodde där, utsåg man hertig Karl (sedermera Karl IX) till riksföreståndare. Dessutom krävde nu högadeln genom rådet att de skulle få sitta med i Sveriges styrelse. Maktspelet som följde ledde till att Sigismund avsattes 1598 och hertig Karl blev ny kung 1600.

Många sekreterare i det svenska kansliet följde med Sigismund till Polen. Det innebar att Karl måste organisera om kansliet, för att kunna styra landet. Han hade gått hårt fram mot det gamla rådet, till exempel genom Linköpings blodbad 1600 när han lät avrätta rådsherrar som varit lojala mot Sigismund. För att kompensera bristen på rådsherrar skapade han ett nytt råd, helt enligt landslagens bestämmelser om antal rådsherrar och uppgifter. Rådsherrarna fick höga titlar (drots, marsk, kansler), men det var nu en hovkansler som var chef för kansliet. Efter Linköpings blodbad bestämde man att rådet enbart skulle råda och inte regera.

Riksdagen
Riksdagen fick allt större betydelse under 1500-talet, för att från slutet av århundradet bli ett vanligt inslag i det svenska statsskicket. I början av 1600-talet började riksdagen syssla mer regelbundet med skatter. Det hade man bara fått göra ibland på 1500-talet, men då precis som på 1600-talet skedde det helt på regeringens initiativ. Kärnan i riksdagen var rådsherrarna.

Stormaktstiden 1611–1718

Kansliet utvecklades starkt under stormaktstiden. Den som drev på utvecklingen var rikskanslern Axel Oxenstierna. Tillsammans med Gustav II Adolf skapar han på sätt och vis det moderna Sverige. Kungen har inte längre ensam makten, utan styrs av nya lagar och en fast och välorganiserad centralregering. Viktiga punkter i utvecklingen var kungaförsäkran år 1611, en rad olika kansliordningar och slutligen 1634 års regeringsform, den grundlag som bestämmer hur Sverige ska organiseras. Vid kungens sida stod fem höga ämbetsmän som var chefer för varsin avdelning i riksstyrelsen (drots, marsk, amiral, kansler och skattmästare). De var också medlemmar av rådet.

Axel Oxenstierna organiserade sitt kansli som ett ämbetsverk, det vill säga en myndighet som lyder direkt under regeringen. Han samarbetade med fyra kansliråd, som han hämtade ur rådet. Under kansliråden fanns sekreterare med särskilda arbetsområden och med underordnade skrivare. Dessutom hade man en hovkansler och ett par mer kvalificerade sekreterare, som från och med 1629 kallas statssekreterare. År 1661 fick statssekreterarna ansvar för var sin expedition, en för inrikes och en för utrikes ärenden.

I kansliet förberedde man ärenden som kungen sedan fattade beslut om. Men i vissa frågor kunde kansliet besluta självständigt. Kansliet var organiserat som ett kollegium, det vill säga chefen för kansliet fattade beslut i samråd med ett antal rådgivare. Kansliet svarade för hela regeringen med undantag för frågor om finanser och krig. Räknekammaren (senare kammarkollegiet) ansvarade för finanserna medan krigsrådet (senare krigskollegiet) ansvarade för krigsfrågorna. Även de andra delarna av riksstyrelsen organiserades som kollegier, till exempel amiralitetskollegiet (högsta ledningen för flottan) och riksdrotsens ämbetsverk Svea hovrätt.

Axel Oxenstierna (1583–1654): Trots att han bara var 28 år blev han riksrådets ledande man 1611 när Karl IX dog. Året därpå blev han utnämnd till rikskansler. Axel Oxenstierna utformade Gustav II Adolfs kungaförsäkran. Kungen dog på slagfältet 1632. Eftersom drottning Kristina var för ung för att regera 1634, ledde Axel Oxenstierna en förmyndarregering i hennes ställe. Hur regeringen skulle arbeta slogs fast i regeringsformen.

Förutom de höga riksämbetsmännen skulle ett stort antal rådgivare i kollegierna vara riksråd. De fem riksämbetsmännen handlade som regering i kungens namn. Förutom de fem riksämbetsmännen deltog även andra rådsmedlemmar i regeringssammanträdena. Det var med andra ord rådet som var regering, särskilt när kungen var ute i fält under krigen och när regenten var omyndig (1632–1672). Det är först nu från början av 1600- talet som man kan säga att Stockholm blir förvaltningens medelpunkt. Där finns riksstyrelsen alltid representerad, även när kungen är ute på krigståg.

Kungligt råd

När Karl XI blev myndig 1680 minskade han rådets makt. I stället för att låta rådet självständigt besluta i vissa frågor knöt han rådet närmare till sig och de höga riksämbetena fick förfalla. Chefen för kansliet blev kanslipresident och de kollegiala arbetsformerna fick mindre betydelse. Ett exempel är att statskontoret blev en självständig avdelning inom kammarkollegiet 1680.

Kungen lyssnade på råd från dem han själv hade förtroende för, och det ledde till att fler tjänstemän blev viktiga rådgivare. Bland annat gav kungen två tjänstemän i kansliet som redogjorde för viktiga ärenden samma status som de kungliga råden. De fick titeln statsråd samtidigt som de fortsatte att vara chefer för inrikes- och utrikesexpeditionerna. Detta innebar fler tjänstemän fick dubbla uppdrag: ansvar för kansliet och rådgivare till kungen.

År 1713 organiserade Karl XII om kansliet genom en ny kansliordning. Kansliets uppgift att redogöra för ärenden (föredragning) och utföra uppgifter (expedition) överfördes till sex expeditioner som skötte alla regeringsärenden. Expeditionernas chefer kallades ombudsråd. Förändringen innebar i praktiken att de föredragande och expedierande funktionerna blev ett slags departement ovanför de olika ämbets- verken. Hela den nya organisationen föll med Karl XII:s död 1718.

Axel Oxenstierna:”Som adelsman har jag naturligtvis fått en gedigen utbildning och har studerat vid flera tyska universitet. Efter studietiden fick jag plats vid hovet och valdes snart in i rådet, trots min ungdom. Man ansåg att min analytiska förmåga, kombinerad med stark realism, skulle komma väl till pass. Att jag sedan var taktiskt skicklig och hade en enorm viljestyrka och förmåga att hålla fast vid långsiktigt uppställda mål, fick de lära sig.

Jag hade ett mycket förtroendefullt samarbete med kung Gustav II Adolf. Vi hade båda målet att förvandla Sverige till en ledande europeisk makt. Det arbetet fortsatte jag när jag ledde förmyndarregeringen för drottning Kristina.

Både kungamakten och regeringsmakten (och riksdagen) måste följa grundlagen och ha en fast organisation. Min största seger i det arbetet var 1634 års regeringsform.

För att göra Sverige till en modern stormakt har jag effektiviserat landets administration på central, regional och lokal nivå. Dessutom har jag sett till att adeln, som rikets ledande stånd, har fått ensamrätt till rikets högsta ämbeten.

Andra nödvändiga åtgärder har varit att förbättra utbildningen, stärka krigsmakten, förstärka finanserna och att föra en aktiv utrikespolitik.

Historikerna säger att mina över 30 år som rikskansler, politiker och statsbyggare ger mig en unik plats i svensk historia.”

Frihetstiden 1718–1772

När Karl XII dog 1718 föll också det kungliga enväldet. Kungen fick ge ifrån sig delar av makten till de fyra stånden (adel, präster, borgare och bönder). Som en följd av det fick ämbetsmännen som dominerade i riksdagen mer makt. Hur man organiserade regeringsmakten framgår av de nya regeringsformerna 1719 och 1720. Den nya organisationen innebar att man gick tillbaka till det gamla rådet. Rådet, som nu kallades riksråd, utgjorde själva regeringen och hade kungen som ordförande. Det fungerade också som högsta domstol.

Kanslipresidenten (som motsvarar vår tids statsminister) ingick i riksrådet, som bestod av sexton medlemmar. Medlemmarna fattade besluten genom omröstningar där varje riksråd hade en röst och konungen två röster. Riksdagen kunde avsätta riksråd som den var missnöjd med. Det visar att riksdagen hade verklig makt. Kansliet kallades nu kanslikollegiet och ansvarade för all offentlig verksamhet som inte hade med rättsskipning att göra. Det var uppdelat på två funktioner. Det skulle dels vara förvaltande (utrikes ärenden, postväsen, skolor, akademier, arkiv och bibliotek), dels föredragande och expedierande.

Liknar nutidens departement

Kanslipresidenten såg till att föredragningen sköttes av fyra expeditioner för justitieärenden (Nedre justitierevisionen), utrikesärenden, krigsärenden och inrikescivilärenden (kammarexpeditionen). Expeditionerna liknade vår tids departement. Cheferna för expeditionerna var statssekreterare och såg till att särskilda revisionssekreterare föredrog (redogjorde för) ärendena för riksrådet. Chefen för justitierevisionen kallades justitiekansler. I kanslikollegiet ingick även en hovkansler och ett antal kansliråd.

Avid Horn:

“Jag började mitt yrkesliv som militär och blev sedan diplomat. Men min politiska bana började jag som kungligt råd i kanslikollegiet under Karl XII och därefter som kanslipresident, dvs. riksrådets ledare, under drottning Ulrika Eleonora. Eftersom jag hade en annan åsikt om grundlagen avgick jag – jag har alltid varit motståndare till kungligt envälde – bara för att året därpå vara tillbaka på posten som kanslipresident. Den posten behöll jag i 18 år. Många tycker att jag har varit en stark regeringschef i ett starkt riksråd. Min starka ställning berodde inte på att kungen visade välvilja, utan på att jag var skicklig på att manövrera de fyra stånden. Jag balanserade för- siktigt i utrikespolitiken och var sparsam i inrikespolitiska frågor.

Med åren växte kritiken mot min politik. En grupp yngre adelsmän, borgare och officerare tyckte att jag förde en gammaldags politik. De organiserade sig som opposition och kallade sig hattar – hatt som symbol för frihet och mandom – och hånade mig och min anhängare som nattmössor.

Trots detta har min politiske motståndare Tessin beskrivit mig så här: ’Greve Arvid Horn hade de flesta egenskaper som skapar en stor minister: vackert utseende, lätt talegåva, vänlighet, mod, intryckskraft, erfarenhet, outtröttlighet och ett fantastiskt minne. Efterhängsen i sina anläggningar, hittig i utvägar, skarpsynt i valet av arbetare; något mer hetsig än en kanslipresident vara bör; gudfruktigt hjärta med kan hända för mycket utvärtes sken.’

Vid 1738–1739 års riksdag hade kritiken vuxit sig så stark att jag blev tvungen att begära avsked. Det skedde förstås under stora hedersbe-

tygelser och jag fick behålla min riksrådstitel och samtliga löneförmåner."
På expeditionerna arbetade också expeditions- sekreterare, registratorer, kanslister och kopister. Statssekreterarna hade stor makt över arbetet.

Ständerna tar makten
Kanslipresidenten var den främste i riksrådet, och som sådan blev han den verklige regenten. Vid 1738 års riksdag segrade oppositionen (hattarna) vid valet i riddarhuset. Det ledde till att den sittande kanslipresidenten, den mäktige ledaren för mösspartiet Arvid Horn, avgick. I samband med det avgick även fem av de gamla riksråden. Detta har betecknats som ett slags genombrott för parlamentarismen, de fyra stånden fick makten.

De fyra ståndens makt innebar att kanslipresidenten blev beroende av partiläget inom riksdagen. Det innebar också att det fanns en konflikt mellan kanslikollegiet där kanslipresidenten ingick och kansliets expeditioner. Denna konflikt varade hela frihetstiden.

Den äldsta tryckfrihetsförordningen kom 1766 och var den första av sitt slag i världen.

Carl Gustaf Tessin:
"Min far och min farfar var båda slottsarkitekter. Så intresset för de sköna konsterna föddes jag med. Men mitt intresse för politik var minst lika stort. Efter fem års kulturell utbildning utomlands gav jag mig in i den svenska politiken.

Under frihetstiden, som är min tid i svensk politik, uppstår det vi i dag kallar partier. Efter att ha närmat mig det holsteinska partiet anslöt jag mig till oppositionen mot Arvid Horn och hans mössparti. Jag kom senare att leda oppositionspartiet – hattarna.
Jag valdes till lantmarskalk och var med och störtade Horn. Efter ett mellanspel som ambas- sadör i Paris återvände jag sedan till Sverige där jag hade valts till riksråd.
Mitt utrikespolitiska mål var att frigöra Sverige från Ryssland. Det lyckades jag med under min tid som kanslipresident, med stöd av Preussen och Danmark.

Det resulterade också i två kungliga bröllop. Från Berlin förde jag personligen hem Lovisa Ulrika till Adolf Fredrik. Och senare ordnade jag förlovningen mellan deras son prins Gustav och den danska prinsessan Sofia Magdalena.

Mitt goda förhållande till prinsparet bröts när de vid sitt trontillträde ändrade statsskicket, utökade kungamakten och försvagade partiernas och riksdagens ställning.

Jag hann också ägna mig åt konst och kultur. Visste du att det var Carl Hårleman och jag som introducerade den franska rokokon i Sverige? Och det är min stora konstsamling som är grunden för Nationalmuseums äldre avdelning."

Gustavianska tiden 1772–1809

Gustav III:s statskupp 1772 innebar att de fyra ståndens och riksrådets makt minskade mycket starkt. År 1789 förlorade de makten helt och hållet. Kungen, ”han och ingen annan”, skulle styra Sverige. Gustav III hanterade regeringsärendena i särskilda sammanträden som han kallade kabinett eller konselj. Dit kallade han dem han behagade, till exempel fick flera statssekreterare stort inflytande och deras expeditioner blev lika inflytelserika som senare tiders departement. Ett typiskt exempel på detta är Johan Liljencrantz som blev Gustav III:s motsvarighet till vår tids finansminister.
Gustav III upphävde riksrådet 1789 och förde över rättsfrågorna till en nyinrättad högsta domstol. Samtidigt inrättade han Rikets ärenders allmänna beredning, som skulle bereda handläggningen av regeringsärendena. I denna beredning ingick bland annat statssekreterarna.

Riksstyrelsen organiserade om flera gånger i slutet av 1700-talet och i början av 1800-talet, men det ändrade inte mycket. År 1801 upphävdes kanslikollegiet, vilket ledde till att de tre expeditionerna fick en starkare ställning under beteckningen Kunglig Majestäts kansli. Utrikesärendena behandlades sedan 1791 av ett särskilt kabinett för utrikes brevväxlingen med en kabinettssekreterare som chef. År 1808 tillkom en kunglig beredning för alla ärenden som hörde till de tre expeditionerna utom så kallade kabinettsärenden. Men den upphörde i och med 1809 års revolution.

Karl Johanstiden och den tidiga liberalismen 1809–1840

Regeringsformen 1809 slog fast att det var kungen som skulle styra riket. Det gamla riksrådet uppstod i form av ett statsråd med nio medlemmar. Av dem var två ansvariga för vissa förvaltningsområden, nämligen utrikesstatsministern och justitiestatsministern. En tredje, hovkanslern, var närmast en biträdande utrikesminister med ansvar för tryckfriheten. Övriga sex statsråd var bara rådgivare. Alla regeringsärenden skulle föredras för kungen och avgöras av honom vid statsrådssammanträden. Undantaget var ärenden som handlade om Sveriges förhållanden till främmande makter (ministeriella mål) och ärenden som kungen avgjorde i sin egenskap av högste befälhavare för krigsmakten (kommandomål).

Fyra statssekreterare var chefer för var sin expedition, nämligen krigsexpeditionen, inrikesexpeditionen, handels- och finansexpeditionen samt en nyinrättad ecklesiastikexpedition. Statssekreterarna var föredragande i statsrådet och skulle ge råd och ha samma ansvar som statsråd i de frågor de föredrog. De skulle också delta i den förberedande beredningen som ägde rum i Rikets allmänna ärenders beredning, det nya namnet för Rikets ärenders allmänna beredning från 1789, och som avskaffades först år 1840. Statssekreterarna fick stort inflytande i statsrådet.

En särskild kanslistyrelse tillkom 1809 som skulle granska att expeditionerna skötte sitt arbete. Kanslistyrelsen bestod bland annat av utrikesstatsministern som ordförande, hovkanslern, de fyra statssekreterarna och kabinettssekreteraren.

Statsråden hade även sedan 1816 förberedande överläggningar inför regeringssammanträdena. Överläggningarna kallades för statsrådsberedning. Det var ett tillfälle för statsråden att överlägga mer informellt innan de mötte kungen i ett formellt regeringssammanträde (konselj). Egendomligt nog var det antingen kronprinsen eller justitiestatsministern som ledde statsrådsberedningen. Statsrådsberedningens informella karaktär framgår av att den inte finns nämnd i regeringsformen och att man inte förde protokoll.

Det fanns en tydlig konflikt mellan å ena sidan statsrådens och rådgivarnas roll och å andra sidan de sakkunniga statssekreterarnas roll.

Den här konflikten präglade de första årtion- dena på 1800-talet. Riksdagen diskuterade frågan flitigt och riksstyrelsen förde fram flera förslag till en omorganisation. Redan år 1833 upphävdes kanslistyrelsen och utrikesstatsministern blev ensam chef för Kunglig Majestäts kansli. År 1840 kom slutligen en genomgripande förändring av riksstyrelsen som innebar att statsråden blev både föredragande och rådgiva-re. Reformen innebar att statssekreterarna blev de ministrar som man länge hade pläderat för i olika sammanhang. Samtidigt lade man ner Rikets allmänna ärenders beredning.

1840 års departementalreform

1840 års reform blev mycket genomgripande. Riksstyrelsens indelning i departement gäller fortfarande i dag.

Statsrådet bestod nu av ett antal departementschefer och några statsråd utan departement. Två av departementscheferna kallades statsminister – justitiestatsministern och utrikesstatsministern. De statsråd som inte var departementschefer var bara rådgivande statsråd. Hovkanslern avskaffades och justitiekanslern tillhörde inte längre statsrådet.

Kungen skulle styra riket enligt regeringsformen och var skyldig att samråda med statsrådet, utom i så kallade kommandomål. Det var ärenden där kungen beslutade i sin egenskap av högste befälhavare över krigsmakten. I de ärendena skulle kungen fatta beslut i samråd med chefen för det departement dit ärendet hörde, och behövde inte ta upp frågan i statsrådet.

Cheferna för departementen var alltså statsråd, men de skulle inte styra över de gamla kollegierna eller andra myndigheter – med undantag för utrikesförvaltningen under utrikesstatsministern. Innan ärenden föredrogs hos kungen i statsrådet skulle de beredas av statsråden. Det inne-

bar att statsråden hämtade in upplysningar från statliga ämbetsverk eller myndigheter.

Statsråden hade också andra former för de interna beredningarna, till exempel i statsrådsberedningen som än så länge inte var formaliserad eller förde protokoll.

Expeditionscheferna stod närmast under departementscheferna och hjälpte till vid beredningen av ärenden. Resten av personalen på departementen arbetade med att föra protokoll, kontrolläsa avskrifter mot originaltexter (kollationering), expediera ärenden och skriva rent dokument.

Från början delade man inte upp arbetet inom departementen på något organiserat sätt. De sju departementet hade inte särskilt många ärenden, totalt 1 000 ärenden per år de första årtiondena efter 1840. Jämför det med de 8 300 ärenden som Regeringskansliet hanterade 2000.

Inom departementen diskuterade man ständigt principen om departementens roll i förhållande till underlydande myndigheter och frågan om ministrar har rätt att besluta utan att samråda med regeringen (ministerstyre).

Departementen 1840
Departementen och deras viktigaste ansvarsområden:

Justitiedepartementet: Frågor om grundlagar och andra lagar. Tryckfri-hetsärenden.

Utrikesdepartementet: Förhållandet till andra länder.

Lantförsvarsdepartementet: Lantförsvaret. Telegrafinrättningar.

Sjöförsvarsdepartementet: Sjöförsvaret. Lots- och fyrväsende.

Civildepartementet: Lanthushållning, bergsrörelse, handel, sjöfart, fabriker, hantverk och andra näringar, allmänna vägar och andra kommunikationer. Lantregeringen.

Finansdepartementet: Jordeboksväsendet, beskattning, tullverket, statsregleringen, mynt- och bankväsendet, postväsendet.

Ecklesiastikdepartementet: Kyrkoväsendet, undervisning, vetenskap, kultur. Medicinal- och allmän hälsovård. Fattigvård.

Tiden efter 1840

Statsministerämbetet
Enligt 1840 års reform fanns två statsråd som kallades statsminister – justitiestatsministern och utrikesstatsministern. Titlarna visade att de hade de högsta posterna jämfört med övriga statsråd. Problemet under tiden närmast efter departementalreformen var att justitiestatsministern var så hårt bunden av sina uppgifter som chef för Justitiedepartementet att han inte hade tid att ägna sig åt allmänna politiska frågor utöver de som departementet ansvarade för.

Därför inrättade man 1876 en ny post i statsrådet – statsministern. En ledamot av statsrådet utsågs till statsminister och blev chef för regeringen utan eget departement. Chefen för Utrikesdepartementet behöll sin ministertitel, den enda ministertiteln vid sidan av statsministern i statsrådet.

Förste statsministern
Den förste statsministern var Louis de Geer 1876–1880. Han var mannen bakom representationsreformen 1865–1866 när den gamla ståndsriksdagen ersattes av tvåkammarriksdagen.

Så länge 1809 års regeringsform gällde var det kungen som utsåg statsministern. I dag är det riksdagens talmans uppgift, det slogs fast i regeringsformen 1974.

Statsministern hade ursprungligen inget egentligt departement. Ett sådant växte fram mycket sent, eftersom Statsrådsberedningen formellt hörde till Justitiedepartementet. Först i början av 1950-talet lades grunden till det departement som statsministern har i dag. Till en bör-

jan bestod departementet av två sekretariat inom Justitiedepartementet: ett för statsministern och ett för statsråden utan departement (granskningskonsulterna). I slutet av 1960-talet fick Statsrådsberedningen tydliga-re bestämmelser för administrationen med en egen samling av dokument och handlingar samt register över alla ärenden (diarium). Men fortfarande var det Justitiedepartementet som hanterade frågor om anslag till Statsrådsberedningen.

1974 års regeringsform gav statsministern rätt att själv fatta ett antal beslut. Bland annat utser statsministern departementscheferna, kallar statsråden till regeringssammanträde och kan förordna att en grupp ärenden som hör till ett departement ska föredras av ett annat statsråd än departementschefen. Statsrådsberedningens uppgift är att hjälpa statsministern och övriga statsråd om de inte får hjälp av något departement. Därmed har Statsrådsberedningen fått en starkare ställning inom Regeringskansliet.

Louis De Geer:
"Jag var den förste svenske regeringschef som titulerades statsminister. Tidigare var jag justitiestatsminister och delade ledningen av regering- en med utrikesstatsministern. Dessförinnan satt jag som representant för min ätt med i ett par riksdagar.

Som politiker företrädde jag nog vad som i dag kan betecknas som lagom borgerlig liberalism. Egentligen ogillar jag partiväsendet och ser mig mer som en ämbetsman.

Min största politiska insats var 1866 års representationsreform. Den innebar att ståndsriksdagen (med adel, präster, borgare och bönder) byttes mot en folkrepresentation med två kamrar. Att skriva ihop förslaget krävde all min taktiska begåvning och förmåga att kompromissa. Det blev tillräckligt modernt för liberalerna, tillgodosåg böndernas och medelklassens delvis motsatta krav och var ändå tillräckligt samhällsbevarande för att kunna vinna majoritet i Riddarhuset. De motsträviga prästerna fick rösta sist och följde naturligtvis majoriteten. Reformen antogs!

Under min ledning av regeringen genomfördes även en rad andra reformer som t.ex. näringsfrihet, vidgad religionsfrihet, husagans inskränkande och möjlighet för ogifta kvinnor att bli myndiga.

Efter ett nederlag i en försvarsfråga avgick jag som statsminister och blev kansler för landets universitet. Sedan ägnade jag mig åt min ungdoms stora intresse – att skriva. Mina Minnen del 1 och 2 är en klassiker inom den svenska memoarlitteraturen."

De särskilda samordnings- kanslier som de borgerliga koalitionsregeringarna (Fälldin 1976–1982 och Bildt 1991–1994) inrättade hade uppgifter som i viss utsträckning kan sägas vara desamma som Statsrådsberedningens.

Sedan 1997 är Regeringskansliet organiserat som en enda myndighet. Den består av Statsrådsberedningen, samtliga departement och Förvaltningsavdelningen, som är ett gemensamt administrativt organ för hela Regeringskansliet. Statsministern är chef för myndigheten Regeringskansliet.

Departementen
Eftersom departementen fick fler arbetsuppgifter efter 1840, tyckte många att departementen borde bli fler. Men ingenting förändrades förrän 1900, när man inrättade Jordbruksdepartementet. Under 1900-

talet har man organiserat om departementen många gånger. Här är några av de viktigaste förändringarna:

• 1920 slogs de båda försvarsdepartementen ihop till ett departement. Civildepartementet ersattes av två departement: Social- och Kommunikationsdepartementen. Det tillkom också ett helt nytt departement: Handelsdepartementet.

• Krigsåret 1939 bildades Folkhushållningsdepartementet som bestod till 1950. Samma år tillkom ett nytt Civildepartement 1950–1969 för löne- och pensionsväsendet. Redan ett par år tidigare (1947) hade Inrikesdepartementet sett dagens ljus.

• 1969 tömdes Civil- departementet helt på sitt gamla innehåll och skulle i stället ansvara för länsstyrelserna, kommunerna och den fysiska riksplaneringen. Samtidigt tillkom Industridepartementet och året innan hade Ecklesiastikdepartementet bytt namn till Utbildningsdepartementet.

• 1974 bytte Civil- departementet namn till Kommundepartementet och Inrikesdepartementet blev Arbetsmarknadsdepartement. Samtidigt skapades Bostadsdepartementet.

• 1983 blev Kommundepartementet på nytt Civildepartement för att 1996–1998 bli till Inrikesdepartement.

• 1976–1982 delades Finansdepartementet i ett Budget- och ett Ekonomidepartement för att sedan åter slås samman 1983.

• Handelsdepartementet upphörde 1982 och frågorna fördes över till Utrikesdepartementet.

• 1987 tillkom Miljö- och energidepartementet. Namnet har varierat genom åren, men sedan regeringsskiftet 2006 heter departementet Miljödepartementet.
• 1991 bröts kulturfrågorna ut ur Utbildningsdepartementet och Kulturdepartementet bildades. Samma år upphörde Bostadsdepartementet, medan Industridepartementet bytte namn till Närings- departementet (under åren 1996–1998 under namnet Närings- och handelsdeparte-mentet).

• 1999 skapades ”stordepartementet” Näringsdepartemen- tet genom en sammanslagning av Kommunikations-, Arbetsmarknads- och Näringsdepartementen och delar av Inrikesdepartementet (som samtidigt upphörde).

• Arbetsmarknads-departementet tillkom1974 och är bland annat ansvarigt för arbetsmarknadsfrågor. Åren 1999–2006 skötte Näringsdepartementet Arbetsmarknadsdepartementets tidigare ansvarsområden. År 2006 återbildade den borgerliga alliansregeringen Arbetsmarknadsdepartementet.

• År 2007 inrättades Integrations- och jäm-ställdhetsdepartementet som har ansvaret för integrationspolitik, diskrimineringslagstiftning, jämställdhet mellan kvinnor och män, demokratiutveckling och mänskliga rättigheter, minoritetspolitik, folkrörelsepolitik, ungdomspolitik, storstadspolitik samt konsumentpolitik.

Av de ursprungliga sju departementen 1840 fanns alltså fem kvar – Justitiedepartementet, Utrikesdepartementet, Försvarsdepartementet, Finansdepartementet och Utbildningsdepartementet. Indelningen i departement har visat sig vara en ovanligt livskraftig idé.

Annorlunda har det varit med departementens inre organisation. Arbetsbördan för de mycket små departementen ökade hela tiden. År 1874 beslutade riksdagen att departementsexpeditionerna skulle delas upp i ett antal avdelningar (byråer), vars chefer skulle bereda och föredra ärenden.

Resultatet av 1874 års diskussioner blev att man organiserade om departementens expeditioner och utfärdade en särskild instruktion för ämbets- och tjänstemän i Kunglig Majestäts kansli. Den gällde fram till 1922.

Enligt 1878 års instruktion skulle departementen ha en expeditionschef, ett antal kansliråd och kanslisekreterare samt en registrator. Dessutom skulle man ta emot tjänstemän i början av karriären (amanuenser) i mån av behov. Justitiedepartementet skulle dessutom ha en revisionssekreterare som byråchef för lagärenden. Kansliråden var chefer för byråerna.

Med tiden fick expeditionscheferna ägna sig alltmer åt beredning av ärenden, vilket ledde till att de i långa perioder tvingades ta ledigt för att ägna sig åt att skriva propositioner. Därför delade de flesta departement 1918 upp tjänsten som expeditionschef på två tjänster: statssekre-terare och expedi-tionschef. Enligt 1921 års instruktion skulle expedi-tionschefen fördela föredragningsskyldigheter och arbetet i övrigt, där det inte fanns någon byråindelning. Detta gällde fram till 1965.

Utvecklingen ledde till att man så småning- om organiserade varje departement i avdel- ningar. Alla departement hade minst två avdelningar– en för statssekreterare och en för expeditionschefer. Varje expeditionschefsavdel- ning indelades i sin tur i byråer. Vissa departement delade även in statssekreteraravdelningen i byråer.

I slutet av 1930-talet började även rättsavdelningar successivt växa fram. Indelningen i avdelningar och byråer var kvar till mitten av 1960-talet. Då ersatte man den med den organisation som finns i dag. I dag är departementen är indelade i ett antal enheter, sekretariat och kanslier. Dessutom har alla departement numera särskilda politiskt sakkunniga tjänstemän.

Finansdepartementet fick på 1950-talet ett serviceorgan som framför allt skulle syssla med departementens finanser. 1965 flyttade det över till Statsdepartementens organisationsavdelning, men låg fortfarande kvar i Finansdepartementet. 1997 blev serviceorganet Regeringskansliets förvaltningsavdelning och ansvarar nu för Regeringskansliets ekonomi- och arbetsgivarfrågor, IT- och säkerhetsfrågor, arkiv och bibliotek samt övergripande informations- och kommunikationsfrågor.

En mycket speciell grupp av ärenden som inte berördes av 1965 års omorganisation handlade om regeringsrätten. Regeringsrätten hade tillkommit 1909 som en administrativ högsta domstol och ärendena bereddes i det departement dit de hörde. I några departement blev arbetet så omfattande att de måste inrätta särskilda regeringsrättsbyråer. Det här ledde till att Regeringsrätten omorganiserades till en fristående administrativ högsta domstol 1972.

Sverige och EU

Sverige är medlem av Europeiska unionen (EU) sedan den 1 januari 1995. Det innebär bland annat att vissa beslut som Sveriges riksdag tidigare fattade, numera fattas gemensamt tillsammans med de övriga EU-länderna. Det gäller till exempel regler för handel med länder utanför EU, regler för stöd till jordbruk och landsbygdsutveckling och kvoter för hur mycket fisk som man får fiska i Östersjön varje år. Däremot beslutar EU inte om lagstiftning för skatter, sjukvård och utbildning.

Regeringens roll i EU-arbetet består av att företräda Sverige i Europeiska rådet och Europeiska unionens råd, som ofta kallas ministerrådet. Statsministern har det övergripande ansvaret för utvecklingen och samordningen av Sveriges EU-politik. I Statsrådsberedningen finns också EU-ministern och Kansliet för samordning av EU-frågor. Tillsammans med statsministerns kansli ansvarar EU-kansliet för EU-frågor som berör flera länders ansvarsområden, till exempel EU:s fördrag, långtidsbudget, bemanning av svenskar i EU:s institutioner, Lissabonprocessen, vissa informationsfrågor och övergripande EU-rättsliga frå- gor. EU-kansliet samordnar också instruktio- nerna till Sveriges EU-representation i Bryssel.

Regeringskansliets lokaler

I Regeringskansliet arbetar i dag 4 500 personer, en siffra som kan ställas mot de tio- och hundratal som arbetade i Kunglig Majestäts kansli under flera århundraden från 1500-talet framåt.

Hur de äldsta kanslierna var organiserade mer i detalj vet vi inte, och inte heller vet vi var de låg. Men de följde förmodligen med regenten till de platser där han befann sig. Man vet att det har funnits kanslier i Stockholm, Gripsholm, Vadstena och Nyköping. Alla viktiga dokument förvarades till en början i kistor för att de enkelt skulle kunna fraktas mellan de olika orterna.

Så småningom kom slottet Tre kronor i Stockholm att bli en mer eller mindre fast plats för kansliet som växte fram under vasakungarna, och det var där som kansliets handlingar fanns. Gustav Vasas kansler hade sitt kansli på Stockholms slott där även kammaren låg.

Dåliga lokaler

I slutet av 1500-talet bestämde hertig Karl att kansliets dokument skulle förvaras i skåp i kanslirummen. De var belägna i Tre kronors västra länga vid stora borggården, våningen ovanpå räknekammaren. Men kansliets lokaler var inte de bästa – ibland regnade det in – och läget blev inte bättre förrän 1626 års kansli- ordning trädde i kraft.

Denna kansliordning slog fast att det dagliga kansliet och Riksarkivet skulle ligga i särskilt utvalda lokaler i Stockholms slott. Kansliordningen gjorde kansliet till ett regelrätt ämbetsverk.

Redan efter några år blev kansliet trångbott och flyttade till nya lokaler i slottet. Den så kallade kanslilängan fanns kvar ända till den stora

slottsbranden 1697. Det var en katastrof i kansliets historia och innebar bland annat att stora delar av rådsprotokollen och avskrifterna av kungliga brev och regeringsbeslut (riksregistraturet) brann upp.

Den kungliga familjen köpte Wrangelska palatset på Riddarholmen och kansliet med arkiv tog plats i det närbelägna Rosenhaneska palatset. Bygget av det nya slottet pågick under lång tid och först 1754 kunde kungafamiljen flytta in. Den nordvästra flygeln, som var tänkt för kansliet, blev inte klar förrän 1763.

Det visade sig snart att de nya lokalerna inte var tillräckliga för kansliet. Dessutom fanns en krog i en angränsande lokal med en ständig ström av löst folk. Behovet av ytterligare lokaler löstes genom att kansliet ständigt flyttade runt inom slottet och att delar av kansliet så småningom flyttade ut.

År 1840, departementalrefor-mens år, krävde dåvarande justitiestatsministern nya lokaler. Det året hade de flesta departementen redan lämnat slottet. Kvar fanns bara Utrikesdepartementet och Statsrådsberedningen. Kravet resulterade i att Justitiedepartementet flyttade över till mynthuset vid nuvarande Mynttorget. Där fanns redan Civil-, Finans- och Ecklesiastikdepartementen. 1850 flyttade även Utrikesdepartementet dit och kort därefter Statsrådsberedningen. Därmed hade hela Kunglig Majestäts kansli lämnat slottet. För att mynthuset skulle bli ett renodlat kanslihus var myntverket tvunget att flytta. Däremot fick inte alla departement rum, så kansliet förblev splittrat på olika lokaler.

År 1906 flyttade Utrikesdepartementet till Arvfurstens palats vid Gustav Adolfs torg och där har det blivit kvar. Det innebar en tillfällig lösning på lokalproblemen men behoven var alltjämt mycket stora. Till slut bestämde man sig för att bygga om mynthuset. Det ombyggda kanslihuset stod helt klart 1937. I kanslihuset inrymdes nu Statsrådsberedningen och sju departement. Genom köp och byte av mark med Stockholms stad byggde man kanslihusannexet 1945–1950 i grannkvarteren. Till annexet flyttade Försvars- och Finansdepartementen.

I mitten av 1960-talet började man planera för en utbyggnad av Regeringskansliet i södra Klarakvarteren. Riksdagen hade under några år lämnat sitt hus på Helgeandsholmen, och bestämde sig 1975 för att flytta tillbaka till sitt ”eget hus”. Detta gjorde att man fick skynda på planeringen av departementsutbyggnaden, eftersom riksdagen behövde använda kanslihuset.

Lämnar Gamla stan

År 1981 lämnade Statsrådsberedningen och Justitiedepartementet kanslihuset och flyttade in i Rosenbad. Redan dessförin-nan hade flera departement lämnat Gamla stan för att flytta in i andra lokaler. Efter 1981 flyttade resten av departementen i Gamla stan över Strömmen till södra Klara.

Utbildningsdepartementet var det departement som flyttade sist, 1993 blev det av. Det senaste tillskottet bland fastigheterna är det gamla Centralposthuset på Mäster Samuelsgatan/Vasagatan där många Stockholmare gjorde sina postärenden under 1900-talet. 2008 flyttar delar av Regeringskansliet in i huset.

Efter alla omflyttningar finns nu hela Regeringskansliet norr om Stockholms ström – samlat, fast i olika fastigheter. De flesta departement, Statsrådsberedningen och Förvaltningsavdelningen är förbundna med varandra genom ett underjordiskt kulvertsystem som gör att man kanske kan säga att den gamla drömmen om ett gemensamt kanslihus för regeringens kansli har gått i uppfyllelse.

Från nationalencyklopedin 2 maj 2014:

“Palm, August, "*Mäster Palm*", född 5 februari 1849, död 14 mars 1922, socialdemokratisk pionjär och agitator. Palm var till yrket skräddare och hade arbetat som sådan i Danmark och Tyskland, där han kommit i kontakt med socialismen. Utvisad från Tyskland p.g.a. socialistisk agitationsverksamhet slog han sig en tid ned i Danmark men återvände sedan till Sverige, där han introducerade de socialdemokratiska idéerna, första gången genom ett föredrag i Malmö 6 november 1881. Därifrån fortsatte han till Stockholm, där han talade i Lill-Jansskogen annandag jul samma år. Under de följande åren genomkorsade Palm landet under ständiga agitationsresor. Han råkade ofta i strid med myndigheterna och fick avtjäna sammanlagt 6½ månaders fängelse för smädelse och ärekränkning.

I den utåtriktade agitationen mer än i det långsiktiga organisationsarbetet låg Palms styrka. Som ingen annan av den svenska arbetarrörelsens pionjärer kunde han med sin drastiskt impulsiva vältalighet levandegöra den tidiga socialdemokratins idéer.

År 1882 grundade Palm i Malmö den första socialdemokratiska tidningen Folkviljan och publicerade samma år det första socialdemokratiska programmet, en översättning från danskan som gick tillbaka på det tyska Gothaprogrammet. Palms åskådning var klart reformistisk, och han tog bestämt avstånd från Hinke Bergegrens antiparlamentariska propaganda. År 1885 flyttade Palm till Stockholm, där han grundade och en tid redigerade tidningen Social-Demokraten och 1889 deltog i bildandet av Socialdemokratiska arbetarepartiet. Hans stridbara lynne invecklade honom emellertid i ständiga schismer med meningsfränder, däribland Branting, och han blev alltmer isolerad inom partiet. De senare åren ägnade han sig som politisk vilde bl.a. åt en personlig kampanj mot nykterhetsrörelsen. Sin betydelsefulla men stormiga bana har Palm skildrat i självbiografin *Ur en agitators lif* (1904).
LARS-ARNE NORBORG “